

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

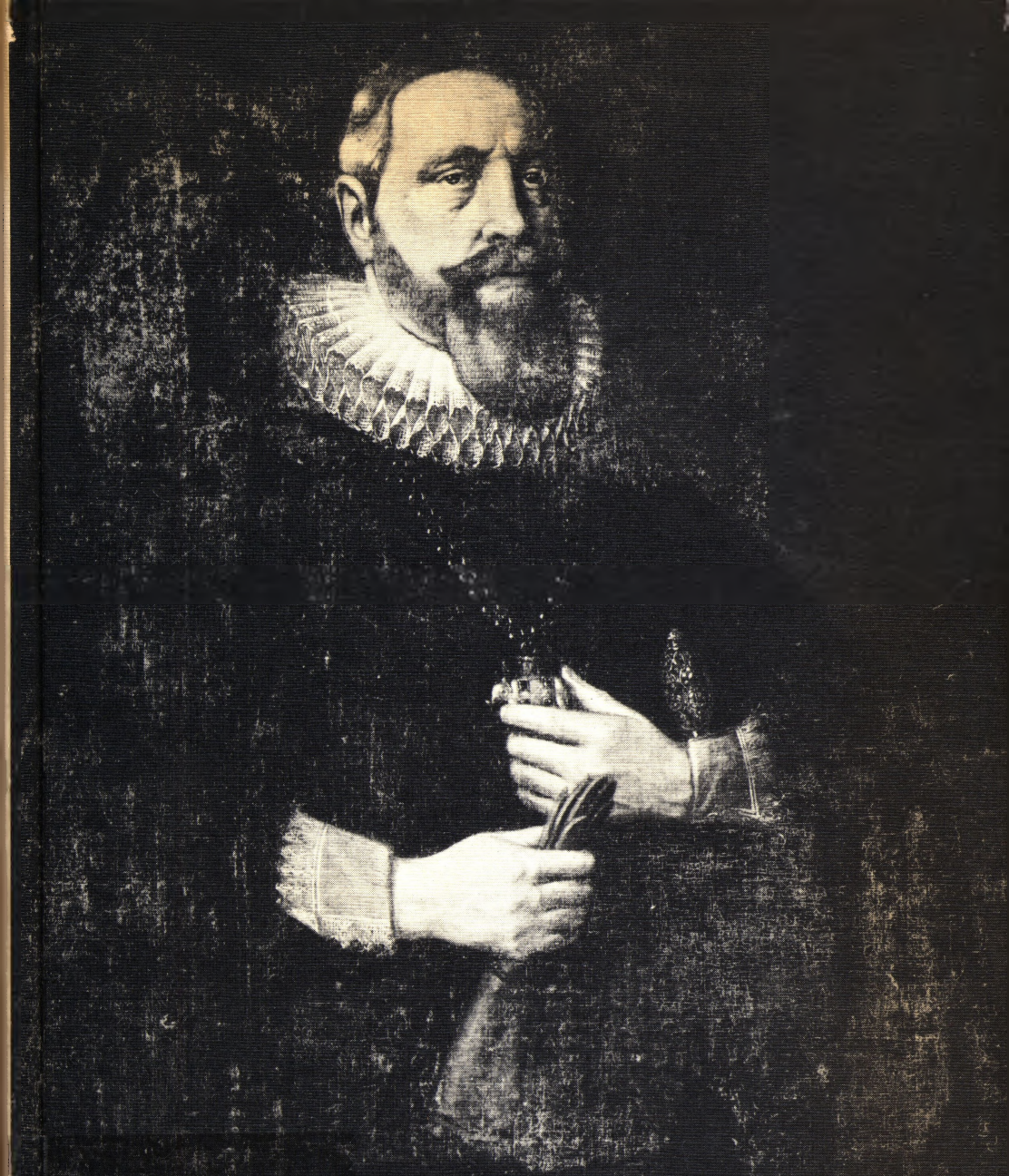
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ole Degn

Christian 4.s kansler

Christian 4.s kansler

Kansler Christen Friis til Kragerup. Udsnit af maleri (115×82 cm) fra 1635 af ukendt kunstner på Börringe Kloster i Skåne.

Foto: Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.

Ole Degn

Christian 4.s kansler

Christen Friis til Kragerup (1581-1639)
som menneske og politiker

Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1988

© Ole Degn 1987

Trykt med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd,
Kreditforeningen Danmarks Fond for særlige Formål og
Landsdommer V. Gieses legat

Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISBN 87-89039-02-5

Omslagsbillederne: se side 2 og 173.

Indhold

1. Baggrund, opvækst og dannelse 7
2. Prinsens hofmester og udnævnelserne
i Kolding i december 1616 21
3. Forholdet til Christian 4. 29
4. Rigsråd og rigsrådets leder,
mellem konge og råd 43
5. Kancelliets leder 47
6. Lovgiveren 55
7. Universitetets kansler 66
8. Skolevæsenet 81
9. Kirken og gejstligheden 99
10. Den lærde kansler og den lærde verden 104
11. Udenrigspolitikken 147
12. Administratoren, lensmanden og
godsejeren 153
13. Skikkelse, fremtræden og personlighed 163
14. Slutning 178
- Kilder og litteratur 182
- Bøger dediceret til Christen Friis 193
- Forkortelser i noterne og dedikationslisten 195
- Noter og henvisninger 197
- Personregister 243
- Stedregister 255

1. Baggrund, opvækst og dannelse

Slægt og familie

I det nordvestlige Himmerland, omtrent midtvejs mellem Nibe og Løgstør, ligger i et fladt, skovløst landskab med brede engstrækninger ned mod Limfjorden herregården Krastrup. Den nuværende bygning stammer fra 1700'erne og begyndelsen af 1800'erne, men havde en forgænger, der efter en brand i 1612 selv havde afløst en endnu ældre gård¹. Her fødtes 4. november 1581 Christen Jørgensen Friis, den senere kongelige kansler, der skulle komme til at skrive sig til gården Kragerup i det vestlige Sjælland². Hans forældre var Jørgen Iversen Friis til Krastrup og Else Bjørnsdatter Bjørn til Stenalt, og han hørte derfor ved sin fødsel til landets fornemste og vel også rigeste adel. Et blik på hans 16 aner viser dette; vel de ni kan regnes til den danske uradel og én til den holstenske³. Af de otte tipoldefædre var dog kun en enkelt rigsråd og ridder og yderligere én ridder, mens af de fire oldefædre to var rigsråder og riddere samt endnu én ridder, og endelig var morfaderen og faderen rigsråder, den førstnævnte tillige ridder.

Gennem sin far, Jørgen Friis, tilhørte Christen slægten Friis fra Haraldskær, benævnt efter dens gamle gård Haraldskær eller Harritskær ved Vejle⁴. Slægten kaldes også Skaktavl-Friiserne efter våbenet: skrådelt af rødt og blå af en toradskaktavlet skråbjælke af sort og sølv, og må ikke forveksles med de to andre Friis-slægter: Friis fra Vadsøkærgård, der også kaldes de norske eller røde Friiser og førte et rødt eger i våbenet; og Friis fra Hesselager, der kaldes de sorte Friiser eller Eger-Friiserne og førte tre sorte eger i våbenet; til disse sidste hørte bl.a. de to fremtrædende kanslere Johan Friis til Hesselager og Christian Friis til Borreby⁵.

Slægten Friis fra Haraldskær kendes tilbage til 1300'erne⁶. Det var den af Friis-slægterne, der var mest fremtrædende i Danmarks historie i tiden mellem 1400 og 1700. Som de to andre nævnte Friis-slægter er Skaktavl-Friiserne forlængst uddød i mandslinjen, i 1727.

Christens far, Jørgen Friis (-1616) til Krastrup, havde i 1581, det år, Christen kom til verden, fået sit første len, det mindre len Sebber Klo-

sters tiloversblevne gods i Himmerland, som han beholdt til 1601⁷. I 1589 fik han hertil hovedlenet Lysgård herred med Vinderslevgård, idet han havde lovet at være landsdommer i Nørrejylland, et besværligt hverv, han havde til 1601⁸. 1595-96 sad han som lensmand på Skivehus, 1596-1601 på Hald⁹. Åbenbart har han vundet kongens bevågenhed. I 1596 havde Christian 4. ladet gøre hans datter Sofies bryllup, en ikke ringe ære, når man betænker, at denne festglade konge dog ikke lod holde særlig mange fornemme adelsbryllupper med rigsrådets deltagelse – og af disse var de fem endda for hans egne døtre. I juni 1596 udnævntes Jørgen Friis til medlem af rigsrådet, og ved Christian 4.s kroning den 29. august samme år var han én af de fire råder, der bar himlen over kongen¹⁰. Endelig blev han i 1601 udnævnt til lensmand på Akershus og statholder i Norge¹¹. Her sad han nu til 1608; han fik da brev om at afstå lenet på en måde, så man får det indtryk, at han er blevet afsat¹². Christian 4. var meget utilfreds med ham på grund af forsømmelser i forvaltningen af lenet; han havde tilbageholdt skatter og afgifter for flere år og synes også på andre områder at have været forsømmelig¹³. Der skulle gå flere år, før man fik skabt orden efter hans styrelse, fremskaffet kvitteringer, erstattet mangler og inddrevet de beløb, Jørgen Friis selv havde til gode hos folk i Norge¹⁴. I stedet fik han atter et nørrejysk len, hovedlenet Sejlstrup med Børglum herred, som han havde til sin død 1616¹⁵.

Christen var ældste barn i faderens andet ægteskab. Hans mor, Else Bjørnsdatter Bjørn (1558-94), tilhørte den uradelige slægt Bjørn, der i våbenet førte en sølvbjørnelab i blå, og hvis medlemmer i de sidste led viste en mærkelig sans for åndelige forhold¹⁶. Hendes far, rigsråden Bjørn Andersen til Stenalt, var med i kredsen omkring historikeren og folkeviseudgiveren Anders Sørensen Vedel (1542-1616) og menes at have været en lærd og dygtig mand. Og hendes bror, Jakob Bjørn (1561-96) til Stenalt, studerede først ved universitetet i København, siden 15 år ved udenlandske universiteter og havde dybere litterære interesser end de fleste af sine standsfæller. Han lod således i Venezia afskrive en del gamle, især historiske håndskrifter, gav en kort fremstilling af Københavns Universitets historie og var bekendt for at have oversat Jyske Lov til latin¹⁷. Med hans tidlige død 1596 uddøde slægten Bjørn på mandsiden.

Foruden Christen havde Jørgen Friis i sine to første ægteskaber – det tredje var barnløst – i alt 13 børn; fem af disse døde, før de blev voksne. Af de øvrige var tre sønner, foruden Christen: Iver (ca. 1574-1623), Anders (1589-1644) og Niels (-1639), der alle blev betydelige godsejere, især Anders, der havde talrige godser på sine hænder, men dog ikke synes at have klaret sig særligt godt økonomisk, ligesom forøvrigt heller ikke broderen Niels, hvis arvinger måtte gå fra arv og gæld¹⁸. Anders og Niels

blev tillige lensmænd, og sidstnævnte var øverstesekretær i Danske Kancelli fra 1616 til 1623, således at Christen havde en slægtning i en betydelig stilling under sig i sit senere embede som kongens kansler.

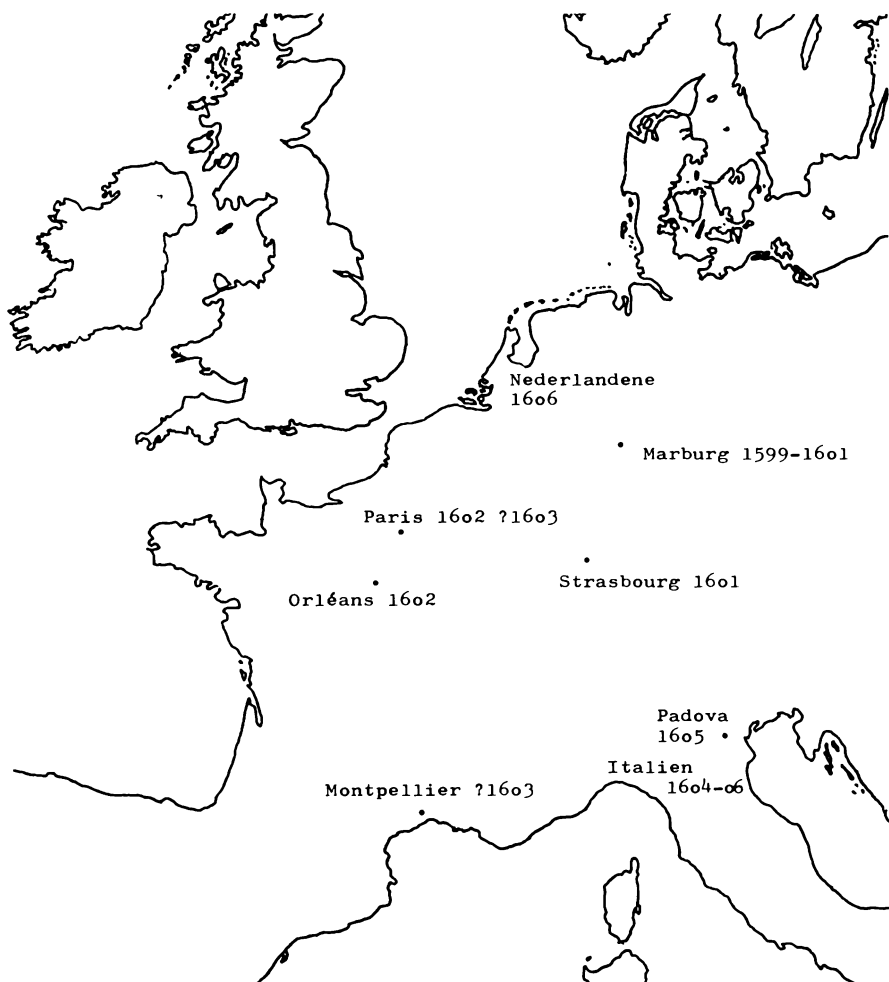
Sit navn skrev Christen Friis altid i den form, der her benyttes, ganske vist gerne med to n'er; formen Christianus benyttes naturligvis i latinske breve¹⁹. Uden på sine breve til kansleren skrev Christian 4. gerne »Chansleren H. Christian Friisz til hande«, men i den første tid, i Christens tid som prinsens hofmester, respekterede og benyttede han dog ofte formen Christen²⁰.

Skole og studierejser

I sine første år blev Christen opdraget og undervist hjemme hos forældrene. Tolv år gammel kom han på den berømte kongelige skole i Sorø, hvor han blev indskrevet i 1593 sammen med sine to lidt yngre brødre Bjørn (ca. 1583-ca. 1603) og Jørgen²¹. I Sorø gik han i seks år, til 1599, i en tid, hvor der ikke var mange adelige elever, »herremænd«, i den kongelige skole²². Foruden ham selv blev der i 1593 indskrevet blot fire adelssønner, de følgende år årligt seks, 1597 kun en enkelt²³. Skolens forstander var i de sidste to år af hans skoletid Christian 4.s tidligere tugtemester, Hans Mikkelsen (ca. 1538-1601), mens rektor eller skolemester indtil 1597 var den betydelige skolemand og historiker Hans Stephensen eller Johannes Stephanus (1561-1625), hvis søn, den fremtrædende historiker Stephan Stephanus, Christen Friis senere skulle komme i nærmere forbindelse med²⁴.

Da Christen var meget flittig og gjorde god fremgang, og da hans far mærkede dette og hans gode tilbøjelighed til dyd og fromhed og til studering, skrev senere kirkemanden Jesper Brochmand, sendte han ham i 1599 tillige med brødrene Gregers og Bjørn på en studierejse, hvis første mål var Tyskland²⁵. Christen var altså da 18 år gammel, flere år ældre end så mange andre adelssønner, når de første gang blev sendt ud²⁶. Han har måske måttet vente på, at de to brødre skulle nå en passende alder, så de kunne rejse sammen, således at udgifterne for faderen kunne mindskes, et ikke ualmindeligt forhold i tiden²⁷. Christen havde herved nået en sådan alder og modenhed, at han har fået så meget mere ud af sine studier og rejser, der kom til at vare næsten syv år. Adskillige unge adelsmænd har vel rejst i længere tid end han, men har med en alder på 12-14 år, måske blot 10, næppe fået så meget ud af de første år.

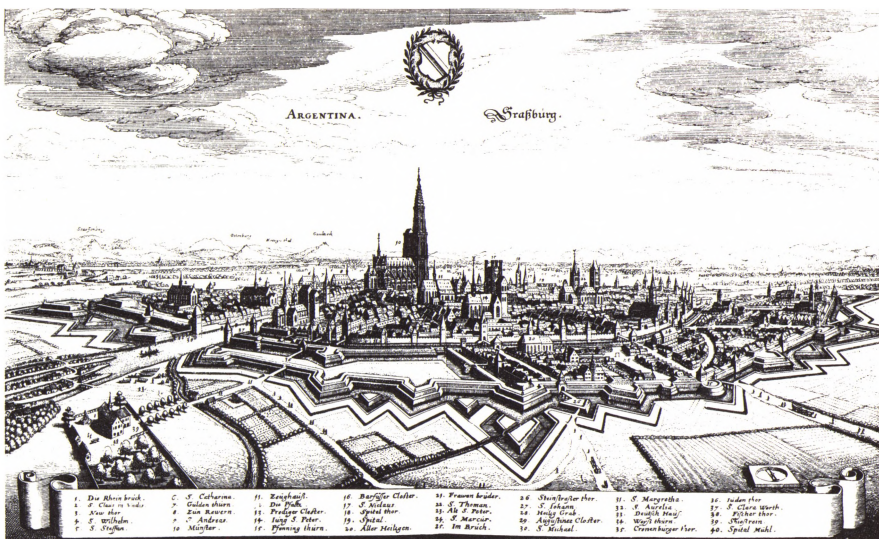
Med sig på rejsen fik de tre brødre som lærer og hofmester, præceptor, den 29årige Herman Nielsen (1570-1629), der var begyndt at studere på universitetet i 1589 og omkring 1595 var blevet hører ved Sorø Skole²⁸. Fra denne lærer stammer måske én af de interesser, der fulgte Christen

Kort over de byer, hvor Christen Friis opholdt sig ved universitetet på sine studierejser i årene 1599-1607.

livet igennem: østerlandske sprog. Herman Nielsen beskæftigede sig en del med disse, blev 1610 professor i hebraisk ved Københavns Universitet og udgav flere bøger om hebraisk og aramæisk, heraf én, fra 1627, dediceret til Christen Friis²⁹.

Brødrenes første mål var universitetet i Marburg, hvor de med deres præceptor blev indskrevet i matriklen den 17. juli 1599³⁰. Dette universitet har aldrig været meget besøgt af udlændinge, og det er ikke mange danske, man finder i dets matrikel³¹. I 1595 var indskrevet en enkelt dansker, de næste fra Danmark var så i 1599 de tre brødre og deres præceptor, i 1600 blev indskrevet én dansker, i 1603 ligeledes én, og med

Strasbourg omkring 1640.

Hér studerede Christen Friis i nogle måneder i 1601 ved det privilegerede akademi.

Stik af Matthaeus Merian (1593-1650) i *Topographia Alsatiæ &c*, Frankfurt am Mayn 1644.

undtagelse af de tre Friis'er var de alle ikke-adelige³². Når de tre unge adelsmænd valgte universitetet i Marburg, skal det bl.a. være, fordi de kendte det for dets lutherske lære³³.

I to år opholdt Christen sig med sine ledsagere i Marburg³⁴. De drog da til Strasbourg, hvor de blev nogle måneder ved det privilegerede akademi, der havde ry for dets undervisning og lutherske lære, var meget besøgt af udlændinge, også danskere, og var af stor betydning for de unge adelige studenter³⁵. Som andre af grænsebyerne nær Nordfrankrig øvede Strasbourg en stor tiltrækning som et sted, hvor man kunne få de elementære kundskaber i fransk sprog og franske sæder³⁶.

Efter opholdet i Strasbourg drog brødrene videre og besøgte de mest bemærkelsesværdige steder og landskaber i hele Tyskland, hvorefter de rejste hjem³⁷. De blev dog ikke længe hjemme. Allerede i 1602 drog de ved påsketider med skib fra Norge, hvor faderen jo i 1601 var blevet statholder, til Frankrig, idet de tillige havde en fjerde bror med, Anders³⁸. Det var noget usædvanligt, at de tog med skib helt til Frankrig; de danske adelsmænd synes ikke at have haft særlig forkærlighed for havet og benyttede kun sjældent søvejene mellem landene³⁹.

I Frankrig var Christen nu i henved tre år⁴⁰. Han besøgte universiteterne i Paris, Orléans og Montpellier, men hvor længe han har opholdt

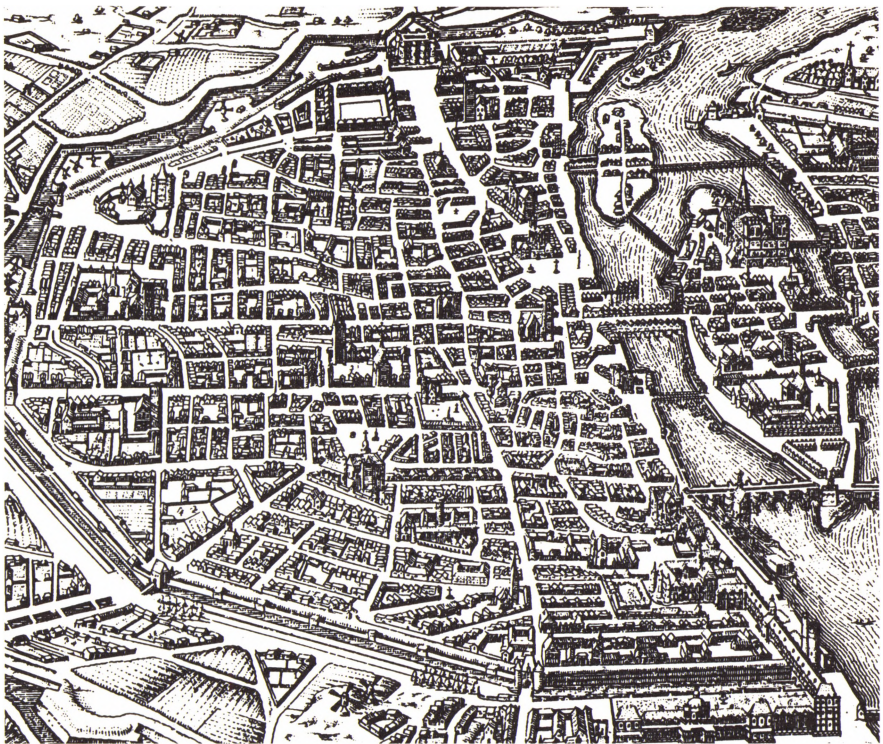
Orléans omkring 1575.

Hér blev Christen Friis, vistnok i maj 1602, indskrevet ved universitetet, der var blevet oprettet i 1309.

Stik i Braun und Hogenberg: Civitates orbis terrarum, 2, Köln 1575.

sig de enkelte steder og i hvilken rækkefølge, er ikke fastslået hér, da kun matriklen fra Orléans eksisterer på tryk⁴¹. Denne matrikel oplyser, at Christen og brødrene Gregers og Bjørn sammen med præceptoren Herman Nielsen vistnok allerede i maj 1602 er indskrevet i Natio Germanica dér, så universitetet i Orléans har vel været det første mål⁴². Det besøgte af talrige nordboer, nærmest for det juridiske studiums skyld, men også historie og matematik dyrkedes meget, og de unge adelsmænd har tillige haft lejlighed til ridderlige øvelser og fornøjelser⁴³. Siden har Christen så besøgt universiteterne i Paris, hvor brødrene Gregers og Bjørn døde, og Montpellier, der ligesom Paris hørte til de steder, danske adelsmænd gerne besøgte under et Frankrigsophold⁴⁴.

Ved forårstid 1604 nåede han med den tilbageblevne bror og præceptoren til Marseille, hvor han tog afsked med sine ledsagere og fortsatte rejsen alene⁴⁵. Det tyder på en vis modenhed og selvstændighed hos den nu 22årige adelsmand⁴⁶. Det var ikke så almindeligt, at de unge adelsmænd rejste på egen hånd. Han drog nu ind i Italien, hvor han opholdt sig i to år⁴⁷. Længst var han ved universitetet i Padova, hvor han blev indskrevet den 8. juli 1605 i Natio Germanica i matriklen for den af universitetets to afdelinger, der benævntes legisti, dvs. juristerne, hvor næsten alle de danske adelige dér blev indskrevet⁴⁸. Hovedformålet med hans studieophold har dog nok som for de fleste adelsmænd været studiet af det italienske sprog, som han lærte sig⁴⁹. Netop Padova havde ry for at have det smukkeste italienske sprog⁵⁰. Ved Padova-universitetet, der

Paris 1636.

I byen med et af Europas ældste universiteter, Sorbonne, studerede Christen Friis omkring 1602-03. Universitetsområdet ses midt i udsnittet af den kongelige geograf Nicolas Tassins kort fra 1636.

besøgte af mange danske adelige, opnåede Christen den ære at blive consiliarius, en af embedsmændene i den nation, han hørte til. Som sådan fik han lejlighed til at påbegynde en ny matrikel⁵¹.

Siden gennemrejste Christen Italien og besøgte de smukkeste provinser og landskaber⁵². Undervejs passede han dog ikke blot sine studier, men deltog også i ridderlige øvelser, således som han tidligere havde gjort det i Frankrig⁵³.

I foråret 1606 drog Christen ud af Italien, gennem grevskabet Tyrol og Tyskland til Nederlandene. Han fulgte her en tid prins Moritz af Oraniens lejr og var volontør i nederlændernes krig mod Spanien, til vinterens begyndelse⁵⁴. Mange danske stævnedes i disse år til prins Moritz' krigsskole, hvor man i kampene mod spanierne fik lejlighed til interessante bedrifter, belejring og forsvar af byer, guerillakrig osv.⁵⁵ Christen Friis

har vel her fået indsigt i krigsvæsen og tillige lejlighed til at studere de nederlandske bysamfund. Hermed var hans studierejser og uddannelse slut. Vistnok henimod slutningen af året 1606 drog han hjem til sit fædreland igen og gik straks i kongens tjeneste som hofjunker⁵⁶.

Det er rimeligt, at Christen Friis med den alder, han havde, virkelig har fået noget ud af sine rejser og studieophold, der i alt har været henimod syv år. Kirkemanden Hans Poulsen Resen (1561-1638) fortæller omhyggeligt, hvorledes Christen Friis ikke blot har kigget på tårne og byporte, broer og bjerge osv., men også har haft omgang med fremragende lærde, teologer, retslærde, medicinere, filosoffer og filologer, og ikke blot beundret dem, men også efterlignet dem⁵⁷. Kun i et enkelt tilfælde er der dog bevaret en kilde, der fortæller om et bekendtskab, han har stiftet på sin rejse. Det er den nederlandske historiker Johan Isaksen Pontanus' levnedbeskrivelse, hvor det hedder, at de to gjorde hinandens bekendtskab ved universitetet i Marburg⁵⁸. Dette bekendtskab skulle også siden blive af betydning – og til fordel for Pontanus.

Resen beretter videre, hvorledes Christen Friis med vågent øje og sind iagttog forskellige kongerigers og republikkers tilstand og forfatningsmæssige og administrative forhold; desuden skal han have dyrket videnskaberne, særlig de matematiske, som han glædede sig over hele livet, ligeledes forskellige sprog, dels de, der taltes i det kristne Europa, dels velbekendte asiatiske⁵⁹. Imidlertid forsømte han ikke sportslige og adelige eksercitier. Endelig tilegnede han sig viden i historien, både hvor det drejede sig om hans egne forfædres bedrifter og andet i fædrelandet og om fremmede nationer. Dette er altsammen interesser, man vil møde senere og høre mere til⁶⁰.

Hofjunker og soldat

Da Christen Friis var kommet hjem fra sine rejser, meldte han sig som nævnt til tjeneste hos kongen som hofjunker. Han kan derfor ikke have været hjemme før et stykke tid ind i 1607, hvis han har meldt sig straks, for først den 29. maj fik han ansættelse som hofjunker, kom til at ride »under hoffanen«, ligesom i disse år årligt mellem tre og ti andre unge adelsmænd⁶¹. I denne stilling blev han til februar 1611, en tid, hvor man ikke hører så forfærdelig meget til ham. Ikke så længe efter sin ansættelse deltog han i Jakob Ulfeldts og dr. Jonas Charisius' ambassade til Nederlandene⁶², hvor de på Christian 4.s vegne skulle mægle i krigen mellem nederlænderne og Spanien. Ambassaden varede fra november 1607 til august 1608, altså trekvart år, hvor Christen Friis vel har erhvervet sig yderligere kundskaber om disse egne, som han tidligere havde besøgt.

Først med Kalmarkrigen imod Sverige oplyser kilderne igen noget nærmere om Christen Friis og hans virke. I februar 1611 fratrådte han stillingen som hofjunker – vel på grund af den om lidt omtalte udnævnelse – og først i maj 1615, da han blev hofmester for den udvalgte prins Christian (1603-47), står han igen i nummer mellem hofjunckerne i rentemestrenes og hofmønsterskrivernes regnskaber, nu til sin død, på samme måde som de øvrige »herremænd«⁶³.

Den 13. februar 1611, få dage efter at han var fratrådt som hofjunker, fik Christen Friis sammen med fem andre adelsmænd af Christian 4. bestalling som kaptajn⁶⁴. Han skulle til kongens brug hverve et kompagni på 300 mand af dygtige og erfarne tyske lejetropper og var forpligtet til at stille dem til tjeneste på mønstringspladsen i Skåne ved Halmstad eller Varberg inden udgangen af april måned og tjene kongen med dette kompagni, hvor der var brug for det. For sin tjeneste skulle han have en sold af 60 rdl. månedligt.

I foråret 1611 har han så som kaptajn sammen med tre andre adelige kaptajner på kongens vegne hvervet krigsfolk, dog ikke i Tyskland, hvor kongens egne hvervninger for en stor del slog fejl, men i Nederlandene. Her sagde kongens agent, dr. Jonas Charisius, god for penge, de brugte hertil, og som de ved gældsbreve optog i Amsterdam⁶⁵. De hvervede fire kompagnier, hver på ca. 300 mand fodfolk, nemlig 200 musketerere og 100 pikenerere⁶⁶. Sammen med kongens livkompagni, tre sjællandske og skånske kompagnier og yderligere et nederlandsk og et tysk dannede de fire kaptajners nederlandske kompagnier kongens regiment – det ene af den samlede hær tre fodfolksregimenter, hvormed Christian 4. ville føre krigen i Sverige. Hertil kom så yderligere de 13 rytterfaner, nemlig hoffanen, syv adelsfaner og fem andre⁶⁷.

Da Christen Friis skulle stille med sine soldater i Skåne, var det altså meningen, at han skulle stå under vesthæren, der skulle samles i Halmstad, føres af rigsmarsken Sten Maltesen Sehested (1553-1611) og langs elven Nissan gå mod Jönköping, mens den anden hær, hvormed Christian 4. ville føre krigen mod Sverige, den noget større østhær, skulle samles i Christianopol i Blekinge og under kongen selv gå mod Kalmar⁶⁸.

I maj mønstrede statholder i Hertugdømmerne Gert Rantzau og den forordnede kommissær Eske Brock Christen Friis' og Peder Hundermarks kompagnier i Kongsbakke i Nord-Halland, hvor Sten Maltesen samlede sine tropper for at møde mulige indfald af den svenske hær, som stod ved Ny-Lødøse⁶⁹. På grund af de store vanskeligheder med hvervningerne har Christen Friis ikke kunnet overholde den tidsfrist, der var sat i hans bestallingsbrev. I juni eller juli anmodede Sten Maltesen Sehested tolderne ved Øresundstolden i Helsingør om at forstrække Christen Friis med 500 rdl. af toldboden, idet han lovede at kautionere⁷⁰.

Landgangen på Øland 31. maj 1612.

Øen var blevet erobret kort efter Kalmars fald i maj 1611, men gik atter tabt i oktober dette år. Det følgende forår gik så feltmarskal Gert Rantzau i land på øen, hvor Christen Friis i juni 1612 blev guvernør.

Tegning af F. C. Lund af et af de 18 tapeter i riddersalen på Frederiksborg, der gik tabt ved slottets brand i 1859.

Christen Friis kunne altså ikke fra starten være med ved belejringen af Kalmar Slot, påbegyndt den 3. maj 1611, idet han har opholdt sig ved rigsmarskens hærafdeling mod vest. Men i slutningen af juni var Christian 4. stærkt truet ved Kalmar af den svenske konge og kaldte rigsmarsken med næsten alle dennes folk til sig⁷¹. Den 1. juli drog marsken med krigsfolket mod Kalmar og nåede frem den 18. juli. Først fra denne dag hører man mere til, hvad Christen Friis foretog sig i krigen. Han ankom nemlig da fra Christianopol til Stensø ved Kalmar sammen med rigsmarskens fodfolk, der var fordelt på 23 transportskibe⁷².

Endnu samme aften stillede Christian 4. de nyankomne friske tropper op til kamp for at tilbageerobre de løbegrave, han tidligere havde ladet grave, efter at han den 27. maj havde vundet Kalmar by; disse løbegrave havde han tabt den 17. juli under et svensk angreb⁷³. Christen Friis kom herved med det samme i ilden. Sammen med de øvrige nederlandske

kompanier kæmpede hans nederlændere i første række, mens tyskerne og hoffanen blev holdt bag dem som reserve⁷⁴. Kampen varede til kl. 3 om morgenen og faldt heldig ud for danskerne, der fik tilbageerobret løbegravene⁷⁵. Få dage senere, omkring den 23. juli, satte Christen Friis og Mourids Galde med deres kompanier over til øen Engelholm eller Ångö. De herværende 250 fodfolk, mest finner, overgav sig uden kamp⁷⁶. Godt en uge senere var det så, at Kalmar Slot overgav sig til de danske, takket været forræderi af kommandanten Christer Some.

Hen på efteråret endelig døde krigen hen. Efter at Christian 4. havde bragt besætningen ved Kalmar i god stand, vendte han i september tilbage til Sjælland og overgav til Anders Sinklair at forsvare den gjorte erobring⁷⁷. Til ham var der i august udstedt bestalling som guvernør over slottet og byen Kalmar⁷⁸. I byen lå Christen Friis og Mourids Galde samt to tyske kaptajner med deres folk, på slottet Anders Sinklair⁷⁹. I oktober fik sidstnævnte brev om at tage Christen Friis med hans kompagni ind på slottet og i hans sted indkvartere to andre kompanier i byen⁸⁰.

Allerede på det tidspunkt har Christen Friis gjort sig fordelagtigt bemærket i sin konges øjne. Samme dag, bestallingen udstedtes til Anders Sinklair som guvernør, havde Christen Friis fået bestalling som proviantmester for kongens eget regiment⁸¹. I november fik han brev om også at overtage proviantmesterbestillingen på Kalmar Slot og i byen, da kompagnierne dér tilhørte forskellige regimente, som ellers ingen proviantmester havde⁸².

Hele efteråret og vinteren 1611 og foråret 1612 opholdt Christen Friis sig på Kalmar Slot. Han holdt kansleren underrettet om forholdene ved breve, der var på latin, for at uvedkommende ikke så let skulle få noget at vide om indholdet⁸³.

Sent på foråret blev krigen genoptaget, og Gert Rantzau gennemførte en landgang på Øland, der var blevet erobret året før kort efter Kalmars fald, men atter var gået tabet i oktober⁸⁴. Nu blev øen for anden gang taget af danskerne og denne gang holdt til krigens slutning. Med sine tropper var Rantzau gået i land på øen den 31. maj; slottet Borgholm blev belejret og måtte overgive sig den 11. juni⁸⁵. Besætningen blev ført bort fra øen, og Christen Friis blev af Gert Rantzau den 15. juni indsat som guvernør på slottet og øen, et tegn på, at ikke blot kongen har lagt mærke til nyttige egenskaber hos ham. Derefter vendte Rantzau med sin hær tilbage til Kalmar len⁸⁶. I næsten et år, til april 1613, sad så Christen Friis som guvernør på Borgholm, en vanskelig opgave, da han måtte forsvare sig dels imod den fjendtligt stemte befolkning, der måtte undervinges, dels imod svenske angreb på øen⁸⁷. Han havde også besvær med sine tropper, fem kompanier; en tøjlesløs soldateske blev årsag til kla-

gebrevet til det danske rigsråd om mishandling af ølandsboerne⁸⁸. På øen var der yderst vanskelige forhold; der var sygdom blandt tropperne, og Christen Friis måtte skrive efter både penge og levnedsmidler til sine folk, han havde ingen vogne osv.⁸⁹.

I februar 1613 fandt krigen med freden i Knærød endelig sin afslutning. I overensstemmelse med fredsbetingelserne fik Christen Friis befaling til at overlevere Borgholm og Øland til en svensk statholder⁹⁰. 2. påskedag, den 5. april, leverede kan på kongens vegne fæstningen fra sig til svenskerne⁹¹. Om bord på Jens Munks flåde blev han ført tilbage til Danmark⁹².

I forbindelse med Kalmarkrigen må nævnes, at Christen Friis senere hen, omkring 1618, forfattede et lille skrift om nogle af begivenhederne i denne krig, i tiden fra 9. januar til 16. december 1612⁹³. Det lille håndskrift, der findes i Det kgl. Bibliotek, omfatter 16 små sider og er noget medtaget og defekt i den øverste kant, således at de øverste linjer på hvert blad er forsvundet⁹⁴. Det mærkelige ved skriftet er, at det behandler hændelser, forfatteren ikke selv har været øjenvidne til, idet det hovedsagelig skildrer kampene på vestfronten i 1612 og Christian 4.s resultatløse flådeekspedition til Stockholm⁹⁵. Størstedelen af dette år opholdt Christen Friis sig jo ved fronten i øst. Han må altså have forfattet skriftet på grundlag af mundtlige beretninger eller andres optegnelser, hvilket sidste også fremgår af et par notater på latin i håndskriftet⁹⁶.

I sit egenhændige brev af 14. december 1617 nævner kongen noget, der muligvis kan have været én af Christen Friis' kilder: »Den almanak, jeg haver så længe ledt efter, den haver jeg nu fundet, og findes udi samme almanak alt, hvis anno 612 på den side, jeg var, sig tildrog, hvilket jeg dig herhos tilskikker, når de, såvidt fornøden er, haver igennemset, mig igen skal tilstilles.« Spørgsmålet er så, hvad det er for en almanak der er tale om; Christian 4.s bevarede skrivekalendere er af en sådan karakter, at det ikke kan være en sådan⁹⁷. De indeholder korte, knappe notitser og har kongen som hovedperson, mens Christen Friis' beretning er en redegørelse for hændelserne på de fronter, hvor kongen opholdt sig, ikke for kongens personlige handlinger⁹⁸. Muligvis har Christen Friis som kilde haft en journal ført i feltkancelliet. Hans beretning giver således oplysninger fra andre fronter end dem, hvor Christian 4. opholdt sig, således om den skotske styrke, der under oberst Alexander Ramsay efter landgang i Romsdalen forsøgte at nå igennem Norge⁹⁹. Derfor er det næppe hans kilde, der omtales i Christian 4.s før citerede brev. »Almanakken« kan imidlertid alligevel meget vel være kongens skrivekalender, for brevet kan have sammenhæng med et andet arbejde, Christen Friis udførte vedrørende Kalmarkrigen.

Dette arbejde stod i forbindelse med de tapeter, Christian 4. i efteråret

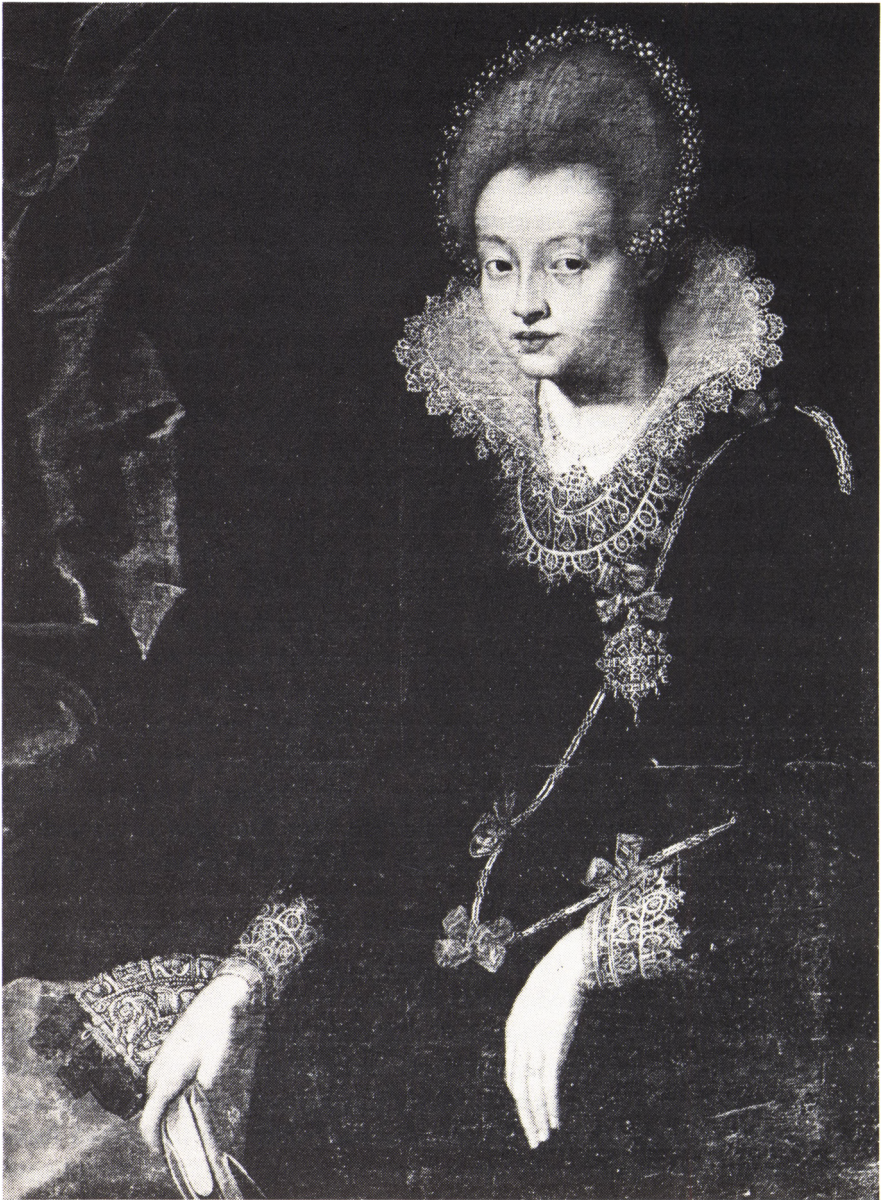
1616 bestilte hos den hollandske kunstner Karel van Mander d.Æ. (1579-1623), beregnet til udsmykning af det fornemste rum på Frederiksborg Slot: riddersalen¹⁰⁰. I december 1616 var bestilt i alt 14 tapeter, hvis emner blev bestemt ved kontrakt af samme måned, og i august 1617 endnu fire, således at der i alt skulle være to tapeter med emner fra kroningshøjtideligheden 1596 og 16 fra Kalmarkrigen¹⁰¹. Det er netop det antal, hvis emner beskrives af Christen Friis på latin på to sider af et udateret folioark i Rigsarkivet, et mærkeligt lille bidrag til hans egen tids historie¹⁰². Da tapeterne naturligvis skulle forherlige Christian 4.s bedrifter i Kalmarkrigen, kan det meget vel have været skrivekalenderen, kongen i 1617 sendte til sin kansler.

2. Prinsens hofmester og udnævnelserne i Kolding i december 1616

Efter Kalmarkrigen modtog Christen Friis stadig beviser på Christian 4.s gunst og interesse, den, han havde vundet ved sin virksomhed under krigen, og han blev benyttet af kongen ved flere lejligheder. Kort efter, at han havde afleveret Øland, fik han et nyt len: hovedlenet Roskildegård, fra 1. maj 1613 at regne¹. I september samme år fik han brev om at indrette sig på at være til stede på Frederiksborg Slot med sin egen vogn den 19. september for at gelejde kongens børn fra dette slot til Koldinghus². Han skulle have tilsyn med udspisningen på rejsen, og når de unge herrer var kommet til deres bestemmelsessted, måtte han begive sig hjem igen. Det var ikke sidste gang, han skulle komme til at ledsage fyrstelige personer. Da kongens søster, hertuginde Augusta (1580-1639), gift med hertug Johan Adolf af Gottorp, i 1613 besøgte broderen for at lykønske ham med den nylig afsluttede fred, blev hun med pragt modtaget i Vordingborg af rigsråden Christian Holck og af Christen Friis og af dem ledsaget til Frederiksborg³.

I juli og august 1614 var Christen Friis med som deltager i kongens anden rejse til England⁴. Den fandt sted ganske kort efter, at Christen Friis på Roskildegård havde holdt bryllup med sin fæstemø, Barbara Wittrup (1591-1653) til Engestofte⁵. Allerede det foregående år havde han ved Mikkelsdagstider henvendt sig til kansleren Christian Friis til Borreby (1556-1616) og hans frue, Mette Hardenberg, om denne pige, der som plejedatter opholdt sig i kanslerens hus⁶. Her må han altså have truffet hende, han må være kommet i dette hus, og man véd i øvrigt også fra anden side, at han stod den gamle kansler nær⁷. Barbara Wittrup tilhørte en i Danmark kun lidet kendt holstenske adelsslægt, Wittorp, herhjemme gerne kaldt Wittrup⁸. Slægtens våben viste i skjoldet en sølvkedelkrog i blå, og den havde taget sit navn efter landsbyen Wittorp, der ligger ved Størfloden et par kilometer sydvest for Neumünster⁹. Barbara var datter af slægtens vistnok eneste medlem bosat i Danmark, Hans Wittrup til Projenstorf, og Anna Huitfeldt til Engestofte¹⁰. Hun var

Barbara Hansdatter Wittrup til Engestofte (1591-1653).

Billedet (102×82 cm), der findes på Börringe Kloster i Skåne, er muligvis malet af Pieter Isaacsz (1569-1625). Det er blevet betegnet som det vistnok eleganteste kvindeportræt i Danmark fra renæssancetiden.

Foto: Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.

født i 1591 på Engestofte og mistede allerede som barn sine forældre, hvorefter hun blev opdraget hos kansleren¹¹.

Brylluppet på Roskildegård stod den 8. maj 1614. Den 20. juni fik Christen Friis sit len Roskildegård ombyttet med det fornemmere Københavns len, fra 1. maj at regne¹². Og den 4. juli afsejlede den nybagte ægtemand fra Københavns red med Christian 4. på dennes foromtalte Englandsrejse¹³. Han har måske fulgt kongen på dennes rejse i selve England for at besøge den kongelige søster, Anna, gift med Jakob 1., og han har da fra ankomsten den 20. juli og til et stykke ind i august haft lejlighed til at få et lille indtryk af dette land, som han ikke tidligere havde besøgt¹⁴. Rejsen var dog kort; i august var kongen atter hjemme, efter seks-syv ugers forløb¹⁵.

Det følgende år, 1615, blev Christen Friis af kongen indsat i en ansvarsfuld stilling: i maj fik han bestalling som hofmester for den udvalgte prins, Christian (5.)¹⁶. Prinsen var på dette tidspunkt 12 år gammel, og Christian 4. havde fundet tiden inden til at lade indrette en hofstat for ham. Som hofmester skulle Christen Friis årligt have 600 rdl. m.m.¹⁷ Kongen skrev selv udkastet til hans ed, hvor han bl.a. måtte love altid at være til stede hos prinsen, råde ham til gudsfrygt, fyrstelige dyder, opriktighed og al ærbarhed og flittigt at føre tilsyn med skolemesteren¹⁸. Han skulle give agt på, at prinsen ikke tog skade af øvelser, undervise ham i bord- og hofsæder og øve sig med ham i latin, tysk og fransk. Han skulle have opsyn med de personer, der var ansat til prinsens opvartning, tilsyn med de bøger, der kom ham i hænde osv. Kongen har givetvis opfattet hofmesterbestillingen som betydningsfuld og vanskelig; Christen Friis fik frataget det arbejdskrævende Københavns len og fik i stedet Bakke Kloster i Norge¹⁹.

Det var næppe nogen nem opgave, Christen Friis fik betroet. Christian 4. drog selv til de mindste detaljer omsorg for sine børns beklædning, opdragelse, forplejning, og den nye hofmester har næppe fået meget overladt til sit eget initiativ. Det fremgår klart af adskillige egenhændige kongelige breve til hofmesteren; de viser tillige, at denne også har haft opsyn med kongens mindre børn, hertugerne Frederik (1609-70) og Ulrik (1611-33) samt Christian Ulrik Gyldenløve (1611-40), ja, endda med kongens søstersøn, hertug Christian af Braunschweig-Wolfenbüttel (1599-1626), der opdroges sammen med sønnerne²⁰. De omtalte breve beskæftiger sig med en mængde småting: ét opregner adskillige klenodier med anvisninger på, hvorledes Christen Friis skal fordele dem blandt børnene, et andet meddeler, hvorledes der skal forfærdiges gehæng og livbælter til prinsen osv.; andre anviser forholdsregler, der skal træffes ved børnenes rejser eller i forbindelse med deres sygdomme eller undervisning²¹. Især forekommer ofte anvisninger vedrørende børnenes rejser²².

Ustandselig har hofmesteren måttet rejse med sine fornemme myndlinge, fra ét slot til et andet, med ophold snart på Skanderborg, snart på Koldinghus, Haderslevhus, Antvorskov, Frederiksborg, Kronborg – rastløst som kongen selv.

Nu og da ser man også kongen benytte Christen Friis i hverv, der ikke direkte vedkom hans hofmesterbestilling. Det gælder, da han i juni 1615 under et ophold i Helsingør blev bedt om at undersøge, hvorledes denne by bedst kunne befæstes²³. Det gælder, da han engang i 1615 eller 1616 blev bedt om at forhandle med en herremand på Fyn, der havde tilbudt at afstå sit gods mod en livsvarig forlening, og da han i foråret 1615 fik pålæg om på kongens vegne at tiltale den tøjlesløse søkaptajn Hans Lindenov (-ca. 1621) på herredagen efter medgivne dokumenter²⁴. Ikke mindst gælder det i sagen mod bispem over Fyns stift, Hans Knudsen Vejle (1567-1629), hvor han tillige med mag. Elias Eisenberg og professor Jesper Brochmand i juli 1615 fik befaling og fuldmagt til at begive sig til Fyn, Lolland og Falster for dér at indsamle materiale angående bispens udbredelse af kalvinistiske lærdomme²⁵.

I godt halvandet år, indtil december 1616, beklædte Christen Friis stillingen som hofmester for prinsen. Han blev da af Christian 4. ophøjet til embedet som kongens kansler, den på det tidspunkt fornemste stilling i kongens riger og lande næst kongen selv – mens hans tidligere embede først i maj 1617 blev overtaget af efterfølgeren, Christen Thomesen Sehested (1590-1657)²⁶. I den grad havde han vundet sin konges gunst, først som kaptajn, så som proviantmester og siden statholder på Øland og dernæst som hofmester for prinsen. Ikke mindst sidstnævnte virksomhed har vel givet anledning til, at kongen valgte ham til kanslerembedet.

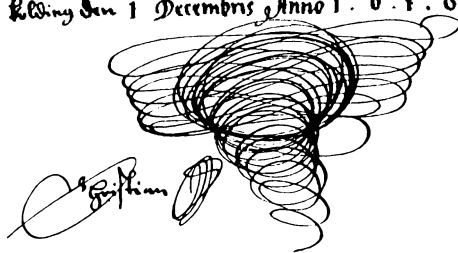
I juli 1616 var den gamle kansler Christian Friis til Borreby død på et orlogsskib i Oslo Havn²⁷. Der gik altså næsten et halvt år, før kongen atter besatte stillingen. Det skete ved rigsrådsmødet i anledning af lensoverdragelsen i Kolding i begyndelsen af december samme år, en begivenhed, hvor flere ting hændte.

I marts 1616 var hertug Johan Adolf til Slesvig og Holsten død²⁸. Fra Skanderborg begærede Christian 4. i november, at råderne skulle være hos ham i Kolding den 29. november, da det var berammet, at Johan Adolfs søn og efterfølger, hertug Frederik (1597-1659), den 2. december skulle modtage fyrstendømmet Slesvig og Femern i forlening²⁹. Ud over rigsråderne mødte enkelte andre, der var blevet indkaldt af kongen, således Christen Friis, der samme måned ved et egenhændigt brev af kongen blev mindet om, at det tilforn var befalet ham med prinsen at begive sig til Kolding til den berammede lensoverdragelsesdag³⁰.

Den 1. december meddelte kongen ved et egenhændigt brev rigsrådet,

Lykkesom den Elskommighede udførelsen Somme Guffier
 Gensidigt norris Gansler Christian Friis til Voorn, Saa Guff
 mer vi aff vighige Raad og Skid, och Nu langes, vjlet mure, eden
 Gansler, Guffier vi mi til samme bestilling og Guffier indvick
 Christian Friis til Raadgering, Guffier vjlet og deryar Guffier
 giordt sin til Guffier yersig, vjlet shall lunde mure bestialt
 Deser Guffier en ganske Guffier aff vjlet Raad ind deden vjlet Guffier
 til, och en yuardt, aff demom som ygentlicher, guffier og vjlet
 som vjlet, Saa Guffier vjlet for sliig anfang Skid for vjlet som vjlet
 til at samme baall med til vjlet vjlet stille forvoren
 Dvort vi vjlet vjlet Guffier yersig vjlet Guffier indvick som vjlet
 Jorgen lunge Albrecht Othel, Guffier Juel Anders Pille Juel
 og Holger Ofsenhemmel vjlet
 ybland Guffier vi Albrecht Othel til vjlet Admiral Guffier
 forvordt og sult
 Nu vjlet til vjlet mure forvorden at dette vjlet Guffier forlozt
 med en dierlig Maaske, som vjlet all forvorden vjlet vjlet vjlet
 Raad og vjlet kan vjlet, Guffier mure demom vjlet
 vjlet som Guffier vjlet vjlet, om samme yersig shall vjlet, og vjlet
 mure en Guffier vjlet vjlet en vjlet vjlet med et vjlet shall
 vjlet vjlet, og demom vjlet vjlet vjlet Guffier, vjlet
 vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet
 Guffier vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet
 med all kongelige guffier og demom vjlet vjlet vjlet vjlet vjlet
 vjlet vjlet vjlet den i Decembris Anno i. 6. i. 6

 Christian

Christen 4.s brev af 1. december 1616.

Med dette egenhænde
 brevene meddelte
 kongen rigsrådet, at
 han »af vigtige års-
 sagers skyld ikke nu
 længere vil være
 uden kansler, hvorfor
 vi nu til samme be-
 stilling os haver ud-
 valgt Christen Friis
 til Kragerup, hvilken
 også og derpå haver
 gjort sin ed.«
 Rigsarkivet.

at han til sin kansler havde udvalgt Christen Friis til Kragerup, som
 også havde aflagt ed³¹. Brevet meddelte endvidere valget af seks nye
 råder, hvoraf én var forordnet til at være rigens admiral, mens rådet
 skulle votere om én, der kunne være rigens marsk, og tilstille kongens
 kansler forslaget.

Det kunne synes forbavsende, at Christian 4. således valgte sønnens
 hofmester til det betydningsfulde ledige embede som kongens kansler.
 Christen Friis var på dette tidspunkt forholdsvis ung, 35 år, mens hans

forfølgere siden reformationen havde haft en alder af henholdsvis 38, 39, 49 og 40 år ved deres udnævnelse, og hans nærmeste efterfølgere var ikke mindre end 50 år gammel, da han blev kansler³². Tilmed havde Christen Friis aldrig gjort tjeneste i kancelliet som kancelli-herremand eller kancelli-junker, således som dog ellers mange unge adelsmænd gjorde det i et eller flere år, og sådan som alle forgængerne en tid havde gjort det i deres ungdom³³. En sådan tjeneste havde også Christen Friis' ca. syv år ældre bror Iver gjort, fra 1596 til 1602, ligesom hans ca. ni år yngre bror Niels fra 1614 til 1616, da han blev udnævnt til øverstesekretær³⁴. Også dennes efterfølger som øverstesekretær 1623, Iver Vind, gjorde fra 1612 tjeneste i kancelliet som herremand, ligesom også den senere kansler Christen Thomesen Sehested, fra 1613 til 1615, da han blev kammerjunker hos den udvalgte prins³⁵. Om tre af disse gælder dog, at de i 1616 var ret unge, ca. 26 år. Christian 4. valgte til kanslerposten den med kancelliarbejdet helt ukendte Christen Friis. Han har vel fundet behag i denne mand, der har været dannet og kundskabsrig og vistnok havde visse egenskaber og karaktertræk, som ikke mindst Christian 4. måtte sætte pris på.

I sit embede som prinsens hofmester har Christen Friis i godt et år ofte haft lejlighed til at opholde sig i kongens nærhed, og han blev som nævnt i flere tilfælde benyttet i hverv, der lå uden for hans egentlige bestilling som hofmester. Måske har han i tiden mellem den gamle kanslers død og sin egen udnævnelse også nu og da haft indflydelse på det, der skete i kancelliet. I fortalen til sin Danske kongers slectebog fra 1622 skriver Claus Lyskander (1558-1624), at Christen Friis har befordret ham hos kongen til udnævnelsen til historiograf; er det rigtigt, har man et tegn herpå, idet bestillingen er udstedt på Skanderborg i september 1616³⁶.

At Christen Friis allerede som hofmester er begyndt at gøre sig gældende på kirke- og skolevæsenets område, kunne også antydes af, at præsten og skolemanden Bertel Knudsen Aquilonius allerede da fandt anledning til at skrive litterære breve til ham³⁷.

Som 35-årig kansler havde Christen Friis gjort en usædvanlig hurtig karriere, efter at han var kommet sent i vej. Han var næsten 30 år gammel, før han kom til at betyde noget ved sin indsats i Kalmarkrigen; og han var over 31 år, da han fik sit første len, på et tidspunkt, da mange af hans jævnaldrende eller endog lidt yngre standsfæller havde været lensmænd i flere år. Så var det ganske vist også et betydningsfuldt len, Øland, han fik. Han har ikke som så mange andre måttet begynde med et af de mindre.

Som kongens kansler fik Christen Friis ikke blot en omfattende virksomhed som kongens tjener og embedsmand i almindelighed og hvervet som leder af kancelliet i særdeleshed. Han blev tillige medlem af rigsrå-

Øverstesekretær Iver Vind til Nørholm (1590-1658). Iver Vind var 1612-21 ansat som sekretær i Danske Kancelli, og 1626-45 beklædte han den vigtige stilling som øverstesekretær. Stik af Albert Haelwegh efter maleri af Abraham Wuchters.

det, idet han beklædte et rigsembede. Han var som kongens kansler rigsrådets leder, idet rigshofmesterembedet med undtagelse af nogle få måneder ikke var besat i hans tid. Og endelig var han som kongens kansler også universitetets kansler, konservator og patron, hvorved han fik lejlighed til at udføre en omfattende virksomhed.

Christian 4.s gunstige og velvillige indstilling i 1616 over for Christen Friis gav sig endnu et udslag i disse decemberdage. Den 2. december, dagen efter udnævnelsen af de nye rigsembeds mænd og rigsråder, lod han efter lenshøjtideligheden tolv adelsmænd slå til riddere af en ny-indstiftet orden, »Den væbnede arm« eller »Sværdordenen«, som den kaldtes³⁸. Som tegn havde den en harniskklædt arm med et draget sværd, gjort af guld og diamanter og hængende i et blå bånd³⁹. Ordenen uddeltes ved denne lejlighed for første og sidste gang. Som tegnet viser, var det en militær orden, og den uddeltes til tolv af de mænd, der ved krigerdåd havde udmærket sig i Kalmarkrigen⁴⁰. Blandt disse var Christen Friis, vistnok som den yngste.

Som ridder af den væbnede arm blev Christen Friis i realiteten også ridder af elefanten. Da Christian 4. for anden gang i sin regeringstid slog riddere, i juli 1633 i forbindelse med de sønderborske hertugers modtagelse af deres landsdele som len, var ordenstegnet vistnok en elefant, der skal have været forbundet med den væbnede arm. Og ved den tredje og sidste ordensuddeling, ved prins Christians bryllup i oktober 1634, var ordenstegnet elefanten, med kongens navnetræk og krone⁴¹. Måned før havde Christen Friis og Albret Skeel (1572-1639) modtaget kongens egenhændige brev med tilbud om at måtte ombytte den væbnede arm med en elefant⁴².

3. Forholdet til Christian 4.

Året 1616 var for Christian 4. et vendepunkt, »de nye planers år«¹. Med den tidligere kansler Christian Friis' død kunne kongen frit vælge sig en kansler efter eget sind. Og den mand, han nu valgte, var af en helt anden karakter og personlighed end forgængeren. Christen Friis var ikke selvbevidst og selvsikker, ikke overbevist om sin egen ufejlbarlighed og sine idéers absolutte rigtighed. Christian 4. fik herved større mulighed for at folde sig ud som rigets styrer, men har tillige for en stor del kunnet arbejde sammen med sin kansler og benytte denne i betroede hverv. Samtidig med synes der for det meste at have været et venligt og fortroligt forhold mellem de to.

Det betyder dog ikke, at Christen Friis altid er gået ind for kongens planer og handlinger og udelukkende har handlet i dennes interesse, hvilket vel også fremgår af, at kongen til forskellige tider har søgt at hæve mænd, der mere uforbeholdent ville støtte ham. Det er dog meget vanskeligt ud fra de bevarede kilder at danne sig en helt klar forestilling om Christen Friis' forhold til kongen og personer omkring denne, ligeledes om hans virksomhed og hele indflydelse på kongens styrelse, på lovgivningen og den politik, der blev ført. Det hænger for en del sammen med kanslerembedets karakter og den nære forbindelse mellem konge og kansler. Kansleren behøvede ikke nødvendigvis som de andre rigsråder og embedsmænd at få brev om hverv, indkaldelse til møde osv.; han var ofte orienteret i forvejen².

For størstedelen af Christen Friis' kanslertid gælder, at han har nydt kongens tillid og været meget benyttet i mange hverv, også sådanne, der egentlig lå uden for kanslerembedet. Han fik lov at udføre en stor del af de hverv, der ellers lå under statholderembedet i København, da dette i lange tidsrum var ubesat. Han fik et par gange lejlighed til sammen med enkelte andre råder at føre regeringen under kongens fravær. Og han blev benyttet i mange mindre hverv, ved forhandlinger i Hertugdømmerne, ved et par grænsemøder med svenskerne, ved fredsforhandlingerne i Lybeck, ved forhør, regnskabsrevisioner og andet.

I godt et år af sin første tid som kansler, indtil januar 1618, havde Christen Friis næsten ved sin side en mand i en af kongens betroede stillinger: statholderen på Københavns Slot, Breide Rantzau, hvis embede var meget omfattende og på sine steder greb ind i den kongelige

Christian 4. (1577-1648). Stikket af den fremtrædende kobberstikker Simon de Pas (1595-1647) er fra 1629 og viser dermed kongen på et tidspunkt ikke så længe efter, at han i 1627 havde et sammenstød med sin kansler, formentlig på grund af udenrigspolitikken.

kanslers³. Breide Rantzau døde dog i januar 1618, og der skulle gå næsten en halv snes år, før der atter kom en mand i dette embede. I denne periode synes Christen Friis at have fået betroet og udført en del af de hverv, der ellers hørte til statholderens embedsområde, der var særlig stort, når der ikke fandtes en rigshofmester. Ganske vist er statholderens funktioner ikke ganske kendt i detaljer; først fra 1637, da Corfitz Ulfeldt blev statholder, findes der en instruks, og den giver ikke noget udtømmende billede af virksomhedsområdet⁴.

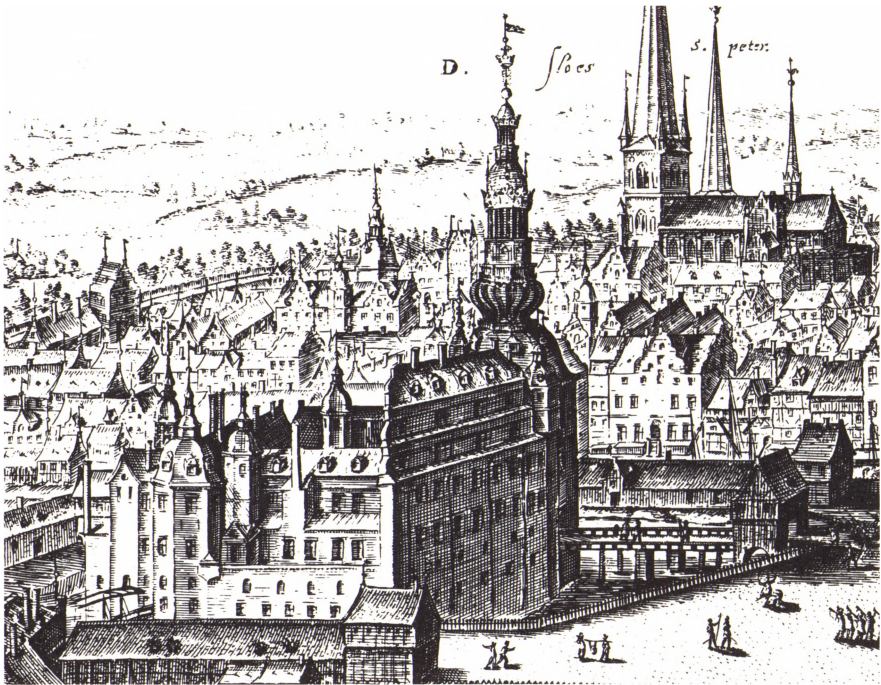
Breide Rantzau synes dog, ligesom senere Frantz Rantzau (1604-32) 1627-32 og Corfitz Ulfeldt (1606-64) 1637-43, at have beskæftiget sig en del med sager, der angik »Kongens København«, bygningsarbejder, kongens skibe, tøjhuset og artilleriet, Øresundstolden, forsyninger til hofholdningen og kongens pengesager, og optrådte i det hele ofte ved kanslerens side. Således stiledes breve fra tolderne i Helsingør og breve angående Øresundstolden gerne til »kansleren og statholderen«, ligesom breve om og fra skibskaptajner⁵. Adskillige gange udgaves også breve i både kanslerens og statholderens navn⁶. Det må dog understre-

ges, at der ikke i alle tilfælde var skarpe grænser mellem de forskellige rigsemeders myndighed, og Christian 4. kunne altid ved sine befalinger selv afgøre de enkelte sager eller bestemme, hvem der skulle udføre dem, således at de enkelte rigsemedsmænd i flere tilfælde udførte hverv, der egentlig skulle høre under andres område og myndighed⁷. De højere embeders flydende afgrænsning kunne nok af og til nødvendiggøre kongens indgriben, men denne bidrog også til at gøre de flydende grænser endnu mere flydende.

Efter Breide Rantzaus død ser man kansleren ved egenhændige breve fra kongen få overdraget hverv vedrørende skibsfarten på Ostindien, arbejder på Kronborg, ved tugthuset osv., fremsendelse af fetalje til kongens brug i Flensborg, ansættelse i embeder i København, udsendelse af orlogsskibe, besigtigelse af arbejder ved Frederiksborg og i Helsingør osv⁸. At kansleren således beskæftigede sig med forhold i København, kan ikke alene forklares ud fra, at han i årene 1620-24 var lensmand på Københavns Slot. Hans virksomhed på selve slottet og dets ladegård udspringer af hans stilling som lensmand; men det gælder vistnok i mindre grad hans virksomhed vedrørende byen, flåden, Frederiksborg Slot og lignende, selv om også lensmanden på Københavns Slot ofte i statholderens forfald overtog udførelsen af dennes pligter⁹. Hans nævnte virksomhed var begyndt før, han i 1620 blev lensmand på Københavns Slot, og fortsatte efter, at han i 1624 havde mistet dette len; den blev først afbrudt, da en ny statholder dukkede op i 1627. I februar 1626 fik han således besked angående proviantskriveren på Bremerholm og Hans van Steenwinkels byggearbejder. Og året før havde han i slutningen af april fået befaling om »at have opseende med Københavns by«, da kongen for høje og vigtige årsagers skyld var til sinds at begive sig ud af riget med en stor krigsmagt¹⁰. Lidt senere, i maj, fik han brev om at sørge for gadernes renholdelse i København¹¹. Også for flåden udøvede kansleren i disse år en omfattende virksomhed, med fremskaffelse af bådsmænd og materialer til skibsbygning, sejlads med skibe til forskellige havne osv. Og i hvert fald i de første år af 1620erne er i det mindste en væsentlig del af passene for skibskaptajner og brevene om skibsladninger udgået som »kanslerens breve«¹². Derimod ses kansleren ikke at have haft meget at gøre med finanserne¹³. Det var fortrinsvis rentemestrene, der tog sig af finansforvaltningen.

I maj 1625 har Christian 4. i anledning af sin deltagelse i 30-årskrigen tildelt sin kansler endnu en opgave. Da udgik et brev til ham, Claus Då og Christen Thomesen Sehested, hvoraf fremgik, at kongen skulle rejse bort og ikke vidste, hvornår han igen kunne komme tilbage. De tre skulle derfor indrette sig på at være til stede hos hans søn, den udvalgte prins, for at meddele ham deres gode råd¹⁴. De skulle opholde sig i Kø-

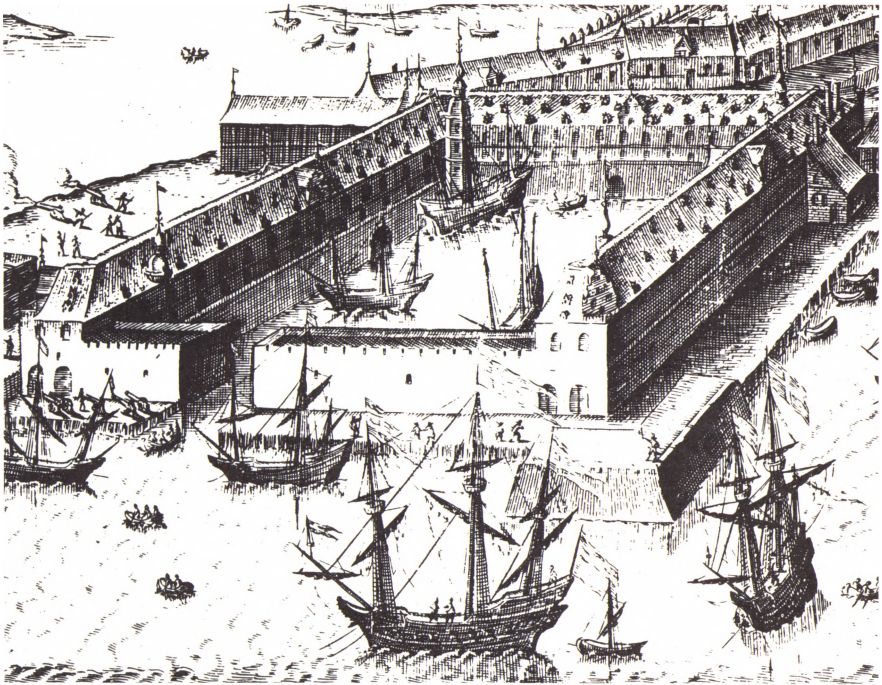

Københavns Slot på Christian 4.s tid. Det gamle middelalderlige slot, der var blevet meget ændret og udvidet af Christian 3. omkring 1550, stod helt til 1731, da det blev nedrevet og erstattet af det første Christiansborg. Som lensmand på Københavns Slot 1614-15 og igen 1620-24 og som kongens kansler har Christen Friis haft en del at gøre med slottet.

Udsnit af Johan Dircksens stik 1611 efter maleri af Johannes van Wick.

benhavn eller være prinsen nær. Den 9. maj skrev kongen en instruks for prinsen og befalede ham i sit fravær styrelsen i forening med de tre nævnte og en skånsk rigsråd¹⁵.

I den følgende tid har Christen Friis haft travlt med at udføre de mange ordrer, kongen sendte ham i forbindelse med krigen i Tyskland. Hans virksomhed hermed har været betydelig, og han har ikke som sin forgænger under Kalmarkrigen haft en statholder ved sin side som organisator af forsyninger osv. Hans hverv har været så meget større, som der ikke engang fandtes en rigens admiral, der kunne tage sig af flåden; dette embede stod ledigt 1623-30. I august 1625 modtog han et brev fra kongen, der opholdt sig i Verden, om med største flid at give en del købmænd tilhold om så snart som muligt at føre forsyninger til Bremen til kongens armé. Den 10. august lod Christen Friis breve udgå til en række lensmænd om at lade udtage bådsmand i deres len, da kongen

Christian 4.s arsenalhavn ca. 1611. Til venstre, mod syd, ses Tøjhuset – det nuværende Tøjhusmuseum – til højre, mod nord, Proviantgården, opført henholdsvis 1598-1604 og 1603. Det første rummede kanonhallen og magasin for anden militær udrustning, det sidste proviant til forsyning af orlogsskibene. Som kongens kansler fik Christen Friis mange opgaver i forbindelse med dette anlæg. Udsnit af Johan Dircksens stik 1611 efter maleri af Johannes van Wick.

ville lade udruste nogle orlogsskibe; han sendte breve til nogle om fremsendelse af soldater, om indkvartering af bådsmand ved København, til andre om at møde hos sig for at få nærmere besked om at være admiral eller kaptajn¹⁶. Den 25. august skrev han til rigsråden Anders Bille (1580-1633) om at forhandle med skånske byer om proviant, der skulle føres til Bremen til kongens lejr¹⁷. Den 26. august sendte kongen ham et brev, hvori han fik pålæg om at standse alle skibe, der sejlede gennem Øresund med korn, og siden forhandle med skipperne om prisen på kornet og lade skibene sejle til Bremen¹⁸.

Christen Friis måtte efter kongens ordre organisere fremskaffelsen og fremsendelsen af forsyninger af proviant, munitiion og folk til lejren i Tyskland, også i 1626, og han har selv måttet forhandle med byer om fetalje¹⁹. Ligeledes har han måttet skaffe penge gennem lån hos adelen, som man ser det af en række af hans koncepter fra begyndelsen af 1627.

Vistnok allerede i begyndelsen af 1626 havde han forhandlet med adelen i Sjælland og Skåne om tilsagn om lån til kongen og haft et sådant besvær dermed, at han ifølge konceptet til et brev, han skrev til kongen, længe ikke havde turdet skrive til ham derom, fordi tilsagnene for en dels vedkommende var uvisse og de samlede beløb endda små²⁰.

Det har været en stor, næsten håbløs opgave, Christen Friis hér stod overfor. Det fremgår også af et brev, Axel Arenfeldt efter kongens befaling skrev til kansleren fra Wolfenbüttel i juni 1626²¹. Det anmodede kansleren om at sende så meget som muligt af en række opregnede varer og tilføjede, at han ikke behøvede at være bange for at sende for meget, »da en stor sum kun forslår lidt hér«. Brevet gav udtryk for, at der var stor nød for penge, og de fremsendte summer på 10.000 rdl. eller så var ikke engang nok til håndpenge. De danske penge forsløg ikke vidt til hele regimentet til hest og til fods; disse kunne ikke betales med 250.000 rdl., hvilket han ville henstille til kanslerens eget gode betænkende og diskretion. Men det har været begrænset, hvad kansleren har kunnet gøre.

Fra ca. 8. oktober 1626 og til ind i november måtte Christen Friis opholde sig hos kongen i Stade²². Han har her muligvis forhandlet med ham om regeringens førelse, hvilket synes at fremgå af et træk, der skal nævnes om lidt. På denne tid blev der foretaget nogle ændringer i den regering, der var oprettet i Danmark i kongens fravær. Den 20. oktober blev der udstedt en udførlig instruks for prins Christian, en instruks, der indskrænkede hans myndighed betydeligt. Således henlagdes mageskifter og benådnings-, ekspektancebreve osv. til kongens afgørelse, og de monopoler og forleneringer, der i kongens fravær allerede var bevilget, skulle ophæves²³. Det er tydeligt, at dokumentet tager sigte på nogle misbrug. Den 1. november udgik så vedrørende regeringens førelse en forordning, hvis udfærdigelse Christen Friis har haft en del at gøre med, at dømme efter hans mange rettelser i konceptet²⁴. Prins Christian blev forordnet til under kongens fravær at være i regeringen og Christen Friis og Christen Thomesen Sehested til stede at blive hos ham i København. Desuden skulle på skift to råder være til stede den første i hver måned efter en opgivet plan²⁵. Hvor der tidligere havde været tre råder fast i regeringen sammen med den udvalgte prins, var der altså nu blot to, hvortil en kort tid ved hver måneds begyndelse kom to skiftende råder.

Prinsens regering blev dog fortsat en fiasko, og det har vel været Christen Friis og Christen Thomesen Sehested, der har måttet trække det store læs²⁶. Prins Christian viste sig meget ødsel og udsvævende, lod sig lede af alle mulige og vakte stor forargelse ved sit forhold til adelsdamen fru Anne Lykke, der fulgte ham rundt om i landet; mange af hans

Den udvalgte prins Christian (1603-47), ca. 1645. Christian blev allerede i 1608 valgt til tronfølger. Hans livsførelse var især i de unge år forceret, men han viste en ikke ringe åndelig vågenhed og havde bl.a. antikvariske interesser.

Stik af Albert Haelwegh efter maleri fra 1643 af Karel van Mander.

regeringshandlingerne måtte Christian 4. siden kalde tilbage, således en række mageskifter, som prinsen havde givet sin tilladelse til²⁷. Det må her bemærkes, at Christen Friis, der mageskiftede så ivrigt, nok i årene 1626-27 har foretaget mageskifter med kronen, men disse synes at være foretaget gennem kongen selv²⁸. Derimod har kansleren måske på anden måde draget fordel af prinsens styre; således vil man se, at der i disse år netop udgik adskillige breve om arbejde med antikviteter, betaling til antikvariske rejser osv²⁹.

Endelig overgav Christian 4. ved skrivelse af 15. marts 1627 rigsråderne i forening med kansleren og den nyudnævnte statholder at føre regeringen³⁰. De skulle have flittig indseende med alt, sørge for, at retsvæsenet administreredes rigtigt osv. Samtidig befaledes det kansleren og statholderen under kongens fravær altid at være til stede i København. Selv om ingen andre råder var til stede, skulle de kunne udgive forskrifter for at hjælpe undersåtterne til rette, »men når ellers noget forefalder, som er magtpåliggende, og de forordnede råder ej er til stede, skulle

I hermed have fuldmagt da at lade forskrive til eder de af vore og rigens råd, som er boende næst ved København i Sjælland eller Skåne.«

Sammen med de skiftende råder underskrev Christen Friis og statholderen Frantz Rantzau som regering i den følgende tid talrige breve dateret København. De betegnes ofte som rådsens, regeringens, rigens råds breve eller lignende, og underskrevet gerne Højbemeldte Hans Majestæts forordnede regeringsråd udi Hans Majestæts fravær, fulgt af rådernes navne³¹. I tiden fra ca. 5. september 1627 og vistnok i hvert fald til slutningen af oktober har Christen Friis dog ikke været i København, idet han – ligesom han gjorde det i november 1626 – efter kongens ønske opholdt sig hos denne, måske først nogle dage i Rendsborg, siden i hvert fald på Dalum³².

I den førnævnte skrivelse af 15. marts 1627 fra kongen omtales atter en statholder. I januar dette år var Frantz Rantzau til Rantzausholm blevet udnævnt til rigsråd, og han aflagde i februar ed som statholder i København³³. I årene frem til 1632 optræder han nu ofte ved kanslerens side. Christian 4. har ønsket at knytte en person nærmere til sig, at skabe sig et nyttigt og anvendeligt redskab og en pålidelig støtte for sin kongemagt, også i rigsrådet, der lige så vel som Christen Friis var modstander af kongens politik i Tyskland³⁴. Den kun 22årige Frantz Rantzau, hvis alder var mindre end det halve af gennemsnittet for de øvrige råder, havde fra sine unge år været knyttet til kongefamilien³⁵. Han var smuk, indtagende, elskværdig og fint dannet³⁶. Det har nok været af betydning, at han var en Rantzau, af den rige holstenske slægt, hvoraf tidligere flere medlemmer havde haft betydelige stillinger i Danmark og været gode støtter for kongehuset. Det gælder således hans far, der var den førnævnte rigsråd og statholder i København Breide Rantzau og altså sønnens nærmeste forgænger. Kongens hensigt fremgår tydeligt af, at Frantz i januar 1627 var blevet forlovet med hans ældste datter, den af kongen elskede Anna Kathrine, der blot var ni år gammel og således ikke har skullet have en fæstemand, blot fordi hun tilfældigvis havde nået den giftefærdige alder³⁷. Frantz Rantzau blev hermed den første af de kongelige svigersønner, hvormed Christian 4. søgte at skabe sig tilhængere inden for rådet. Et moment i denne politik har dog måske også været at skabe passende partier for kongedøtrene, der vel næppe har kunnet regne med at finde passende udenlandske ægtemænd, idet deres fornemhed kunne anfægtes, da deres mor ikke var fyrstelig³⁸.

Det er vel ganske sandsynligt, at den dobbelt så gamle Christen Friis har følt sig krænket af den unge Frantz Rantzaus pludselige ophøjelse til et embede, der måtte begrænse den kongelige kanslers myndighed, ligesom der skal have været strid mellem de to om deres respektive myndigheder³⁹. Rantzaus udnævnelse til rigsråd skete som nævnt i januar 1627

i forbindelse med et råds- og stændermøde i Odense, indkaldt af kongen fra Stade i december 1626 til den 29. januar 1627 med det formål at forhandle om rigets defension⁴⁰. Man har et klart udtryk for, at der på denne tid har været stærk uenighed mellem kongen og kansleren. Den 31. januar fremlagde Christen Friis i rådets nærværelse Hans Majestæts vilje for den menige adels udsendinge. De følgende dage forhandlede disse, den 2. februar mødtes de igen i Skt. Knuds Kirke og underskrev genparterne af deres erklæring, og hele rådet undtagen kansleren var hos kongen. To dage senere, den 4., var det første gang, Christen Friis var til bords med Hans Majestæt, »thi det var noget uklart« imellem dem⁴¹. Der kan næppe være tvivl om, at uenigheden har været om udenrigspolitikken og deltagelsen i Kejserkrigen⁴²

I godt fem år ser man nu i mange tilfælde og forhold statholderen Frantz Rantzau optræde ved Christen Friis' side. Statholderembedet har vistnok været udstyret med større myndighed end tidligere. Det synes at fremgå af det forhold, at Christian 4.s egenhændige udkast til en instruks for Corfitz Ulfeldt som statholder fra april 1637 åbenbart indskrænker embedet til det mindst mulige samtidig med, at kongen i et medfølgende brev skriver, at han er tilsinds at sætte en statholder igen i byen, ligesom Axel Gyldenstjerne (1542-1603) var i hans barndom⁴³. Han forbigår altså helt de to mellemliggende statholdere Breide og Frantz Rantzau, hvis myndighed det ikke var meningen, Corfitz Ulfeldt skulle have. Desværre kendes Frantz Rantzaus instruks ikke, men hans myndighed har været betydelig⁴⁴. Hans fornemme stilling fremgår også af, at han i en digtsamling skrevet til kansleren og ham kaldes »prorex«, kongens stedfortræder, vicekonge, mens Christen Friis jo blot var »cancellarius regis«, kongens kansler⁴⁵. Den fremgår også af en samtidig redegørelse af en franskmand, der i 1629 besøgte Danmark i en gesandts følge⁴⁶. Han omtaler de forskellige høje embedsmænd, også statholderen, som han kalder »viceroy« eller »stathalter du Royaume de Danne-marc«⁴⁷. Mens Rantzaus officielle titel på den tid var statholder i København, har udlændinge altså kunnet få et sådant indtryk af hans stilling⁴⁸. Beskrivelsen sammenligner statholderens embede med den franske finansministers (surintendant des finances); det går dog endnu videre, hævder den, statholderens funktion er i kongens fravær at udstede pas, at sørge for alt, ligesom også den udvalgte prins bidrager hertil; statholderen forvalter alle kongens finanser, alle skatteopkrævere, således Øresunds-tolderne, aflægger regnskab til rentemestrene, der igen aflægger regnskab til statholderen, der aflægger regnskab for kongen alene. Statholderens magt skal dog ifølge det franske gesandtskabs-medlem være mere absolut, end Frantz Rantzau formår at gøre den, idet en del af hans funktioner bliver bestridt af kongens kansler, altså Chri-

Corfitz Ulfeldt (1606-64), 1638.

Som Christian 4.s svigersøn fra 1636 og som statholder på Københavns Slot fra 1637 skulle Corfitz Ulfeldt komme til at beskære Christen Friis' embedsområde i dennes sidste leveår. Hans ambitioner afspejles alene i dette maleri, idet helfigursportrætter af andre end kongelige personer i 1630erne endnu var sjældne.

Maleri af Engel Rooswijck 1638 på Frederiksborg.

sten Friis, der vil indskrænke hans stilling fra rigets statholder til blot statholder i København. Frantz Rantzau bliver dog støttet af sin konge.

Hertil føjer den franske iagttager, at man endnu ikke ret godt kender statholderembedets sande funktion. Han sammenligner det med rigshofmesterembedet og har selv den opfattelse, at det førstnævnte er et embede til erstatning for sidstnævnte, blot med forandring af titlen, for at embedets magt kunne gøres mindre, så rigshofmesterembedet er genopstået med mindre anseelse og autoritet. Frantz Rantzaus udnævnelse til rigshofmester i 1632 og Christian 4.s hele politik omkring svigersønnepartiet kunne måske bekræfte denne antagelse, ligesom det forhold, at embedsområderne i de to stillinger synes at have været nogenlunde de samme. Med udnævnelsen til rigshofmester fik Frantz Rantzau blot stør-

re anseelse, han blev rigets første mand næst kongen. Han kunne være en større støtte for denne, hvis tillid han vel i de foregående år har vist sig værdig.

Frantz Rantzau er allerede omtalt i forbindelse med kansleren, nemlig da Christian 4. i marts 1627 overgav enestyrelsen i sit fravær til de vekslende rigsråder i forening med kansleren og statholdern. Han optræder herefter ofte ved Christen Friis' side, som tidligere Breide Rantzau havde gjort det: i forhandlinger og møder med udenlandske gesandter og fremmede udsendinge, i sager vedrørende Øresunds-tolden og tolderne i Helsingør, i forholdet til rigsrådet samt i administrationen og styrelsen i det hele⁴⁹. Flere af Christian 4.s egenhændige breve er rettet til statholder og kansler i forening⁵⁰. Ofte ser man også statholder og kansler blive forordnet til at revidere regnskaber, eventuelt sammen med en eller to andre råder⁵¹.

Som statholder har Frantz Rantzau overtaget mange af de forretninger, man tidligere så Christen Friis beskæftige sig med, og han er i det hele blevet benyttet overordentlig meget. Foruden at han naturligvis havde myndigheden vedrørende »Kongens København«, dets borgere og institutioner, får han ofte betroet at fremskaffe forsyninger af proviant, munition og folk, og han får hverv i forbindelse med krigsførelsen og krigen med kejseren, i forbindelse med kongens skibe, skibsfart, flåden, dens udstyr og skibsværftet på Holmen; desuden forhold vedrørende lenene, rigets fæstninger og grænsehuse, kongens tjenere og folk, hans udgifter, indtægter, regnskaber, toldembedsmænd og Rentekammeret; de forskellige kompagnier, bl.a. det Ostindiske, bygnings- og fæstningsarbejder, forsyninger til fæstningerne, udstedelse af pas for inden- og udenlandske, der ville passere ud af riget, samt tilladelse til passage, møntvæsen og flere andre forhold⁵². Frantz Rantzaus opdukken som statholder har betydet en ikke ringe indskrænkning af Christen Friis' virksomhed og myndighed.

Christian 4. skulle dog hæve sin betroede Frantz Rantzau endnu højere. I april 1632 blev han udnævnt til det siden 1601 ledige embede som rigshofmester, det højeste af rigsembederne. Efter i 16 år at have været den fornemste embedsmand måtte Christen Friis nu træde ned som nr. 2 efter den halvt så gamle Frantz Rantzau, der med sine 28 år ikke var ret meget mere end halvt så gammel som de fleste af råderne⁵³. Denne udnævnelse har måske ærgret Christen Friis endnu mere end den forrige⁵⁴.

Tidligere havde Christen Friis skrevet sit navn under dokumenter som den første; nu måtte han finde sig i at være nr. 2 efter rigshofmesteren, der tidligere som den yngste i rådet havde været den sidste⁵⁵. Hans embedsområde er måske også blevet yderligere indskrænket. Rigshof-

mesterembedets myndighed er dog ikke nærmere kendt, ingen instruks for embedet er bevaret, og man må nøjes med at danne sig et indtryk ud fra bevarede aktstykker⁵⁶. Righofmesteren optrådte som kongens stedfortræder, når denne var fraværende, og havde en art overtilsyn med hele regeringens førelse⁵⁷. I øvrigt gælder det samme som for statholderembedet: myndighedsområdet over for de andre rigsebedsmænd, især kongens kansler, var ret ubestemt, ja, endda tillige over for kongen. Meget kom an på den personlige anseelse og dygtighed.

Finansstyrelsen synes at have været righofmesterens egentlige domæne⁵⁸. Han havde tilsyn med Rentekammeret, dets ind- og udbetalinger, med det ostindiske regnskab og med toldvæsenet, med leverancerne til hofholdningen, hæren og flåden og udgifterne dertil, med fæstnings- og byggearbejder og leverancer hertil, kongens tjenere og folk, krongodset og rigets bygninger⁵⁹. Rentemestrene modtog dog også ordre fra kansleren, et eksempel på de flydende grænser. For Frantz Rantzau var der ikke den store forskel fra hans tidligere embede, hans myndighed og værdighed var blot blevet større.

Imidlertid kom han næppe til at vise, hvad han kunne udrette i det nye embede, og kun en kort tid kom Christen Friis til at stå i en højere embedsmands skygge. Den 5. november 1632 druknede Frantz Rantzau i Rosenborg voldgrav efter en fest, og embedet blev ikke mere besat i Christen Friis' levetid⁶⁰.

Kansleren synes dog ikke igen at have fået betroet funktioner, der lå under det nu ubesatte statholderembede, som han havde haft det før 1627. Blot enkelte gange ser man, at han får overdraget sådanne hverv, og det gik ikke videre, end at han på et tidspunkt havde overopsynet med Kongens Have⁶¹.

I april 1637 kommer så igen en statholder i København, en anden af kongens svigersønner, Corfitz Ulfeldt. Christen Friis fik selv lov at afgive sin betænkning om nogle punkter i det egenhændige udkast til en instruks, Christian 4. opsatte i april og straks sendte til kansleren⁶². Desværre vides det ikke, hvad kansleren har haft at sige dertil. Udkastet indeholder ni punkter og er af interesse ved statholderembedets betydning for kansleren. Det hed, at statholderen i kongens fravær skulle repræsentere ham; når gensandter eller andre betydelige personer ankom, skulle han straks lade kongen det vide; han skulle sørge for en hurtig retsforfølgelse i København; han skulle have opsigt med, at ingen handlede imod kongens forordninger; han skulle have nøglen til Østport og hver aften fra folkene ved byportene modtage fortegnelser over alle dem, der var kommet til byen, ligesom vagten ved toldboden skulle meddele, hvem der var kommet med skib. Endelig skulle han have opsyn med landsbygderne, så vidt Sjælland strakte sig.

Christen Friis har foruden de hverv, der især i 1620erne nu og da blev pålagt ham i forbindelse med det ledige statholderembede fået betroet adskillige andre opgaver, der ligesom de tidligere nævnte lå uden for hans egentlige virksomhed som kongens kansler. Flere gange er han blevet benyttet ved forhandlinger og møder på den svenske grænse, i Hertugdømmerne og andre steder. I december 1616 var han i Slesvig, i april 1618 forhandlede han med adelen omkring Kristianstad i Skåne, det følgende år deltog han i januar-februar i et grænsemøde mellem Ulfsbæk og Knærød, ligeledes i maj-juni 1624⁶³. Omkring årsskiftet 1627-28 var han i Stockholm for at afslutte en forbundstraktat mellem Danmark og Sverige, og de første måneder af 1629 opholdt han sig i Lybeck ved fredsforhandlingerne i forbindelse med afslutningen af kongens krig med den tyske kejser⁶⁴. I april 1632 deltog han i landdagen i Rendsborg, og i marts 1637 var han ved landdagen i Flensborg⁶⁵.

Endnu et godt udtryk for Christian 4.s tillid til sin kansler har man i hans benyttelse af denne ved revisioner og udfærdigelse af antegnelser til rentemestrenes og andres regnskaber. Sammen med en enkelt eller flere andre råder gennemgik han adskillige gange rentemesterregnskaberne og har på denne måde behandlet den ene eller begge rentemestres regnskaber for tidsrummene 1614-19 og 1623-34⁶⁶. Desuden fik han pålæg om at revidere krigsregnskaber, omslagsregnskaber, regnskaber for Sorø Skole, generalkommissærregnskaber, Københavns borgmestres og råds regnskaber og andre⁶⁷.

Adskillige gange hører man, at Christen Friis har måttet forsømme nogle af sine pligter eller forskellige kongelige hverv og andet på grund af rigets bestillinger⁶⁸. I et brev fra april 1638 udtrykkes det således, at han ikke altid kan være til stede i København på grund af mange højvigtige sager. Han er således uden tvivl også i sine sidste år blevet benyttet meget af kongen. Desværre ved man ikke, hvilke »højvigtige sager« det var, han beskæftigede sig med, men det har måske snarest været udenrigspolitiske.

Man ser således intetsteds noget brud i forholdet mellem Christian 4. og Christen Friis; blot en enkelt gang hører man direkte om en uoverensstemmelse mellem de to, som det før er omtalt. Kansleren har imidlertid ikke i alle tilfælde, især ikke i udenrigspolitikken, villet støtte kongens planer, og denne har søgt at skaffe sig støtte andetsteds, således med skabelsen af svigersønnepartiet og udnævnelserne til statholder- og rigshofmesterembederne. I juli 1631 skrev Frantz Rantzau i modsætning til alle de andre råder ikke en særbetænkning om kongens forslag, at råderne fremtidig skulle indgive deres betænkninger skriftligt hver for sig. På dette tidspunkt har Christian 4. ikke turdet stole på Christen Friis. Kongen var stadig usikker, uligevægtig og mistænksom efter Kejserkri-

gens nederlag. Ikke uden selv at være til stede turde han lade kansleren åbne rådernes indlæg og meddele resultatet⁶⁹.

Christen Friis ses dog intetsteds i indenrigspolitikken at være stillet til side. Også i de senere år af 1630'erne var han travlt optaget af forskellige ting. Det kan dog være vanskeligt at bedømme hans virkelige indflydelse på regeringen, for der har naturligvis ofte været tale om et spil bag kulisserne. Man ser eksempelvis dette antydet af den svenske resident i Helsingør, ligesom af et brev, Ole Worm i november 1639 efter kanslerens død skrev til Thomas Bartholin (1616-80); det hedder hér, at efter kanslerens død var der sjældent nogen ved hoffet, som ville formå kongen til f.eks. at lade indkøbe orientalske håndskrifter⁷⁰. At Christen Friis ikke har været uden indflydelse på kongen, må også fremgå af de ikke så få breve, som bl.a. den udvalgte prins skrev til ham med anmodning om, at han ville hjælpe forskellige personer og gå i forbøn for dem hos kongen; på lignende måde bad Christian 4.s uægte søn Christian Ulrik Gyldenløve i 1635 i et brev kansleren om at hjælpe sig med at få lov til at tiltræde en rejse⁷¹.

Man kan derfor formode, at Christen Friis kan have haft en ganske betydelig indflydelse på den politik, der blev ført i hans kanslertid, i hvert fald indadtil. Han har heller ikke været uden initiativer. Det antydes bl.a. af et par vistnok ret ironiske bemærkninger af Christian 4, således spørgsmålet, hvilke forordninger kansleren havde drømt om den foregående nat, og udtalelsen i et brev til rentemestrene fra februar 1636 angående et beløb af tolden i Assens på 4.000 rdl, som storkøbmanden Steffen Rode (1587-1638) skulle have, »om han dem ellers for kansleren og Iver Vind kan beholde, som derpå lurer.«⁷²

4. Rigsråd og rigsrådets leder, mellem konge og råd

Som kongens kansler var Christen Friis også medlem af rigsrådet, det meste af sin tid som dettes fornemste medlem og leder, da jo embedet som rigshofmester stod ledigt, når bortses fra et halvt års tid. Han havde herved en mærkelig dobbeltstilling, stod mellem kongen og rådet, var begges repræsentant og bindeleddet mellem dem.

I sin egenskab af rigsråd deltog Christen Friis i rigsrådets møder og forhandlinger. Som den første underskrev han rådets resolutioner og indstillinger til kongen, når bortses fra de omkring otte aktstykker, der blev underskrevet i Frantz Rantzaus hofmestertid, og han har i det hele deltaget usædvanlig regelmæssigt i rådsarbejdet. Kun i to tilfælde har han ikke deltaget i møderne og herved forsømt at underskrive tre plus tre af resolutionerne, men han var da lovlig undskyldt, idet han i det første tilfælde deltog i forhandlinger i Stockholm, i det andet i fredsforhandlingerne i Lybeck¹.

Rigsrådets resolutioner var svar på kongens forslag eller propositioner, der blev forelagt de tilstedeværende råder på møderne, oftest af kansleren, idet kongen ikke overværede forhandlingerne². Der var dog flere måder, hvorpå kongen kunne forelægge de sager, han ønskede at høre rådets mening om. Han kunne tilstille rådet et egenhændigt brev, eventuelt også et kancellibrev, hvori han fremsatte sin proposition; han kunne sende denne i form af et brev til kansleren, der så fremlagde dette for rådet eller mundtligt forelagde indholdet; han kunne mundtligt meddele kansleren sine forslag, i et brev ridse nogle punkter op eller skrive en memorial og så overlade det til kansleren at skrive propositionen eller mundtligt i rådet af forelægge kongens planer og ønsker – kansleren synes her at have haft ret frie hænder. I et tilfælde ser man kongen både sende rådet et brev med de punkter, han ønskede behandlet, og Christen Friis en optegnelse med disse punkter, vedføjet kongens betænkning om hvert af dem. Endelig er der tilfælde, hvor én, måske to-tre af de øvrige råder i fællesskab overbringer kongens proposition³. Visse hensyn til sagkundskab eller indflydelse i rådet har måske spillet ind her⁴.

Efter at rådet havde forhandlet om kongens foreslåede punkter, forelagde det sin mening for kongen. Det skete gerne ved en betænkning

eller resolution, som oftest først sat på papiret i koncept af et af de yngre rådsmedlemmer og siden renskrevet af en af de yngre råder. Det var et »slavearbejde«, ikke mindst når resolutionerne blev så lange, som man til tider ser dem. Kongens kansler har derfor sjældent skrevet koncept til disse resolutioner, lige så lidt som de øvrige ældre rådsmedlemmer⁵.

Rådets resolutioner blev derefter forelagt kongen, enten ved at det underskrevne dokument blev overgivet ham af kansleren eller enkelte andre råder, f.eks. marsken, eller ved at kansleren ud fra dokumentet eller blot fra sine egne notater eller efter hukommelsen tilkendegav ham rådets mening. Den sidstnævnte fremgangsmåde forekom, hvis også kongens proposition havde været mundtlig⁶.

Det siger sig selv, at Christen Friis i denne dobbelte stilling kan have haft en ikke ubetydelig indflydelse på politikken i de tilfælde, hvor rådet havde noget at sige. Han har haft et ret nært samarbejde med kongen og skrev ofte propositionerne, især i sine første år som kansler. Han har her haft ret frie hænder. I et brev fra oktober 1627 meddelte kongen ham således de hovedpunkter, som skulle forelægges rådet i Antvorskov, og tilføjede, at om kansleren erindrede sig flere, som det var nødvendigt at tage op i den aktuelle situation, kunne han blot tilføje dem⁷. Og i et brev af marts 1624 havde kongen skrevet til ham: »Den proposition må nu med tiden forfattes, som på denne tid skal proponeres, hvilket du kan fatte, efterdi du vedst de fornemste puncta. Fattes der noget siden, da kan det komme til.«⁸ Kanslerens evne og vilje til at gengive de to parter synspunkter og meninger har spillet en vis rolle. Det viser også en bemærkning af Christen Friis på en af hans optagelser, fra maj 1621: »Dette er meningen, så vidt jeg mig erindrer, af rådets resolutio, hvilken de begærede, jeg ville optegne.«⁹

Da der i kongens håndfæstning taltes om samtykke af »menige Danmarks Riges Råd«, optrådte rigsrådet i sine betænkninger som en helhed. Selv den, der havde gjort en afvigende mening gældende, ansås for pligtig at underskrive flertallets vedtagelse¹⁰. Derfor er det ikke muligt at afgøre, hvilke personlige meninger Christen Friis har gjort gældende i rigsrådet og ved dets forhandlinger. Man kan næppe sige noget om hans mening og politik i rådet ud over det, der fremgår af dets resolutioner. Det gælder så meget mere, som der på Christian 4.s tid ikke førtes nogen protokol over rådets forhandlinger, således som der blev det i Sverige. Ganske vist var der tilfælde, hvor råderne afgav særbetænkninger, især ved lejligheder, hvor kongen ønskede at høre rådernes mening, uden at der var tid eller lejlighed til at samle rådet. Men Christen Friis var sjældent blandt dem, der afgav sådanne særbetænkninger, vel fordi han opholdt sig så meget hos kongen. Blot tre sådanne betænkninger er bevaret fra hans hånd, men andre kan være gået tabt¹¹.

Albret Skeel til Hegnet (1572-1639), 1621.

Albret Skeel, der fra 1616 var rigsadmiral, havde ligesom Christen Friis deltaget i Kalmar-krigen, og han bærer på billedet ordenen Den væbnede Arm, som han i 1634 sammen med kansleren af kongen fik tilladelse til at ombytte med Elefantordenen.

Maleri af Remmert Pietersz 1621 på Frederiksborg.

Af særbetænkninger kendes der fra Christen Friis' tid i hvert fald 141. De er ofte stilet til kansleren, i 70 tilfælde som breve til denne. Han skulle så overbringe kongen dem eller referere deres indhold¹². I de øvrige tilfælde er særbetænkningerne stilet til forskellige: til kongen (i 38 tilfælde), til statholderen og hofmesteren Frantz Rantzau, til denne og Christen Friis i forening, til øverstesekretæren Iver Vind, alt dog kun i enkelte tilfælde, mens de i 38 ikke er stilet til nogen bestemt og vel derfor nærmest rettet til konge eller kansler. Der synes her ikke at have været bestemte regler. Man vil dog se, at f.eks. Albret Skeel næsten altid skriver sine særbetænkninger til kansleren, ligeledes Tage Thott, mens f.eks. kanslerens svoger Mogens Kås i intet tilfælde ses at have stilet en særbetænkning til svogeren, men derimod til Iver Vind eller ubestemt¹³.

Man kender derfor væsentligst Christen Friis' politik i rigsrådet for så vidt den finder udtryk i de mange rådsresolutioner, han har sat sit navn under. Hans anskuelser ses dog i det hele at have været i overensstemmelse med rådsflertallets, tydeligst på det udenrigspolitiske område.

Christen Friis' holdning i rådet synes i intet tilfælde at have været dikteret af hensynet til egen behagelighed eller fordel. Ud fra egen over-

bevisning fastholdt han sine synspunkter, og han var eksempelvis medunderskriver på rådets indstilling til kongen i august 1634 om den udvalgte prins Christians usædelige og irreligiøse levned. I juli 1631 gik han i sin særbetænkning skarpt imod kongens forslag om, at råderne fremtidig enkeltvis skulle indgive deres betænkninger skriftligt¹⁴. Det var også uden hensyn til egen fordel, blot dikteret af den også i andre tilfælde viste humane indstilling, at han i 1633 og 1634 imod sine egne standsfæller og alene sammen med rigsmarsken Jørgen Urne (1598-1642) stemte for kongens forslag om, at adelen på Sjælland, Lolland og Falster skulle gøre deres bondesønner frie, altså ophæve vornedskabet¹⁵. I 1634 gik 16 adelige imod dette forslag, mens 20 stemte for på i realiteten umulige betingelser, og Christen Friis' tilslutning kan alene være dikteret af humane hensyn; han har ikke som kongen kunnet vinde økonomiske fordele ved ændringen – hvilket måske i virkeligheden har været kongens egen hensigt¹⁶.

Endnu havde rigsråderne et par funktioner, der fik betydning for Christen Friis. Sammen med kongen og de tilstedeværende råder har han utallige gange som dommer siddet i rigets højeste ret: Kongens Retterting, der i almindelighed holdtes under herredagen og derfor også benævnes således. Det var efter reformationen blevet en teoretisk hovedregel, at der skulle holdes retterting én gang om året, men reglen fulgtes ikke altid¹⁷. I Christen Friis' tid blev der regelmæssigt holdt retterting, med seks undtagelser hvert år, et enkelt år dog to gange, i de fleste tilfælde i København¹⁸.

Det var også som rigsråd, Christen Friis af kongen forordnedes til sammen med enkelte andre af de råder, der havde kongens tillid, at revidere de vigtigere regnskaber, som det tidligere er nævnt. Tillige hørtes rådets mening ofte om lovgivningen, forordningerne, således at kansleren vel i flere tilfælde har forelagt det sine planer på dette område¹⁹.

Som det fremgår af rådsbetænkningerne var ikke blot de indre forhold, men også udenrigspolitikken til stadighed genstand for rådets overvejelser. Ofte lod kongen fremmede udsendinge forhandle med dertil delegerede rigsråder, og sådanne anvendtes også til vigtigere sendelser til udlandet. På grund af sin nøglestilling som kansler har Christen Friis dog her kun været lidt benyttet, til kortere rejser af særlig betydning.

5. Kancelliets leder

Som kongens kansler var Christen Friis den øverste leder af Danske Kancelli eller kancelliet, rigets sekretariat, indtil enevældens indførelse det eneste ekspeditionskontor for hele regeringen: kongen, rigsrådet og de fire høje rigsembedsmænd¹. Det var som kancelliets leder, Christen Friis indtog en meget central stilling i rigerne, stod som mellemmand mellem kongen og folket: bønder, borgere, gejstlige, adelsmænd, kongens tjenere osv., udlændinge og fremmede udsendinge. Det fremgår af, at svar på og erklæringer i henhold til kongelige breve og andet ofte blev stilet til ham, ligesom af de talløse breve, der blev skrevet til ham: ansøgninger, anmodninger om hos kongen at udvirke dette og hint, om at sørge for ansættelser, udfærdigelse af breve om det og det, opfyldelse af løfter og privilegier, overholdelse af bestemmelser osv., ligesom også af talrige breve til ham med indberetninger og oplysninger om alle mulige forhold, også fra udlandet².

Gennem sine embedsmænd besørgede kansleren så godt som alle skrivelser for regeringen, også en stor del af de udenlandske. Han havde opsigts med hele kancelliet og alle akter, og han var den egentlige rigsarkivar, der havde »hvælvingen på Københavns Slot« under sig og på sit kammer i kancelliet opbevarede nøglen til den. Derfor måtte kongen skrive til ham, når han skulle bruge gamle dokumenter fra hvælvingen eller ville indlægge nye³.

Embedet som kongens kansler var betydeligt, da der under kansleren efterhånden var blevet henlagt en omfattende forvaltning⁴. Således var under kansleren lagt sager, der omfattede den almindelige indre forvaltning, herunder lenene og justitsvæsenet; endvidere kirke- og skolevæsenet. Christen Friis har altså haft den myndighed, der i dag ligger under hele fire ministre: justits-, undervisnings-, kirke- og kulturministrene, hvortil kommer, at han i forholdet til Sverige og Rusland ved forhandlinger også var udenrigsminister. Kansleren havde også at gøre med statens pengevæsen, for så vidt lenene hørte under ham, men ellers synes Christen Friis ikke at have beskæftiget sig meget med finansforvaltningen. Dette til trods for, at det i 1500'erne oprettede Renteri eller Rentekammer også oprindeligt var at anse som en afdeling af kancelliet, forestodes af to-tre rentemestre og besørgede kasserer- og bogholderforretninger, opstillede regnskaber over rigets indtægt og udgift og varetog

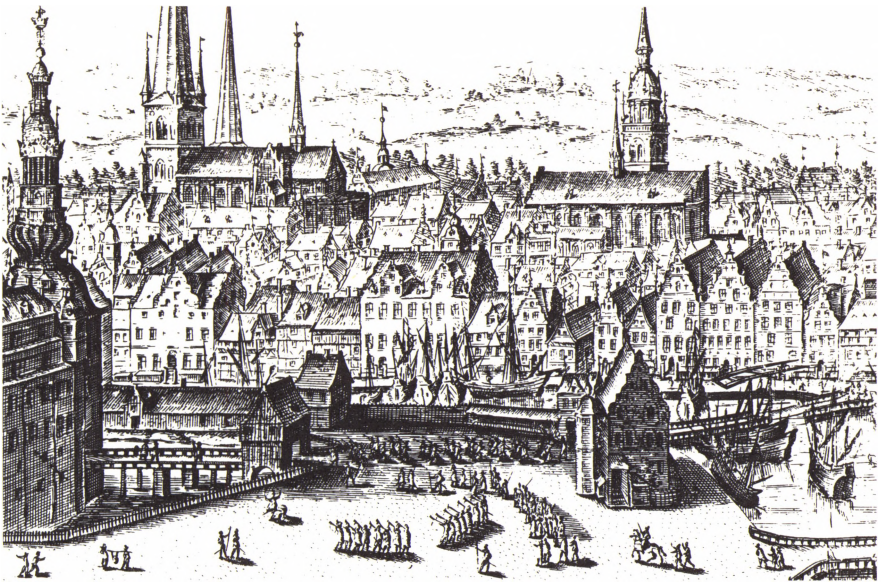

revisionen af regnskaber fra lensmænd, toldere og andre⁵. Det havde sine lokaler i etagen oven over kancelliet på Slotsholmen, al dets korrespondance udgik gennem dette, og dér alene fandtes et segl. Selv om visse skrivelser opsattes i Rentekammeret, måtte de altså ned i kancelliet til besegling⁶. Da der i 1632 en tid fandtes en rigshofmester, var Rentekammeret underlagt denne, der da snarere end kansleren måtte betragtes som finansminister, på samme måde som statholderen i København, i hvert fald til en vis grad og for visse områder. Direkte fra kongen eller rigets hofmester udgik også til tider ret jævnlige ordrer til tolderne i Øresund, *uden* at de ekspederedes gennem Danske Kancelli, idet en del af disse befalinger skulle hemmeligholdes i en sådan grad, at ikke engang revisionen i Rentekammeret fik besked derom⁷.

Endelig benyttedes kansleren i udenlandske anliggender i enkelte tilfælde i diplomatiske sendelser og oftere ved forhandlinger med fremmede udsendinge, der kom her til landet; men han havde på dette område mange konkurrenter, ikke mindst statholderen i København, og i endnu højere grad rigshofmesteren⁸. Hans indflydelse på dette område begrænsedes også stærkt af Tyske Kancelli. Under dette lå forvaltningen af den kongelige del af Hertugdømmerne, og fra dette udgik korrespondancen, der førtes på tysk og latin, hvilket vil sige den diplomatiske korrespondance med det sydlige og vestlige udland, mens korrespondancen med Sverige og Rusland hørte under Danske Kancelli⁹. Oprindeligt var Tyske Kancelli vel tænkt blot som en afdeling under Danske Kancelli, og det var da i Christen Friis' tid vistnok også stadig formelt underlagt kansleren¹⁰. Reelt var det dog på flere måder uafhængigt af ham, havde udskilt sig som en særlig institution, ledet af den tyske kansler eller den øverste tyske sekretær¹¹. Da Christian 4. holdt meget af at drive udenrigspolitik uden om rigsrådet og kansleren og hertil benyttede tyske råder og Tyske Kancelli, er der rimeligvis mange udenrigspolitiske forhold, Christen Friis ikke har haft nogen indflydelse på. Således kendte han ikke noget til de farlige forhandlinger, kongens senere svigersøn Christian Pentz i 1632 førte med den tyske kejser¹².

Christen Friis var udvalgt og beskikket af kongen selv, således som det fremgik af dennes brev til rigsrådet af december 1616. Hans stilling som kansler var overmåde bunden, da han så at sige altid måtte opholde sig i kongens nærhed¹³. Det medførte, at han kom til at rejse meget, udover de rejser, han måtte foretage som kongens udsending til Sverige og Hertugdømmerne. Hans bundne stilling ses flere gange udtrykt i skrivelser fra kancelliet, hvor det anføres som begrundelse for, at han ikke kunne udføre et eller andet hverv, at han var forhindret af sin daglige bestilling i kongens tjeneste¹⁴.

Stillingen som kongens kansler var som de øvrige rigsebedsmænds

Den gamle toldbod, senere kancellibygningen ved Københavns Slot ca. 1611. Indtil 1622 lå Danske Kancelli sammen med Tyske Kancelli på første sal i en toetages fløj af slottet, nordvest for Blåtårn (der her ses helt til venstre i billedet), mellem dette og den høje fløj med dansesalen. Det flyttedes da over i nederste etage i den gamle toldbod, og i etagen oven over indrettedes Rentekammeret. I de gamle kancellikontorer indrettedes rådstue, til Rigsrådets møder og til Herredagen. Udsnit af Johan Dircksens stik 1611 efter maleri af Johannes van Wick.

ulønnet, men ligesom disse havde kansleren et større len frit, nemlig Skt. Knuds Kloster i Odense. Tillige havde han en mindre indtægt af præbendet Skt. Laurentii Kapel i Roskilde Domkirke, der fra gammel tid hørte til kanslerembedet¹⁵.

Som før nævnt lå kancelliet på Slotsholmen i København, i en egen fløj af slottet, nordvest for det såkaldte Blåtårn¹⁶. Bygningen bestod af kælder og to etager; i den nederste af disse var rigsrådets hvælvede forsamlingsstue, oven over denne de to kancellier. Således var det dog blot til 1622; da blev kancellierne flyttet ud i den netop ledigblevne gamle toldbod, der lå lige over for den nuværende Boldhusgade, nær det sted, hvor Frederiks 7.s rytterstatue står. Oven over det nye kancelli i toldbygningen lå som før nævnt Rentekammeret¹⁷. I resten af Christen Friis' kanslertid var kancelliet i denne bygning.

Kancellibygningen på Slotsholmen var dog ikke kancelliets eneste arbejdsplads. Når kongen rejste eller opholdt sig andetsteds i riget end i hovedstaden, ledsagedes han gerne af et større eller mindre antal af

kancelliets embedsmænd, ofte også kansleren. I Christian 4.s tid har der vistnok ikke været mange af de gamle slotskancellier tilbage ud over dem på Frederiksborg, på Kronborg, Koldinghus og Haderslevhus¹⁸. På Frederiksborg lå kancellibygningen med værelser for Danske og Tyske Kancelli mod øst i den ydre slotsgård på den mellemste holm, over for slotsherrens hus, hvor der var bolig for lensmanden og i andet stokværk værelser for bl.a. kansleren¹⁹.

Idet således en større eller mindre del af kancelliets embedsmænd fulgte kongen på hans skiftende opholdssteder, mens en afdeling gerne blev tilbage på Slotsholmen, har der ofte været en mærkelig dobbelthed i kancelliets forretningsgang. Da Christian 4. 1626-27 opholdt sig i Nordtyskland, havde han naturligvis en del kancelliembedsmænd med sig. Man ser i denne tid de to kancellier korrespondere med hinanden og supplere hinanden, idet der blev udsendt kancellibreve i kongens navn både hos denne på hans skiftende opholdssteder og hos regeringsrådet i København, mens der sidstnævnte sted også udstedtes breve i regeringsrådets og enkelte rådets navn²⁰. Christen Friis optræder derfor både som modtager og udsteder af breve i kancelliets brevbøger²¹. Koncepter til kancellibreve kunne blive skrevet det ene sted og oversendt til udstedelse det andet, det samme gælder beseglingen. En splittelse af kancelliet som denne har sikkert mindsket Christen Friis' indflydelse, hans mulighed for opsyn og tillige hans ansvar, idet kongen hos sig har haft et kancellisegl og har kunnet udstede breve, som kansleren i København intet har haft med at gøre²². I 1627 forespurgte Christen Friis således sin øverstesekretær Iver Vind, hvorfor den af adelen valgte rigsmarsk Jørgen Skeel (1578-1631) – som Christian 4. jo ikke ønskede som medlem af rigsrådet – ikke havde fået brev om at møde til rådsmødet i august. Iver Vind kunne da svare, at det ikke skyldtes en fejl i kancelliet, thi brevene blev forfærdiget hos kongelig majestæt²³. På samme måde var det jo også, især i 1630erne, med kanslerens forhold til Tyske Kancelli, der kun formelt var underlagt det danske.

Den højeste embedsmand i kancelliet efter Christen Friis var oversekretæren eller øverstesekretæren. Han styrede kancelliets daglige forretninger og var en slags vicekansler med det fulde ansvar for de løbende sagers ekspedition²⁴. Under hans tilsyn fordeltes de enkelte sager efter rigets lande til et antal sekretærer²⁵. De første år af sin kanslertid, til august 1623, havde Christen Friis på denne post broderen Niels, der var kommet i kancelliet i september 1614 og i september 1616 var blevet øverstesekretær²⁶. At Christen Friis på denne plads havde en bror, har vel blot været en fordel for ham. Fra august 1623, da Niels Friis gik af, stod stillingen ledig i mere end tre år, til december 1626, da Iver Vind til Nørholm blev udnævnt til posten²⁷. Han beklædte stillingen i hele resten

*Frederiksborg Slot set fra slotssøens søndre bred.
I forgrunden i midten ses den lange toetages bygning, der var kanslerens hus og rummede kancelliet, når kongen boede på slottet.*

af Christen Friis' kanslertid, ja, helt frem til 1645²⁸.

Med øverstesekretæren har kansleren haft et nært samarbejde. Han havde en nyttig hjælper i denne embedsmand, der ved sin ed måtte forpligte sig til at være kansleren lydige²⁹. Ligesom han skrev koncepterne til kancelliets skrivelser, og i tilfælde, hvor kansleren ikke selv var til stede hos kongen, har kansleren ofte gennem øverstesekretæren forelagt sager for denne, givet ham meddelelser og selv igen modtaget sådanne³⁰.

Foruden øverstesekretæren var der i kancelliet et vekslende antal adelige sekretærer. Desuden var der en del adelige såkaldte kancelliherremænd eller kancellijunkere, der uden bestalling som volontører gjorde sig bekendt med forretningerne og derved fik et indblik i administrationen og statslivet³¹. Vel også med flere af kancellisekretærene har Christen Friis haft et nært samarbejde. En enkelt skal nævnes, Axel Juul (1606-71), der efter en tiårig rejse i udlandet i 1629 blev ansat i kancelliet, hvor han var til 1635; han ægtede i 1634 en af kanslerens døtre, Elisabet Friis.

Selv om Christen Friis ikke selv som yngre havde gjort tjeneste i kancelliet, skal han som kansler dog hurtigt have sat sig ind i sagerne.

Han viste glimrende evner som organisator og administrator af egne godser og økonomiske foretagender, og de har vel også gjort sig gældende i kancelliet. Det ses bl.a., at han har kigget på ældre akter i kancelliet og deraf uddraget en norm for sin forgængers forretningsgang, og man ser ham gøre de praktiske notater og påtegninger på aktstykker og koncepter, som også forgængerens og andre embedsmænd havde gjort det³².

Der har på Christen Friis' tid ganske givet været meget at gøre i kancelliet. Det får man et glimrende indtryk af ved et blik på registranterne eller kopibøgerne over udgåede skrivelser, nemlig *registrene* med de åbne breve og *tegnelserne* med de lukkede, missiverne, samt de endnu bevarede indkomne breve³³. Netop i Christen Friis' tid svulmer kopibøgerne vældigt op, i 1620erne og endnu mere i 1630erne.

For en stor del er koncepterne til de udgåede breve bevaret i Danske Kancellis arkiv, om end også meget mangler³⁴. Ved en gennemgang af koncepterne til de vigtigste af kopibøgerne, sjællandske registre og sjællandske tegnelser, vil man finde, at Christen Friis har skrevet et forholdsvist ringe antal, i hvert fald af de bevarede koncepter, selv når man tager i betragtning, at kansleren som den øverste leder vel selv kun har udført skrivearbejde i større stil ved vigtigere sager og ved sager, der har haft hans særlige interesse. Det har selvfølgelig været de menige embedsmænd, der har måttet foretage slavearbejdet. Man kan da også i flere tilfælde konstatere, at Christen Friis i udstrakt grad har gjort brug af sine embedsmænd og sekretærer i kancelliet. Han har selv kun skrevet det vigtigste og overladt til sekretærerne at skrive formlerne og arbejde efter hans anvisninger og skitser³⁵. Han står vel her i en vis modsætning til Christian 4., der tog sig af så mange ubetydelige detaljer og ofte overså vigtige ting.

De koncepter, Christen Friis selv har skrevet, giver et godt billede af hans arbejdsmåde. De bærer næsten altid præg af at være skrevet i stor hast, hvilket også skriften tyder på. De er i de fleste tilfælde usædvanlig rodede og uordentlige, med mængder af rettelser og tilføjelser, imellem linjerne og i den brede venstremargen, hvor han ofte skriver på tværs af arkets øvrige linjer, eventuelt ind mellem vandrette tilføjelser³⁶. Mangler han oplysninger om konkrete forhold, som person- eller stednavne, om tal eller pengebeløb, sætter han blot plads af hertil³⁷. Så kan skriveren gøre det besværlige arbejde at lede sådanne oplysninger frem. I mange tilfælde kan man i virkeligheden ikke betegne Christen Friis' manuskripter i konceptpakkerne som koncepter; der er snarere tale om løse udkast eller anvisninger for sekretærerne. Det betyder dog ikke, at Christen Friis har været uden interesse for, hvorledes kancelliets skrivelser kom til at se ud i deres endelige form. I en stor mængde koncepter skrevet af andre end ham ser man rettelser med hans hånd; ofte er det

naturligvis rettelser af direkte fejl og gale oplysninger, ofte er det lange tilføjelser, kansleren har syntes skulle med; i nogle tilfælde drejer det sig også om fejl og fuldstændige umuligheder, der er opstået på grund af sekretærerens vanskeligheder med at tyde et foreliggende udkast, der måske er gjort af Christen Friis selv.

Allerede samtiden synes i flere tilfælde at have haft svært ved at læse hans koncepter³⁸. Man ser dog også ofte kansleren ligefrem rette stil i sekretærerens skrivelser, foretage små, i og for sig ubetydelige rettelser, der intet betyder for selve meningen, blot er stilistiske. Dette forhold siger muligvis noget også om udseendet af hans egne koncepter, hvilket igen kan bidrage til at belyse hans evner til at udtrykke sig og hans intellektuelle evner i det hele, og derfor skal her omtales et par eksempler. Et sted retter han således sekretærens gentagelse »i vor kiøbsted Kiøge« i sætningen »Wider efftersom oss aff borgere och raad i vor kiøbsted Kiøge underdanigst tilkiendegiffues de tuende holdsvogne som dagligen skulle wdj vor kiøbsted Kiøge saa vel som ...« til »dersamstedts«³⁹. Og et andet sted: »siger nogenn sin tienner tolden haffwe besuigit, och leffuerit den y justicis hender och det befindes uden hosbondens wilge werre skeedt, daa ...« til »siger nogenn at hans tienner haffwe besuigit tolden, och leffuerit samme tiener y kongens embedsmandz hender och saadan befindis uden hosbondens wilge werre skeedt, daa ...«⁴⁰. Ikke vanskeligheder med at udtrykke sig, men stilistiske hensyn har bevirket, at Christen Friis' egne manuskripter er kommet til at se noget rodede ud.

6. Lovgiveren

Gennem kancelliet udgik al lovgivningen for rigerne: recesserne, forordningerne, ordinanserne, mandater osv., foruden naturligvis de åbne breve og missiver, der vedrørte lovgivningen. Christen Friis har herved haft rig lejlighed til at øve indflydelse på denne og medvirke ved udformningen, ligesom han i flere tilfælde har været direkte ophavsmand til love og bestemmelser.

Man ser ofte en historie fortalt i forskellige versioner om Christen Friis' virksomhed som lovgiver. Historien bygger muligvis på en tradition i Danske Kancelli og er første gang fortalt i et historisk arbejde fra 1707¹. Her gives tillige en noget mærkværdig forklaring på ekspeditionerne i kancelliet i Christen Friis' tid og på baggrunden for udstedelsen af de mange forordninger under denne kansler. Det hævdes, at kansleren og sekretærerne skal være blevet kede af problemerne med de mange ekspeditioner, som var indført i den foregående kanslers tid, da de krævede lang betænkningstid og indhentelse af erklæringer fra lensmænd, fra landsdommere og andre. Derfor fandt man på at lade udgå forordninger, således at landets provinser med tiden kunne blive samlet under én lov. Efterhånden skulle kansleren være kommet sådan i vane med at formulere forordninger, at der ikke så snart tilbød sig en lejlighed, før han havde en forordning færdig. Det fandt kongen efterhånden skadeligt, og for at vise sit mishag og vænne kansleren af med denne vane, spurgte han ham på en skæmtsom måde om morgenen, når han kom op på slottet, om han havde drømt om nogen forordning den nat. Kansleren søgte da at gøre fejlen god igen ved at tilbyde at samle de tidligere forordninger i en lovbog.

Beretningen er på flere punkter mærkelig, bl.a. ved sin opfattelse af, at de mange ekspeditioner i kancelliet kunne nedbringes ved at udstede forordninger². Selv om der i datiden ikke var et skel mellem administrativ og lovgivende myndighed, kan man ikke sammenblende de to funktioner, og misforståelsen kommer endnu tydeligere frem længere henne i det nævnte arbejde, hvor der udtales forundring over, at de omtalte forordninger ikke formindskede tallet af ekspeditioner. At disses tal blev så stort i den sidste halvdel af Christian 4.s regeringstid, har dog nok sin særlige forklaring, som vi senere skal se. Her skal blot tilføjes, at det ikke er rigtigt at tale om mange ekspeditioner allerede i Christen Friis'

forøgelses tid. Materialet i kancelliets brevbøger svulmer først op i begyndelsen af 1620erne.

Den omtalte anekdote er altså i hvert fald sat ind i en gal sammenhæng og tolket forkert. I og for sig er det ikke usandsynligt, at Christian 4. engang kan have ladet falde en bemærkning til kansleren som den anførte, ikke mindst i betragtning af kongens personlighed og begavelse, der næppe har fundet en alt for omfattende beskæftigelse med sådan noget som lovgivning igennem flere dage i træk videre interessant. Måske har kongen også med sin egenrådige karakter fundet, at Christen Friis på dette punkt viste lovlig meget initiativ. Der har dog næppe været noget nedsættende i kongens mulige udtalelse. Udstedelsen af de mange forordninger kan ikke have været skadelig, da der blot var tale om udgivelse af en lovebog i mange afdelinger. Forordningerne gjaldt jo til de ophævedes, de blev trykt, omdelt, solgt og samlet i bind, der godt kunne fungere som lovebøger. De har dog på grund af den tilfældige orden i stoffet ikke været særlig praktiske; der var tale om en ubehjælpelig lovgivning, og der blev lovgivet stykkevis, aldrig udtømmende. Imidlertid arbejdede Christen Friis med samling af lovgivningsmaterialet til en samlet lovebog, og på flere måder har det i hans tid ikke manglet på bestræbelser for at få samlet lovgivningen.

Historien om Christian 4. og hans kansler bidrager vel til at kaste et lidt komisk skær over Christen Friis, den geskæftige, nidkære kansler, der udgiver en vrimmel af forordninger. Men en gennemgang af lov materialet viser dog, at der er tale om et lille antal. Man ser vel, at der i Christen Friis' tid udkom flere forordninger end i forøgelsesens. Stigningen er endda meget tydelig; mens der eksempelvis i årene 1610-16 udkom henholdsvis 6, 2, 0, 3, 1, 4 og 5 forordninger, var tallene 1617-23 henholdsvis 11, 12, 14, 5, 20, 20 og 18. Stigningen står dog for en stor del i forhold til væksten i det øvrige materiale i denne tid, således kancelliets brevbøger. Den gør sig især gældende fra 1620erne og har givetvis i hvert fald en del af sin forklaring i begivenhederne, der fulgte efter Christian 4.s beslutning om at indtræde i 30-årskrigen. Først forberedelserne hertil og siden selve deltagelsen i krigen har medført en stor administration, der væsentligst måtte gå gennem kancelliet. Og dettes virksomhed blev ikke mindre, da siden ulykkerne fulgte, den indre opløsning uden sidestykke i et langt tidsrum, elendigheden i de krigshærgede egne, utilfredsheden og nøden, hvortil kom andre ulykker som pestagtige sygdomme. Alt dette medførte en omfattende korrespondance, udstedelse af ordrer, indførelse af særlige forholdsregler, forbud, påbud, lettelse af byrder og pålæggelse af sådanne. Alene antallet af skattebreve vokser kolossalt. Den samme forøgelse ser man af de samme årsager i materialet fra rigsrådets virksomhed.

Kongens retterting eller Herredag.

Sceneriet på rettertinget, forløberen for Højesteret, med kongen ved bordenden til venstre og siddende ved bordet, tolv rigsråder – det antal, der var i rådet i årene 1636-37 – er gengivet på titelbladet til rådmand i Roskilde, Christen Osterson Weiles Glossarium juridico Danicum fra 1641.

Udgik der i Christen Friis' tid årligt i gennemsnit syv forordninger, så er fordelingen for perioden ikke jævn. I tiden 1617-25 udgik i alt 124 forordninger, i tiden 1626-39 kun 37, hvortil dog kommer de 14, der udkom alene for Norge og Island; disse fordeler sig på de to perioder med syv og syv. Indtil 1625 er det årlige tal højt, gennemsnitligt ca. 14, hvorefter det falder og kun i 1629 når et tal så højt som ti; i øvrigt er det på mellem en og fem, med et årligt gennemsnit på ca. 2,6 for perioden 1625-39. Af datoerne for de enkelte forordninger fremgår, at de i mange tilfælde er kommet i klynger³. Udprægede eksempler herpå har man i 1621, 1622 og 1628. Førstnævnte år udgik i februar den 6. én forordning, den 16. tre, den 17. én, den 18. to og den 20. to, i alt ni på fjorten dage. I 1622 udgik i august den 16. to forordninger, den 26. ikke færre end otte. Og i 1628 udgik i september en forordning på hver af dagene den 2., 17., 18., 19. og 20. Måske er det dette forhold, der har givet anledning til Christian 4.s påståede irritation.

At forordningerne ofte kom flere i følge, forklares ikke alene af hensynet til afholdte rådsmøder og herredage. Det var ikke så almindeligt, at de blev udgivet under disse, og forøvrigt var det kun en del af forordningerne, der i det hele taget blev foreslået og diskuteret på rådsmøder. Det forekommer, at forordninger er blevet behandlet på rådsmøder, men først flere måneder senere er blevet udstedt, endda i klynge med flere, som ikke er behandlet på rådsmøder. Man har altså yndet at udstede flere forordninger på samme tid, hvilket ganske naturligt kan hænge sammen med, at arbejdet med at få dem offentliggjort gennem lensmændene og på tinge og ved oplæsning fra prædikestolene var det samme⁴.

I hvilket omfang lovgivningen er udgået på kanslerens initiativ, er vanskeligt at bestemme i detaljer. Ud fra bevarede koncepter, tilblivelsesmåde, forskellige udtalelser i breve og andet kan det dog påvises, hvilke love og forordninger Christen Friis i det mindste på en eller anden måde har beskæftiget sig med.

Det er karakteristisk for forordningerne, at de blev trykt; endnu er bevaret forskellige samtidige tryk til 120 af de 177 forordninger fra Christen Friis' tid. Det er vel for en del på grund af dette forhold, at kun yderst få koncepter er bevaret; man har i kancelliet gemt forordningernes tekster i form af tryk, eventuelt med redaktionelle og ortografiske rettelser brugt ved senere udgaver. Derfor har man blot koncepter til i alt ca. 30 af de 177 forordninger. Af disse koncepter har i hvert fald fem rettelser og tilføjelser med Christen Friis' hånd. Kansleren har ligeledes foretaget rettelser i trykkene af i hvert fald to forordninger, og i tre af de bevarede originale udfærdigelser af de store lovarbejder har han foretaget utallige rettelser og tilføjelser. Der er ikke bevaret noget koncept af Christen Friis til en forordning, blot skrives sikkert renskrevne koncepter med rettelser af kansleren. Til grund for disse har muligvis ofte foreligget nu forsvundne koncepter af ham eller måske udkast og skitser.

Det første lovarbejde, som Christen Friis at dømme efter koncepterne har arbejdet med, er en Krigsordinans, der som koncept med overskrift skrevet af Christen Friis opbevares i Danske Kancellis arkiv⁵. Det omfattende koncept, på 49 paragraffer, er skrevet med skriverhånd, men indeholder talrige større og mindre ændringer og tilføjelser af kansleren. Krigsordinansen er formentlig udarbejdet i forbindelse med den reform af landeværnet, der gennemførtes 1621 og fandt udtryk i den krigsordinans for det danske fodfolk i Sjælland, Jylland og Fyn, der udgik 12. april 1621. Konceptet med Christen Friis' rettelser er ikke blevet benyttet til denne ordinans, der var adskilligt mindre udførlig, blot havde 11 paragraffer og var identisk med den krigsordinans for fodfolket i Skåne, Halland og Blekinge, der var udgået 14. september 1620, formodentlig som et forsøg.

De næste lovarbejder, hvor koncepterne viser Christen Friis' medvirken, findes i den række, der udkom den 26. august 1622. Denne dag udgik ikke mindre end otte forordninger, hvoraf de to har nogle rettelser og tilføjelser af kansleren: Forordning om at købmænd må opkøbe okser på landet og Forordning om friheder undte og givne dem, som bosætter sig i købstæderne⁶. Sidstnævnte titel har han skrevet, tilligemed den til Forordning om konvoj på Spanien, og han skrev koncept til brevet til lensmændene om forkyndelsen.

Også Forordningen om børnehuset i København, af 1. juli 1623, har Christen Friis forsynet med flere store rettelser og tilføjelser⁷.

Forordningen om gældssager, af 1. juli 1623, er ligeledes blevet præget af kansleren⁸. Han har i det renskrevne koncept foretaget adskillige nye rettelser og store tilføjelser, og han har atter gjort enkelte nye rettelser i et koncept, der er renskrevet efter dette, ligesom der er rettelser med hans hånd i det samtidige tryk.

Med forordningen af 24. december 1624 om oprettelse af et postvæsen har Christen Friis også arbejdet⁹. Han blev flere gange af kongen opfordret til at udarbejde et forslag om en sikrere postbesørgelse¹⁰. Et forslag dateret 22. oktober 1623 er skrevet af ham, men det undergik forskellige ændringer, før det udgik som den omtalte forordning¹¹. Kansleren havde forudset forskellige vanskeligheder for postvæsenets ordning, og det viste sig, at han fik ret.

I maj 1625 udgik tre omfattende lovarbejder vedrørende hæren og flåden, hvor Christen Friis i hvert fald for de to har æren af den endelige udfærdigelse. Det gælder Holm- og arsenalartiklerne af 8. maj, omfattende ikke mindre end 80 store paragraffer. Til fire af disse (§ 12 og 38-40) findes med Christen Friis' hånd tilføjelser på løse sedler, der er hæftet ved den originale udfærdigelse, underskrevet af kongen. I margenen på originalen har kansleren desuden gjort tilføjelser ud for § 38, 65 og 75. Så meget har han altså villet ændre selv ved originalen. Da koncepterne ikke er bevaret, kan man desværre ikke se, hvilken andel kansleren i øvrigt havde i dette lovarbejde.

Samme dag, 8. maj 1625, udgik skibsartiklerne, der også er bevaret i den originale udfærdigelse, underskrevet af kongen og med adskillige tilføjelser i margenen, men denne gang med den skriverhånd, der har skrevet den øvrige tekst. Det kan derfor ikke ses, om Christen Friis har stået for udfærdigelsen, men det er sandsynligt. Skibsartiklerne skulle trykkes i 1625, efter at man siden affattelsen i 1582 blot havde haft afskrifter, udført når man havde brug for det. Før trykningen i 1625 blev de dog fuldstændig omarbejdet og betydeligt udvidet, fra 69 kortfattede paragraffer til 100, hvoraf flere var meget omfattende.

Christen Friis' virksomhed ses at have været betydelig ved det sidste af de store lovarbejder fra maj 1625, Krigsartiklerne for fodfolk og rytteri af 10. maj. Konceptet er bevaret; det består af en renskrift med en almindelig skriverhånd og indeholder til de i alt 140 paragraffer adskillige rettelser og tilføjelser med kanslerens hånd¹². Den oprindelige renskrift havde 87 paragraffer og endte med den paragraf, der senere fik nr. 109. Til denne affattelse blev så med samme hånd på løse sedler tilføjet forskellige paragraffer. Derefter blev manuskriptet taget under behandling af Christen Friis, der foretog ændringer rundt om og særlig gennemrettede teksten i § 44-109. Herefter blev tilføjet § 110-40, tillige med edsformularen, renskrevet med hovedtekstens hånd. Også disse tilføjede para-

graffer rettede kansleren i. Det er således klart, at han har hovedæren i det mindste for den endelige redaktion. Hvorledes det forudgående arbejde har fundet sted, kan ikke afgøres, da koncepterne ikke er bevaret.

Også til udformningen af forordningen om regeringens førelse under kongens fravær, af 1. november 1626, har Christen Friis bidraget. Dette er ganske interessant set på den tidligere skildrede baggrund (se s. 43-46). Før trykningen af den første redaktion, der var blevet indført i sjællandske tegnelser, modtog den en del udvidelse og rettelser af kansleren, så dens skikkelse blev ny¹³.

Herefter findes ikke koncepter til lovarbejder med rettelser af Christen Friis, før man når til ordinansen om toldens oppebørsel, af 12. januar 1632¹⁴. I konceptet, der omfatter 18 punkter, har kansleren gjort flere rettelser og tilføjelser, og i et udkast til tilsvarende artikler for Norge har han foretaget utallige rettelser og tilføjelser¹⁵.

Det sidste lovarbejde, hvor man finder sådanne rettelser, er en forordning om præsteenker, af 17. maj 1636. Et samtidigt tryk på to blade har i begge margener rettelser af kansleren¹⁶.

Ved de større lovarbejder fra Christen Friis' tid, Danmarks rigens ret og dets dele og forfølgning, af 10. december 1621, og Birkeretten, af 1623, er ikke fundet spor af Christen Friis' virksomhed.

Det er altså ikke noget stort tal af det samlede forordninger fra Christen Friis' tid, man i dag med nogen sikkerhed kan sige, at denne kansler har arbejdet med. Herudover kan blot fremsættes formodninger ud fra den viden, man kan hente om forordningernes tilblivelseshistorie gennem de bevarede aktstykker fra rigsrådets virksomhed. En del af forordningerne ses ud fra disse at have været behandlet i rådet, på kongens eller kanslerens proposition, enkelte endog ligefrem at være blevet til efter forslag fra rådet og enkelte råder¹⁷. I alt 78 forordninger fortæller selv, at de er udgået efter råd fra rigsrådet eller efter kongens rådslagning med dette, men de *har* dog ikke alle været behandlet af rådet. Og der kendes også adskillige eksempler på, at rådet ikke nævnes i forordninger, det har haft med at gøre¹⁸. Flere af forordningerne ses at have været behandlet i rådet efter at være forelagt ved kongelig proposition skrevet af Christen Friis eller ved dennes mundtlige proposition¹⁹.

Vi har ud fra et par af Christian 4.s egenhændige breve set, hvorledes kansleren har haft ret frie hænder, når han skrev forslag eller henvendte sig til rådet, og man ser ham også selv anmode rådet om erlæringer vedrørende de forskellige spørgsmål²⁰. Han har haft god lejlighed til at forelægge sine idéer for rådet²¹. Blandt de forordninger, der omtales i propositioner skrevet af Christen Friis eller i dennes notater, kan nævnes forordningen af 12. oktober 1617 om troldfolk og deres medvidere, forordningen af samme dato om unyttig bekostning, som sker med bryl-

lupper, begravelser, gylden- og sølvstykke (dvs. klæde med metaltråd), ædelstene og perler, forordningen af 12. oktober 1617 om løsagtighed, af 23. marts 1620 om præsters kaldelse, af 19. november 1623 om liggere og kræmmere²². Adskillig andre kunne nævnes, og ligeledes forekommer flere forordninger i Christen Friis' udkast til rådsbetænkninger²³.

Det er sandsynligt, at Christen Friis i flere tilfælde har haft i hvert fald en del af æren for udstedelsen af sådanne forordninger, der omtales eller foreslås i de kongelige propositioner, han skrev. Han kunne i disse indsætte punkter, han mente skulle med. Et tilfælde synes antydnet af forholdene omkring udstedelsen af forordningen af 28. november 1623 om køb af okser. Christen Friis fremsatte ved rådsmødet i september udover punkter, han tidligere havde nedskrevet i den kongelige proposition, også mundtligt et andragende om salg af okser hos bønderne²⁴. Rådet ønskede, at det skulle forblive ved recessen og andre tidligere forordninger, men alligevel udgik 28. november en særlig forordning om salg af okser, hvor bøndernes rettigheder blev beskyttet. Flere forordninger er også i færdig form blevet oplæst for rigsrådet og godkendt af dette²⁵. I sådanne tilfælde er det sandsynligvis lovgiveren Christen Friis, der har været i funktion.

Også i tilfælde, hvor Christen Friis har forelagt lovforslag for rådet i en mundtlig proposition, kan han have haft en betydelig del af æren for deres fremkomst²⁶.

Langt de fleste forordninger er dog vistnok udgået, uden at rådet har haft noget med dem at gøre, og der kan her have været frit spillerum for Christen Friis. Han har givetvis været meget interesseret i lovgivningsarbejdet, og det må formodes, at han har haft betydelig større indflydelse end den, der i dag kan konstateres med sikkerhed²⁷.

Christen Friis' interesse for lovgivningen fremgår klart af hans virksomhed i de senere år af hans liv med at samle en almindelig lovbog for riget, ligesom af hans korrespondance med den norske adelsmand Jens Ågesen Bjelke til Austråt (1580-1659)²⁸. Denne sidste beklædte siden 1614 stillingen som Norges kansler og havde således den øverste ledelse af dette lands retsvæsen. Han besad udprægede videnskabelige og litterære interesser og er en af de få repræsentanter for norsk videnskab og litteratur i Christian 4.s tid²⁹. Det tidligste spor af hans videnskabelige virksomhed, efter at han var blevet Norges kansler, er fra 1619. Dette år skrev han i juli til Christen Friis og sendte ham et mindre juridisk arbejde, det første kendte fra hans hånd³⁰. Han meddelte kansleren, at han i henhold til sit tidligere fremsatte velmente tilbud nu sendte den tavle eller det repertorium over den norske lov, som han havde udarbejdet på grundlag af sin erfaring. Han beklagede, at kansleren ikke som forventet indfandt sig til herredagen, hvor han ville have konfereret med

ham om udstedelse af en reces til lovens forbedring på forskellige punkter. Der er måske med dette repertorium tale om den første begyndelse til den tekstsamling, som Jens Bjelke lod trykke i 1634 med nogle lignende tekster med den jyske lov og en summarisk indholdsangivelse af samtlige kapitler i begge love.

Rimeligvis har Christen Friis fundet behag i dette repertorium over den norske lov og opmuntret Bjelke til at fortsætte det juridiske arbejde³¹. Med et brev af december 1621 sendte Jens Bjelke kansleren nogle dokumenter vedrørende en sag, som han havde fået betroet af denne, og han berettede om sine studier af den norske lov, herunder sammenligninger af denne med andre love, således som kansleren havde pålagt ham³². Et par år senere, i marts 1623, oversendte Jens Bjelke til kanslerens bror, øverstesekretær Niels Friis, et eksemplar af de norske lovebøger, konfereret med Jyske Lov, og anmodede om, at kansleren, når han havde gennemlæst materialet, ville overlevere det til kongen. Endnu i 1632 har Jens Bjelke skrevet til kansleren om den reces, der skulle forfattes over den norske lov.

I sine sidste år var Christen Friis som nævnt optaget af arbejdet med samling af en lovebog for hele riget³³. Arbejdet med en reform af lovgivningen omtales første gang i 1632. I januar dette år udgik brev til landsdommerne i Nørrejylland, Niels Krag og Erik Juel, som fik pålagt at udarbejde »en bestemt måde og form på alle slags proces og dele«, da de selv og andre havde berettet, at der blev drevet stor underfundighed med proces, kald, varsel, forfald og lignende³⁴. Samme dag fik Albret Skeel ved brev pålæg om at overveje landsdommernes udkast sammen med andre af de bedste og lovkyndigste af hver stand og at medbringe udkastet til næste herredag. Der var altså tale om udarbejdelse af udkast til en proceslov³⁵. I henhold til førstnævnte brev blev der af Niels Krag virkelig udarbejdet en fremstilling af Jyske Lovs proces og dele, men arbejdet ses ikke at have ført til noget resultat³⁶.

Ikke bedre gik det med det i 1637 gjorde forsøg på at tilvejebringe en ny almindelig stadsret, hvortil er bevaret et fuldt udarbejdet koncept, vistnok fra 1638, forsynet med en indledning, hvorefter stadsretten er udstedt efter overvejelse med rådet. I 1637 havde Christoffer Ulfeldt sendt kansleren den stadsret, som han og Tage Thott havde fået tilsendt. Mærkeligt nok blev der intet af stadsretten, der var et dygtigt arbejde, om end den næppe passede til de små danske byer³⁷. Det ses, at Christen Friis' efterfølger, Christen Thomesen Sehested, har været imod den³⁸.

Arbejdet med disse reformer skal have ført til en udvidet plan om en samling og kodifikation af lovgivningen, ikke alene de nyere forordninger, men også landsdelenes gamle lovebøger³⁹.

Arbejdet med selve lovebogen nåede Christen Friis dog ikke af afslutte

Christen Thomesen Sehested (1590-1657), ca. 1650-55.

Christen Thomesen havde i 1617 efterfulgt Christen Friis som hofmester for den udvalgte prins Christian, og han skulle også komme til at efterfølge ham som kongens kansler.

Stik af Albert Haelwegh ca. 1650-55.

før sin død. I maj 1640 udgik et brev til landsdommerne i Sjælland, Jylland og Skåne, hvoraf fremgik, at kongen havde befalet sin tidligere kansler, den afdøde Christen Friis, at konferere lovbøgerne, recesserne og alle forordningerne med hinanden, således som adressaterne kunne se det af dennes notater i vedlagte materiale⁴⁰. De skulle gennemse dette og siden tilstille kongen deres betænkning om det. Der *har* altså været visse forarbejder fra Christen Friis' hånd, endda vistnok efter en mere omfattende plan, men Christen Thomesen Sehested valgte at begynde forfra⁴¹.

Ét større lovarbejde har Christen Friis dog måske på indirekte måde en andel i: Christian 4.s såkaldte Store Reces af 27. februar 1643, idet denne væsentligst var en samling af forordninger fra hans tid. Af dens i alt 521 paragraffer bygger ikke mindre end de 371 på i alt 64 af forordningerne fra Christen Friis' tid. Hertil kommer, at otte af denne tids åbne breve og missiver er benyttet i otte paragraffer.

Endnu et større lovarbejde var blevet planlagt i Christen Friis' tid. Det var et forsøg i 1631 på at tilvejebringe en omfattende og ensartet kirke-

lovgivning, gennem en samlet udgave, således som det senere omtales.

Mens lovgivningen for universitetet, skolerne og kirken behandles i senere afsnit, skal her endnu omtales Christen Friis' virksomhed inden for handels- og industrilovgivning. Der er vel her intet belæg for formodningen om, at han snarere end kongen var sjælen i merkantilpolitikken⁴². Den merkantilistiske bevægelse var begyndt før, han blev kansler; allerede i marts 1616 var Ostindisk Kompagni blevet stiftet, og allerede i 1605 havde man søgt at gøre Børne- og Tugthuset til en tekstilfabrik. Men der er dog nogen sandsynlighed for, at Christen Friis har været med også på handelslovgivningens område. Han har haft rig lejlighed til at lære handels- og håndværksforhold at kende under sine ophold i det store foregangsland på disse områder: Nederlandene. Her var han første gang i vinteren 1606-07, da han opholdt sig i prins Moritz' lejr, anden gang med Jakob Ulfeldts ambassade fra november 1607 til august 1608 og sidste gang i foråret 1611, da han ved et vel kortere ophold hervede tropper for Christian 4.

Man ser da også Christen Friis i sin kanslertid beskæftige sig en del med forhold vedrørende handel og håndværk. Han har skrevet koncepter til edsformularer for embedsmænd i Ostindisk Kompagni, foretaget rettelser og tilføjelser i skibsartiklerne for Ove Geddes rejse 1618 og i skibsartiklerne fra 1623, beskæftiget sig med de jævnlige tilbagevendende vanskelige forhandlinger om deltagerindskud i Ostindisk Kompagni⁴³. Selv synes han i økonomisk henseende kun lidt at have interesseret sig for dette kompagni, hvor hans indskud blot udgjorde 1.000 rdl., vel godt en halv procent af det samlede beløb på 180.000 rdl., der var samlet i 1620, men kun lidt sammenlignet med det, flere andre adelsmænd havde indskudt, og ikke mindst sammenlignet med flere borgerliges, som David og Johan de Willems indskud på hver 5.000 rdl., Henrik Fuiren d.Æ.s. og dr. Jonas Charisius' indskud på hver 2.000 rdl.⁴⁴. Christen Friis har selv foretrukket at investere i godsbesiddelser, som han også øgede betydeligt, idet han i årene 1625-38 tredoblede sit hartkorn. Hans indsats til afhjælpning af kompagniets vaklende økonomi synes at have indskrænket sig til forsøg på at skaffe det penge fra anden side, ved nye indskud fra adelsmænd og borgere⁴⁵. Også på anden måde har han måttet deltage i arbejdet med kompagniet, og han har vel også haft en vis indflydelse her⁴⁶. I juli 1639 fik han således ved brev fra kongen besked om at forhandle med Roland Crappé om forbedringer af Ostindisk Kompagni⁴⁷.

Christen Friis' virksomhed for de øvrige kompagnier, Islandske Kompagni fra 1619, Det Petsoriske Kompagni fra 1619, Silkekompagniet fra 1619-20, Gullandske Kompagni fra 1621, Klædekompaniet fra ca. 1623 og andre kan ikke bestemmes. Men der foreligger vidnesbyrd om, at han

har arbejdet ihærdigt ved oprettelsen af De spanske Kompagnier eller Vin- og saltkompagnierne.

I juli 1621 udgik brev til rådet, bortset fra kansleren, om at kongen havde i sinde at give visse købstæder i Danmark privilegium på salthandel⁴⁸. Baggrunden var dels udløbet af den nederlandske våbenstilstand, der ville gøre salt dyrt og måske medføre mangel, dels ønsket om at opnå fordel af, at landet kunne blive udstyret med store skibe, der kunne være tjenlige til forsvar. Råderne skulle derfor afgive deres betænkning angående en forordning om salthandelen.

På rådsmødet i november i København billigede rådet en foreløst forordning om spansk og fransk salt og vin, og forordningen udgik i december 1621⁴⁹. Der skete dog intet. I august 1622 udgik så en forordning om den spanske handel og købmandskab, og nogle dage senere udgik breve til forskellige rigsråder med henvisning hertil og ordre og fuldmagt til som kommissærer at forhandle med forskellige købstæder om oprettelse af kompagnierne⁵⁰. Man fik i slutningen af året erklæringer fra borgmestre og råd i forskellige byer og fra kommissærerne, mange stilet til Christen Friis og siden af denne forsynet med påtegning om »den salthandling«. Det har vistnok voldt stort besvær at få oprettet disse kompagnier. Den svenske resident i Helsingør meddeler i februar 1623, hvorledes Christen Friis havde adelen i Sjælland samt en borgmester og rådmand af hver by samlet i Ringsted for at forsøge, om der kunne oprettes et spansk kompagni. Der var dog ingen, som ville vove sine penge; borgerskabet havde højlig besværet sig, og adelen ville intet have dermed at bestille⁵¹. I marts kunne residenten dog fortælle, at Christen Friis på ny havde haft nogle hos sig i København og overtalt dem til at sige ja, så at hver by skulle holde et vist antal skibe⁵². Det drejede sig om byerne København, Helsingør og Køge samt købstæderne i Skåne, der skulle stille skibe, som også kunne bruges i krigstid. Man ser altså Christen Friis gå ind for i hvert fald denne sag.

Det samme gælder lovgivningen for købstæderne. Det er ikke muligt at bestemme, hvem der startede revisionen af købstadregnskaberne 1618-19, og fra hvem den ret omfattende lovgivning for købstæderne udgik. Som før nævnt er det dog muligt, at Christen Friis har haft en del af æren for udarbejdelsen af forslaget om købstadsretten fra tiden omkring 1637⁵³.

7. Universitetets kansler

Som kongens kansler var Christen Friis også universitetets kansler og fik i tilknytning til sin virksomhed vedrørende Københavns Universitet og dets forhold også lejlighed til at beskæftige sig en del med undervisnings- og skolevæsen samt med kirkelige forhold og gejstligheden, der jo stod i nær forbindelse med universitetet og skolerne. Såvel universitet som kirke- og skolevæsen havde Christen Friis' store interesse¹.

At kongens kansler var universitetets kansler, også betegnet universitetets patron, var en gammel skik, arvet fra det ældre universitet og gået over i den nye fundats af 1539². Med reformationen ophørte bispem i Roskilde med at være kongens kansler, og hans hverv også som universitetets kansler fulgte med over til den nye verdslige embedsmand, der trådte i hans sted på det verdslige område. Foreningen i samme person af de to embeder kunne være til stor fordel for universitetet, således som det eksempelvis var det i Christian 4.s tid, hvor man havde en konge, der var en del mere interesseret i de tekniske videnskaber end i de humanistiske.

Christen Friis fik ligesom sin forgænger hér med sine lærde og åndelige interesser lejlighed til at yde en betydelig indsats. Han havde uden tvivl personligt en større kærlighed til videnskaberne og boglige kunster og et mere åbent øje for det, der tjente deres tarv, end forgængeren Christian Friis til Borreby³. Han viste også som universitetets kansler en langt mere moderne og moden indstilling end denne, der holdt meget af at øve magt og myndighed og med ualmindelig kraft og bestemthed havde beklædt også embedet som universitetets kansler⁴. Som dets tilsynsmyndighed havde han villet vide besked om alt og bestemme alt, og man ser da også i hans tid i et omfang som aldrig før professorerne spørge universitetskansleren om hans mening angående enhver sag. Han var en diktator, for hvem alle måtte bøje sig. Professorerne vænnede sig til at skyde ansvaret fra sig; deres ønsker måtte følge kanslerens vilje, eller snarere: de bøjede sig for magten, som han ikke veg tilbage for at vise dem⁵.

Noget sådant har givetvis ligget Christen Friis' natur fjernt. Han gav professorerne friere hænder, tilkendegav dem således i september 1621, at når de havde fundatsens ord og bestemmelser at støtte sig til, behøvede de ikke at spørge sig videre for, de kunne forudsætte hans samtykke⁶.

Videre bestemte han, at når en professorpost var ledig, kunne de selv tillade ansøgerne at disputere, og hver professor skulle skriftligt afgive sin dom og stemme, dog skulle de indstille valget til kongens stadfæstelse⁷. I januar det følgende år lod kan professorerne vide, at de skulle udnytte deres kaldsret efter fundatsen og kalde til deres kirkers tjeneste, hvem de ville, uden at spørge hverken ham eller nogen af hans efterfølgere⁸.

At Christen Friis således ikke selv ville bestemme alt, må ikke forveksles med, at han ikke interesserede sig for universitetet og dets forhold⁹. Det gjorde han, og han kom i øvrigt i mange tilfælde også til at øve en indgribende indflydelse på universitetets anliggender¹⁰. Hans førnævnte erklæring om professorudnævnelserne udelukkede heller ikke, at han ved flere lejligheder selv foreslog kandidater, hvilket hans forhold til den lærde verden og hans forbindelser også gjorde ham kvalificeret til. Konsistoriums indflydelse steg dog i det hele under Christen Friis, og dette bidrog bl.a. til, at så mange professorsønner i den følgende tid fik plads ved universitetet; dette var på denne tid endnu ikke et udtryk for misbrug eller uheldig nepotisme, da så godt som alle professorerne i den snart sluttede kreds af de højlærde var betydelige personligheder.

At så Christen Friis' friere indstilling også over for universitetet til tider kunne bringe professorerne i en slem knibe, er en anden sag; de var jo ikke vant til selv at træffe afgørelserne. Man ser et sådant tilfælde i februar 1620. På dette tidspunkt havde universitetet ligget stillet lige siden den foregående sommer på grund af pest, efter at det ved brev af maj 1619 fra kansleren til universitetets rektor var blevet meddelt, at kongen ønskede, at universitetet blev lukket, indtil sygdommen igen begyndte at lindres noget¹¹. Nu holdt man altså møde om, hvornår undervisningen skulle genoptages, og rektor Wolfgang Rhuman (1572-1637) refererede, at han otte dage tidligere havde konsulteret kansleren og fået det svar, at han med professorerne selv kunne tage beslutning¹². De stakkels professorer vidste derfor ikke, hvad de skulle gøre: biskop Resen ville, man skulle genoptage undervisningen straks efter den tilstundende fastelavnsuge, Ole Worm derimod mente, det var farligt at læse påny, førend man havde set, hvorledes vårtiden ville forløbe, og han foreslog, at man påny skulle forespørge kansleren. Her måtte rektor dog svare, at han turde ikke oftere rådføre sig med ham om dette¹³. Da de fleste af professorerne var på Resens side, endte sagen med, at forelæserningerne begyndte igen i marts¹⁴.

Som universitetets kansler var Christen Friis ikke medlem af universitetet. Men i kraft af sin embedsstilling var han til enhver tid berettiget til at indfinde sig i de akademiske forsamlinger¹⁵. I konsistoriums akter for den 16. januar 1622 hedder det således, at Hans Højhed kansleren i

den følgende uge vil komme i konsistorium og tale med professorerne både om overrådighedslovgivningen – herom lidt senere – og forelæsningerne. Og det var ikke eneste gang, han mødte¹⁶. Han havde sin egen loge ved det øverste auditorium i Collegium novum på universitetet, hvor han kunne overvære de akademiske højtideligheder, disputatser og uddeling af akademiske værdigheder, og han skulle indbydes til promotions- og rektormiddage¹⁷. Også uden for de akademiske forsamlinger var han genstand for særlig opmærksomhed fra universitetets side. Han blev komplimenteret, da han tiltrådte embedet, hvilket officielt skete den 20. april 1617, da rektor med nogle af professorerne modtog ham¹⁸. Nogen materiel fordel bragte embedet derimod ikke kongens kansler. Det var et rent hædershverv, og det har intet betydet for ham, at han var forlenet med Skt. Laurentii Kapel i Roskilde Domkirke; det gav en ubetydelig indtægt¹⁹.

Allerede som kongens kansler måtte Christen Friis komme i en vis forbindelse med universitetet. Til kancelliet eller kansleren måtte jo universitetet indlevere forslag og betænkninger, der afkrævedes det af regeringen²⁰. Foruden den officielle skriftveksling gennem kancelliet havde universitetet også personlig kontakt med kansleren; således fik denne konsistoriums erklæringer til gennemsyn, før de indbragtes i kancelliet, og Christen Friis stod desuden i nær kontakt med adskillige af professorerne, personligt og ved breve²¹.

På samme måde som Christen Friis som kansler var bindeled mellem konge og rigsråd, var han det som universitetets kansler mellem konge og universitet. Alle meddelelser fra regeringen til universitetet gik gennem han, ligesom han var den myndighed, kongen henvendte sig til, når han ønskede en eller anden oplysning om universitetet²². Ville på den anden side dette fremsætte andragender for kongen, foregik det gennem kansleren, der også erhvervede kongebreve til det²³.

Som kongens kansler var Christen Friis også universitetets særlige værge og tilsynsførende, således som det også fremgår af titlen *patron*²⁴. Han skulle værne dets rettigheder og privilegier. Det er blevet hævdet, at man i Christen Friis' tid ikke møder den årvågne beskytter af universitetets rettigheder, og at professorerne af og til måtte savne den gamle barske beskytter²⁵. Det er også fremført, at universitetets bønder var udsat for stadig overlast; pligtkørsler til trods for frihed herfor, kørsel af sten til byggerier osv. Der er dog ingen tvivl om, at Christen Friis har haft viljen til at værne universitetets rettigheder og ejendomme; han har blot ikke kunnet hindre, at de tunge tider efter Kejserkrigen også måtte blive følelige for universitetet. Da nogle herremænd begærede en række af universitetets gårde i mageskifte, påbød han således i juli 1621, at man ikke måtte samtykke i noget sådant, hvis ikke kirken og universite-

tet kunne blive forbedret ved det²⁶. I september 1621 talte universitetets rektor med Christen Friis og spurgte, om byrderne for universitetets bønder måtte blive lettet, hvortil kansleren svarede, at han ville hjælpe til, at dette kunne ske, og at rektor skulle give ham en afskrift af selve fundatsens ord vedrørende bøndernes friheder²⁷. Siden forsøgte han at få universitetets bønder fritaget for krigseksercits. Universitetets rektor måtte dog i januar 1622 berette i konsistorium, at selv om kansleren og andre rigsråder flittigt havde anmodet kongen om at fritage disse bønder, så havde de dog intet kunnet udrette²⁸.

På den anden side kunne Christen Friis også forsvare andres interesser over for universitetet, hvis han mente, at det var på den gale side. I august 1621 foreskrev han, at kandidaterne til præstekald, som universitetet havde udnævnelsesretten til, ikke blot skulle lade sig høre af professorerne, men også af bønderne i sognet²⁹. Der var indtil da kun blevet spurgt lidt om menighedens samtykke ved sådanne præstevalg; professorerne søgte jo at strække deres rettigheder så vidt som muligt.

Endelig måtte Christen Friis som universitetets særlige tilsynsførende overvåge, at det fungerede som det skulle efter fundatsen, og at professorerne holdt sig til deres pligter. I forbindelse hermed havde han en omfattende virksomhed. Hans samtykke skulle indhentes ved forandringer og forretninger i forbindelse med universitetets økonomiske grundlag og ejendomme³⁰. Han beskæftigede sig med forelæsnings-, disputats- og eksamensvæsenet³¹. Han havde tilsyn med den akademiske disciplin, optagelse og udelukkelse samt genoptagelse af akademiske borgere, professorudnævnelser, rektor- og dekanskifter og uddeling af understøttelser samt universitetsbiblioteket³².

Vigtigst er her, også som bevis på Christen Friis' interesse for universitetet, at han i flere tilfælde selv har udnævnt mænd til ledige professorater og selv givet befalinger vedrørende disse embeder. Det gælder, da han i april 1621 bestemte, at Hans Jensen Alanus (1563-1631) skulle afgive det dialektiske eller logiske professorat til Peder Gelstrup (1581-1630) og påny overtage lærestolen i græsk, dog uden nedgang i løn, en disposition, der tyder på, at man ikke har fundet hans lærervirksomhed tilfredsstillende³³. Det gælder valget af Hans Rasmussen Brochmand (1594-1638), som kansleren selv nominerede til efterfølger for Peder Bertelsen Kierulf (ca. 1586-1642) i professoratet i pædagogik i juli 1621; dette professorat var blevet ledigt ved professorernes kaldelse af Kierulf til sognepræst i april samme år efter befaling af kansleren, der havde fået den opfattelse, at Kierulf ikke duede til sin plads som professor, som han havde haft siden 1616³⁴. Det gælder vistnok valget af Jakob Fincke i november 1623 til professor i fysik³⁵. Det gælder valget af Jakob Matthiesen (1602-60) i juli 1630 til professor i veltalenhed, af Johan Rode til

*Simon Paulli (1607-80),
1648.*

*Mecklenborgeren Simon
Paulli blev i 1639 ansat
ved Københavns Universi-
tet som professor i anatomi,
kirurgi og botanik, ef-
ter sigende på initiativ af
Christen Friis og Jesper
Brochmand.*

*Stik af Albert Haelwegh
efter maleri af Karel van
Mander.*

professoratet i fysik i marts 1631 og af Peder Vinstrup (1605-79) til profesoratet i fysik i oktober 1632³⁶.

Det skal også have været Christen Friis, der sammen med Jesper Brochmand sørgede for, at mecklenborgeren Simon Paulli (1603-80) i 1639 blev ansat ved universitetet som den første ekstraordinære professor i anatomi, kirurgi og botanik; rigtigheden af dette har ikke kunnet fastslås, men det kan bemærkes, at Ole Worm, der stod Christen Friis nær, i de første år af 1640erne stillede sig meget vrangvillig over for Paulli, fordi denne tyskfødte og ikke hans egen nevø Thomas Bartholin havde fået pladsen³⁷. Og også Brochmand stod jo Ole Worm og Bartholinerne nær, var en svigersøn af Thomas Fincke og dermed svoger til Caspar Bartholin og Ole Worm. Paullis udnævnelse vakte i det hele den største uvilje ved universitetet, og man må snarere tro, at det er Paullis svigerfar, Christian 4.s livlæge Jakob Fabricius, der gennem kongen har skaffet Paulli ansættelsen³⁸.

Derimod kan Christen Friis meget vel have haft en finger med i spillet ved udnævnelsen af Erik Olufsen Torm (1607-67) til professor i matematik 1635³⁹. Torm var dimitteret 1627 fra Viborg Skole og fik ved univer-

sitetet Jesper Brochmand til privatpræceptor. Brochmand anbefalede ham siden til Christen Friis som lærer for dennes søn Christian, der opholdt sig i Brochmands hus. Torm havde denne stilling i to år og var siden udenlands, sidst i Paris, hvor professorerne anbefalede ham overfor Christen Friis⁴⁰. I 1635 blev han kaldt hjem for at være professor i matematik; i marts modtog universitetet brev om Torms kaldelse til dette professorat, tilligemed Peder Spormands til professor i historie og geografi, et nyoprettet professorat, bag hvis oprettelse Christen Friis sandsynligvis har stået⁴¹. Af brevet fremgår, at det tidligere var blevet befalet Torm at lægge sig efter matematik, og at han skulle indstille sig til professoratet senere på året⁴². I oktober 1636 fik Christen Friis fra universitetet en erklæring om den prøve, som Erik Torm – og Peder Spormand (1608-61) – havde aflagt, og hvorved han ligesom denne havde habiliteret sig til et professorat⁴³.

I flere tilfælde hedder det i konsistoriums akter, at det er kongen, der har valgt professoremnet. Dette kan f.eks. fremgå af kanslerens meddelelse til professorerne om udnævnelse af en professor: kansleren meddelte, at Hans Majestæt vil have sin hofprædikant kaldet til professor i teologi osv. Da Christen Friis havde meddelt universitetet, at det var kongens vilje, at Jens Dinesen Jersin (1588-1634) skulle kaldes til professor i metafysik, slutter konsistoriums akter dog med, at professorerne alle og hver svarede, at de indvilgede i kongens og kanslerens vilje⁴⁴. I flere tilfælde, hvor »kongens vilje« omtales i forbindelse med professorvalg i breve til professorerne, kan der meget vel være mulighed for, at kansleren eller andre har talt med kongen om forskellige kandidater, eventuelt foreslået sådanne. Men formelt er der jo i cancelliets breve næsten altid tale om kongens vilje, og indflydelsen bag kan ikke konstateres.

Antallet af professorater ved universitetet blev netop i Christen Friis' tid øget med ikke mindre end fem, efter at de akademiske læreres antal i over 60 år havde været uforandret. I hvert fald i enkelte tilfælde synes man at kunne spore Christen Friis' indflydelse bag oprettelsen⁴⁵.

Den første nye lærestol blev oprettet i 1619 og var i metafysik, et fag, der tidligere kun lejlighedsvis havde været doceret ved universitetet, ved professorerne i dialektik eller logik⁴⁶. Nu blev faget selvstændigt og kort efter overdraget til Jens Dinesen Jersin, hvis nære forhold til Christen Friis senere skal omtales. Denne foranstaltning skyldtes vistnok væsentligst kansleren, der nærede høje tanker om Jersins dygtighed og det friere pædagogiske blik, han havde erhvervet ved studier i udlandet; hertil kom dog Christian 4.s personlige yndest for denne mand⁴⁷.

Senere oprettedes i 1630 ved gavebreve et fjerde professorat i teologi og et i latinsk veltalenhed. Det sidste blev besat med Stephan Stephani-

us, en mand, hvis nære forhold til Christen Friis senere omtales, idet her dog skal nævnes, at kansleren flere gange havde rost ham for hans gode og klare latin⁴⁸.

Ved åbent brev indstiftedes 1636 endnu et professorat, der blev sat i forbindelse med regensprovstiet; denne professor skulle docere metafysik og matematik; sidstnævnte fag er et af de ikke-teologiske fag, som man i denne kanslers tid ser en betydelig aktivitet for at få oprettet. Ved brev af december 1630 meddeltes det således professorerne, at de skulle tilholde Christen Stougård (1600-45) at studere matematik; hvis han dygtiggjorde sig, måtte han udnævnes til professor⁴⁹. Ved et lignende brev af november 1632 meddeltes det, at det første ledige stipendium skulle gives til én, som studerede matematik og astronomi, og som siden kunne ansættes ved universitetet til ungdommens forfremmelse i disse fag. I januar 1635 opfordredes professorerne ved brev til at beflitte sig på, at det altid blev befalet nogle af de fornemste begavelser at lægge sig efter sprog og matematik⁵⁰.

Her nævnes sprog, og man ser for disse en lignende interesse som for matematikken. Dette gælder særlig orientalske sprog. Af flere samtidige tillagdes Christen Friis interesse for sådanne, og i maj 1635 fik han af universitetet en beretning om den heldige prøve, som mag. Hans Svane (1606-68) havde aflagt til bevis for sin dygtighed som docent i de orientalske sprog⁵¹. Han blev samme år ansat til at holde forelæsninger over syrisk, en stilling, han beklædte til 1646, da han rykkede op til at blive filosofisk professor. Om Christen Friis' andel i Hans Svanes første ansættelse taler sikkert, at den følgende kansler, Christen Thomesen Sehested, i 1646 ikke fandt en stilling i syrisk fornøden og afskaffede den.

Ved brev af september 1635 blev det meddelt professorerne, at da kongen agtede at have en mand, som var fortrolig med arabisk, og det berettedes, at Frederik Andersen (-1644) var vel øvet i de orientalske sprog, skulle de tilholde denne at lægge sig efter kundskab i dette sprog og siden udnævne ham til et professorat, når der blev et ledigt⁵². I september skrev så professorerne til Frederik Andersen, der opholdt sig i Paris, vist ikke helt tilfældigt som præceptor for Christen Friis' søn, og opfordrede ham til at lægge sig efter de østerlandske sprog, særlig det arabiske⁵³. Efter brevet at dømmes er der næppe nogen tvivl om Christen Friis' rolle, og dette bekræftes af en udtalelse af Frederik Andersen i et brev, dateret Paris 19. marts 1638, til universitetets professorer om det ham pålagte hverv at studere arabisk⁵⁴.

Regeringens interesse for orientalske sprog giver sig også udslag i en bestemmelse i et brev af februar 1639 til bispem og professorerne i København⁵⁵. Det hed, at såfremt der blev mangel på en dygtig hebræer, der var velbevandret i de orientalske sprog, da måtte et af de teologiske

stipendier bruges dertil, dog at samme person tillige drev det teologiske studium. At Christen Friis har stået bag disse mange bestræbelser, fremgår også af en dedikation fra 1627 af hans gamle præceptor, den tidligere omtalte Herman Nielsen, der siden 1610 havde været professor i hebraisk ved universitetet⁵⁶. I dedikationen til sin bog om aramæiske dialekter sammenlignet med hinanden og med hebraisk skriver han, at det var Christen Friis, der udvidede studiet af orientalske sprog ved universitetet og havde opfordret til en sammenligning af det kaldæiske sprog med syrisk og hebraisk⁵⁷.

Foruden de fire nævnte nye professorater samt docentstillingerne oprettedes i Christen Friis' kanslertid endnu et professorat ved universitetet i København. På baggrund af hans interesser er det ret sandsynligt, at han har stået bag, idet professoratet, oprettet 1635, var i historie og geografi, hvortil udnævntes Peder Spormand⁵⁸.

Universitetetsprofessorerne har givet Christen Friis en del arbejde og besværligheder i forbindelse med deres indbyrdes stridigheder og rivaliseringer. Hans første virksomhed ved universitet synes således at have været bilæggelse af en række stridigheder, der havde fundet sted i længere tid⁵⁹. Det drejede sig om en konflikt mellem Hans Poulsen Resen og Thomas Fincke angående en pengesag⁶⁰. Der havde allerede været optræk til en proces, der kunne have delt universitetets professorer i to lejre; men man besluttede at opsætte dom i sagen, indtil man havde rådført sig med kansleren, og det synes at være lykkedes denne at få sagen bilagt i mindelighed⁶¹.

En anden strid herskede mellem Ole Worm og de øvrige medlemmer af det filosofiske fakultet, der nægtede Worm ret til at overtage dekanatet, da det blev hans tur. Man påstod, at han ikke havde taget magister- eller doktorgraden i filosofien – Worm havde jo i 1611 i Basel taget den medicinske doktorgrad – og derfor heller ikke kunne meddele denne grad, hvilket var en af dekanernes vigtigste opgaver. Worm hævdede med rette, at han var ordentlig filosofisk professor, og at man derfor ikke kunne nægte ham at beklæde stillingen som dekan, en stilling, der kunne være af betydning for ham, da den gav visse indtægter. Christen Friis støttede ham, og da han hele to gange var blevet forbigået, rådede han ham til at skrive til universitetet i Basel for at få et officielt vidnesbyrd om sin akademiske stilling⁶². Worm gjorde også dette, men før svaret indløb, havde modstanderne opgivet indvendingerne. Christen Friis kunne naturligvis nemt gå ind på rektoren Hans Poulsen Resens forslag om en dispensation for Worm, så han kunne få adgang til dekanatet på lige fod med regelmæssigt promoverede magistre⁶³.

Denne sag, der havde truet med at splitte professorerne i to grupper, idet Worm stod i familieforbundelse med flere, var på den tid ikke den

eneste, Christen Friis måtte tage sig af. Ikke mindst var der strid om studenternes ret til frit at vælge sig privatpræceptorer – dvs. tilsynsførende lærere – blandt professorerne⁶⁴. Efter universitetets fundats skulle rektor ved immatrikulationen henvise den unge student til en af de filosofiske professorer, men efterhånden havde der udviklet sig den praksis, at studenterne frit valgte deres præceptorer, dog kun blandt professorerne i det filosofiske fakultet. Flere studenter ønskede imidlertid denne valgfrihed udvidet til også at gælde professorerne i de »øverste« fakulteter, dem med den højeste prestige, øverst det teologiske, så det juridiske og dernæst det medicinske, hvilket de filosofiske professorer naturligvis protesterede imod, da præceptorvirksomheden rimeligvis gav visse biindtægter. Striden begyndte 1606 og afsluttedes *ikke* med professorernes beslutning i april 1619, at rektor skulle henvise de unge studenter til professorernes privatspektion, så de kunne blive ligeligt fordelt mellem dem⁶⁵.

For kunne nu også professorerne i de højere fakulteter være privatpræceptorer, så var dog samtidig studenternes frie valg afskaffet, og efter Christen Friis' ønske blev denne ufrie form da også senere ændret. I marts 1622 meddelte rektor i konsistorium efter kanslerens alvorlige pålæg, at ingen studiosus skulle have privatpræceptor efter lodtrækning, men efter frit valg⁶⁶. Det vil altså sige, at professorerne havde fået indført *lodtrækning* ved afgørelsen af, hvilke privatpræceptorer studenterne skulle have, en bestemmelse, der skal være blevet indført i Caspar Bartholins rektoratsår, 1618-19⁶⁷. I maj 1622 påbød Christen Friis da, at fundatsen skulle fremlægges i konsistorium, hvor man på grundlag af den med kanslerens myndighed og bekræftelse skulle vedtage en ordning, hvorefter studenterne skulle vælge privatpræceptorer.

Da man så i juni i konsistorium diskuterede, hvordan man skulle forholde sig med valg af privatpræceptorer, blev det bestemt, at det skulle være ligesom foregående gang, indtil Caspar Bartholin kom hjem⁶⁸. Man kunne da med hans samtykke gøre en forordning derom, da det tidligere i hans rektorat var blevet bestemt, at privatpræceptorerne skulle vælges ved lodtrækning. Profesorerne har altså stædigt forsøgt at holde fast ved ordningen, der hindrede studenternes frie valg. I oktober er de trådt et skridt tilbage, bort fra lodtrækningsprincippet; men de besluttede så til gengæld, at der skulle sendes en ansøgning til kansleren om, at det derefter måtte blive ved den forordning, han nogle år tidligere havde samtykket i, nemlig at de unge studenter af rektor skulle henvises til professorerne, så at enhver fik lige mange disciple, dog således, at de studenter, som havde fået anbefalet en bestemt af professorerne, blev henvist til denne, mens dennes studenter så henvistes til andre, så det kunne gå ligeligt til⁶⁹. Christen Friis synes virkelig få dage senere at

være gået ind på forslaget; men han meddelte, at han snarest selv ville overveje en ordning, der skulle følges ved de unge studenters valg⁷⁰.

Christen Friis' indsats ved udarbejdelsen og gennemførelsen af universitetets nye love fra 1621, *Novellæ constitutiones*, kan næppe nærmere bestemmes. De nye love er ikke særlig omfattende; de indeholder blot 12 mindre artikler og afløser ikke fundatsen af 1571, som tværtimod bekræftes i artikel 1. Men de har interesse bl.a. derved, at de er de eneste love, der blev givet universitetet i tiden mellem udstedelsen af Frederik 2.s nye fundats af 1571 og enevælden. De skal være udarbejdet af en kommission, der blev nedsat straks i begyndelsen af 1621 og bestod af Christen Friis, Holger Rosenkrantz og Christen Holck samt bisperne over Fyns og Skåne stifter⁷¹. I maj 1621 udstedtes de nye universitetslove, hvis mål var at give undervisningen en mere fyldestgørende karakter⁷².

At Christen Friis havde deltaget i arbejdet med udformningen af dem, fremgår af et folioark i Danske Kancellis arkiv med hans notater, mest på latin, men med flere bemærkninger på dansk⁷³. Desværre er der ingen datering på arket, der er usædvanlig rodet og uordentligt og flere steder vanskeligt forståeligt. Men notaterne synes at stå i forbindelse dels med oprettelsen af nye gymnasier, dels med udarbejdelsen af de nye universitetslove, og det kan sikkert henføres til tiden omkring 1619-20. Notaternes forbindelse med gymnasieplanerne omtales senere, men det skal her nævnes, at enkelte udtryk og tanker synes at have forbindelse med det meget omfattende og detaljerede udkast, som Jesper Brochmand udarbejdede til en kongelig anordning om forskellige reformer af de akademiske forhold⁷⁴. Det indsendte han omkring 1620, måske efter anmodning fra kansleren og efter samtale med denne om de punkter, denne har nedkradset på det omtalte notatark. På en række væsentlige punkter er Brochmands arbejde at opfatte som et forslag til en ny fundats; det gav anledning til, at det nævnte arbejde med revision af fundatsen blev taget op; men universitetslovene blev dog en meget udvandet gengivelse af Brochmands forslag, endda kun omfattende enkelte af dettes punkter⁷⁵.

Arbejdet med reformen af universitets forhold og udformningen af planerne for gymnasieskolerne foregik samtidig og havde også en vis forbindelse med hinanden, også derved, at gymnasieskolerne skulle være mellemlid mellem universitet og latinskoler og forberedelse til dette. Forholdet fremgår tillige af en tosiders betænkning, tillagt professor Hans Jensen Alanus, der på den første side omtaler forhold vedrørende universitetet og på den anden vedrørende gymnasierne⁷⁶. Christen Friis' egenhændige kommentarer på latin i margenen til de enkelte punkter viser endnu engang hans arbejde med reformerne. Ganske vist har han her haft et nært samarbejde med flere af professorerne, og der er grund

til at tro, at i hvert fald Jesper Brochmand og vel også Caspar Bartholin og Holger Rosenkrantz har spillet en væsentlig rolle i reformarbejdet. Til dem alle tre stod Christen Friis i et nært forhold, og Bartholin skrev nogle notater til Brochmands nævnte udkast og blev benyttet meget ved udarbejdelsen af de nye skolebøger.

Et af de vigtigste punkter i den betænkning, der tillægges Hans Jensen Alanus, er en indvending mod, at studenterne skulle opholde sig i tre år ved universitetet, hvilket altså kunne synes planlagt fastsat i forbindelse med indførelsen af bestemmelser om en minimumsstudietid for opnåelse af skole- og kirkekald⁷⁷. Alanus' indvending begrundedes med mangelen på kandidater og studenternes fattigdom, og hertil bemærkede Christen Friis, at to år var tilstrækkeligt. I universitetslovene kom det da også til at hedde, at ingen skulle have adgang til skole- eller kirkekald, med mindre han uafbrudt havde studeret to eller tre år på universitetet, den første faste bestemmelse om studietidens længde for kandidater, der ville opnå kald. Senere har Christen Friis måttet indskærpe overholdelsen af denne vigtige bestemmelse, idet man vel har søgt at omgå den⁷⁸. I februar 1622 befalede han således universitetet, at det nøjagtigt skulle anføres i studenternes private testimonier, hvor længe vedkommende havde været på universitetet.

Det er i øvrigt interessant at se, hvilke fag Christen Friis har opført på og beskæftiget sig med på det førnævnte udaterede notatark. Det kan vel ikke lade sig gøre i alle detaljer at bestemme, hvilke notater og dermed hvilke fag der er bestemt for henholdsvis universitet og gymnasier; men da arbejdet med undervisningen begge steder var nært forbundet med hinanden, er dette i og for sig også underordnet. Det væsentlige er, at planerne for begge undervisningsformerne bærer præg af, at man ville indføre nye eller lægge mere vægt på tidligere docerede ikke-kirkelige, ikke-teologiske fag og give disse en vis vægt på bekostning af det gamle kirkelige fag: teologien, og dets hjælpere: latinen, græsk, retorikken osv.

Man synes at kunne ane Christen Friis bag disse bestræbelser, måske i samarbejde med kongen, og på hans notatark ser man også opregnet en række af de praktiske eller ikke-teologiske fag: fysik, matematik, aritmetik, geometri, geografi, astronomi og algebra⁷⁹. Man genfinder de samme fag i de nye gymnasieskoler, ja, også flere af samme art, som botanik og anatomi, og på universitetet, ligesom nogle af dem opregnes i et brev, Christen Friis har skrevet til universitetet, udateret, men måske fra 1621 og vel med tilknytning til arbejdet med universitetslovene⁸⁰. I brevet befaler kansleren professorerne straks at forfatte de bøger, som årligt let og bekvemt kunne læses, nemlig foruden Aristoteles' logik og metafysik hans fysik og Euklids (ca. 300 f.Kr.) geometri, optik, mekanik

og begyndelsen til arkitekturen. Under omtalen af oprettelsen af gymnasieskolerne vil der blive nærmere lejlighed til at omtale indførelsen af sådanne fag, deres fordeling på lærerne og planernes senere skæbne. Her skal endnu blot omtales, at også de gamle, ikke-praktiske fag omtales på Christen Friis' notatark: teologi, metafysik, latin, græsk, hebraisk, og at det forhold, at han interesserede sig for de nye fag, blot var et udtryk for en mere alsidig orientering, end man da så ofte så. Han havde også dyberegående interesser for sprog, arkæologi, rimeligvis også teologiske spørgsmål, historie og vistnok også litteratur.

Foruden revisionen af universitetets love har den nedsatte kommission formentlig også skullet beskæftige sig med de store omkostninger ved doktor- og magisterpromotionerne, idet erhvervelsen af disse akademiske grader medførte forpligtelse for kandidaterne til afholdelse af gilder, der var ret kostbare, til trods for at regeringen ved en universitetetsstatut af oktober 1610 havde forsøgt at begrænse omkostningerne⁸¹. Mærkeligt nok ender konceptet til Brochmands førømtalte udkast til en kongelig anordning midt i en sætning, netop som det begynder at behandle dette problem, men i sine tillægsbemærkninger kommer Caspar Bartholin i et afsnit ind på det⁸².

På samme tid arbejdedes også med begrænsning af andre af professorernes udgifter ved gæstebud og fester. I november 1621 befalede Christen Friis professorerne at fastsætte bestemmelser for, hvor megen vin der måtte forbruges ved deres værtskaber og konventer⁸³. Professorerne søgte at undgå en sådan forordning og lovede kansleren, at de skulle holde sig selv med al sparsommelighed, således at ingen klagemål skulle komme over dem; men Christen Friis befalede dem at fastsætte bestemmelser, og i december 1621 udgik en forordning om vin ved professorers og deres medborgeres gæstebud⁸⁴. I september 1622 gav Christen Friis professorerne en alvorlig påmindelse om, at ingen af dem efter denne dag skulle holde gilde, efter at bryllup var holdt⁸⁵. Og i de følgende år blev der arbejdet videre med indskrænkning af promotionsomkostningerne.

Christen Friis har arbejdet med denne sag og skyndede på gennemførelsen, der imidlertid mødte modstand fra professorernes side, idet de nødtigt ville give slip på de gamle skikke og bestandig skød sig ind under fundatsen⁸⁶. Det synes dog, som om man har villet lade professorerne selv arbejde med affattelse af de nye bestemmelser, således som det også skete med den førømtalte forordning om privatpræceptorer. I januar 1625 udgik brev til de højtlærde om at lade kongen vide deres betænkning om, hvorledes den unødige bekostning ved promotionerne kunne formindskes⁸⁷. Få dage senere kunne rektor Thomas Fincke meddele i konsistorium, at han havde talt med kansleren om sagen, og at denne ville,

at de selv skulle koncipere noget derom; men han havde dog sagt, at der ikke kunne være tale om vin og ikke mere end fem retter og mente, at gaverne ved doktorpromotionerne kunne afskaffes⁸⁸. Et par dage senere havde rektor atter talt med Christen Friis og havde villet vise denne de seneste bestemmelser om promotionsomkostningerne; men kansleren ville ikke nøjes dermed⁸⁹.

Sagen kom endnu nogle gange for i konsistorium; i februar afgav universitetet sit svar på brevet af januar, ubeseglet, til Christen Friis. Af svaret fornemmer man professorernes uvilje mod en ændring af de bestående gamle regler, og sagen afsluttedes endelig med den kongelige anordning af 23. februar 1623, der på visse punkter gik videre end professorernes svar⁹⁰. Den fastsatte bestemte beløb for omkostningerne ved promovering af kandidater til de forskellige akademiske grader og begrundede dette med, at mange havde holdt deres promotion ved fremmede universiteter på grund af de tidligere store omkostninger eller helt undladt at søge den titel, som deres lærdom og skikkelighed nok kunne fortjene, til ikke ringe hindring for alle studier og boglige kunstner. Om Christen Friis' virksomhed i denne sag er der efter oplysningerne i konsistoriums akter ingen tvivl⁹¹.

En anden vigtig foranstaltning til gavn for universitetet og studenterne i Christen Friis' tid var erhvervelsen af den gård og grund i Kannikestræde, som den afdøde kansler Christian Friis havde ejet. Det var hensigten her at indrette en bolig for kommunitetets alumner, således som der længe havde været tale om, da der var stor brug for en sådan, uden at planen dog hidtil havde kunnet realiseres⁹². Denne studenterbolig, den såkaldte Regens, blev efter ombygningen af Christian Friis' gård fuldendt og indviet i 1623⁹³. Kanslerens rolle fremgår dog her ikke af kilderne.

Endnu kan Christen Friis' indflydelse i flere mindre forhold iagttages med sikkerhed. Han interesserede sig bl.a. en del for, at visse afsnit af universitetsbiblioteket kunne blive så komplette som muligt. I maj 1618 befalede han, at der skulle købes bøger for 200 daler til biblioteket, og samme år sørgede han for, at Anders Sørensen Vedels efterladte håndskriftsamlinger blev afleveret til dets samlinger, ligesom en del af Arild Huitfeldts i 1618 og endnu en del af denne sidst i 1620⁹⁴. I februar 1624 befalede han, at en af professorerne skulle drage til Herfølge for at modtage de dokumenter, der fandtes efter Claus Christofferens Lyskander, både dem, han havde lånt i biblioteket, og dem, han selv havde haft⁹⁵. Og i september 1619 befalede han, at der skulle gøres et skab i biblioteket til »monumenta historia«, vel de nævnte håndskrifter eller en del af dem⁹⁶. Endelig ser man i februar 1625 konsistorium bevilge, at kansleren skulle have et par af universitetsbibliotekets dubletter, fordi

han havde skænket adskillige gamle bøger til biblioteket⁹⁷.

Det er sandsynligvis Christen Friis, der i oktober 1618 indstiftede den tradition, at der ved den årlige reformationsfest ved universitetet, den 31. oktober, skulle holdes en offentlig tale af en af professorerne til minde om religionens renselse⁹⁸. Denne skik holdt sig derefter ved universitetet helt til 1871⁹⁹. Han synes også at have haft en del af æren for gennemførelsen af den første reformationsfest, der holdtes året før, i 1617¹⁰⁰.

8. Skolevæsenet

I nær tilknytning til Christen Friis' interesse og virksomhed for universitetet står hans interesse for og arbejde med skolerne og den øvrige undervisning.

Han har således sikkert spillet en ikke uvæsentlig rolle ved oprettelsen af det ridderlige akademi i Sorø. Oprettelsen af et sådant blev første gang drøftet på det rigsrådsmøde, der holdtes i Odense i august 1620, efter at kongen havde indsat forslaget herom i sin proposition. Det fremgår af denne, at han ikke selv var ophavsmand til ideen; han havde fået den udefra. Sædvanligvis regner man den lærde Holger Rosenkrantz for hovedmanden, eventuelt sammen med Christen Friis som den direkte ophavsmand, bl.a. fordi det var Holger Rosenkrantz, der skrev det første udkast til den lange og indgående betænkning, som rigsrådet afgav om sagen i august 1620¹. Spørgsmålet om ophavsmanden kan dog næppe afgøres med sikkerhed, og det er på dette område som for latinskolerne i det hele vanskeligt at skille de to venner Christen Friis' og Holger Rosenkrantz' indflydelse fra hinanden. De var begge interesseret i uddannelses- og skolevæsenet og stod allerede for samtiden som ét i arbejdet for dette².

Det må bemærkes, at det var Christen Friis, der havde skrevet den føromtalte kongelige proposition, hvor det i punkt 11 hed: »Eftersom af adskillige underdanigst er givet tilkende, at det var dette rige fast gavnlige, om en skole kunne oprettes ...«, og at kansleren i et af rådets koncepter til rådsbetænkningen gjorde flere rettelser og tilføjelser, der kom med i den originale betænkning af august 1620, skrevet af Holger Rosenkrantz³. Mens Holger Rosenkrantz havde haft sin skolegang i Århus Skole, havde Christen Friis selv som ung gået seks år i Sorø Skole, og han viste en sådan interesse for det ridderlige akademi, der nu oprettedes ved denne skole, at han skænkede 10.000 mursten til dets opførelse. Hans interesse for stedet fremgår også af, at han i september året efter oprettelsen af akademiet erhvervede skøde på et lille kapel i akademiets kirke, den gamle klosterkirke, hvor han lod indrette sit familiegravsted. Det var længe før, det endnu var blevet mode i højadelen at købe gravsteder i Sorø Kirke, og det kan ikke have været tilfældigt, at han nu valgte denne kirke; han kunne også have valgt kirken i Ørslev sogn, hvor hans hovedsæde Kragerup lå⁴.

I tidens øvrige arbejde med reformer af skolevæsenet, oprettelsen af gymnasieskolerne og indførelsen af nye skolebøger, ser man i flere tilfælde Christen Friis' virksomhed og deltagelse. Men det er næppe muligt at bestemme, hvem der i tiden har haft initiativet og den ledende indflydelse i disse sager. Højest sandsynligt har der også været tale om flere, og i det mindste synes Christen Friis at have været blandt de første og mest energiske i hele den periode, der var hans kanslertid⁵. Blandt de øvrige må nævnes Holger Rosenkrantz, der stod kansleren nær og en tid lang stod i et nært forhold til mænd som Caspar Bartholin, Jesper Brochmand og vel også Hans Mikkelsen i Odense, som netop alle synes at have spillet en fremtrædende rolle i bestræbelserne på skole- og undervisningsområdet. De stod også Christen Friis nær, ligesom en lang række af de øvrige lærde, man på en eller anden måde ser spille en rolle ved reformerne og udviklingen af skolevæsenet: Jens Dinesen Jersin, Thomas Bang, Bertel Knudsen Aquilonius, Stephan Stephanus, Hans Jensen Svaning og andre, der var udpeget som skolebogsforfattere og deltagere i kommissionen af professorer til behandling af forskellige skole-spørgsmål, herunder tilvejebringelsen af latinske skolebøger, fra 1631-32.

Allerede i forgængerens Christian Friis' tid var der indført enkelte reformer i skolevæsenet, således reformen af 1604⁶. Denne var væsentligst præget af Hans Poulsen Resen, der ikke havde været helt upåvirket af de pædagogiske reformkrav, der var opstillet af den retning, som efter den franske filosof Pierre de la Ramée (1515-72) kaldtes ramismen. Det fremgår af den større plads, man tilkendte realfagene, ligesom der for første gang tillagdes modersmålet betydning i den latinsprogede undervisning, idet der bestemt regnedes med enkelte lærebøger på dansk⁷. Det var også indrømmelser til de nye bevægelser i tiden, at fagene græsk, aritmetik, geometri og hebraisk blev optaget blandt de faste skolefag⁸. Men i hvert fald de tre sidstnævnte fag kom næppe til at spille nogen større rolle. Skoleplanen viser, at de optog en ringe plads, endda kun i de øverste klasser, blandt de mange fag, der var helliget latinen; for fagene geometri og hebraisk tales endda blot om »elementa«⁹.

Der har også været grænser for, hvor langt Resen ville følge de nye bevægelser. Over for kravet om reformer af latinundervisningen og dens umulige, ulæselige grammatikker, stillede han blot en udgave 1610 af Phillipp Melanchtons grammatik i en noget forkortet form og med en del forklaringer på dansk¹⁰. Som vi skal se, holdt Resen også siden stædigt fast ved denne grammatik.

Skolereformen af 1604 skal virkelig være blevet efterlevet i en del skoler; men da den havde et overvejende konservativt præg, var latin-skolens undervisningsform i den følgende tid stadig genstand for for-

Jesper Rasmussen Brochmand (1585-1652), 1632. Med den fremtrædende teolog, professor i teologi Jesper Brochmand havde Christen Friis et nært samarbejde, og hans sønner blev ligesom mange andre adelssønner opdraget i Brochmands hus. Stik af Simon de Pas 1632.

handlinger og planer om reformer fra fremskridtsvenlig side¹¹. Man ønskede både, at kundskabsfordringerne i de bestående fag skulle udvides og navnlig, at stoffet skulle gøres lettere tilgængeligt, især for latinens vedkommende, datidens vigtigste fag, hvis grammatikker man kritiserede stærkt. Det blev hævdet, at i hvert fald begynderundervisningen skulle foregå på modersmålet, idet man da blot havde bestandig udenadslæren på latin.

De nye tider kom her til landet især fra universitetet i Giessen og formidledes gennem bl.a. den senere biskop Jens Dinesen Jersin¹². Denne fik i april 1615 et kongeligt rejsestipendium for tre år og overtog tillige hvervet som præceptor for den unge adelsmand Mogens Krabbe, der var en søstersøn til Christen Friis¹³. Deres mål var netop universitetet i Giessen, der i denne tid var inde i en rig og betydningsfuld periode, med en række professorer, der alle var frisindede og havde et åbent blik for de friere idéer i tiden¹⁴.

I februar 1616 kaldte professorerne i København Jersin tilbage fra Giessen, efter opfordring fra kansleren Christian Friis¹⁵. Jersin, der

skulle overtage et ledigt professorat i pædagogik, ønskede dog endnu ikke at vende hjem, men udbad sig en frist på et halvt år¹⁶. I mellemtiden døde så den gamle kansler.

Den nye kansler havde imidlertid også et åbent blik for den nye retning¹⁷. I foråret 1617 er Jersin atter i København, og det skal vistnok væsentlig skyldes Christen Friis og Jesper Brochmand, at han i april blev udnævnt til tugtemester for Christian 4.s søn Christian Ulrik Gyldenløve. Herved fik han lejlighed til en virksomhed, hvor han kunne gøre sine første forsøg med den nye metode¹⁸.

Christen Friis' interesse for skolevæsenet kommer til udtryk i en række forordninger og bestemmelser for skolerne i de følgende seks år. Hans første arbejde for skolevæsenet kan dog måske spores allerede inden, han var blevet kansler, mens han endnu var prinsens hofmester. Det er tidligere nævnt, hvorledes Lyskander i fortalen til sin *Danske kongers selectebog* tillægger Christen Friis æren for, at han blev udnævnt til kongelig historiograf, og hvorledes dette kan have sandsynligheden for sig, idet Christen Friis som prinsens hofmester ofte opholdt sig i kongens nærhed, og brevet om Lyskanders udnævnelse udgik fra Skanderborg i september 1616, godt en måned efter den forrige kanslers død¹⁹. Netop samme dag, bestallingen for Lyskander udfærdigedes, udgik også et åbent brev, hvorved kongen stadfæstede en skik og forordning om skolen i Roskilde, udfærdiget af kapitlet, hvorefter der altid skulle være en konrektor i skolen²⁰. Ligeledes udgik et brev til kapitlet i Lund, hvori det bl.a. hed, at kapitlet herefter skal sørge for, at der altid bliver holdt en konrektor ved skolen i Lund, idet kongen havde bragt i erfaring, at det ville være til stor gavn, om der blev tilforordnet en sådan ved de store skoler²¹.

Dagen efter udstedelsen af de to nævnte breve om konrektorer sendtes også fra Skanderborg et åbent brev, hvorved kongen henlagde et vikariat til konrektoratet ved skolen i København, altså Vor Frue Skole²². Siden blev der ansat konrektorer ved enkelte andre skoler; ved brev af juni 1617 henlagdes et vikarie – dvs. jordegods, som oprindeligt havde tilhørt en præst ved et kapel eller alter i senmiddelalderen – til underhold for en konrektor ved stiftsskolen i Odense; og ved åbent brev af marts 1618 blev der forordnet en konrektor ved Århus Skole²³.

Oprettelsen af konrektoraterne var en ejendommelig, ikke ubetydelig nydannelse. De nye konrektorer havde til opgave at dele undervisningsbyrden og ansvaret med rektoren de tre dage i ugen, og stillingen bevarede lige til den store skolereform i 1805²⁴.

En vigtig nydannelse inden for skolevæsenet var oprettelsen af stiftsgymnasierne eller katedralkollegierne, som samtiden også kaldte dem. Baggrunden var de bestandige klager over studenternes tiltagende »grovhed«, deres mangel på forkundskaber til at kunne følge med i

universitetsundervisningen²⁵. De nye stiftsgymnasier skulle være overgangsformer mellem skolerne og universitetet og skulle meddele en mere omfattende undervisning, end skolerne var i stand til. Man hører første gang om dem, da der i januar 1619 udgik et brev til Jakob Ulfeldt, Holger Rosenkrantz og biskop Hans Mikkelsen om, at der skulle anordnes et kollegium ved nogle af katedralskolerne²⁶. Her skulle de, der havde gjort nogen fremgang i skolerne, i det mindste et par år kunne forberedes til universitetet i København, så de kunne komme dér bedre funderet og med større resultat anvende deres tid der og siden blive kaldet til skoler og kirker²⁷. Kongen ville derfor have indrettet et kollegium i Odense i det auditorium, som lektoren hidtil havde brugt, og i det underholde fem professorer til at informere ungdommen efter den anordning, kongen ville lade forfatte derom. Et ligelydende brev udgik samme dag til kapitlet i Lund vedrørende et kollegium ved kapitelskolen dér.

Der er formentlig gået nogen tid, før bestemmelserne om disse gymnasier er blevet ført ud i livet; således indviedes det i Odense først i januar 1623²⁸. I 1620, året efter udsendelsen af nævnte brev, omtales gymnasierne i rigsrådets forhandlinger. Kongens proposition af 28. februar, skrevet af Christen Friis, havde som 9. punkt: »Eftersom vi næst Gud den alsommægtigstes hjælp, kirker og skoler til forbedrelse, nogle stiftsskoler at anrette nådigst os haver resolveret, ville vi og den lejlighed vores råd underdanigst at betænke nådigst have befalet«²⁹. Rådet anbefalede i sin betænkning, at sådanne gymnasier måtte blive oprettet i Lund, Odense, Århus og Ribe³⁰.

Den i brevet af januar 1619 bebudede forordning udgik for et par af katedralkollegierne i februar 1621, nemlig for katedralkollegier ved Lund Stiftsskole og i Odense, tilligemed en forordning om Roskilde Stiftsskole³¹. Selv om sidstnævnte ikke har samme form som de to øvrige og ikke omtaler et katedralkollegium, var der dog hermed alligevel oprettet et gymnasium for Sjællands stift, på linje med dem for Lund og Fyns stifter³². Bag på konceptet til det ene har Christen Friis gjort nogle optegnelser vedrørende det økonomiske grundlag for de tre stiftsskoler³³.

At Christen Friis har været med ved oprettelsen og udformningen af bestemmelserne for disse gymnasier, fremgår klart af det tidligere omtalte folioark med hans notater³⁴. Disse vedrører også gymnasierne; således synes fordelingen af fagene på de forskellige lærere i flere tilfælde at være i overensstemmelse med den fordeling, der oprindeligt var planlagt, men som siden adskillige gange blev ændret. Kanslerens indsats for de nye skoler fremgår også af et par latinske manuskripter i form af to små hæfter på henholdsvis syv og seks sider, opbevaret i Danske Kancellis arkiv³⁵. De to manuskripter er skrevet med samme ukendte hånd som det om lidt omtalte ark med betæneligheder vedrørende nogle punkter

ved gymnasiernes indretning, og de er som dette desværre ikke dateret³⁶.

Det ene er ifølge sit indhold og forskellige udtryk skrevet før, der endnu var oprettet noget gymnasium, og i det meddeler forfatteren kansleren, at han hermed overgiver artiklerne, således som det var befalet ham, vedrørende det, der kunne gøres i Roskilde; senere foreslår han dog Sorø eller Antvorskov som bedre egnet³⁷. Han gør samtidig opmærksom på, at det samme lige så godt kunne gøres i Lund og Odense og Ribe, ligeledes i Århus eller Viborg³⁸. I øvrigt omtaler han de fordele, man ville opnå ved oprettelse af sådanne gymnasier, og behandler nærmere de muligheder, der ville opstå, hvis der blev oprettet mindst tre. Da materialet, som dette forslag indeholder, ikke ses at være indgået i noget lovarbejde eller kancellibrev vedrørende gymnasieskolerne, kan det ikke dateres nøjere end til tiden omkring oprettelsen af gymnasiernes.

Det samme gælder for det andet manuskript, der indeholder nærmere bestemmelser om skoleundervisningen, eleverne, skolefag, lærere og ferier. Manuskriptet kan eventuelt have været forarbejde til et mere detaljeret skolereglement. I margenen på side 2 rummer det en større tilføjelse af Christen Friis og på bagsiden har det en påskrift af ham: »Professores kan intet have ringer end 3 læster korn uden accidenterne« (dvs. tilfældige indkomster), hvilket synes at antyde en plan om forbedring af professorernes lønninger; den ses dog ikke at have givet sig udslag i noget skriftligt fra kancelliet.

At Odense var blandt de allerførste stiftsbyer, der fik et katedralkollegium, er ikke nogen tilfældighed. Her sad et par af de ovennævnte mænd i betydningsfulde stillinger, og man har sikkert her en del af forklaringen på interessen for oprettelse af et gymnasium: Holger Rosenkrantz (1574-1642) var fra maj 1618 lensmand på Odensegård eller Skt. Hans Kloster og Hans Mikkelsen (1578-1651) var siden 1616 biskop over Fyns stift. Også Christen Friis var jo lensmand i Odense, på Skt. Knuds Kloster, hvor han ikke sjældent opholdt sig på sine rejser. Holger Rosenkrantz ydede siden økonomisk støtte til gymnasiet, og Hans Mikkelsen havde i 1616 og 1617 ikke blot gjort et energisk arbejde for at få den dygtige unge skolemand Knud Richardsen Seeblad (1595-1621) fra Odense knyttet til skolen som rektor, men arbejdede også siden, i 1620erne og 1630erne, ivrigt for forbedringer ved skolen, således som det ses af flere breve fra ham til Christen Friis³⁹. Hans Mikkelsen og Knud Richardsen Seeblad var også de første, der fik befaling til at skrive nogle af de nye skolebøger⁴⁰.

I de to breve af januar 1619 om oprettelse af kollegier ved kapitelsskolerne i Odense og Lund meddeltes det bl.a., at der skulle underholdes fem professorer. Den første, professoren i teologi og hebraisk, skulle være stiftets biskop; det andet professorat, i græsk og latin, skulle betjenes af

skolens rektor; det tredje, i filosofi, fysik og metafysik, skulle betjenes af lektoren; og til de to sidste professorater, i logik og retorik og i matematik og etik, ville kongen siden beskikke professorer. Denne fordeling af fagene – der i flere tilfælde nævnes netop i disse kombinationer på Christen Friis' notatark – og fordelingen på de enkelte lærerkræfter blev dog ikke den endelige. Det var ikke den, der fastsattes i den i brevene lovede forordning.

Medvirkende til ændringerne har måske været nogle betænkeligheder på et desværre også udateret ark, der af en unavngiven person er blevet tilstillet Christen Friis, og nu med dennes bemærkninger i margenen findes ved kanslerens førnævnte notatark i folio⁴¹. Den ukendte person fremhæver bl.a., at bispren havde mange daglige embedsforretninger, og at rektor og konrektor havde deres hverv i latinskolen. Christen Friis har til det første bemærket, at én af præsterne, en lærd mand, skal hjælpe. Men man finder i den endelige ordning af gymnasieskolerne, således som denne fremgår af de omtalte forordninger af februar 1621, at bispren nu blot skal være inspektør og tit og ofte besøge auditoriet, eksaminere og erfare, hvorledes professorerne underviser ungdommen især i gudsfrygt og gode sæder. Dog skal han undervise ekstraordinære dage i børnelæredommens grund i det omfang, hans stilling kan tåle det. Teologisk professor skulle lektoren være; dernæst skulle der være en professor i logik, en professor i fysik og matematik, en professor i latinsk veltalendehed, der dog skulle være skolens rektor, mens konrektor skulle være professor i græsk og hebraisk. Man vil altså se, at den anden indvending ikke er blevet taget til følge. For Roskilde Stiftsskole var bestemmelsen noget anderledes; her skulle blot være to lektorer samt rektor og konrektor.

Af fundatserne for de nye katedralkollegier eller gymnasier ses, at der med disse ikke blot var tænkt på en effektivisering af undervisningen i tidligere fag som teologi, filosofi og de klassiske sprog. Der fastsattes også undervisning i fag som hebraisk og matematik, geometri og aritmetik, fag, der vel nok var blevet indført i skolerne med skolereformen af 1604, men som havde spillet en ganske underordnet rolle⁴². Desuden fik man nye fag som metafysik og botanik og anatomi, idet medikus, når der fandtes en sådan på stiftsskolen, på søndage efter aftensang skulle gå og herbarisere med eleverne om sommeren, om vinteren undervise i menneskelegemet efter et skelet⁴³.

I forbindelse med fundatserne af februar 1621 for de nye gymnasier blev det indskærpet professorerne, at de skulle undervise ungdommen efter de lærebogssystemer, som det allerede var forordnet skulle forfattes, og de skulle lade deres egen dikteren aldeles fare. Tanken, af professorerne skulle ophøre med at diktere stoffet for eleverne, møder man

netop i Christen Friis' førnævnte notater, endda et par steder, og dette krav møder man oftere siden, således også i universitetets nye fundats af 1621⁴⁴.

Christen Friis' indsats ved oprettelsen af gymnasierne kan næppe bestemmes i detaljer, men hans arbejde for skoleplanernes gennemførelse fremgår klart. Det kan hertil nævnes, at fundatsen for katedralkollegiet i Odense foruden andre indkomster også tillagde den teologiske professor 24 tdr. rug og 36 tdr. byg m.m. af Skt. Knuds Kloster, der jo var Christen Friis' frie embedslen, således at det altså var ham, der ydede en del af den teologiske professors underhold.

Selv om det vistnok allerede i 1619 var meningen, at der skulle oprettes katedralkollegier ved flere af stiftsskolerne, var de tre nævnte en årrække de eneste. Først i 1636 oprettedes ved åbent brev af oktober katedralkollegier i Viborg, Århus og Ribe⁴⁵. Ifølge det åbne brev har disse skoler ikke været nær så storslåede, som de to første i Lund og Odense efter *deres* plan skulle være det. Der fastsattes for de tre gymnasier blot to professorer. Det fremgår også af et åbent brev af maj 1639, der tillige viser, at man ikke var nået så vidt med gymnasiet i Lund, som man oprindeligt havde planlagt⁴⁶. Ved dette brev bestemmes det nemlig, at der skal oprettes en ny professorplads ved kollegierne i Lund, Roskilde, Ribe, Århus og Viborg, mens der ikke siges noget om gymnasiet i Odense, der vel da allerede havde denne lærer. Det hedder i brevet bl.a., at man til disse kollegier havde funderet og stiftet to præbender til underhold for to professorer, som skulle undervise ungdommen i gudsfrygt og boglige kunster; men man havde erfaret, at de ikke kunne overkomme dette, og derfor henlagdes et kanonikat (dvs. indtægterne fra et middelalderligt embede, der var blevet nedlagt med reformationen) til underhold for en fjerde (egentlig tredje) professor, for at der med de to professorer og lektoren i teologi kunne være fire professorer. Dette viser, hvor svært det har været økonomisk og praktisk at føre planerne om stiftsgymnasierne ud i livet.

Derefter udgik så allerede den 17. maj 1639 en forordning om skolekollegierne eller gymnasierne i Roskilde, Lund, Odense, Ribe, Viborg og Århus, altså for alle de gymnasier, man efterhånden havde fået oprettet, omfattende alle stifterne i det daværende Danmark bortset fra Ålborg⁴⁷. Ved denne forordning indførtes endnu en professor, en fjerde, hvorved der altså også for gymnasiet i Odense fastsattes et professortal, der var én lavere end det oprindelige i brevet af januar 1619. Bestemmelsen om den fjerde professor begrundedes med, at kollegierne ikke kunne nå deres effekt, fordi de tre professorer ikke var nok; endnu én behøvedes, hvorved tillige rektor og konkretor begge desbedre kunne forestå deres bestilling. Ellers gav denne omfattende skoleforordning for første gang

en række detaljerede bestemmelser vedrørende optagelse og forflyttelse af elever, undervisningen, professorerne og deres fag, forfatterne, der skulle læses, ferier, forelæsninger osv.

Sammenligner man forordningens opregning af fagene og disses fordeling på de enkelte lærere med den i den første bestemmelse om gymnasierne af januar 1619 og den senere forordning af februar 1621, vil man se, at der efterhånden er sket en forskydning bort fra den oprindelige plan og henimod det forhold, man havde i latinskolerne, det karakteristiske for disse: den dominerende stilling for de »gamle, fag: latinen, græsk og teologien. Den oprindelige plan regnede som omtalt med fem professorer, hvoraf blot to skulle tage sig af sprogene, tre af de øvrige fag⁴⁸. I forordningen af februar 1621 var der kommet en tredje professor til den førstnævnte gruppe, mens blot to skulle tage sig af de øvrige fag. I forordningen af maj 1639 fastsattes, at der blot skulle være fire professorer, og af disse skulle de tre tage sig af sprogene, alle de øvrige fag var hobet sammen på én professor. Reaktionen var efterhånden gået af med sejren, således som det også ses ved arbejdet med skolebøgerne. De mange nyere fag, der spillede så stor en rolle i Christen Friis' omtalte notater, var efterhånden henvist til en ubetydelig stilling. Den seneste forordning blev imidlertid udstedt i den allerseneste del af Christen Friis' kanslertid. Og ikke så snart ser man hans efterfølger dukke op, før denne stiller forslag om at afskaffe gymnasierne.

Planerne om stiftsgymnasierne var tydeligvis tænkt større, mere omfattende og liberale, end de nogensinde kunne føres ud i livet. Det er mærkeligt at se, hvorledes der gik mange år, før man nåede op på blot at fastsætte det oprindelig planlagte tal af gymnasier, og hvorledes disse da måtte nøjes med en mindre lærerstab end tænkt og en undervisningsplan, der efter gradvise tilbagetog mere og mere kom til at ligne den skoleordning, man havde før arbejdet med skolereformerne begyndte. Og stadig hørte man klager over studenternes »grovhed«⁴⁹. På samme måde var det gået med planerne om nye undervisningsformer, nye skolebøger og indførelsen af dansk i latinskolen. Er gymnasierne kommet i gang i blot en del af de fastsatte stiftsstæder, så er de i hvert fald snart sygnet hen. I Lund bestod gymnasiet fra ca. 1621 til 1666, og selv om det i Odense forfaldt meget snart, selv om det af navn bestod til henimod 1700⁵⁰. Og allerede en måned efter sin tiltrædelse i 1640 havde den nye kansler, Christen Thomesen Sehested, planer om at nedlægge gymnasierne – som skadelige for skolerne⁵¹.

Parallelt med bestræbelserne for at forbedre skolevæsenet gennem oprettelsen af gymnasierne arbejdedes med at forbedre skolebogsmaterialet, og her ser man også klart Christen Friis' indsats⁵².

I juli 1619 udgik brev til Fyns stifts biskop, Hans Mikkelsen, og rektor

og konrektor ved skolen i Odense, Knud Richardsen Seebled og Svend Pedersen (1590-1636), at kongen havde besluttet at anlægge kollegier og mindre akademier ved stiftsskolerne, og de skulle straks uden forsømmelse tage den latinske og græske grammatik for sig af de bedste forfattere og sammenskrive det så kompendiøst som muligt⁵³. Ligeledes skulle de forfatte ordbøger og samtale- og stilbøger, som var afpasset efter lektierne. De skulle rådføre sig med bl.a. Jens Dinesen Jersin om sagen.

Sidstnævnte, tugtemester for en af kongens sønner og professor i metafysik, blev netop en af de mest aktive inden for arbejdet med affattelse af nye lærebøger for den i tiden så vigtige latinundervisning⁵⁴. Oprindeligt havde vel Knud Richardsen Seebled ved brevet af juli 1619 fået pålæg om sammen med Hans Mikkelsen og Svend Pedersen at sammenskrive en større og mindre latinsk grammatik for skolerne. Han havde ligesom Jersin studeret i Giessen. Men han døde allerede i 1621, før arbejdet var færdigt, og det blev ved brev af februar 1622 pålagt Jersin at fuldføre det⁵⁵. Han kunne gøre dette hurtigt, da han havde stof fra Richardsens hånd, og allerede i sommeren 1622 indsendte han sin grammatik til Christen Friis⁵⁶.

Denne overlod lidt senere biskop Hans Resen grammatikken med den befaling, at den skulle overses af professorerne⁵⁷. I september meddelte Resen professorerne dette⁵⁸. Det videre arbejde herefter kom ikke til at gå stille af. Ole Worm skrev i september 1622 til Bertel Knudsen Aquilinius, at der i hovedstaden rasede en grammatikstrid, men det måtte de tale om under fire øjne⁵⁹. Det ses tydeligt, at professorerne har været imod reformplanerne. De synes at have villet forhale sagen og tøvede med at afgive deres erklæring om grammatikken. Christen Friis skyndte på og meddelte i slutningen af september rektor, at han skulle høre professorernes dom og mening om Jersins grammatik og foreholde dem, at hvis nogen af dem mente at kunne skrive en nyttigere grammatik, da skulle de tage det i værk⁶⁰. Denne sidste udtalelse synes at afspejle uoverensstemmelserne mellem en del af professorerne og dem, der ville gennemføre reformerne; den er som en indrømmelse til oppositionen.

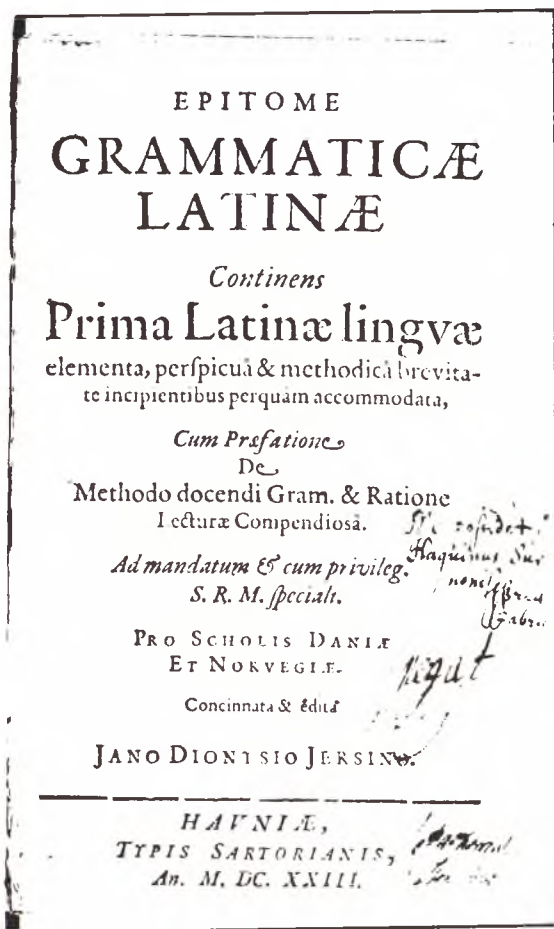
Resen, der også siden optrådte som en bestemt modstander af Jersin, var da heller ikke sen til at udnytte dette vink. På et møde i konsistorium den 30. september refererede rektor samtalen, han havde haft med Christen Friis nogle dage tidligere, og Resen fremlagde en skriftlig erklæring, som han ville vise kansleren, og en grammatik, som han selv havde skrevet, en ny udgave af Melanchtons grammatik med enkelte danske forklaringer, men ikke meget forskellig fra udgaven af 1610⁶¹. Han begærede, at rektor og professorer ville udtale deres dom og tilkendegive, om de syntes, at der manglede noget i den, og om den ikke var tjenligere til ungdommen i latinskolerne end Jens Dinesens. Han sagde,

Hans Poulsen Resen (1561-1638). Som professor i teologi siden 1591 og tillige biskop over Sjællands Stift fra 1615 spillede Hans Poulsen Resen med lærdom, jernvilje og herskelyst en fremtrædende rolle helt frem til ca. 1630, da han gled noget i baggrunden. Stik formentlig af Albert Hælewegh.

at han havde ladet den sammenskrive ud fra hensigten i det brev, som nogle år tidligere var givet Knud Richardsen om at skrive en grammatik. Denne udtalelser viser tydeligt, at Resen dengang har følt sig forbigået. Professorerne var hermed sat i forlegenhed, og selv om flere holdt med Resen og var imod, at der skulle indføres en ny grammatik, og i stedet stemte for Resens bog, forsøgte de dog at lade sagen gå til kansleren. Denne lod Jersin afgive en erklæring, og han gjorde det så grundigt, at bogens skæbne var afgjort. Fra den tid forsvinder Melanchtons grammatikker fra de danske skoler⁶².

Imidlertid synes Christen Friis ikke at have villet afvente professorernes gennemsyn, og en række mærkelige kongebreve fra 1622 og det følgende par år viser, at man på trods af den almindelige modstand har villet tvinge det nye system igennem og indføre det overalt i skolerne⁶³. I november 1622 fik Jersin privilegium på i ti år på egen bekostning at måtte trykke og udsende den store og den lille grammatik, og samme dag udgik kongebreve til bisperne i Danmark om indførelsen af grammatikken⁶⁴. Rektorer eller konrektorer skulle sendes til København, for at de ved Jersins mundtlige underretning kunne forstå den rette læremåde og

Titelbladet til Jens Dinesen Jersins latinske grammatik fra 1623.

Trods titelbladet var grammatikken for størstedelen skrevet på dansk og dermed noget nyt. Reglerne stod først på modersmålet og blev gentaget på latin, eleverne skulle forstå, ikke blot lære udenad.

Det kgl. Bibliotek, København.

siden underrette kolleger og skoletjenere om den, og bisperne skulle påse, at ungdommen omhyggeligt blev oplært deri. Samtidig fik professorerne ved Københavns Universitet brev om at give alle studerende, der i fremtiden ville vente sig nogen forfremmelse i skoletjenesten, tilhold om en tid lang at besøge Jersin, for at de kunne forstå hans læremetode⁶⁵. Heller ikke denne gang har professorerne forhastet sig. Først i januar 1623 blev dette kongebrev optaget til forhandling i konsistorium⁶⁶.

I februar 1623 udgik med henvisning til førnævnte brev af november 1622 brev til bisperne om, at de ikke måtte tilstede nogen at få skolemesterkald uden bevis fra mag. Jens Dinesen Jersin for, at de forstod at undervise efter hans nye grammatik⁶⁷. Og i april udgik der breve til

bisperne, at omkostningerne skulle dækkes af stiftets kirker for de rektorer eller konrektorer, der måtte foretage rejser for at lære den nye undervisningsmetode, da dette var til gavn for skolerne nu og for kirkerne i fremtiden⁶⁸.

I 1623 udkom så Jersins mindre grammatik, for størstedelen skrevet på dansk, idet reglerne først stod på modersmålet og derefter gentoges på latin. Det var her, det nye ved metoden lå, eleverne skulle bibringes en selvstændig forståelse og ikke blot lære udenad. Året efter, i 1624, kom så Jersins store grammatik, med professorernes anbefaling, der var meget rosende og må være fremkommet ved tryk fra oven⁶⁹. Som den foregående var den en klar og overskuelig bog. Den offentlige mening var dog alt andet end gunstig, Jersin blev kritiseret. Christen Friis afkrævede ham en erklæring vedrørende klagerne og fik en omfattende redegørelse, med kritik af de tidligere benyttede grammatikker, et forsvar for Jersins egne og en redegørelse for de principper, der lå til grund for dem⁷⁰.

Jævnside med bestræbelserne for at forbedre latinundervisningen og lærebogsmaterialet til denne gik arbejdet med tilvejebringelse af bedre skolebøger også for andre fag⁷¹. Efter befaling ved brev af juli 1619 udarbejdede Caspar Bartholin således ud fra et strengt aristotelisk synspunkt en række nye lærebøger for de filosofiske fag: en lille og en stor logik, en lille og en stor retorik, lærebøger i fysik og metafysik og en håndbog i etik, der blev autoriseret og påbudt i skolen ved et brev af marts 1625 og kom til at fortrænge Hans Poulsen Resens arbejder af lignende art⁷².

Herefter blev reformarbejdet for skolerne afbrudt en årrække. I 1625 fik Christian 4. på grund af forholdene i Tyskland andet at gøre, ligesom også Christen Friis. Arbejdet blev først genoptaget efter krigen, og da var tiderne meget forandret. Reaktionen, der havde fundet udtryk allerede før krigen, fandt god støtte i de forvirrede forhold efter krigen. Allerede i 1626 var Jersin indtrådt i gejstlig virksomhed, og han fik andre opgaver. Ganske vist havde der i 1627 været tegn på, at man ikke ville genoptage forhandlingerne om de latinske grammatikker, idet universitetet gjorde et udspil og foreslog en ny grammatik, skrevet af konrektor i Flensborg, senere præst i Helsingør Thomas Lund (-1636). Bogen var næsten helt på latin, den kom i ny udgave i 1627, og det syntes en kort tid, som om Christen Friis har villet opgive Jersin og bøjet sig for disse bestræbelser⁷³. I januar 1628 sendte han professorerne et brev med befaling til at revidere Thomas Lunds grammatik, for at den kunne blive anbefalet til skolebrug⁷⁴. I et brev af april 1628 oplyses dog, at Jersin er i gang med at forandre sine grammatikker efter skolernes bekvemmelighed, og han får et nyt privilegium på at lade dem trykke i ti år⁷⁵.

Caspar Bartholin (1585-1629), 1625.

Selv om Caspar Bartholins hovedstudium oprindelig var medicin, udgav han en række filosofiske håndbøger i logik, fysik, metafysik og etik, der kom i stadig nye oplag, og i årene efter 1619 efter kongelig befaling blev omarbejdet til skolebøger. De var pædagogiske og klart og skarpt formulerede.

Stik af Simon de Pas 1625.

Efter Kejserkrigen blev arbejdet med skolereformerne atter genoptaget. I 1630 eller 1631 blev indhentet beretninger, indsendt til kansleren, om tilstanden i latinskolerne, lærefagenes fordeling osv.⁷⁶ Ved brev af december 1630 indskærpedes igen bispernes pligt til at føre alvorligt tilsyn med skolerne, da man havde erfaret den store grovhed, som fandtes hos de personer, der kom fra skolerne til universitetet, såvel i sprogene som i katekismens rette grund og forstand⁷⁷. Et brev af marts 1631 klagede over den manglende enhed i undervisningen og pålagde professorerne i København og Sorø at udarbejde planer vedrørende skolebøgerne og undervisningen⁷⁸.

Dette skete, efter at der i april var blevet nedsat et udvalg af fem københavnske og soranske professorer, heriblandt Brochmand, Hans Hansen Resen og Stephanius, der skulle tilvejebringe en endelig ordning af skolevæsenet⁷⁹. Udvalget indsendte i februar 1632 et forslag til kansleren⁸⁰. Det blev af denne sendt til Sorø, hvor det blev gennemset og i februar underskrevet af akademiets professorer, i alt otte, mens det ikke blev underskrevet af nogen professor fra Københavns Universitet⁸¹. Forslaget gik i en retning, der kan betegnes som en sejr for Jersin og hans

metode. Hans grammatik skulle indføres i alle klasser i latinskolerne. Modersmålet var ikke bandlyst som tidligere, der fastsattes undervisning i at skrive og tale dansk i de lavere klasser og brug af dansk ved skolegudstjenesten, ved religions- og til dels ved grammatikundervisningen.

Dette omfattende skolereglement indeholder den fyldigste og mest indgående skoleplan, der indtil da var set herhjemme, men synes imidlertid ikke at være kommet længere end til papiret, selv om det ved brev af oktober 1633 til bisperne blev indført som gældende i alle landets latinskoler⁸². Samtidig fik rektor og professorer i København og Sorø brev om flittigt at gennemse de bøger, der var under udarbejdelse for skolerne efter denne vejledning⁸³. Af de skolebøger, den henviste til, udkom dog de færreste. Og de, der allerede var udkommet, skulle først revideres af professorerne.

Skolereglementet af 1632 var altså en sejr for Jersin og hans metode, idet hans grammatikker skulle indføres i alle klasserne i latinskolerne; man holdt stadig fast ved dem. I tiden før 1632 havde ellers den førnævnte Thomas Lund fået trykt en grammatik. Det fremgår af et brev af januar 1632 til bisperne, hvori det hedder, at da Thomas Lund ikke har haft afsætning for sine grammatikker, som han havde ventet, skal de hjælpe ham med at få afsat nogle eksemplarer⁸⁴. Konceptet til brevet sluttede oprindeligt med en opfordring til bisperne om at anmode lærere og ungdom om at købe og læse denne grammatik, men den skulle ikke bruges frem for andre; det er interessant at se, at Christen Friis har rettet denne slutning til, at bisperne skulle være Thomas Lund beforderlig, at han til gejstligheden, lærere og formuende skolepersoner kunne afhænde nogle eksemplarer, »dog skal ikke tilstedes, at samme grammatik læses i skolen eller ungdommen foreholdes«⁸⁵. Jersins metode var endnu ikke opgivet.

Imidlertid synes det, som om der er sket noget året efter, i 1633. Da blev i august i konsistorium læst Christen Friis' »fortegnelse om den nye grammatik«, at fem af professorerne – heriblandt Thomas Bang – skulle revidere den om formiddagen, og deres notater skulle så om eftermiddag gennemses af hele konsistorium⁸⁶. Arbejdet har altså været regnet for så vigtigt, at forelæsningerne var suspenderet⁸⁷. Desværre oplyses ikke, hvilken grammatik der var tale om, blot, at det er den nye. Det kan dog ikke være Jersins, for det var den, professorerne skulle konferere den nye med⁸⁸. Ved det førnævnte brev af oktober 1633 til bisperne blev det bestemt, at de, som engang havde lært Jersins latinske grammatik, kunne forblive ved den; men alle, der kom i en ny klasse og begyndte på en større grammatik eller skulle begynde på en ny, skulle tilholdes at lære efter den nye reviderede. Denne var vistnok i virkeligheden en

grammatik af den førnævnte Thomas Lund, vel den, Christen Friis i januar 1628 havde befalet professorerne at revidere⁸⁹.

Trods dette synes Christen Friis dog at have holdt fast også ved Jersins grammatikker, hvor det væsentlige nye som nævnt ikke blot var metoden, men også den megen brug af dansk i forklaringerne. Professorernes arbejde med revisionen af Jersins arbejder gik dog så langsomt, at Christen Friis med rette klagede over det. Man ser ham atter skynde på arbejde med bøgerne. Endnu i januar 1634, næsten fem måneder efter at Christen Friis havde afleveret den førnævnte fortegnelse over den nye grammatik til professorerne, arbejdede disse med denne. Da de kunne se, at det ville vare endnu en stund, fik deres samvittighed dem til at føle det gavnligt, om der atter blev undervist igen og enkelte af dem påtog sig at læse⁹⁰. I februar befalede Christen Friis dem straks at revidere Stephan Stephanius' samtaleøvelser og ordbog og straks lade dem trykke⁹¹. Disse bøger var blevet udarbejdet af Stephanius, efter at han i februar 1630 havde haft nogle hemmelige forhandlinger med kansleren og siden i hemmelighed en tid lang havde arbejdet med dem⁹². Det er sandsynligvis Christen Friis, der har sørget for, at dette hverv blev pålagt Stephanius, hvis rene og ukunstlede latinske stil han tidligere havde rost⁹³. Det synes, som om Jersin i dette ene forhold er blevet sat til side. I et brev af januar 1631 skriver Brochmand til Jersin, at han ikke skulle gøre sig nogen ulejlighed med at udarbejde samtaleøvelser for skoleungdommen, da Stephanius, efter hvad han har forstået af et dunkelt rygte, var fuldt optaget i Sorø af dette hverv.

I midten af maj 1634 var professorerne ved deres gennemgang nået til den latinske syntaks, og i november befalede Christen Friis, at den græske grammatik med det første skulle færdiggøres – og det skulle ikke vare så længe, som det gjorde med den latinske⁹⁴. Professorerne begyndte da også på arbejdet allerede i december⁹⁵. Endnu i 1634 udkom Stephanius' samtaleøvelser, der blev en meget populær skolebog⁹⁶. Samtidig hermed udkom også første del af hans ordbog, mens anden del måtte vente til 1638⁹⁷. Endnu engang, i marts 1635, ser man professorerne få en formaning om at sørge for, at arbejdet med at gennemse skolebøger kunne fuldendes engang i løbet af sommeren⁹⁸.

Først 1636 var Jersins latinske grammatikker færdige til at gå i trykken. Dette år udkom den mindre grammatik, mens den store først blev fuldendt 1640, efter Christen Friis' død. Begge var fuldstændig omarbejdet af Thomas Bang, og der var intet, hverken i form eller anlæg, der mindede om Jersins arbejder. Det danske sprog var forsvundet, stilen var bred og udtværet, reglerne tunge og uklare⁹⁹. Der skulle komme til at gå endnu et århundrede, før undervisning på modersmålet blev indført i latinskolen, ved skoleordningen af 1739¹⁰⁰. Christen Friis har altså

ikke haft held til at gennemføre denne reform, hvad enten det skyldes, at også han efter Kejserkrigen har ændret mening, eller det skyldes, at han ikke har villet gennemtvinge noget, der har vakt så megen modstand, eller at han virkelig ikke har haft magten hertil. Det blev i hvert fald den videnskabelige reaktion fra Kejserkrigens tid, der kom til at løbe af med sejren. Man kunne fra universitetets og den lærde verdens side ikke opgave det mindste terræn for latinen, der jo stod som symbolet på lærdom og dannelse, på den lærde verden.

Da det gik på lignende måde med de andre skolebøger, blev resultaterne ikke store. Skolereglementet af 1632 anførte en række forfattere af forskellige skolebøger: professor i retorik ved Københavns Universitet Wolfgang Rhuman, professor i logik i Sorø Niels Schielderup, sognepræst Bertel Knudsen Aquilonius, rektor i Sorø Hans Jensen Svaning, professor i veltalenhed i København Jakob Matthiesen, professor i matematik i Sorø Hans Lauremberg og professor i fysik i København Jakob Fincke. Men næppe nogen af dem fik udgivet sine skolebøger, bortset fra Hans Svaning, der udgav et kompendium i historie, som han tilegnede Christen Friis' ældste søn, og som var et af de første forsøg herhjemme på at give skoleungdommen en ledetråd i verdenshistorien¹⁰¹.

Det er tydeligt, at der i det hele har været store vanskeligheder med at få indført blot nogle af reformerne af skolevæsenet; det fremgår klart af de stadige befalinger om at bruge de nye skolebøger, som det efterhånden lykkedes at få færdige, ligesom af de stadige indskærpelser af uniformitet i undervisningen. Resultaterne af den livlige bevægelse på skolevæsenets område i Christian 4.s tid og især Christen Friis' tid blev derfor ikke store.

Christen Friis' interesse for skolevæsenet og dets trivsel fremgår endnu af flere mindre træk, således af et brev, han i november 1638 skrev til flensborgeren mag. Johan Frederiksen (1603-41), der havde været rektor i Malmø, men som han havde sørget for at få ind som rektor i Roskilde stiftsskole¹⁰². Kansleren gav ham nu nogle forskrifter og gode råd, før han skulle overtage embedet. Det fremgår, at Johan Frederiksen har villet gøre et dengang usædvanligt forsøg på at indføre tysk i skolen, men dette fandt kansleren ikke gavnligt; han befalede ham at læse latin i stedet.

Dette er blot én af de mange gange, man ser Christen Friis beskæftige sig med personale ved skolerne. I februar 1625 fik han fjernet rektoren ved Københavns eller Vor Frue Skole, mag. Frantz Jørgensen (1573-1646), der havde været rektor siden 1612, og fik ham erstattet af en dygtig og skikkelig person¹⁰³. Han var med ved udnævnelsen af Hans Jensen Svaning til rektor for Sorø Skole i 1630¹⁰⁴. I 1625 bestemte han, at Niels Poulsen Schandorf (1596-1645) skulle være rektor i Viborg Sko-

le, og da rektoratet her i 1635 atter var ledigt, havde han igen en kandidat, som dog ikke blev ansat, da biskop Hans Vandal foreslog en anden¹⁰⁵. I 1635 hjemkaldte han Jens Poulsen Vinding, der da i seks år havde rejst i udlandet og især studeret teologi og orientalske sprog, for at han kunne blive udnævnt til lektor i teologi i Odense¹⁰⁶. Også Hans Pedersen Kalundborg (1599-1671) kendte han; denne begav sig efter en kort tid at have været rektor i Kalundborg på en studierejse, hvorfra han i foråret 1635 vendte tilbage, men da Christen Friis kendte ham for hans lærdom, overtalte han ham til at se sig videre omkring og som præceptor ledsage kanslerens søstersøn Niels Kås tillige med en søn af Christoffer Ulfeldt; da han i november 1637 atter kom hjem, anbefalede kansleren ham for kapitlet i Lund til det netop ledige rektorat i Lund Skole; en anden fik dog embedet, men i maj 1638 blev Hans Pedersen konrektor i Roskilde stiftsskole¹⁰⁷. Senere hindrede Christen Friis dog, at han rykkede op som rektor, idet han sammen med Cortitz Ulfeldt gik ind for den førnævnte flensborger Johan Frederiksen; han lovede dog at anbefale Hans Pedersen til Malmø Skole, hvor han også blev rektor i 1639.

Også på anden måde drog Christen Friis omsorg for skolerne. I 1633 skal han således efter råd af bispen i Bergen have oprettet et stort og rigeligt stipendium ved katedralskolen i denne by¹⁰⁸. I september 1637 gav ham Åsum kirketiende til den teologiske lektor i Odense, og en del af to legater, han i slutningen af 1630'erne skænkede til fattige i Odense, var henlagt til 22 fattige skolebørn¹⁰⁹.

9. Kirken og gejstligheden

I en vis tilknytning til universitetet og skolerne stod kirken og gejstligheden. Universitetet var jo endnu i 1600årene væsentlig en præstesko­le, om end mange af de studerende dog også gik ind som lærere i skolerne. Og latinskolerne var igen forberedelsesskoler til universitetet. Også kirkevæsenet og gejstligheden har haft Christen Friis' varme interesse. Som kongens kansler var han kirkens øverste verdslige styrer og stod som gejstlighedens øverste beskytter. Selv var han en dybttroende lutheraner.

Når det gælder lovgivningen for kirken og dens tjenere, er allerede vist flere eksempler på Christen Friis' interesse for denne. Hans indflydelse på disse områder ses i talrige tilfælde. Det var ham, der skrev koncepterne til den række breve, der udgik i 1632 og 1633 og fastsatte forbedringer af præsternes indkomster eller påbød undersøgelser af disse forhold¹. Og han synes at have taget initiativet til undersøgelserne over, hvilke præstekald der var de ringeste og fremskaffelse af midler til forbedring af dem². Højest sandsynligt stod kansleren også bag forordningen af februar 1618 om statutter for Roskilde domkapitel; den udgik ikke længe efter, at han havde modtaget et brev fra Roskilde kapitel, hvor dette bl.a. bad om, at der måtte forordnes om de forhold, der netop omtales i denne forordning, flere gange i de samme vendinger³.

Derimod kan Christen Friis intet have haft at gøre med den mere omfattende kirkelovgivning, der udgik i marts 1629 som Forordning om kirkens embede og myndighed mod ubodfærdige⁴. Ganske vist indkaldtes Christen Friis ved brev af november 1628 til den kommission, der foruden ham bestod af fire rigsråder, fire bisper, professorerne Jesper Brochmand og Caspar Bartholin fra universitetet og John Klüver fra Sorø samt hofprædikanten Christen Jensen⁵. Kommissionen skulle møde i København i januar 1629 og bl.a. betænke, hvorledes kirkedisciplinen kunne bringes på fode og gudfrygtighedsøvelser befordres. Men allerede i april 1628 havde Christen Friis fået besked om at deltage i fredsforhandlingerne i Lybeck, og disse begyndte netop i januar 1629, hvorefter kansleren var borte til hen i maj. Da havde kommissionen forlængst afsluttet sit arbejde.

Det er næppe muligt at bestemme Christen Friis' rolle i de bestræbelser, der i 1631 udfoldedes for at skabe en samlet udgave af den gejstlige

lovgivning. Planen ligger på linje med flere andre på lovgivningsområdet i hans tid og gik ud på at tilvejebringe en omfattende og ensartet kirkelovgivning, en ny kirkeordinans. I februar 1631 udgik der brev til bisperne om inden påske at indsende kopier af de gejstlige forordninger i deres stift til brug ved en samlet udgave af den gejstlige lovgivning, der kunne sættes i ordinansen lige efter de såkaldte Ribe-artikler⁶. Bisperne skulle tillige afgive betænkning om, hvor der i ordinansen fandtes noget, der behøvede videre forklaring. Samme dag fik Hans Resen og teologerne i København befaling om i anledning af den planlagte udgave at konferere den norske ordinans med den gamle, ligeledes inden påske⁷. Og en måned senere, i marts, fik så bispem, teologerne og hofprædikan-ten brev om at sammenskrive de gejstlige forordninger, som kongen agtede at lade trykke⁸. Som så mange af planerne i disse år blev den dog ikke til noget. Der indkom vel betænkninger, og man gik i gang med videre forarbejder, men uden at nå til et afsluttende resultat. Måske har man efterhånden indset, som tidligere i 1561, at opgaven bød på for store vanskeligheder⁹.

I arbejdet med udarbejdelsen og udgivelsen af Christian 4.s såkaldte lille bibel af 1633 har Christen Friis ivrigt deltaget¹⁰. Han blev taget med på råd og skyndede på arbejdets fuldførelse. Endnu et stykke hen i 1630erne arbejdede man videre med en påtænkt udgave af en hebraisk-latinsk bibel. Da hovedkraften i dette arbejde, den teologiske professor Niels Pedersen Aurilesius, døde i oktober 1634, var det Christen Friis, der udpegede hans efterfølger, den senere fremtrædende sjællandske biskop Hans Svaning eller Svane, der da opholdt sig i Paris.

Kansleren beskæftigede sig i øvrigt en del med de gejstlige forhold. Der blev skrevet talrige breve til ham af bisper og præster, der klagede over ringe embedsindkomster, anmodede om forflyttelse osv. Ofte udgik kort tid efter sådanne henvendelser skrivelser fra kancelliet med meddelelse om opfyldelse af sådanne bønner¹¹. Præsternes vel har ligget kansleren nært på sinde. Ikke blot sørgede han som før nævnt for en række forbedringer af præstekald 1632-33; han har også vist personlig gavmildhed¹².

Af Christian 4. blev Christen Friis ved flere lejligheder benyttet i kirkelige anliggender. Flere gange blev han sat til at forhøre personer, der var mistænkt for vranglærdomme. Således fik han i 1620 befaling om i biskop Hans Poulsen Resens nærværelse af forhøre en »skælmsk« præst, der var kommet med en opdigtet historie¹³. Samme år forhørte han sammen med to andre medlemmer af rigsrådet Christoffer Dybvad, der også havde fremsat sine for tiden mærkelige meninger om religions-sager; sagen blev dog pådømt af universitetet¹⁴. I 1623 og 1624 forhørte han flere af de personer, der havde deltaget i et katolsk missionsforsøg,

Opgangen til prædikestolen i Uby Kirke ved Kalundborg.

Et endnu synligt minde om Christen Friis' interesse for kirken har man i Uby Kirke. Her ses på opgangen til prædikestolen, der er fra tiden omkring 1620, hans og hans kones slægtsvåbener, Friis'ernes skaktavl og Wittrups kadelkrog. Baggrunden må være, at kansleren har skænket prædikestolen til kirken.

Foto: Danmarks Kirker, Nationalmuseet.

og sidstnævnte år fik han besked om sammen med et par andre råder at forhøre og dømme generalprovsten på Gotland, Antoni Hansen¹⁵.

Selv om Christen Friis var en dybttroende lutheraner, har hans venlige og milde væsen dog givet sig udslag i en meget tolerant holdning. Man ser ofte, at bønskrivelser til ham fra præster og andre gejstlige har resulteret i, at vedkommende atter har fået kald, efter at de af biskop, lensmand eller andre var blevet afsat eller dømt for mere eller mindre ubetydelige forseelser¹⁶. Efter at biskop Anders Christensen Arrebo i 1622 var blevet dømt fra sit embede takket være nidkære fjenders beskyldninger for forargeligt levned, har Christen Friis opretholdt sine forbindelser, med denne mand og støttet ham på forskellig måde, ligesom han i 1625 var en af ophavsmændene til, at han atter fik kald.

Kanslerens tolerante væsen viste sig også i hans forhold til Holger Rosenkrantz, som han til sin død opretholdt venskabelige forbindelser med, efter at så mange, således Jesper Brochmand, havde vendt sig imod ham, til trods for at de oprindeligt havde beundret den lærde adelsmand

og endda havde lært meget af ham. Af og til har Christen Friis' tolerante væsen måske endda givet sig udslag i en noget naiv holdning, således som man ser det i forbindelse med det katolske missionsforsøg i Danmark i 1620erne. Da to dominikanere på en rejse til Danmark for at undersøge mulighederne for en katolsk mission i juli 1622 kom til København, besøgte den ene af dem sammen med en tysk katolsk købmand i Malmø Christen Friis for at overlevere ham en skrivelse fra infantinden af Bryssel – en spansk prinsesse – til Christian 4. De angav at være sendt af nogle udenlandske købmænd, der gerne ville nedsætte sig i landet med handel og købmændskab¹⁷. Christen Friis sagde, at dette skulle være tilladt købmændene, og da den ene spurgte, om de kunne gøre sådan uden fare uanset deres religion, svarede han, at rigets love ikke var så strenge, at der kunne være nogen inkquisition eller fare for handlende og rejsende folk og købmænd, når blot de ikke vakte forargelse. Disse udtalelser blev vel siden misbrugt af de fremmede, der kom hertil som missionærer; men fra dansk side synes man at have undret sig over kanslerens udtalelser, der kom frem, da missionsforsøget blev afsløret¹⁸. Og det var jo i og for sig heller ikke rigtigt, at der ikke var nogen »inkquisition«, hvilket de mange processer om religiøse vranglærdomme og trolddom i disse tider viser.

Til oplysningerne om Christen Friis' tolerance i religiøse spørgsmål må imidlertid føjes, at han i det mindste i enkelte tilfælde synes at have medvirket ved tidens faste håndhævelse af de strenge censurbestemmelser, der gav universitetets højlærde en sådan censurmyndighed, at intet måtte trykkes uden deres godkendelse¹⁹. Professorerne havde her en stor, ja, ubegrænset magt. Der var ikke fastsat nogen tidsgrænse for afslutningen af deres gennemsyn, og dette kunne trække ud i flere år, et forhold, Christen Friis selv blev ramt af i forbindelse med arbejdet for de nye lærebøger til skolerne²⁰. En sådan forhaling måtte også Niels Heldvad (1564–1634) finde sig i under en sag, hvor han havde skrevet en stor bog, som han i 1633 ønskede at få trykt²¹. Muligvis har han søgt om kongeligt privilegium på udgivelsen, siden det var kongen, der i begyndelsen af 1633 havde befalet, at bogen skulle revideres²². Professorerne trak tiden ud, og i slutningen af april anmodede Niels Heldvad universitetet om, at hans bog måtte blive enten kasseret eller approberet²³. Det blev da i konsistorium bestemt, at rektor skulle tale med Christen Friis og mundtligt give ham tilkende, hvilke fejl der fandtes, således at professorerne kunne være undskyldt; de har altså ikke turdet tage ansvaret²⁴.

Christen Friis havde imidlertid – og det viser hans interesse for sagen og for teologiske og religiøse spørgsmål – selv kigget i manuskriptet til bogen, som Peder Vinstrup havde fået pålæg om at se på. Kansleren havde selv observeret en del, som ikke passede til bogens indhold, hvil-

ket meget vel kan have været rigtigt, da Heldvad i sine bøger ofte skrev om alt muligt og rodede mange ting sammen. Imidlertid fik Heldvad endelig i juli 1634 lov at trykke sin bog og eneret i 18 år, efter at den var korrigeret og godkendt af professorerne²⁵. Men det var blevet bestemt, at hans tidligere bøger skulle ses igennem med angivelse af, hvilke fejl der fandtes²⁶. Dette blev skæbnesvangert for de små, meget populære almanakker med tilhørende små spåkalendere, som Heldvad en lang årrække havde udgivet, med naragtige forudsigelser af forskellige begivenheder de pågældende år²⁷. I november 1633 fik han forelæst kongens brev om, at han skulle afholde sig fra sine blasfemier og forudsigelser, og nogle dage forinden var udgået et almindeligt forbud mod spåkalendere²⁸. Dette forbud har Christen Friis gjort sit for at få opretholdt. I juli 1635 refererede rektor således i konsistorium, at kansleren havde klaget over den fremtrædende boghandler Jens Lauridsen Wolfs almanakker og spåkalendere, at han på den måde havde gjort sig til profet²⁹.

I Christen Friis' tid hører man dog endnu ikke en så skarp udtalelse som i efterfølgerens tid, at hvis nogen lod trykke uden censurs tilladelse, skulle de komme til at sidde i Blåtårn³⁰. Christen Friis ses imidlertid at have været virksom for at hindre forhandling eller udbredelse af trykte bøger eller skrifter med synspunkter, der af tiden blev anset for skadelige. Der kendes kun enkelte eksempler på, at professorerne hindrede en sådan udbredelse af allerede trykte bøger, idet egentlige bogforbud var en regeringssag³¹. I 1630 befalede Christen Friis, at personer, der indførte bøger, skulle aflevere en fortegnelse over disse hos universitetets rektor³². Gik Christen Friis end ivrigt ind for nye tanker og ideer, bl.a. på skolevæsenets område, og var han end i det hele forholdsvis moderne indstillet, så har han altså sat grænser og støttet eller måttet støtte bestræbelserne for gennem forbud mod visse bøger at hindre, at vranglærdomme skulle snige sig ind i riget.

10. Den lærde kansler og den lærde verden

I sit kanslerembede har Christen Friis haft en stilling, der gav ham mulighed for på en ganske særlig måde at dyrke en række lærde interesser, der optog ham¹. Han har på dette område på mange måder udnyttet sin stilling, mens en lang række af tidens lærde mænd og videnskaben så igen drog fordel af at have en mand som ham på denne plads.

Dette fremgår af utallige udtalelser i de mange breve, der blev skrevet til Christen Friis eller mellem lærde, og hvori afsenderne betegner ham som deres mæcen, promotor, patron eller lignende og sig selv som hans klienter. Det fremgår ligeledes af det forhold, at mange af tidens bøger med lærde emner er dediceret til ham, såvel historiske og arkæologiske som sproglige, litterære, medicinske, teologiske².

Ikke færre end tre af samtidens digtere og videnskabsmænd kalder ham rosende for »både rigens og min anden Absalon« eller sammenligner ham med denne, nemlig Johan Pontanus (i 1618 og 1631), Claus Lyskander (i 1622) og siden Hans Mikkelsen Ravn³. Christen Friis kom til at yde en ikke ringe indsats for videnskaben og den lærde verden, og han blev i flere tilfælde på en mærkelig måde igangsætter og rådgiver. I kraft af sin anseelse og gunstige stilling støttede han lærde mænd, ikke blot ved sin myndighed til at udstede bevillinger og ansætte folk ved universitetet, skolen og kirken, men også som rådgiver, som den, der stillede forskellige problemer og opgaver, og som den, der kunne fremskaffe materiale til arbejdet med deres løsning. Han har således ofte sørget for, at lærde mænd til deres arbejde fik bøger og håndskrifter til låns fra universitetsbiblioteket, ligesom han selv beredvilligt stillede sine egne bøger og håndskrifter til deres rådighed.

Det er rimeligt, at Christen Friis som en videnskabeligt og kulturelt interesseret også har ejet en bogsamling af en vis størrelse. Man ser ham dog blot en enkelt gang regnet blandt sin tids større bogsamlere, sikkert med rette, således som det fremgår af et af Ole Worms breve⁴. Man får her det indtryk, at biblioteket må have været ikke ubetydeligt; et manuskript, som man vidste, kansleren havde modtaget til gennemsyn, var efter hans død blevet borte deri, således at Ole Worm først i 1642 kunne meddele manuskriptets forfatter, at man nu endelig havde fundet det⁵.

HENRICI ERNSTII
Helmstadiensis
VARIARVM
OBSERVATIONVM
LIBRI DVO.

Ad

CHRISTIANVM FRISIVM
Regis Daniæ Cancellarium.

AMSTELÆDAMI,
Apud IOANNEM IANSSONIUM.
Anno c10 DC XXXVI.

*Titelbladet til Sorø-profes-
soren Henrik Ernsts Varia-
rum observationum, fra
1636. Et titelblad som dette
med dedikationen til Chris-
sten Friis antyder den pla-
cering, kongens kansler
havde i tidens kulturliv.
Det kgl. Bibliotek, Køben-
havn.*

Imidlertid kender man, ad forskellige veje, blot titlerne på få bøger, der har været i Christen Friis' eje, mens i øvrigt alle andre bøger, eller blot viden om dem, fra hans bogsamling synes tabt. Af bøger, han har ejet, bemærker man Stephan Stephanus: *Breves notæ ac emendationes in Saxonem*, Leiden 1627, og Johannes Monrad: *Thesaurus concionatorum*, Rostock 1614, der nu begge findes i Gripenhielmska biblioteket i Lunds universitetsbibliotek⁶. Christen Friis har også ejet en islandsk bibel, trykt på Island, som Pontanus i 1628 så i København, da han besøgte kansleren⁷. Der må her være tale om biskop Guðbrandur Thorlákssons bibel fra 1584⁸. Han har også ejet Arild Huitfeldts *Historiæ Canuti et Margarethæ*, som han havde ønsket at måtte få af universitetsbiblioteket og også fik i marts 1625, fordi der fandtes to eksemplarer i

dette bibliotek, og han i forvejen til gengæld havde sendt adskillige gamle bøger, som han skænkede til det⁹. Muligvis har Christen Friis også ejet Johannes Magnus' *Historia Gothorum Svecorumque*, Basel 1568, Andreas Alciatus' *Emblemata*, Leiden 1591, og en udgave af den romerske forfatter Terents (185-159 f.Kr.), trykt i Antwerpen 1580¹⁰. I 1624 forærede Johan Isaksen Pontanus ham en udgave af den byzantinske historiker Prokop (-ca. 560), som kansleren havde bedt om at måtte få tilsendt, og Pontanus anskaffede sig så en ny¹¹. Samme år sendte han ham nogle værker om goternes forhold, som kansleren havde bedt om at få tilsendt¹². I 1630 havde David de Willem fra Amsterdam sendt nogle bøger til Christen Friis, muligvis gennem Johannes Meursius i Sorø, bl.a. af den græske digter Apollonius (ca. 295-ca. 215 f.Kr.), nogle på arabisk fra Aleppo og nogle om Etrurien¹³.

En samling af håndskrifter har Christen Friis også ejet. I 1618 fandt Pontanus i hans samling et håndskrift af den romerske digter Martial (ca. 40-104). Særlig på ét område ved man dog, at Christen Friis må have haft mange håndskrifter: han var en lidenskabelig samler af gamle islandske håndskrifter, og han var dermed blandt de første herhjemme, der samlede sådanne. Hans mange forbindelser kom ham her til hjælp; flere gange har han skrevet til islandske lærde om at opsøge gamle håndskrifter.

Andre end Pontanus har også haft nytte af hans håndskriftsamling. Ole Worm har således hos kansleren set en ubenyttet fortælling på oldislandsk om jomsvikingerne, Stephanius har fået lov at låne hans latinske Edda, Lyskander fik stillet hele samlingen til sin disposition osv.¹⁴.

Christen Friis' interesser har været mangesidige, og han har gennem Ole Worm og Jesper Brochmand og andre ført eller ladet føre en ikke ubetydelig korrespondance med adskillige lærde, også uden for Danmark¹⁵. Man får et klart indtryk af hans betydning og virksomhed for videnskab og lærdom ved nærmere at se på hans forhold til en del af de betydningsfulde lærde mænd i hans samtid. Det kan gøres gennem udtalelser og dedikationer i samtidens bøger, ligprædikener, breve til og fra Christen Friis osv. Desværre kendes vistnok blot ganske få breve fra Christen Friis til lærde mænd; til gengæld kendes adskillige, han har ladet skrive og en del den modsatte vej. Tillige omtales kansleren ofte i breve, der er udvekslet mellem tidens lærde mænd; hans navn forekommer her atter og atter¹⁶. Således nævnes han ved navn eller titel i henvendelse af par hundrede af brevene blot til og fra Ole Worm¹⁷.

Af titlerne på de førnævnte bøger, der videss at have været i Christen Friis' eje, og af hans interesse for de islandske håndskrifter fremgår, at han har været meget historisk interesseret. Dette kan nøjere uddybes og belyses gennem en skildring af hans forhold til en række lærde mænd.

Ole Worm (1588-1654), 1626.

Portrættet viser oldforskeren, professor i medicin Ole Worm på den tid, da han udsendte 1. udgave af sit værk om runekalendere, hvortil Christen Friis havde givet idéen ved at skænke ham en gammel runekalender.

Stik af Simon de Pas 1626.

Af samtidens lærde mænd har Ole Worm (1588-1654) vistnok været en af dem, der stod Christen Friis nærmest, og samarbejdet mellem disse to synes at have fået særlig stor betydning¹⁸. Fra februar 1624, da Ole Worm blev medicinsk professor og flyttede ind i professorboligen i Store Kannikestræde, og indtil kanslerens død i 1639 har de to været naboer, idet Christen Friis' gård lå op til Ole Worms professorresidens.

Allerede tidligere var de to mænd dog kommet i forbindelse med hinanden, i hvert fald i 1617, da Worm henvendte sig til kansleren i anledning af striden om retten til at beklæde et dekanat. Og i 1618 opfordrede kansleren Worm til at udgive den tale, han havde holdt i oktober ved reformationsfesten¹⁹.

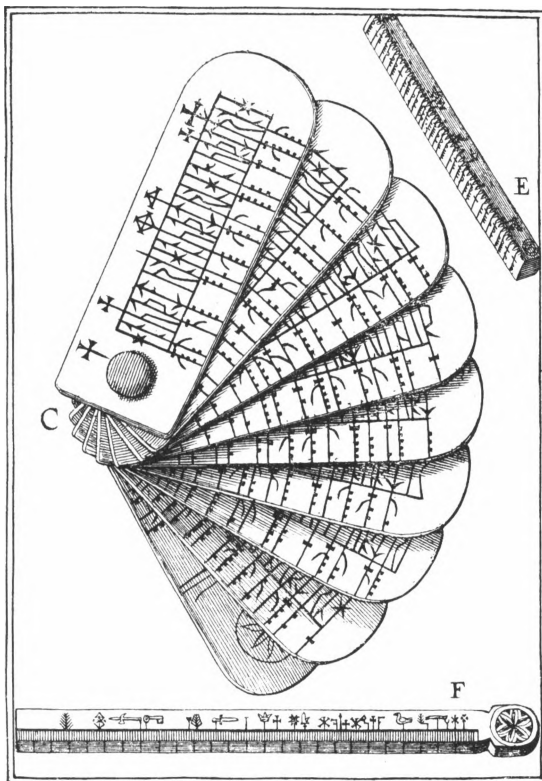
Ole Worm har i forordet til værket *Danica Monumenta*, der udkom i 1643, tillagt Christen Friis æren af først at have trukket ham ind på arkæologiens arena²⁰. Der synes virkelig at kunne være noget rigtigt i dette. Det er vanskeligt at sige, hvornår Worm begyndte at interessere sig for arkæologiske spørgsmål. Først fra 1618 finder man det første udtryk for hans antikvariske studier, idet han dette år afskrev teksten på en nu forsvundet runesten, der var opstillet i haven til herregården

Stenalt ved Randers Fjord, hvor han var i sygebesøg hos fru Anne Krabbe, en lærd dame, der i øvrigt var Christen Friis' tante, enke efter hans morbror, den lærde Jakob Bjørn til Stenalt²¹. Først lidt senere har Christen Friis med sikkerhed beskæftiget sig med sådanne emner, således som det fremgår af et brev fra 1622 fra Holger Rosenkrantz til ham. Allerede i en dedikation fra 1618 ser man dog omtalt kanslerens historiske interesse²².

Det var på Christen Friis' foranledning, at Ole Worms første antikvariske værk blev til: *Fasti Danici*, fra 1626²³. Værket, der var dediceret til Christian 4., indeholdt bl.a. en gengivelse af og en redegørelse for en runekalender i et pergamentshåndskrift fra 1528, som kansleren ifølge Ole Worm selv velvilligt havde skænket denne i 1622, med anmodning om at tyde den og tage dens miljø op til undersøgelse²⁴. Christen Friis skal også ifølge Worm selv have fundet runekalenderen i et jysk bibliotek²⁵. Han har dog også på anden måde erhvervet sig runekalendere, som man vil se af et brev fra 1622 fra Holger Rosenkrantz. Selv om kansleren således har samlet på gamle håndskrifter, hvad man hører fra mange sider, har han alligevel skænket Worm sin runekalender. Worm benyttede den og omtalte den siden flere gange i sine værker, således i *Runir seu Danica literatura antiquissima* fra 1636, et teoretisk værk om runeskriftens oprindelse og udvikling, dediceret til Christen Friis²⁶.

Også på andre måder satte Christen Friis Ole Worm i gang. Den lærde kansler opdagede en gang på en rejse gennem Vordingborg på vej til Falster, at der sad en runesten i fundamentet til toldboden eller acciseboden i denne by²⁷. Han lod straks stenen udtage og flytte til slotsgården på Vordingborg Slot. Efter sin hjemkomst opfordrede han Worm til at undersøge og tyde indskriften på stenen, der den dag i dag er kendt som Vordingborg-stenen og findes i Nationalmuseets runeal. Worm fulgte opfordringen og offentliggjorde senere resultaterne i *Monumenta Danica*; de er fantastiske, men også blot forsøg²⁸. Det store værk, der først udkom i 1643, som det første i sin art, havde kansleren i øvrigt i sin sidste levetid ivrigt presset Worm for at få udgivet så hurtigt som muligt²⁹.

En lignende opgave fik Worm stillet af Christen Friis i forbindelse med den mærkelige runesten, som siden midten af 1500årene havde stået i borggården i Tryggevælde, idet den da var flyttet dertil fra én af de mange høje i egnen³⁰. Lyskander havde i sin *De danske kongers slectebog* fra 1622 leveret en overordentlig fejlfuld gengivelse af indskriften, ledsaget af en urimelig fortolkning³¹. Denne må være kommet Worm for øje allerede i slutningen af 1621, idet han i et brev af november dette år meddeler Bertel Knudsen Aquilonius, at den afskrift, han selv havde taget af denne sten, i høj grad afveg fra Lyskanders, men at han ved

Runekalender i tegning fra Ole Worms Fasti Danici fra 1626.

Ole Worm skrev flere gange om sådanne runekalendere, således også i et teoretisk værk fra 1636 om runeskriftens oprindelse og udvikling, dediceret til Christen Friis.

Det kgl. Bibliotek, København.

lejlighed selv ville undersøge monumentet igen³². Dette skete også i september 1624, da Worm på opfordring af Christen Friis begav sig til Tryggevælde, hvor han omhyggeligt undersøgte indskriften³³. I sin beretning, der først blev trykt i 1636, siger han udtrykkeligt, at det var Lyskanders og andres mislykkede forsøg på at udfinde indskriftens betydning, der havde bevæget kansleren til at sende ham ud for omhyggeligt at undersøge monumentet³⁴.

I august 1637 opholdt Ole Worm sig på Christen Friis' gård Lindholm ved Roskilde som læge for hans børn³⁵. Kansleren lod på dette tidspunkt opføre en bygning på denne gård, og da man for lettere at kunne bygge udjævnede en gravhøj, fik Worm lejlighed til at se nærmere på en sådan. Han fandt en aflang urne, som kansleren skænkede ham, og som blev indlemmet i hans museum, som en af de ret få arkæologiske genstande, der fandtes i dette. Det ses af det værk, der i 1655, året efter Worms død, blev fuldendt af hans søn: *Museum Wormianum*, hvori Christen Friis' navn forekommer flere gange³⁶.

På ligenende måde støttede og opmuntrede Christen Friis i adskillige

Arngrímur Jónsson (1568-1648), 1592.

Præsten og skribenten Arngrímur Jónsson var én af de mange lærde islandske håndskriftsamlere og skribenter, som Christen Friis stod i forbindelse med. Stik af Jørgen Dedeken 1592.

tilfælde Ole Worm i hans arkæologiske studier. Det var således på hans foranledning, at der i august 1622 udgik breve til bisperne om i deres stifter at lade foranstalte eftersøgninger efter antikviteter og indsende erklæringer herom til kancelliet³⁷. Fra præsterne rundt om indgik derefter i løbet af årene 1622-24 og igen senere, i 1638, beretninger om antikviteter og andet mærkeligt i sognene. Det er første gang, man på denne storstilede måde har indsamlet historisk-statistisk-topografisk materiale fra de enkelte egne af landet. Herved fik Worm, som materialet blev overdraget til, på en nem måde et omfattende materiale til sine studier, og et stof, der senere blev benyttet i hans runeværk³⁸. Han fik ligeledes kanslerens støtte til en indsamling af alle slags antikviteter og historiske dokumenter, især dog runemonumenter³⁹. At det virkelig *var* kansleren, der stod bag iværksættelsen af denne indsamling, fremgår af flere af indberetningerne, således én indsendt fra Norge af lektoren i filosofi ved gymnasiet i Christiania, Peder Alfsen (Asloensis); den indeholder håndkolorerede tegninger af runesten og andre monumenter med runeskrift, foruden nogle helleristninger⁴⁰.

Måske stod Christen Friis også bag, da der i december udgik brev til Ole Worm om ved lejlighed at foretage runologiske rejser, idet det blev

påbudt Rentekammeret at afholde de dermed forbundne udgifter⁴¹. Disse rejser fik Worm dog aldrig lejlighed til at foretage.

Også på andre områder end de arkæologiske har kansleren opmuntret og tilskyndet Ole Worm. Han forsøgte således i 1620 at formå ham til at påtage sig udgivelsen af den berømte afdøde læge Peder Sørensen i håndskrift efterlodte fysiske og lægevidenskabelige afhandlinger, hvilket Worm dog af hensyn til sine egne arbejder ikke turde påtage sig⁴². Han forsøgte derfor efter Christen Friis' forslag at formå Peder Sørensen søn, dr. med. Frederik Sørensen, til at overtage udgivelsen⁴³. Da Christen Friis fandt den store Norges-beskrivelse, som præsten i Undal i Lister i Norge, Peder Clausen Undal (eller Friis) (-1614) havde efterladt sig, så værdifuld, at den burde trykkes, fik han også Worm til at påtage sig arbejdet med udgivelsen⁴⁴. I maj 1632 kom så *Norges og omliggende øers sandfærdige beskrivelse*, hvilket altså atter er en af kanslerens for-tjenester. I Christen Friis' hus havde Worm også set et kranium af en narhval, som købmænd havde bragt hertil fra Davis-strædet⁴⁵. Sandsynligvis i 1638 diskuterede han og Christen Friis, efter at sidstnævnte havde bragt emnet på bane, hvilket dyr det var, der bar det horn og kaldtes en enhjørning. Worm beklagede sig over, at skipperne ikke bragte andre dele af det grønlandske dyr med hjem end netop det såkaldte horn, og kansleren spurgte ham så smilende, om han kunne ønske at se en del af et sådant dyr. Han førte ham derefter ind i sit museum, hvor Worm fik lov nøje at undersøge kraniet, hvilket førte til hans opdagelse, at narhvalstanden stammede fra en »fisk«, og ikke fra en enhornet hest, enhjørningen⁴⁶.

Som nævnt har Christen Friis ofte ladet korrespondance eller meddelelser vedrørende historiske og arkæologiske forhold føre gennem Ole Worm⁴⁷. Hans navn forekommer derfor ofte i den meget omfattende brevsamling med breve til og fra Ole Worm, som Jakob Langebek udgav i 1753⁴⁸. Det gælder ikke mindst brevene til og fra islændinge, hvoraf man får et glimrende indtryk af kanslerens interesse for Island, øens historie, mindesmærker og litteratur, således håndskrifter med historiske digte, beretninger og andet. Ligesom hos Worm og Stephanius havde en del af denne interesse hos Christen Friis vistnok sit udspring i forventninger om at finde nye oplysninger om Danmarks ældste historie i islandske kilder.

Da biskop Þorlákur Skúlason (1597-1656) i 1625-26 opholdt sig i København, har Worm og Christen Friis øjensynligt diskuteret historiske genstande fra Island med ham, bl.a. islandske håndskrifter⁴⁹. På samme tid henvendte kansleren sig ved breve til en anden islænding, præsten Arngrímur Jónsson (1568-1648), og spurgte om norske historiske genstande på Island, og Þorlákur Skúlason har sandsynligvis ved sin hjem-

komst talt med Arngrímur Jónsson om dette, hvorefter Christen Friis modtog flere sendinger håndskrifter⁵⁰. I august 1626 klager Þorlákur Skúlason til Ole Worm over, at Arngrímur har bortsnappet hans »*Librum skalldam, seu grammaticam Islandicam*« og sendt den ned til kansleren, hvorfor han håber, at Worm vil sørge for en kopi af den⁵¹. I 1629 sendte Þorlákur Skúlason kansleren præsten Magnús Ólafssons latinske oversættelse af *Laufás-Edda*, en version af Snorres Edda⁵². Og i 1632 anmodede kansleren gennem Ole Worm Arngrímur Jónsson om at sende nogle gamle historiske viser, såvel til Norges som til andre steders historie, Skjoldungeviserne, som de kaldtes, sammen med en fortolkning⁵³.

På denne måde synes mange håndskrifter at være blevet sendt til kansleren. Således sendte biskop Gislí Oddsson (1593-1638) i august 1635 et håndskrift til Ole Worm og meddelte i følgebrevet, at han desværre ikke havde kunnet finde flere gamle håndskrifter, han troede, at de fleste forlængst var blevet sendt til kansleren⁵⁴. Han havde dog for nylig fundet en sjælden ting, som han straks sendte til kansleren, og året efter skrev han i august til denne og fortalte, at han havde opstået de bedste og ældste annaler, som han havde kunnet finde på Island; om det var de rigtige, vidste han ikke⁵⁵. Han var af samme grund heller ikke endnu blevet færdig med at skrive om mærkelige ting på øen, således som han havde lovet kansleren det. De omtalte annaler var i virkeligheden en kopi af annalerne i Flateyjarbók, som bispen Oddur Einaron (1559-1630) havde fået kopieret efter et pergamentshåndskrift⁵⁶. I august 1637 sendte Gislí Oddsson Ole Worm »*Annalium in Islandia farrago*« med besked om, at han i Gislí Oddssons navn skulle overrække kansleren den⁵⁷.

Også fra flere andre islændinge har Christen Friis fået tilsendt et sikkert ikke ubetydeligt materiale. I 1626 fik han af Arngrímur Jónsson tilsendt et håndskrift med Snorres Edda, måske kun som lån, idet han et par år senere gav det til Ole Worm, efter hvem det nu er kendt som *Codex Wormianus*⁵⁸. Da man i Danmark var interesseret i at få Snorres værk i en mere letforståelig form, blev Þorlákur Skúlason anmodet om at lade foretage en oversættelse. Han lod som før nævnt Magnús Ólafsson udføre dette hverv; han oversatte størstedelen af værket til latin, og manuskriptet blev sendt til Christen Friis⁵⁹. Denne befalede senere gennem Ole Worm Magnús Ólafsson at samle alle de gamle historiske sange, han kunne finde, oversætte dem til dansk og sende dem sammen med fortællingen om Skjoldungerne⁶⁰. Anmodningen resulterede sikkert i, at Magnús Ólafsson foretog den afskrift af en samling vers fra forskellige sagaer, der i dag findes i universitetsbiblioteket i Uppsala⁶¹. Nogle år senere, i 1636, sendte kansleren selv nogle digte vedrørende danske forhold med anmodning om at få dem forklaret⁶².

Christen Friis har altså også *selv* nu og da skrevet til islandske lærde. På Worms foranledning havde han også i 1626 skrevet til Arngrímur Jónsson og anmodet ham om at hjælpe Worm med oplysninger om det gamle sprog og litteraturen. Arngrímur svarede da med et brev adresseret direkte til Worm, og dette blev indledningen til en livlig brevveksling, der varede så længe, Arngrímur levede, indtil 1648⁶³.

Efter Christen Friis' død fandt man efter nogen tids forløb i hans bibliotek et manuskript til et værk af Arngrímur Jónsson, med en del af Landnamabók, som både Stephanius og Worm havde planer om at få trykt, en sag, den sidstnævnte havde villet forhandle med kansleren⁶⁴.

Man ser således utallige gange Christen Friis' interesse for Island og dets mindesmærker. Han har været en betydelig støtte for dets lærde mænd, hvilket også fremgår af flere endnu bevarede breve fra sådanne til ham. Han har gjort sit for at fremme det historiske arbejde på øen. Endnu kort før sin død bad han Worm om sammen med en tak til Jón Magnússon for noget tilsendt materiale at bringe ham en opfordring til ivrigt at opsøge historiske genstande og forklare dem⁶⁵. Han har dog efter brevene at dømme også haft videre interesse og bl.a. fået beretninger om forholdene på øen, således om vulkanen Hekla.

Vel et vidnesbyrd om kanslerens popularitet blandt islandske lærde er det digt på 47 strofer, *Christian Friis Drápa*, som Magnús Ólafsson skrev om og til ære for kansleren og udgav i 1635, og som sønnen Benedikt Magnússon sendte til Ole Worm i 1636⁶⁶. Man ser efter hans død også fra flere sider udtrykt sorg over tabet af den støtte og befordre, man havde haft.

Om Christen Friis' historiske interesser har man også mange vidnesbyrd i hans virksomhed i forbindelse med udarbejdelsen af en stor latinsk Danmarks-historie, der skulle gøre Danmarks navn kendt ude i Europa, og hans indsats i de kongelige historiograferes arbejde hermed.

Det er ikke umuligt, at Christen Friis, selv om han da endnu ikke var udnævnt til kansler, har stået bag udnævnelsen i september 1616 af sognepresten i Herfølge og Sædder, Claus Christoffersen Lyskander (1558-1624), til kongelig historiograf⁶⁷. Dette embede havde da stået ledigt siden Jon Jakobsen Venusins død i 1608.

Som kansler har Christen Friis fulgt Lyskanders arbejde med stor interesse. Han overlod ham endog sin egen ret anselige håndskriftsamling til dansk historie til fri afbenyttelse⁶⁸. Imidlertid er det sikkert ret hurtigt blevet klart, at Lyskander ikke kunne udrette noget i den retning, man ønskede: skabelsen af et stort latinsk værk om den danske historie, der kunne gøre denne og landet kendt ude i Europa og give det anseelse. Allerede i marts 1618 blev den fremtrædende hollandske historieskriver Johan Isaksen Pontanus i Harderwijk udnævnt til kongelig

Johan Isaksen Pontanus (1571-1639), 1630.

Den lærde hollandske historiker Johan Isaksen Pontanus lærte Christen Friis at kende, da denne var på studierejse i Marburg og måske også Basel 1599-1600, og det var formentlig på kanslerens foranledning, at Pontanus i 1618 blev udnævnt til kgl. dansk historiograf.

Stik af J. van de Velde 1630 efter maleri af Isak Isaksen, udført til Pontanus' Danmarks-historie fra 1631.

dansk historiograf. Lyskander har dog fået lov til at beholde sin stilling; Christen Friis ønskede, at han i det mindste skulle fuldende forskellige historiske undersøgelser, som han længe havde arbejdet med, og bringe dem så vidt, at de kunne udgives eller i hvert fald efterlades i renskrift til underretning for senere historieskrivere. Blandt Lyskanders efterladerenskaber fandtes da også flere næsten fuldstændig udarbejdede historiske arbejder, hvoraf nogle senere blev trykt⁶⁹. Ligeledes synes det også, som om Christen Friis har ladet noget af Lyskanders materiale ordne til brug for Meursius. Og endelig ser man af et brev fra Lyskander til kansleren, vistnok fra 1619, at denne havde opfordret ham til at fuldende sin krønike⁷⁰. Lyskander havde derfor lavet et udkast til en »Synopsis historiæ Danicæ«. Måske er der her tale om grundtrækkene til hans *De danske kongers slectebog*, som han havde sendt kansleren til gennemsyn⁷¹. Tillige havde han vedlagt en kort historisk afhandling, som Christen Friis skulle gennemse⁷².

Kansleren var også ved Lyskanders død meget interesseret i at få hans samlinger indlemmet i Universitetsbiblioteket. Måske har den stærke forøgelse, som bibliotekets håndskrevne historiske samlinger herved fik,

fremkaldt en plan hos Christen Friis om at få en del af dette materiale udgivet i trykken⁷³. Ved brev af marts 1625 fik professorerne i København besked om straks at gennemse de historiske dokumenter, som enten fandtes i universitetets væрге, eller som det kunne komme i besiddelse af samt at gøre dem færdige til trykken og lade dem udgå, så snart man kunne komme overens med en bogtrykker om betingelserne⁷⁴. Kejserkrigen var dog netop på trapperne og ødelagde denne ligesom flere andre af kanslerens gode planer.

Om Christen Friis' forhold til den lærde hollandske historiker Johan Isaksen Pontanus (1571-1639), der i 1618 blev udnævnt til kongelig historiograf, ved man en del, ikke mindst fordi der er bevaret i hvert fald ikke færre end 14 breve fra Pontanus til kansleren⁷⁵.

Pontanus var som nævnt hollænder og var opdraget i Holland, men han var født i Helsingør, hvor hans far var Generalstaternes agent, og han havde et par gange i slutningen af 1500årene været i Danmark, hvor han kom til at stå både Tyge Brahe (1546-1601) og Arild Huitfeldt (1546-1609) nær. I eftersommeren 1599 havde han med tre danske adelsmænd begivet sig på en studierejse rundt i Europa, og det var på denne rejse, at han og den unge Christen Friis havde truffet hinanden første gang. Det var, da Christen Friis på sin første studierejse i 1599 opholdt sig i Marburg. Efter Pontanus' udsagn skal de to også have truffet hinanden i Basel, i anden halvdel af året 1600⁷⁶.

Senere skulle Pontanus få nytte af dette bekendtskab. Siden 1604 havde han siddet som professor ved gymnasiet i Harderwijk, men i 1618 blev han vistnok på Christen Friis' foranledning kaldt til København og efter nogle forhandlinger udnævnt til kongelig historiograf⁷⁷. Hans bestalling blev udfærdiget i København i marts 1618, og her hed det bl.a., at han skulle skrive vor danske historie og tidligere kongers bedrifter, så at vi så vel som andre nationer kunne have en ordentlig historie og krønike⁷⁸. Den skulle skrives på latin og begynde fra første begyndelse; Pontanus skulle altså ikke som tidligere historiografer tage fat på 1500årenes konger. Han skulle føre arbejdet frem til Kristi fødsel, siden til Kristendommens indførelse, derfra til Valdemar den Stores tid og siden til Christian 1.s tid og videre til samtiden. Han skulle straks lade revidere og publicere bindene, efterhånden som de blev færdige, og fuldende arbejdet i løbet af seks år. Det var den et par generationer gamle drøm om at få skrevet Danmarks historie i et stort latinsk værk, der kunne blive kendt ude i Europa, som her atter en gang søgtes virkeliggjort. Man ser nu som senere Christen Friis arbejde ihærdigt på dette.

Medvirkende til, at Christen Friis kan have interesseret sig for Pontanus som et emne som dansk historiograf, har måske været, at denne i 1614 som et led i en skarp diskussion med den sprogkyndige tyske geo-

graf og historiker Philip Clüver havde udgivet et værk om Rhinens munding og de folkeslag, der havde boet ved denne flods nedre løb, hvortil i 1617 kom en fortsættelse, efter endnu et værk af Clüver⁷⁹. Disse værker handlede altså om etnografiske problemer, som netop interesserede Christen Friis meget.

Efter sin udnævnelse til historiograf skrev Pontanus et latinsk digt til Christen Friis, hvori han som før nævnt pegede på Absalon, der engang havde kaldet Saxo til historieskriverens betydningsfulde gerning, og nu tillagde Christen Friis samme betydning⁸⁰. Pontanus har også dette år besøgt kansleren, i hvis håndskriftsamling han som før nævnt så et håndskrift af den romerske digter Martial (ca. 40-104), hvortil han senere leverede kritiske antegnelser⁸¹.

Har det været Christen Friis' plan, at Pontanus skulle bosætte sig i Danmark, så skete dette dog ikke. Den lærde historiker var snart efter atter i Harderwijk, hvor han var alt for fastgroet til at kunne rejse. Han døde her i 1639.

Det har næppe været til gavn for Pontanus' arbejde med den danske historie, at han sad så fjernt. Han var i det væsentlige henvist til at arbejde med trykte kilder, og i Danmark har man næppe kunnet have videre hånd i hanke med hans arbejde. Det skred da også meget langsomt frem, hvilket givetvis har været årsagen til, at endnu en kongelig historiograf blev udnævnt i 1624, Johannes Meursius, ja, endda endnu én. Samme år skal nemlig Christen Friis' gamle rektor fra Sorø, Johannes Stephanus, være blevet udnævnt til historiograf, men han døde allerede året efter; og endnu én blev udnævnt i 1629, den nedenfor omtalte hollænder Nicolaes Janszoon van Wassenaer, der dog ikke kom til at udrette noget, da han døde få måneder senere⁸².

Af Pontanus' breve til Christen Friis får man et ganske godt indtryk af arbejdet med det historiske værk og af kanslerens virksomhed i forbindelse med dette. Pontanus' ofte lange breve indeholder desuden i flere tilfælde beretninger om de nyeste begivenheder i 30-årskrigen og om politiske forhold⁸³. Brevene giver vistnok det bedste indtryk, man kan få af kanslerens interesse for og beskæftigelse med historien; de viser berettigelsen i udtalelser af den senere historiker Hans Gram (1685-1748): at denne kansler var lige så godt hjemme i historien som nogen, hvis egentlige kald det var at sysle med den⁸⁴. Vi skal derfor kort se på det vigtigste i disse breve.

I Pontanus' bestalling hed det, at han skulle fuldende sit værk i løbet af seks år. Det var naturligvis et stort krav, og arbejdet synes heller ikke at være skredet særlig hurtigt frem. Efter nogle års forløb udgik i februar 1622 brev til ham om med al mulig flid så hurtigt som muligt at færdiggøre den Danmarks-historie, som han havde under hænder. Når

græsk-latinsk udgave. Han havde dog en græsk udgave, som han ville sende, når han kunne få den med et skib. Man ser af samme brev, at Christen Friis med henblik på at forhindre Pontanus i at komme på afveje har befalet ham at tænke over, hvor de forskellige folkeslag i Nordeuropa hørte hjemme og skrive det ned så godt, han kunne. Pontanus havde på dette tidspunkt endnu planer om at sætte sådanne undersøgelser om de forskellige folkeslag forrest i sit værk og meddeleler da også udførligt Christen Friis sine idéer herom, med henvisninger til forskellige forfattere. Hans udtalelser viser, at kansleren selv har givet ham forslag vedrørende de etnografiske problemer.

I sit følgende brev, af marts 1624, meddeler Pontanus så Christen Friis, at han med første skib har sendt Prokop på græsk. Han håber, at han kan bruge den, og vil forære ham den, idet han selv har anskaffet sig et nyt eksemplar fra Frankfurt. Han beretter i øvrigt om, hvordan det går med de historiske arbejder.

Pontanus' næste brev blev skrevet allerede 18. oktober 1624 og var et svar på kanslerens nu tabte brev af 18. september. Det fremgår, at hollænderen var blevet færdig med Christoffer 2.s og Valdemar Atterdags historie, og kansleren blev taget med på råd vedrørende den påtænkte trykning, som forfatteren ventede at høre hans mening om. Imidlertid havde han sendt manuskriptet med det, der senest var blevet færdigt. Desuden sendte han nogle tekster, Christen Friis havde bedt ham om at sende, bl.a. nogle om goternes forhold. Endelig indeholder brevet endnu et indlæg i kanslerens og historikerens diskussion om gamle folkeslag. Man ser, at Christen Friis med støtte i den romerske digter Sidonius Apollinaris (400 årene) har foreslået, at man i stednavnet »Veseherrit« (Vis herred i Sønderjylland) havde en mindelse om Vestgoterne, idet den nævnte forfatter ganske enkelt kaldte dette folk for Vesperne; man har altså her et eksempel på de letsindige fortolkninger af navne, som man dengang uden nogen filologisk metode eller kritik forsøgte sig med. Denne kanslerens interesse glædede naturligvis Pontanus, og han sluttede sit brev med at bede ham om, at han stadig ved given lejlighed ville opmuntre ham i hans studier og ikke høre op med at bringe sine lærde tilføjelser.

I efteråret 1626 sendte Pontanus Christen Friis sin korografi, dvs. en beskrivelse af et landområde, og en tekst om de gamle folkeslag i Danmark, og i 1627 kunne han ved et brev bringe kansleren sin tak for, at han havde gennemlæst disse arbejder, forsynet dem med sine tilføjelser og pudset dem af⁸⁷. Kanslerens bemærkninger og optegnelser havde dels bekræftet og understøttet Pontanus' anskuelser, dels givet ham rig anledning til at tænke på noget mere vidtrækkende. Man ser, at der atter har været diskuteret om folkeslagene og deres sprog. Kansleren havde

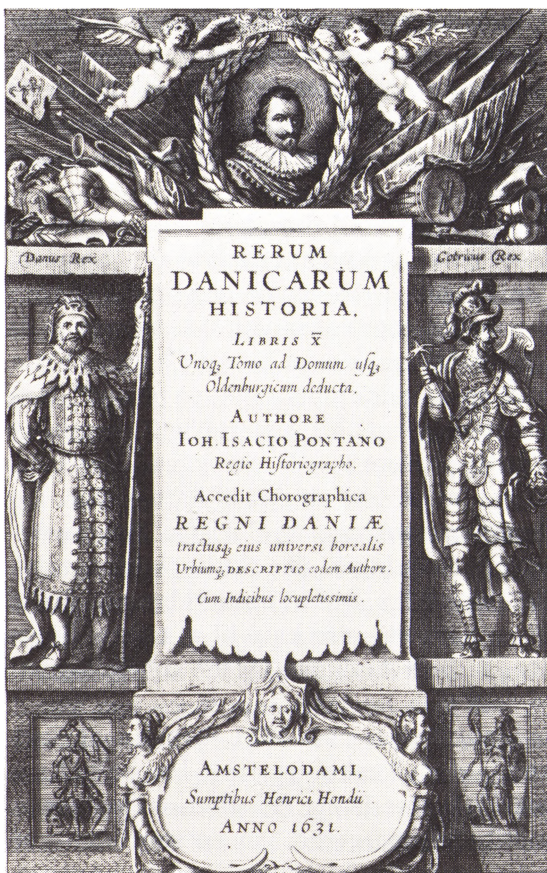
bl.a. gjort en optegnelse om folket daherne hos partherne og gjort Pontanus opmærksom på, at parthernes sprog viser nogen overensstemmelse med danskernes(!) Pontanus nævnte nogle forhold af lignende art og antydede, at de senere måtte diskutere dem. I øvrigt sendte han med brevet en genealogi over danernes konger og deres efterslægt fra Svend Estridsen til Valdemar den Store.

Det næste brev, der kendes fra Pontanus til Christen Friis, er først fra 1630. Det fremgår dog af det, at Pontanus også har skrevet den foregående sommer. Og det foregående år igen, 1628, havde han endda været i København, måske for at få udbetalt resterende løn; tiderne var jo da vanskelige i Danmark. Han havde dengang også besøgt Christen Friis, hvor han som tidligere nævnt så en islandsk bibel, trykt på Island⁸⁸. Han havde siden da ikke fået udført meget på sit historieværk; fjendtlige indfald truede Holland og en farlig sygdom rasede, skrev han. Han meddelte dog, at der nu skulle tages fat på trykningen af korografien, der skulle afslutte hans værk. Derfor spurgte han, om Christen Friis ønskede noget indført i fortalen eller indledningen, der skulle trykkes sidst. Desuden omtalte han rosende Stephanius, der på dette tidspunkt forlod Holland, og fremhævede, at han havde et indre kald til at udgive Saxos Danmarks-historie i en rettet og forbedret udgave. Denne anbefaling har sikkert haft sin betydning.

Også af Pontanus' følgende brev, af september 1631, ser man, at Christen Friis har haft bemærkninger om forskellige ting, han ville have rettet i Pontanus' historieværk⁸⁹. Dettets første del, *Rerum Danicarum historia*, omfattende tiden indtil Oldenborgerne, var en stor foliant på 812 sider foruden registre; den var i 1631 blevet færdigtrykt i Amsterdam, og forfatteren havde også sendt Christen Friis et eksemplar. Kansleren havde udtalt sin tilfredshed med arbejdet, men havde også sendt nogle rettelser. Pontanus måtte naturligvis nøjes med i sit brev af september 1631 at love kansleren, at disse rettelser skulle komme med i en senere udgave, idet han håbede, når anden del var færdig, at kunne få udsendt en ny udgave, trykt med mindre typer, så det hele kunne være i ét bind. At imidlertid Christen Friis' bemærkninger og rettelser har givet sig udslag i første bind af *Rerum Danicarum historia*, finder man et direkte eksempel på et sted i fremstillingen, hvor Pontanus under omtalen af forskellige krigeriske begivenheder i kong Oluf 2.s regeringstid nævner, at kansler Christen Friis har mindet ham om, at der også før denne tid fandtes krudt og krigsmaskiner⁹⁰.

Af det, man hører om Christen Friis' bemærkninger til Pontanus' trykte værk fra 1631, får man det indtryk, at kansleren har været velbevandret i historien. Han har således kritiseret forfatteren for ikke at have benyttet flere fremmede forfattere, deriblandt flere engelske. Hertil måt-

Titelbladet til Johan Isaksen Pontanus' monumentale Danmarks-historie, trykt i Amsterdam 1631.

Den store bog rummede Danmarks-historie indtil 1448, da den oldenborgske kongeslægt kom på tronen, og havde som tillæg en korografi, en Danmarks-beskrivelse.

Det kgl. Bibliotek, København.

te Pontanus i sit førnævnte brev indrømme, at han rigtignok havde undgået visse, og at han ikke havde set alle, og at derfor også noget muligvis var udeladt. Han ville dog ved førstkomende lejlighed hos Voss – vistnok den hollandske forfatter Gerhard Voss, som Christen Friis kendte – se efter latinske historikere, som kansleren havde mindet om, og han ville få de af denne påpegede skrifter til gennemsyn⁹¹.

Det følgende brev fra Pontanus, af november 1633, handler væsentligst om hertug Ulriks død, og det følgende igen, af marts 1635, væsentligst om forholdene vedrørende Pontanus' løn. Han takker her bl.a. kansleren, fordi han har sørget for udbetaling af lønnen, hvilket på grund af de økonomiske forhold sikkert har været en ikke ringe ting. Et brev af april 1636 har derimod større interesse. Som indledning fortæller Pontanus, hvorledes han var taget over på den anden side af Rhinen og dér havde truffet kanslerens søn, som da netop var på en studierejse. Derefter går han over til nærmere at omtale et skrift af den engelske retslærde

John Selden (1584-1654), som havde villet hævde højhedskrav, der var uforenelige med de dansk-norske. Der må her være tale om Seldens berømte *Mare clausum*, der kom i slutningen af 1635.

Det samme emne går igen i Pontanus' næste brev, af juni 1637, hvormed han sender et værk herom til kansleren, vel hans *Discussionum historicarum*, trykt i Harderwijk 1637⁹². Desuden anmoder han kansleren om at sørge for, at han kunne få nogle arkivalier tilsendt, især vedrørende Frederik 2. og krigen med Sverige.

Det sidste bevarede brev fra Pontanus til kansleren, af oktober 1637, handler igen om John Selden og hans værk.

Om Christen Friis' forbindelse med Pontanus må endnu nævnes, at han også på anden måde har haft nytte af den kongelige historieskriver. Denne ordnede således formaliteterne i forbindelse med trykningen i Holland af Christen Longomontanus' *Astronomia Danica*, som Christen Friis interesserede sig for⁹³.

Pontanus døde i oktober 1639, omtrent på samme tid som Christen Friis selv og den anden kongelige historiograf, Danmark havde hentet fra Nederlandene, Johannes Meursius. Pontanus havde netop nogle dage før sin død fuldentd manuskriptet til anden del af sin *Rerum Danicarum historia*. Hans manuskript kom nok til Danmark og blev også indlemmet i Universitetsbibliotekets samlinger, men der var efter kanslerens død lige så lidt nogen, der tænkte på at få udgivet dette manuskript, som de arbejder, Johannes Meursius efterlod sig⁹⁴. Der var ingen, der havde interesse for disse arbejder.

Også Christen Friis' forhold til den hollandskfødte Johannes Meursius eller Johan van Meurs (1579-1639) viser hans interesse for historien⁹⁵. Den lærde hollænder havde været knyttet til universitetet i Leiden og havde været overmåde produktiv som filolog, samtidig med at han arbejdede med en fremstilling på latin af nederlændernes frihedskampe og løsrivelsen fra Spanien. I 1624 blev han kaldet til professor i historie og statsvidenskab ved Sorø Akademi og til kongelig dansk historiograf. Som sådan skulle han skrive de danske kongers historie fra Christian 1. »så og hvad sig tildrager i Hans Majestæts levetid.«⁹⁶. Kaldelsen skal være foranlediget af Holger Rosenkrantz, hvis søn Gunde havde studeret under Meursius, ligesom den lærde adelsmand selv i 1622 havde været i Leiden, og Meursius havde det følgende år dediceret sin bog om den athenske tyrant Peisistratos (-528 f.Kr.) til ham⁹⁷. Christen Friis har dog også utvivlsomt medvirket ved Meursius' kaldelse hertil. Dels var han jo meget interesseret i den danske historie og virkede ivrigt for skabelsen af danske historieværker, dels regner Meursius ham selv som den første ophavsmand til sin udnævnelse, i fortalen til et værk, hvormed han tog afsked med Leiden, førend han i 1625 kom hertil⁹⁸. Værket var en histo-

Johannes Meursius (1579-1639).

Den hollandske filolog og historiker Johannes Meursius blev i 1624 udnævnt til professor i historie og statsvidenskab ved Sorø Akademi og til kgl. dansk historiograf. Som sådan kunne han i 1630 udgive et værk med Danmarks-historien frem til og med Christian 2. Samtidigt stik.

risk beskrivelse af den berømte by og universitetet dér; det var tilegnet Christen Friis, og foruden nævnte udtalelse omtaler forfatteren kanslerens interesser for antikviteter, som han håber vil bevirke, at denne må synes om arbejdet.

Også siden har kansleren og Meursius stået på en god fod med hinanden. Da således Meursius' søn i 1639 kort efter faderens død omtalte denne i et brev til Gerhard Voss, nævnte han også, at kansleren var død, og tilføjede, at denne havde været faderens særlige ven⁹⁹.

Fra 1625 og til sin død sad Meursius som professor i Sorø og kongelig historiograf. I sidstnævnte stilling kom han dog ikke til at yde noget særlig værdifuldt. Han stod ganske fremmed over for den danske overlevering og kunne næppe dansk¹⁰⁰.

Meursius har rådført sig en del med kansleren angående sit arbejde med den danske historie. Det ses af flere breve, hvordan Christen Friis har arbejdet med sagen, således af et par breve fra kansleren selv og af flere breve til Meursius fra Brochmand, gennem hvem kansleren ved flere lejligheder har henvendt sig til Meursius, ligesom han gennem

ILLVSTRI, AC GENEROSO
DOMINO,
D. CHRISTIANO
FRISIO,

Equiti aurato, Domino de Kragerup, Serenissimi Daniæ Regis, Christiani IV, Cancellario, & Regni Senatori,

IOANNES MEURSIUS
Dedico, Confecroque.

Illustris, ac Generose, Domine,

ÆPENVMERO admirari mecum solco, ut hominibus, ita quoque regionibus suum quoddam fatum esse; & id neque æquum pariter, aut iniquum: cum interdum ulu veniat, ut plus famæ aliæ habeant, quam merentur, aliæ, minus. Nulli detraham, si quid nimium esse censeam, quando levius id existimo; istud dicam, quod indignor vehementer, non pro merito famam aliquando obtingere. Ecce
* 2 autem,

Dedikation til Christen Friis.

Johannes Meursius dedicerede sin bog om Leiden, Athenæ Batavæ sive de urbe Leidensi, trykt i Leiden 1625, til »Den berømte og ædle herre, Hr. Christen Friis, ridder, herre til Kragerup, den danske konge Christian 4.s kansler og rigsråd«. Det ggl. Bibliotek, København

Worm korresponderede med islændinge, Johan Rode og andre¹⁰¹. I et brev af januar 1629 meddeler Brochmand således Meursius, at kansleren havde ønsket gennem Brochmand at tilbagesende de danske historiebøger, som Meursius havde overgivet kansleren, for at han kunne læse dem¹⁰². De behagede kansleren overordentlig meget, men han var dog lidt bekymret for, at svenskerne et sted blev behandlet med lidt for bidsk lune ved den måde, de omtaltes på. En del var også anført for kortfattet, og kansleren ønskede det mere udførligt. Han overlod det dog til Meursius' klogskab selv at vurdere dette.

I 1630 fik Meursius så trykt afsnittene af sin historie om Oldenborgerne til og med Christian 2. Siden arbejdede han videre med tiden efter 1523. Christen Friis fulgte også dette arbejde med stor interesse. I 1633 har han haft et manuskript til gennemlæsning, hvilket fremgår af et brev af september fra Brochmand til Meursius¹⁰³. Det hedder, at kansleren endnu ikke helt har gennemlæst hans historie, men han vil levere den tilbage, så snart han er færdig med den. Han har dog ment, at der var så lidt at bemærke til det, han har læst, at han meget både bifalder

og roser det. Året efter skrev Christen Friis i juni selv til Meursius¹⁰⁴. Han meddelte, at han med største fornøjelse havde læst en del af hans historie, men at han på grund af mange gøremål ikke selv havde haft tid til at læse det *hele* igennem; han har derfor givet den til sekretæren Nicolaus Eggebrecht (1580-1639) i Tyske Kancelli med besked om, at han skulle nedskrive, hvad han måtte have at bemærke dertil. Eggebrecht ses at have syslet noget med litterære arbejder og afgav også en erklæring, som Christen Friis i juni 1634 sendte til Meursius med dennes manuskript og det nævnte brev, hvor han gav udtryk for, at han begærligt ventede resten af hans historie om det oldenborgske hus¹⁰⁵.

Arbejdet hermed gik dog langsomt. I marts 1635 skrev Brochmand til Meursius og meddelte, at kansleren ikke så meget rådede ham til at skrive, som han befalede ham at gøre det, så at han inden kort tid kunne overgive sit arbejde til kongen¹⁰⁶. Han ville da vinde kongens gunst og jævne vejen for kansleren, således at denne lettere kunne udvirke, at hans søn fik en kirkelig indtægt¹⁰⁷.

I 1639 synes det, som om Meursius i det mindste har skullet *begynde* på tiden efter 1550. Dette år i august sendte Christen Friis ham »Frederik 2.s historie«, hvorved ifølge det vedlagte brev skulle forstås nogle optegnelser, der var foretaget så godt som muligt efter Lyskanders papirer og oversat til tysk af sekretæren Eggebrecht¹⁰⁸. Stoffet synes kansleren selv at have fremskaffet¹⁰⁹. I sit førnævnte brev fjøede kansleren til, at Meursius selv med sin indsigt kunne skelne mellem det, der måtte fastholdes, indskydes eller opgives; han var altså klar over, at materialet ikke uden videre kunne bruges. På samme måde som kansleren skaffede Meursius historiografernes materiale i Universitetsbiblioteket til låns, havde han i 1626 sørget for, at tredje bind af Hans Svanings store latinske Danmarks-historie kom ham i hænde som et lån fra dette bibliotek¹¹⁰.

Der kendes næppe noget brev fra Meursius til Christen Friis, hvis da ikke et udateret brev, skrevet til en ukendt og trykt i Meursius' samlede værker, har været skrevet til kansleren¹¹¹. Meursius indleder brevet med: Efter at jeg var vendt hjem fra dig, og forsætter tydeligvis en diskussion om kimbrernes og germanernes klædedragt. Adressaten henvises til forskellige værker og professorer ved universitetet, især Ole Worm.

Meursius var ved sin død i 1639 blot nået til året 1550 i anden del af den store Danmarks-historie, der som nævnt begyndte med året 1523. Christen Friis døde godt en måned senere, og manuskriptet fik lov at ligge utrykt i et århundrede, indtil det sammen med første del af hans Danmarks-historie blev trykt i bind 9. af den store Firenze-udgave 1741-63 af Meursius' samlede værker. Det efterladte manuskript var ikke

ubetydeligt af omfang, og Meursius havde i et brev allerede 1636 talt om forberedelser til trykningen¹¹². Man ser, at andet bind skulle have været dediceret til Christen Friis, på samme måde som det første var dediceret til Christian 4.

Den sidste af de kongelige historiografer, der blev udnævnt i Christen Friis' kanslertid, var Nicolaes Janszoon van Wassenaer, der ifølge en registrant over krigsbestallinger fra Christian 4.s tid fik bestalling i København i august 1629¹¹³. Wassenaer, der var søn af en hollandsk præst, kom dog intet til at udrette i sin nye stilling, da han døde allerede i september 1629. Christen Friis' andel i hans udnævnelse kan næppe bestemmes. Når man i Danmark havde fået øje på denne hollænder, skyldes det måske, at han fra 1621 og årligt til sin død leverede glimrende bidrag til samtidens historie i en række kvartbind med titlen *Historisch verhael* ..., hvori han gav mange efterretninger vedrørende Danmark og danskernes deltagelse i 30-årskrigen¹¹⁴.

Den historiske interesse hos Christen Friis møder man også i hans forhold til Stephan (Staphen) Hansen Stephanius (1599-1650), en søn af den tidligere omtalte historiker og skolemand Hans Stephensen, der var rektor i Sorø Skole i en del af Christen Friis' skoletid¹¹⁵.

Efter sine studierejser 1620-24 havde den unge Stephanius et par år været rektor i Slangerup, hvorefter han i 1626 atter begav sig ud, til Leiden, hvor han tidligere havde opholdt sig. Han studerede her især latin, men arbejdede også med sit andet speciale: Danmarks historie og antikviteter¹¹⁶. Han beskæftigede sig især med Saxo, således som også faderen havde gjort det, og i 1627 udgav han dels en samling kritiske og forklarende bemærkninger til Saxo, dels en samling tankesprog uddraget af denne forfatter, vistnok beregnet til skolebrug. Det førstnævnte værk hvilede til dels på optegnelser af faderen og kan betragtes som en forløber for Stephanius' hovedværk, den kommenterede udgave af Saxo; han sendte bogen hjem i flere eksemplarer til Danmark, bl.a. til Christen Friis og Ole Worm.

Som så ofte lod kansleren sit svar gå gennem Worm, der i 1627 i et brev fortalte Stephanius, hvorledes dennes anmærkninger til Saxo havde været ham selv såre kærkomne; arbejdet var jo meget nyttigt og ikke hidtil forsøgt af nogen. Så snart han derfor havde fået bogen, havde han begivet sig til kansleren for at vise ham den uden at vide, at Stephanius gennem en anden havde sørget for, at også han fik bogen¹¹⁷. Christen Friis ikke blot højligt glædede sig over værket, fortsatte Worm, han befalede mig også at opmuntre jer til med iver at blive ved på denne bane; især anser han det for rigtigt, at I uden alt kunstleri hengiver jer til udvikling af den stil, I bruger, thi planen har vundet hans fulde bifald. I et senere brev til Stephanius gentog Worm sin opfordring om at

blive ved, som han var begyndt, og han forsikrede ham om, at han nok skulle blive belønnet af kansleren, der elskede de fædrelandske studier og satte høj pris på deres dyrkere¹¹⁸.

Stephanius' næste værk var et bind i det berømte leidenske bogtrykkerfirma Elzeviers serie med beskrivelser af forskellige stater, *De regno Daniæ et Norwegiæ*; det udkom i 1629 og var dediceret til Christen Friis' 12 år gamle søn Christian, med opfordring til at træde i den berømte fars fodspor og særlig at skænke fædrelandets historie opmærksomhed. Også dette værk sendte Stephanius til kansleren. I oktober 1629 kunne Worm meddele forfatteren, at bogen havde været kansleren kærkommen, og for at han kunne vide det, havde kansleren befalet ham at skrive, at han ønskede, Stephanius snarest skulle begive sig hjem¹¹⁹. Worm havde forstået dette således, at han skulle have den ledige plads som professor i veltalenhed i Sorø. I marts 1630 tiltrådte han da også sit nye embede.

Siden ser man, at Christen Friis har ydet Stephanius hjælp ved arbejdet med Saxo, således som det fremgår af hans indledning til værket, og han har skyndet på hans arbejde med at indsamle stof vedrørende den danske historie¹²⁰. Ellers hører man en del om kanslerens benyttelse af Stephanius i arbejdet med forbedringen af skolebøgerne. Han havde som nævnt fundet behag i Stephanius' klare latinske stil, og han har også senere gennem Worm rost ham for stilen, tilligemed skriften – og denne sidste er også ganske rigtig usædvanlig smuk¹²¹. Skolebøgerne, han fik skrevet og udgivet efter kanslerens opfordring, var en samling latinske tale- og stileøvelser samt en fagordnet latinsk-dansk ordbog, alle fra 1630erne. Bøgerne, hvis udførelse Christen Friis arbejdede ivrigt for, dannede i det hele et hensigtsmæssigt undervisningssystem, der blev benyttet her i landet til langt ned i 1700'erne¹²².

Det synes, som om Christen Friis har været utrættelig i sit virke for fremme af arbejdet med Danmarks historie. Da han således opholdt sig i Lybeck i forbindelse med fredsforhandlingerne dér i 1629, har han benyttet lejligheden til at besøge den lærde rektor Johann Kirchmann¹²³. Denne havde efter opfordring af byrådet i Lybeck en tid haft opsyn med et bibliotek, der var blevet oprettet ikke længe før, og han havde blandt nogle manuskripter, som opbevaredes af byrådet, fundet et latinsk manuskript af den jødiske historieskriver Josefus (37-ca. 100), indbundet sammen med to afhandlinger: én om Norges historie fra middelalderen, af munken Theodoricus, og én om nogle danskeres rejse til det hellige land i korstogstiden. Da Christen Friis besøgte Kirchmann gennemlæste han dem og bedømte dem til at være værdige til udgivelse. Han opmuntrede Kirchmann til at udgive dem, men selv om denne ved flere breve i 1630erne diskuterede sagen med Meursius, blev de to afhandlinger først udgivet af Kirchmanns barnebarn i 1684¹²⁴.

Christen Friis' historiske interesse var kendt allerede tidligt i samtiden. I 1618 dedicerede Ander Kjeldsen Tybo sin skolekomedie Absalon til Christen Friis og dennes kone Barbara Wittrup, og en af begrundelserne herfor synes at have været kanslerens historiske interesse. Anders Tybo nævner blandt meget andet i den 45 sider lange dedikation, dateret Hindeå i Stavangers len 6. maj 1617, at kansleren med flid hører og læser Guds hellige og saliggørende ord og derhos har besynderlig lyst og kærlighed til historiers betragtelse; derfor har Tybo med underdanig tjeneste og ydmyghed præsenteret kansleren denne historiske komedie¹²⁵.

I betragtning af Christen Friis' store historiske interesse er det ikke umuligt, at han også har stået bag flere af de øvrige mange foranstaltninger, der i hans kanslertid gennemførtes til fremme af studiet af og arbejdet med Danmarks historie. Disse var ikke få, som det er fremgået. Ved universitetslovgivningen 1621 var det blevet pålagt den juridiske professor at læse over historie, og i 1635 oprettedes som nævnt et professorat i historie og geografi; til dette udnævntes Peder Spormand, der de to foregående år havde været hofmester for Christen Friis' søn Christian under dennes ophold ved Sorø Akademi¹²⁶. Hele fem kongelige historiografer blev ansat i Christen Friis' kanslertid, når også medregnes Lyskander, der fik sin udnævnelse kort før. Og gennem indberetninger fra præsterne samledes oplysninger om landets fortidsminder.

Bag det meste af dette så man Christen Friis' virksomhed. Man kan derfor gætte på, at han har stået bag planerne om trykning af historiske dokumenter, hvorom professorerne fik brev i marts 1625, ligesom rentemestrene, der på kongens vegne skulle lade bekoste renskrivning og trykningen¹²⁷. Da nogle fragmenter vedrørende dansk historie skulle findes i Lybeck, hvilket dr. Henning Arnisæus (1570-1636) vidste besked om, skulle professorerne forhandle med ejerne om en rimelig foræring for dem, og de skulle ligeledes forberedes til trykning. Der er her rimeligvis tale om de historiske arbejder, som Christen Friis i 1629 talte med Johann Kirchmann i Lybeck om. I marts 1625 udgik brev til Jesper Brochmand om, at han enten selv eller ved en anden påny skulle lade trykke alle Arild Huitfeldts krøniker på dansk, tilligemed den af Lyskander sammenskrevne Frederiks 2.s historie¹²⁸. I december 1625 udgik prinsens brev til rentemestrene om at forhandle med kobberstikkeren om at stikke de gamle runemonumenter, der var fundet eller kunne findes i riget, og angik den danske historie¹²⁹. Samme dag udgik brev til Ole Worm om at rejse rundt i riget, hvor der kunne findes runemonumenter angående den danske historie, og med al flid lade dem optegne og afridse¹³⁰. I juni 1625 fik biskop Christen Hansen Riber i Ålborg stift brev med befaling om efter en medfølgende vejledning at tegne indskrifterne på alle de

runesten, som fandtes i hele Jylland og snarest fremsende materialet¹³¹. Af et brev af maj 1631 fra samme bisp til Christen Friis ses i øvrigt, at kansleren har benyttet denne bisp til antikvariske opgaver, idet bispen efter opfordring sendte epitafier over og billeder af de tidligere bisper m.m.¹³².

Sandsynligvis har Christen Friis også været med ved udnævnelsen af Christoffer Heidmann fra Braunschweig-Lüneburg til professor i veltalenhed ved Sorø Akademi i 1626. Han skulle i denne stilling have et årligt beløb på 500 rdl. til udgivelse af universitetsbibliotekets håndskrifter vedrørende Norges og Danmarks historie, men døde dog allerede i 1627¹³³.

Lignende gælder måske for udsendelsen 1627 af Jonas Andersen Skonvig (1600-64) til Skåne for at opsøge gamle runemonumenter, ligesom man ser flere andre udslag af tidens ihærdige virksomhed på disse områder¹³⁴.

Udfoldedes der således en omfattende virksomhed for arbejdet med Danmarks historie i Christen Friis' tid, så blev resultaterne dog med visse undtagelser små. Historiograferne arbejdede langsomt, og af den storstilede udgivelse af gamle historiske dokumenter blev der intet. Christian 4.s deltagelse i 30-årskrigen og de deraf følgende elendige økonomiske forhold medførte, at der ikke blev råd til sådant. Man ser, at Christen Friis har haft et stort besvær med blot at skaffe Meursius og Pontanus de lønninger, de havde krav på¹³⁵.

Også for geografi og forholdene i fremmede lande har Christen Friis haft interesse. Han fik således på en særlig måde udbytte af Ostindiske Kompagnis virksomhed. Det skal senere omtales, hvorledes han i 1636 sandsynligvis sørgede for, at der med på kompagniets rejse dette år fulgte en indsamler af håndskrifter og historiske genstande. Her skal nævnes, at Christen Friis lod den senere præst i Vallensbæk Mads Rasmussen kalde til sig, da denne i 1626 var kommet tilbage efter en tre år lang rejse med skibet »Perlen« til Ostindien, Ceylon og Dansborg, og præsten måtte sidde til bords hos kansleren hver søndag og mandag i seks samfulde uger for at fortælle om rejsen. Vel med rette ventede præsten senere al gunstig forfremmelse for sine små børn af kansleren, men denne døde forinden¹³⁶.

I nær tilknytning til Christen Friis' historiske interesse stod hans interesse for arkæologien. Han beskæftigede sig med runer, runekalendere og andet, og han har som før nævnt selv fundet den endnu kendte Vordingborg-runesten i fundamentet til en bygning i Vordingborg. Han synes virkelig at have beskæftiget sig mere indgående med runeskriften, hvilket fremgår af hans notater bag på et brev, hvormed Holger Rosenkrantz i 1622 sendte ham en »runicum« og et »calendarium rusticum«,

det sidste sikkert en runekalender i lighed med den, kansleren skænkede Ole Worm¹³⁷.

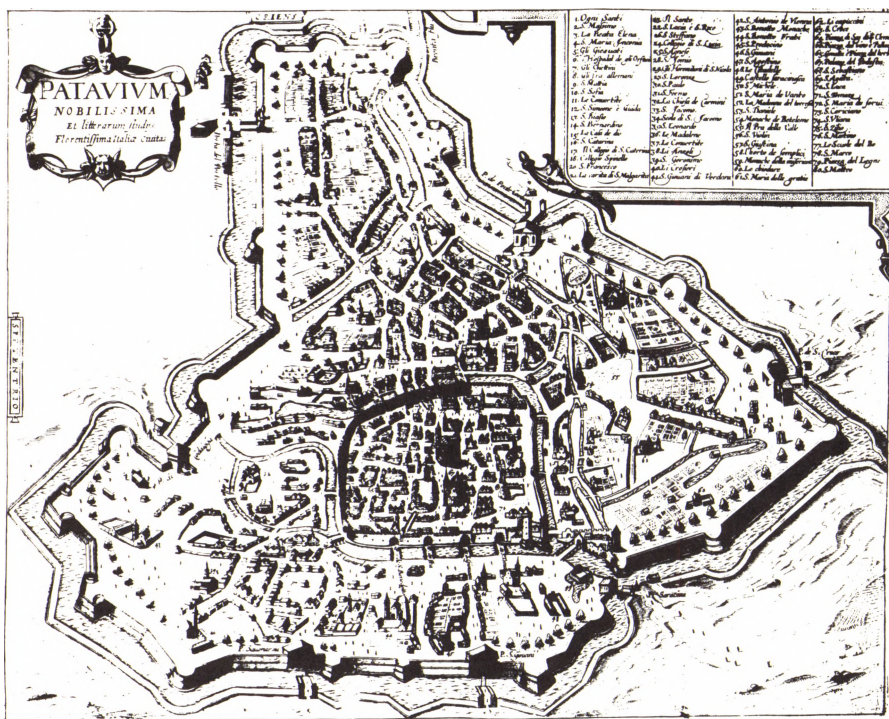
Naturvidenskaberne har ligeledes haft Christen Friis' interesse og bevågenhed. Det var ham, der i 1622 overtalte den botanisk interesserede læge Jørgen Fuiren (1581-1628) til at foretage botaniske rejser i Jylland, det følgende år i Skåne, Halland, Blekinge og på Gotland¹³⁸. Kansleren har endda også haft planer om at sende ham til Island; man han ville ikke rejse dertil¹³⁹. Fuiren havde på sin sidste botaniske rejse som medhjælper haft den bekendte læge Otto Sperling (1602-81), for hvem Christen Friis siden viste interesse¹⁴⁰. Selv om kansleren ikke fik overtalt Fuiren til at rejse til Island, fik han dog vistnok senere foretaget en naturhistorisk undersøgelse på denne ø¹⁴¹. I 1635 havde den lærde Arngrímur Jónsson foretaget ekskursioner på øen, og Gísli Oddsson lovede at skrive nogle optegnelser til kansleren om sten og urter og andre vidunderlige ting på øen, når han fik tid dertil.

Lærdes virksomhed for lægevidenskaben støttede Christen Friis også, hvilket fremgår af hans forhold til Johan Rode (1587-1659), der engang i 1620erne kom til Padova og siden sad der til sin død som praktiserende læge og anset som en af Europas lærdeste mænd¹⁴². Ganske vist kunne kansleren også gennem Rode gavne sine egne antikvariske interesser. Da Rode i 1621 drog til Italien, benyttede Christen Friis denne lejlighed og anmodede ham gennem Worm om at beskæftige sig med historiske genstande på rejsen¹⁴³. Worm føjede til denne anmodning, at han ikke tvivlede om, at kansleren nok skulle give Rode noget til gengæld for hans møje.

Nogle år senere, i november 1624, har Worm atter på kanslerens vegne skrevet til Rode; han fortalte, at kansleren havde beskæftiget sig med et etruskisk monument fra Volterra (Voltaterra) nær Livorno i Toscana, og han havde bemærket, at nogle tegn på det var fælles med vores runer, men det fandtes ikke beskrevet tilstrækkelig godt¹⁴⁴. Kansleren regnede ikke med urette med, skrev Worm, at det kunne være et kimbrisk eller longobardisk monument, optegnet med gotiske bogstaver. Han befalede derfor, at Rode skulle opsøge det omtalte monument og andre af samme slags, der var af interesse i sammenhængen, selv undersøge dem omhyggeligt, beskrive dem og sende besked derom til kansleren.

Først i september 1625 har Rode fra Padova sendt et svar til kansleren¹⁴⁵. Han undskylder sin forsinkelse og giver en omhyggelig udredning vedrørende udførelsen af de hverv, han i kanslerens navn af Worm har fået pålagt under sin rejse i Italien. Han giver en oversigt over de steder, han indtil da havde besøgt: Ravenna, Volterra, Firenze, Ferrara, og hvad han dér har set af gotiske mindesmærker, ligesom han giver en oversigt over litteratur og forskning om emnet. Han omtaler gamle skriftarter,

Padova omkring 1615, set fra vest.

Byen havde et af Europas mest berømte universiteter, grundlagt i 1222. Her blev Christen Friis indskrevet i juli 1605, og i byen udgav den fremtrædende danske videnskabsmand Johan Rode i 1639 et værk, som han dedicerede til Christen Friis. Johan Rode levede i 37 år, frem til sin død, i byen, der her ses i fugleperspektiv, med mere end 50 kirker og en række hospitaler, skoler, pladser m.m. Stik i Braun und Hogenberg: Civitates orbis terrarum, 6, Köln 1618.

etruskisk, gotisk, longobardisk, som han har lært at kende i Italien, også i dets biblioteker, og meddeler, at han vil sende afskrifter af dem, ligesom han vil sende, hvad han kan finde hos Padovas historikere om gotiske ting. Man får af flere udtryk i brevet den opfattelse, at kansleren har været godt orienteret i fremmed litteratur om emnet.

Ikke længe efter at dette brev var skrevet, stillede Worm i et nyt brev endnu en opgave til Rode fra kansleren, idet han samtidig på dennes vegne takkede for det førnævnte brev¹⁴⁶. Rode blev bedt om at samle forskellige ordlister med de særlige dialekter, som bar spor af ælde eller sjældenhed, særlig den i »Vicenza, som kaldes »de syv kommuner«, den sicilianske, neapolitanske, lombardiske og den i Graubünden« og de øvrige dialekter af den slags. Ved given lejlighed skulle han sende ham dem sammen med de gotiske indskrifter, som han lagde mærke til. Ikke

mindst et sådant brev synes at være et godt vidnesbyrd om Christen Friis' lærde interesser. Endnu i 1639 har hans beskæftigelse med etruskiske monumenter været kendt i den lærde verden, idet juristen og filologen Henrik Ernst (1603-65) dette år sendte ham en gammel indskrift, der var blevet fundet i Etrurien. Ernst havde også sendt kansleren et arbejde, han netop havde under hænder, *Observationes ad antiquitates Etruscas*¹⁴⁷.

Til gengæld havde Rode også fordel af bekendtskabet med den kulturelt interesserede kansler. Selv om Rode beskæftigede sig med adskillige videnskaber, omhandlede hans studier dog især klassiske og middelalderlige lægehåndskrifter, hvoraf han opbyggede en enestående samling¹⁴⁸. Hans livsværk, der aldrig blev fuldendt, var udgivelsen af den romerske forfatter Aulus Cornelius Celsus' (1. årh. e.Kr.) skrift *De medicina*, som tildels var et af målene for hans rejse til Italien, den rejse, der førte til, at han bosatte sig der og aldrig mere vendte hjem, men levede resten af sit liv som praktiserende læge i Padova. Allerede i 1621 havde Rode beskæftiget sig med Celsus. Af et brev dette år fra Worm til Rode ser man, at denne sidste før sin afrejse fra København havde fortalt Worm om sine tanker vedrørende en Celsus-udgave, og at Worm igen havde meddelt dette til Christen Friis¹⁴⁹. Kansleren hørte ikke blot med glæde om denne plan og opmuntrede til at iværksætte den; han lovede også at sende ham et eksemplar af en Celsus-udgave, som den engelske læge John Cai eller Johannes Caius (1510-73) havde skrevet mange noter til.

I 1639 udgav Rode i Padova en undersøgelse af betydningen af ordet »acia« hos Celsus i hans *De medicina* og samtidig en komparativ arkæologisk undersøgelse med en grundig skildring af, hvorledes man i oldtiden og senere havde anvendt spændet. Værket dedicerede han til Christen Friis, hvis navn også forekommer et sted i afhandlingen, i forbindelse med omtalen af den førnævnte Celsus-udgave med Johannes Cajus' noter, et værk, Rode jo kunne takke kansleren for¹⁵⁰.

I øvrigt havde Rode også på anden måde haft Christen Friis' bevågenhed. Det var kansleren, der i 1632 tilbød ham professoratet i fysik ved Københavns Universitet; han afslog dog dette tilbud, hvilket førte til flere henvendelser til Christen Friis og til universitetet¹⁵¹. Rode blev i Padova til sin død i 1659 og har måske følt sig noget bitter over, at kanslerens tilbud ikke angik et *medicinsk* professorat. I øvrigt fik Rode i 1639 efter Joachim Bursers død i Sorø tilbudt stillingen som medicinsk professor ved akademiet dér, men også den afslog han. Man hører om kanslerens tilbud af et brev, Bertel Bartholin i juni 1642 skrev hjem til Ole Worm¹⁵². Det hedder heri blandt andet, at smigrende ord har Rode fået nok af; mere end én gang har han hørt dem af den afdøde kansler,

Christen Sørensen Longomontanus (1562-1647), 1644.

*Som astronom og professor i matematik udgav Christen Sørensen Longomontanus i 1622 i Holland med Christen Friis' støtte sit hovedværk, *Astronomia Danica*, der skulle blive den grundlæggende astronomibog i Danmark til slutningen af 1600-årene.*

Stik af Simon de Pas 1644.

som lovede, at han aldrig skulle svigte ham, hvor noget kunne være til hans fordel. Men det var løfter, som glimrede, og som blot strålede med tomme ord. Han fik én gang bevis på hans bevågenhed, det var, da han tilbød ham professoratet i fysik. Men da dette embede ville kuldaste hans lægevidenskabelige studier, blev det med rette afslået. Ikke af noget hovmod, det ligger ham fjernt, skrev Bartholin, men for at han kunne varetage sine studier.

Nu var der jo imidlertid siden 1624 ikke noget ledigt professorat i medicin, som Christen Friis kunne tilbyde; nævnte år blev Worm medicinsk professor i København og den anden medicinske professor, Thomas Fincke, sad fra 1602 som sådan i de følgende 52 år; og i Sorø sad siden 1625 Joachim Burser som professor i medicin og fysik. Bartholin fortsætter da også sit brev med at fortælle, at kansleren ikke tog sig Rodes afslag nær, tværtimod, hans kærlighed til ham voksede, og var han ikke blevet bortkaldt ved døden, havde han givet ham rigere prøver på sin hengivenhed.

Også astronomen Christen Sørensen Longberg eller Longomontanus (1562-1647), den berømteste af Tyge Brahes elever, har Christen Friis ydet sin støtte¹⁵³. Af brevene fra Pontanus til kansleren ser man, at han

har arbejdet for udgivelsen af Longomontanus' *Astronomia Danica*, trykt i Amsterdam 1622¹⁵⁴. I fortalen til værket, der er tilegnet Christian 4., omtaler forfatteren da også den opmuntring og gunst, han har modtaget fra Christen Friis.

Ovenfor under behandlingen af universitetet er omtalt, hvorledes der må tilskrives kansleren en særlig interesse for hebraisk og orientalske sprog, og dette stemmer også med udtalelser af Jesper Brochmand og Hans Resen i ligprædikenerne. I hvert fald to af de unge studenter, der blev ansat som lærere for kanslerens sønner, er af denne blevet opfordret til at beskæftige sig med orientalske sprog: Thomas Bang og Frederik Andersen, og der blev som vist ofte sendt anmodninger til universitetet om at sørge for studierne af orientalske sprog. Hertil kan føjes, at det fremgår af et brev, dateret London oktober 1641, fra Christian Raue eller Ravius (1613-77) til Jesper Brochmand, at han på sin lange rejse i Orienten, hvorfra han netop var nået til London, også har skrevet til Christen Friis og fortalt om de mange orientalske håndskrifter, han erhvervede¹⁵⁵.

Om Christen Friis' forhold til en af de unge mænd, der var lærere for hans sønner, véd man noget nærmere. Det drejer sig om den senere professor i hebraisk, Thomas Bang (1600-61)¹⁵⁶. I december 1621 kom den unge Thomas Bang til universitetet i København, efter at han i fire år havde gået i Odense Skole og en kort tid i denne by, hvor han var i huset hos Holger Rosenkrantz, havde hørt forelæsninger i det nye gymnasium, blandt hvis første disciple han var¹⁵⁷. I København fik han ved lodtrækningen Jesper Brochmand til privatpræceptor og blev kort efter marts 1622 ansat som lærer for Brochmands eneste søn og for Christen Friis' ældste søn Christian, født 1617, som Brochmand havde i sit hus¹⁵⁸.

I januar 1628 afsluttede Bang sine teologiske studier, efter at han godt et halvt år havde opholdt sig i Tyskland på det teologiske stipendium, idet hans mening vistnok var fremtidig at lægge sig efter østerlandske sprog¹⁵⁹. Han ville søge at nå til Tübingen, men denne rejse ville blive meget kostbar, da han på grund af 30-årskrigen måtte rejse over Nederlandene, Amsterdam og Frankrig. Derfor begav han sig i stedet til det reformerte universitet i Franeker, hvor han begyndte at høre forelæsninger hos en berømt orientalist¹⁶⁰. I august 1628 ansøgte han Københavns Universitets rektor om at måtte opholde sig endnu en tid i Franeker¹⁶¹. Rektor talte med Christen Friis om hans anmodning, men denne ønskede først at kende professorernes mening; det skulle ikke virke, som om han ville favorisere Bang, fordi denne havde været lærer for sønnen¹⁶². Et par dage senere talte Brochmand med kansleren og kunne derefter den følgende dag i konsistorium meddele, at denne havde samtykket i, at Thomas Bang blev vinteren over i Franeker, men at han tidligt på for-

året skulle begive sig enten hjemad eller til Hamborg, for at han derfra kunne drage enten til Wittenberg eller Leipzig¹⁶³. Bang begav sig da også til Wittenberg, hvor han blandt andet hørte forelæsninger over syrisk.

I mellemtiden blev han ikke glemt hjemme. I Brochmand havde han en trofast ven, og kansleren var hans velgører¹⁶⁴. I Januar 1630 fik han ved et brev fra universitetet tilbudt pladsen som professor i hebraisk, og han blev af Brochmand også overtalt til at modtage tilbuddet. Dog betingede han sig, at han for den løn, professoren i hebraisk skulle oppebære, måtte tilbringe et år i Paris for dér under en berømt lærer at lægge sig efter syrisk og arabisk¹⁶⁵. Han kom dog næppe til at udnytte dette; allerede i september 1630 aflagde han den sædvanlige professored¹⁶⁶. En pludselig udbrudt sindssygdom kort efter, sikkert fremkaldt af overanstrengelse, havde dog nær kostet ham embedet. Kansleren viste sig dog som hans særlige velynder, og der blev ikke gjort anstalter til en ny besættelse af embedet¹⁶⁷. Under Holger Rosenkrantz' pleje blev Bang snart efter atter rask og var vistnok fra nytår 1631 igen i sit embede.

I en tale ved en fest i juni 1631 i anledning af forskønnelser og forbedringer ved Vor Frue Kirke i København udtalte Thomas Bang sig i en retning, der næppe kan have glædet Christen Friis, når man betænker, hvorledes denne tidligere var gået ind for Jersins nye grammatikker, der indførte nogen brug af dansk i latinundervisningen, ganske særlig for begyndere¹⁶⁸. Bang udtrykte nemlig ønsket om, at det latinske sprogs fjender skulle få dødsstødet, og nævnte her blandt andet alle formuleringer, som var farvet af det danske sprog¹⁶⁹. Og ved det arbejde, der efter skolereglementet af 1632 blev pålagt ham med revision af forskellige skolebøger, bidrog han også til den reaktion på skolevæsents område, der var sat ind under 30-årskrigen. Han kom her til at tilintetgøre det lille fremskridt, der tidligere var gjort. I årene 1636-40 udkom hans fuldstændige omarbejdelser af Jersins tidligere udgivne grammatikker. Brugen af dansk var næsten opgivet, og fremstillingen var gjort fyldigere ved benyttelse af Melanchtons grammatik – den grammatik, Christen Friis tidligere havde ladet Jersin kassere¹⁷⁰.

På samme tid, i årene 1637-40, udkom Thomas Bangs hovedværk i latinsk filologi, der sluttede sig til Jersins omarbejdede store grammatik, men forhåbentlig ikke har været almindelig benyttet i skolerne¹⁷¹. Dets to tykke bind omfattede ikke mindre end 1.456 småtrykte sider og citerede mere end 800 ældre og nyere forfattere. I forordet bringer Bang en varm lovtale over de fortjenester, den da afdøde Christen Friis havde erhvervet sig, ikke blot af staten, men også af den videnskabelige undervisning her i landet¹⁷². I rektors og konsistoriums forord hedder det, at det var Christen Friis, der overtalte Bang til at udføre arbejdet¹⁷³.

Bangs egentlige kald var dog som anført professoratet i det hebraiske sprog, og det vides, at han i en udstrakt målestok lagde sig efter østerlandske sprog og antikviteter¹⁷⁴. Han var imidlertid ikke den eneste professor i orientalske sprog i Christen Friis' senere kanslertid. Siden 1635 var den førnævnte senere ærkebiskop Hans Svane ansat til at holde forelæsninger over syrisk¹⁷⁵. Christen Friis' sikkert ikke ringe andel i denne lærerpost synes at fremgå af det forhold, at Christen Friis' efterfølger Christen Thomesen Sehested ikke fandt det fornødent med denne stilling, da Hans Svane i 1646 rykkede op til at blive teologisk professor¹⁷⁶. Det blev overdraget Bang ved siden af forelæsningerne over hebraisk også lejlighedsvis at give vejledning i syrisk.

Endnu et træk belyser Christen Friis' interesse og virksomhed for de østerlandske sprog. I august 1639 foreslog lægen Thomas Bartholin, der da opholdt sig i Leiden, i et brev til Ole Worm, at regeringen skulle købe den netop afdøde Johann Elichmanns samling af nordiske og orientalske håndskrifter i Leiden. Men i et brev af november samme år til Bartholin måtte Worm konstatere, at efter universitetspatronen Christen Friis' død var der sjældent nogen ved hoffet, der ville formå kongen til noget sådant¹⁷⁷.

Nogle år tidligere var der netop i forbindelse med Ostindiske Kompagnis ekspedition til Ostindien, udgået i november 1636, foranstaltet en indsamling af orientalske håndskrifter. Et udateret brev til Christen Friis fra dr. Johann Elichmann, der som tysk læge praktiserede i Leiden, roser kansleren for hans interesse for orientalske sprog og stiller forslag om en ekspedition som den nævnte¹⁷⁸. I februar 1635 fik Elichmann også bestalling til med skibet »Skt. Anna« at rejse til kongen af Persien og Indostan og slutte konditioner med ham om handel; han skulle rejse over land tilbage og foretage rejsen med den største sparsommelighed; blev der noget til overs, skulle han anlægge det i historiske genstande og rariteter, som han skulle føre med sig hjem eller sende¹⁷⁹. På denne baggrund er det ganske sandsynligt, at det er Christen Friis, der har sørget for den antikvariske rejse.

Også for skønlitteraturen interesserede Christen Friis sig, og han kom her i hvert fald i et tilfælde til at øve en mærkelig indflydelse. Det var i forholdet til Anders Christensen Arrebo (1587-1637)¹⁸⁰.

Allerede i 1608, 25 år gammel, var Anders Arrebo blevet præst ved slotsmenigheden i København, og det er ikke umuligt, at Christen Friis allerede på denne tid har lært ham at kende; han var jo da hofjunker¹⁸¹. Senere, efter at Arrebo i marts 1618 kun 30 år gammel på kongens forslag var blevet biskop i Trondhjem stift, har de to i hvert fald kendt hinanden, hvilket fremgår af flere breve fra bispren til kansleren¹⁸². I årene 1619-21 blev der efterhånden sat flere og flere rygter i gang om

Anders Christensen Arrebo (1587-1637), 1633.

Efter en henvendelse fra kansleren blev den tidligere biskop Anders Arrebo skaberen af det første betydelige forsøg i dansk kunstdigtning, skrevet i 1630-erne, men først udgivet i 1661, Hexaëmeron, om skabelsen.

Maleri fra 1633 i Vordingborg Kirke.

Arrebos optræden af fjender, som han havde skaffet sig på grund af sin skarpe, satiriske tunge og sit noget affejende væsen. Baggrunden var bl.a. et par fester, hvor hans livsglade, men efter en senere tids opfattelse ikke usømmelige optræden kunne give god anledning til rygter¹⁸³. Christen Friis stod imidlertid ved hans side. Selv om Arrebo ved herredagen i Bergen i juli 1622 på kongens foranledning blev dømt fra sit bispeembede, ved en dom, der med rette efter den almindelige mening i hele Norge var uretfærdig, så glemte Christen Friis ham ikke¹⁸⁴. Han var én af dem, der talte Arrebos sag for kongen, og i august 1625 udgik endelig et åbent brev, hvorved den tidligere bisp fik sin forseelse eftergivet; det tillodes ham igen at søge kald, dog kun et bondekald¹⁸⁵. Ved et brev til Christen Friis af november 1625 gav kongen dog Arrebo tilladelse til at få kald i en af de jævne købstæder, og i januar 1626 blev han beskikket som præst i Vordingborg¹⁸⁶.

Nogle år før, i 1623, havde Arrebo udgivet en oversættelse af Davids salmer, *K(ong) Davids psalter, sangvis udsat under hundrede og nogle melodier og toner*¹⁸⁷. Ved sin tekstbehandling pegede denne bog fremad, idet Arrebo havde bestræbt sig på at gøre versene regelmæssige, med

trykket på de rette steder, hvorved han viste, at han var sig senrenæssancens verslære bevidst. I 1627 udkom en 2. forbedret udgave af psalteren, der kan betragtes som det første større værk på dansk, der som helhed står mål med de fordringer, man i senrenæssancens Europa stillede til regelret versbygning¹⁸⁸.

Det er måske dette, der har gjort indtryk på Christen Friis og bevirket, at det var Arrebo, han vistnok efter 1631 henvendte sig til, da han ønskede, at dansk litteratur skulle have et betydeligt digterværk, således at man – som Arrebo udtrykte sig i fortalen til værket – kunne sætte en prøve på vort danske sprog¹⁸⁹. Dette skulle altså bringes til ære og lige rang med de andre store nationers. Et sådant værk måtte efter senrenæssancens idealer være et epos med kristeligt indhold og udført i lighed med antikkens. Som forbillede valgte Christen Friis det berømte *La première semaine* fra 1579, af franskmænden Guillaume de Salluste, seigneur du Bartas (1544-90)¹⁹⁰. Valget af netop dette værk, som han skal have overrakt Arrebo med forslag om at gengive det på dansk, skyldes måske bl.a., at det ældste æstetiske og poetiske selskab i Tyskland, stiftet 1617, havde valgt at åbne sin virksomhed med en oversættelse af du Bartas *La seconde semaine* og siden fortsatte med *La première semaine*¹⁹¹.

Resultatet af det danske arbejde blev Arrebos store Hexaëmeron, der ikke var nogen egentlig oversættelse, men en fri bearbejdelse. Værket er det første betydelige forsøg i dansk kunstdigtning, men blev ikke fuldendt, idet Arrebo døde i 1637, da der stadig manglede det sidste afsnit, det om skabelsens 7. dag. Værket blev først trykt i 1661 og kom derfor ikke til at stå som det første, der viste den danske poesis nye muligheder. Christen Friis nåede altså heller ikke at se det trykt.

Tidspunktet for kanslerens henvendelse til Arrebo kan som nævnt muligvis sættes til tiden efter 1631. Arrebos søn angiver ikke noget årstal; han fortæller dog, at kansleren til undervisning og brug gav hans far både den vidtberømte franske poet Bartas' ædle skrifter »og andet nyttigt«, og det er ved nyere undersøgelser ud fra en indholdsmæssig og formel analyse af *Hexaëmeron* lykkedes at påvise, hvilke kilder der ligger til grund for denne¹⁹². Det viser sig, at indflydelsen fra *La première semaine* spiller en ret ringe rolle; hovedteksten er Zacharias Heins' hollandske oversættelse i *Bartas Werchen*, trykt Rotterdam 1628, mens det fremgår af spredte lån fra Tobias Hübners tyske udgave med fransk paralleltekst, *Erste Woche*, trykt Köthen 1631, at kansleren må have henvendt sig til Arrebo efter 1631¹⁹³. Desuden ses, at der blandt de bøger, Christen Friis gav Arrebo, må have været værker af Luther, teologerne David Pareus (1548-1622) og Wolfgang Franzius (1564-1628) og teologen og lægen Caspar Bartholin (1585-1629).

Muligvis vil det også kunne påvises, at Christen Friis har været med som beforder ved flere andre skønlitterære bøger. Således synes han at have haft noget at gøre med Peder Jensen Roskildes (1575-1641) oversættelse af Vergil (70-19 f.Kr.): *Bucolica, det er Vergilii hyrdevers på danske rim* fra 1639¹⁹⁴. Den samme forfatter havde i 1627 dediceret sin utrykte *Prosodia Danicæ linguæ* til Christen Friis og dennes kone¹⁹⁵.

Endnu må kort omtales kanslerens forhold til en række personer, hvorved der yderligere kastes lys over hans interesser og indsatser på det åndelige område.

Næst efter Ole Worm var Jesper Rasmussen Brochmand (1585-1652) vistnok den af professorerne ved universitetet, der stod Christen Friis nærmest¹⁹⁶. I et brev fra Worm til Stephanius fra august 1629 hedder det, at Brochmand plejer at have omgang med kansleren, og ligesom denne gennem Ole Worm ofte har haft kontakt med islandske og andre lærde, har han ved flere lejligheder benyttet Brochmand som mellemed ved forbindelsen med Meursius¹⁹⁷. Han har ligeledes påfaldende tit benyttet sig af Brochmand, når han ville give universitetet eller dets rektor meddelelser og befalinger, mens Brochmand så også påtog sig på universitetets vegne at tale med kansleren om dette og hint¹⁹⁸.

Det nære forhold mellem de to antydes også af et brev fra 1636 til Christen Friis fra bispem Gísli Oddson, hvori han vedrørende nogle begivenheder på Island henviser til et brev, han har skrevet til sin »kæreste præceptorem Dn. D. [dvs. Hr. dr.] Casparum«, altså Jesper Brochmand, og det på en sådan måde, at man må formode, at Brochmand og kansleren er kommet sammen¹⁹⁹. Endnu mere om forbindelsen mellem de to siger et brev fra 1629 fra Brochmand til Worm. Han beder heri Worm om at tale med kansleren om arven efter professor Leonhardt Metzner, der var død i juli 1629 uden arvinger her i landet, hvorfor universitetet ville forsøge, om den betydelige arveafgift måtte anvendes til et fond for professorenker²⁰⁰. Brochmand anmodede Worm om at bede kansleren om hjælp i denne sag; Christen Friis ville ikke svigte dem; de skulle hævde deres ret, men forsigtigt, da Metzner var adelig. Brochmand føjer hertil, at Worm skal sørge for at tilkendegive kansleren, at han kommer efter Brochmands råd. Som meget andet viser dette den indflydelse, Brochmand havde hos kansleren²⁰¹.

Jesper Brochmand havde som yngre bl.a. et par år været rektor på Herlufsholm og siden 1610 professor, siden 1615 i teologi, og nød stor anseelse som praktisk skolemand. Han og Christen Friis har i hvert fald allerede i august 1615 truffet hinanden i forbindelse med sagen mod Odense-bispen Hans Knudsen Vejle. I foråret 1617 blev Brochmand udnævnt til lærer for den udvalgte prins Christian, en stilling, han beklædte til 1621²⁰². Han blev taget med på råd ved de forhandlinger, der om-

kring 1619 førtes om forbedring af det lærde skolevæsen og universitetsundervisningen. Han var også en af dem, der fik befaling til at skrive nye skolebøger, idet et brev af februar 1622 pålagde ham så snart som muligt at samle latinske samtaleøvelser for skolerne²⁰³.

På grund af sin anseelse som skolemand kom Brochmand til at udfolde en betydningsfuld virksomhed som opdrager, idet han i sit eget hjem fik lejlighed til om sig at samle en skare unge studerende, der enten fik fast ophold i hans hus for at arbejde under hans særlige tilsyn eller som daglige gæster fik adgang til hans bord, hvor måltidet krydredes ved lærde og opbyggelige samtaler²⁰⁴. Christian 4. lod i seks år fra 1636 sin søn Ulrik Christian Gyldenløve opdrage i Brochmands hus, og hér opholdt sig også adelsjunkere, ofte sønner af fremragende slægter af den danske adel²⁰⁵. Med dem fulgte som hofmestre, præceptorer, unge studenter af borgerstanden, hvoraf flere siden blev kendte personligheder, således Hans Svane og Peder Griffenfeld²⁰⁶. Også Christen Friis har ladet sine sønner opdrage hos Brochmand. Allerede i 1622 opholdt hans ældste søn, den da blot fem år gamle Christian, sig i dette hus, og siden blev hans tre andre sønner opdraget dér²⁰⁷. Kanslerens tilknytning til Brochmand herigennem har været langvarig. I hvert fald endnu i 1635 havde Brochmand nogle af børnene hos sig. Han skrev da i november til kansleren: »Hr. kanslers gode børn, som er her udi huset, lider vel, frygter Gud og tager med tilbørlig flid vare på deres studeringer. Skal dog, næst Guds hjælp, blive noksom agtet, at de ikke bliver overilede« – han skulle nok sørge for, at de også fik hvile²⁰⁸.

Hvorledes Christen Friis' forhold har været til den sjællandske biskop Hans Poulsen Resen, hører man ikke så forfærdelig meget til²⁰⁹. En enkelt gang tales om en strid, hvor Resen viser en tvær og genstridig holdning, og han var som omtalt modstander af indførelsen af Jersins nye grammatikker²¹⁰. I september 1633 skrev Resen en tekst til kansleren, hvor han bl.a. advarede mod forandringer i skolebøgerne²¹¹.

Det er sandsynligt, at Christen Friis har stået i nærmere forbindelse med flere end de her nævnte professorer ved Københavns Universitet, Ole Worm, Jesper Brochmand, i nogen grad Caspar Bartholin, Thomas Bang, Herman Nielsen, Erik Olufsen Torm, Peder Spormand, Jens Dinesen Jersin, Christen Longomontanus, Hans Svane, og ved akademiet i Sorø, Johannes Meursius, Stephan Stephanius. Således skrev Thomas Fincke i december 1626 brev for Christen Friis til Meursius, og om samme Thomas Fincke siger Otto Sperling i sin selvbiografi, at han gjaldt meget hos kansleren²¹².

Interessant har forholdet været mellem Christen Friis og den lærde Holger Rosenkrantz, og det har heller ikke været uden betydning²¹³. De to mænd ses at have været nære venner, og de har på flere punkter haft

Holger Rosenkrantz til Rosenholm (1574-1642), 1636.

Maleriet viser den tidligere rigsråd, teologen Holger Rosenkrantz på den tid, da han førte lange teologiske diskussioner også med vennen Christen Friis.

Maleri 1636, formentlig af Johan Jørgensen (-1649), Århus, på Frederiksborg.

fælles interesser, hvilket uden tvivl har givet sig flere udslag, til gavn i hvert fald for det lærde skolevæsen, vel også for kirke- og lærdomsvæsenet i det hele. Her gælder dog, at Rosenkrantz' virkelige indflydelse næppe varede længere end til hans udtræden af rådet i 1629.

Der kendes adskillige breve udvekslet mellem Christen Friis og Holger Rosenkrantz, men en del synes også tabt²¹⁴. Det tidligste, der kendes, er fra et så sent tidspunkt som 1618. Da skrev Rosenkrantz i februar fra Odense til kansleren et brev, der i og for sig er typisk, et af flere eksempler på, at Rosenkrantz, lensmanden på Skt. Hans Kloster eller Odensegård siden 1618, giver kansleren oplysninger eller gode råd, i almindelighed eller vedrørende særlige forhold i Odense, latinskolen, kirker osv.²¹⁵. I dette tilfælde drejer det sig om en påtænkt nedrivning af Vor Frue Kirke i Odense, som han meget indtrængende frarådede. Kirken står da også den dag i dag.

Det var omtrent på samme tid, at de første planer om oprettelse af katedralkollegier eller stiftsgymnasier ved flere af stiftsskolerne dukkede op. Som tidligere omtalt har Holger Rosenkrantz højst sandsynligt på en eller anden måde været med i denne sag. Et af de førstomtalte gymna-

sier er netop det i Odense. Holger Rosenkrantz blev dets direktor og skænkede det en stor gave, og som det synes væsentligst med hans bi-stand blev denne skole det gymnasium, der i sin udformning nåede nær- mest til opfyldelsen af de ganske storstilede planer, man oprindeligt hav- de²¹⁶. I denne såvel som i flere andre sager vedrørende skole- og under- visningsvæsenet ser man Rosenkrantz og kansleren arbejde sammen. På Holger Rosenkrantz' foranledning og anbefaling lovede kansleren såle- des, at en sognepræsts søn skulle blive optaget i kommunitetet, han modtog anbefalinger vedrørende forskellige personer eller opfordringer om at udnævne dem til lærere, rektorer osv²¹⁷.

Et interessant brev, der også antyder et mere personligt forhold mel- lem de to, skrev Rosenkrantz til kansleren i oktober 1622²¹⁸. Egentlig var brevet en indberetning om, hvorledes han sammen med Jakob Ul- feldt havde rejst på Fyn og forhandlet med alle købstæderne om skibsfart på Spanien, samt en bøn til kansleren om at udvirke hos kongen, at en anden i hans sted måtte fortsætte disse forhandlinger på Lolland og Falster, da det var ham umuligt denne vinter at være borte fra sit hus så længe. Brevet sluttede imidlertid med en meddelelse om, at han med- sendte de antikviteter, som han havde ved hånden, to ting: en »runi- cum« og et runekalendarium, som Christen Friis skulle høre mere om, når de mødtes. Det er de to ting, der er omtalt ovenfor.

Man ser altså, at Rosenkrantz har samlet antikviteter for Christen Friis; men også på anden måde har kansleren haft fordel af bekendtska- bet. Af et brev fra 1625 fra Rosenkrantz synes således at fremgå, at han har udført forskellige hverv og forretninger for kansleren²¹⁹. Han medde- ler, at Jakob Ulfeldts gods ved Løgismose er at bekomme for 55 rdl. pr. tønde hartkorn og tilføjer, at det er udvalgt gods, og spørger, om han skal handle. Han giver også meddelelse om, at Jens Mand i Assens, som han senest skrev om, endnu ikke er kommet hjem fra oksemarkedet; men når han kommer, vil han skrive besked. Og endelig fortæller han, at Hans Kås først for kort tid siden er kommet fra Sjælland, så han har endnu ikke fået endeligt svar fra ham; han mærker dog ikke andet, end at han skal være god at handle med, når han får kanslerens vilje at vide.

Med den nytte, kansleren kunne have af den lærde ven i dennes egenskab af rigsråd og lensmand på Odensegård, er det ikke uforståeligt, at han har søgt at hindre ham i at opgive sin stilling i rådet²²⁰. Allerede i 1624 skal Rosenkrantz have tænkt på dette, fordi den »verdslige« stil- ling som rigsråd tog så meget af hans tid, hindrede ham i at anvende sin tid og studering til den hellige skrifs sande forståelse²²¹. Nævnte år havde han bedt Christen Friis hjælpe til, at han måtte fritages for sin rådsbestilling; men kansleren har ganske stille slået sagen hen, ladet som intet. Det samme ser man ham gøre i et brev fra 1627 til Rosen-

krantz, et svar på en ny henvendelse fra den lærde rigsråd om, at kansleren ville udvirke hans hurtige afskedigelse fra statstjenesten²²². Christen Friis fremhæver, hvor meget større nytte, også for kirken, han kunne gøre ved at forblive i sin stilling. I øvrigt taler han ikke mere om sagen, men slutter brevet med at anmode Rosenkrantz om, at han ved lejlighed vil meddele ham, hvorledes han forstår teksten i Paulus' brev til romerne, kapitel 8, hvor der tales om valget, kaldet, prædestinationen og retfærdiggørelsen²²³. Det er måske ikke tilfældigt, at kansleren har bedt Rosenkrantz beskæftige sig med netop dette bibelsted; det kunne synes at være et forsøg på gennem dette at få Rosenkrantz til at tænke sagen igennem igen²²⁴.

Denne gang lykkedes det dog ikke Christen Friis at trække sagen yderligere ud. Af et brev af januar 1628 fra rigsråderne ses, at Rosenkrantz ved Albret Skeel har tilstillet rigsrådet et forseglede brev med bøn om, at det på hans vegne ville anmode Hans Majestæt om at blive afskediget²²⁵. Rådet bad ham dog i sit svar indtrængende om at opgive sin afskedsbegæring, idet man i denne farlige tid ikke mente, at han kunne vise Vor Herre og Gud større hengivenhed og tjeneste end med sine gode råd.

Rosenkrantz blev dog ved sit forsæt, og kongen inddrog hans len og skrev i april 1628 til rådet, at Rosenkrantz ikke yderligere behøvede at søge sin afsked, da han den »selv taget har, den tid religionen, vor person og hans fædreland stod i største fare«²²⁶. Han var tydeligvis i kongens unåde.

Jesper Brochmand, der tidligere havde rådet Rosenkrantz til dette skridt, hilste hans handling med glæde²²⁷. Snart skulle Rosenkrantz dog erfare, at opfattelsen af ham og hans reformtanker var ganske ændret, og han kom til at lægge sig ud også med den lærde verden. Afgørende skulle her blive hans opposition mod den skolastiske teologi, som han påstod havde fortrængt den gamle enfoldige Kristendom. I slutningen af 1631 udkom en bog af en sønderjysk præst, der som student havde været i huset hos den lærde adelsmand. Bogen handlede om »Guds husholdning«s historie og midlerne til subjektiv frelse, og rygtet gik, at det var Rosenkrantz, der ville smugle vranglærdomme ind²²⁸. Rosenkrantz tog dog afstand fra bogen, der var blevet konfiskeret, og meddelte, at han ville lade sin egen lærefremstilling trykke. Det gav anledning til et skarpt sammenstød med det teologiske fakultet, der jo havde censurretten, og til et brud mellem Rosenkrantz og fakultetet, de »højlærde«.

Det sås allerede nu, at Holger Rosenkrantz havde planer om at lade sit værk trykke i Tyskland. Christen Friis skrev i den anledning i juli 1632 et brev, hvori han venligt advarede ham imod dette²²⁹. Der er dog her lige så lidt som senere tale om, at han greb ind, efter alvorligt at have

formanet ham til ikke at så splid i kirken²³⁰. I brevet har kansleren gjort sig umage for at udtrykke sig så forsigtigt som muligt. Han erindrede sig ikke rettere, end at Rosenkrantz senest talte med ham om, at han ville lade noget trykke i Tyskland. Men han frarådede ham at udgive bogen dér, mindede ham om de vanskeligheder, dette kunne forårsage. Og han bad om, at Rosenkrantz, da han selv havde skrevet i en god og huld mening, ville optage det i lige mening. Det må siges, at dette er skrevet uden nogen anklage eller dom fra Christen Friis' side. Han har forstået, hvad der kunne ske, hvis Rosenkrantz virkeliggjorde sine planer og udgav noget, der var det mindste imod den danske kirkes almindeligt antagne meninger. Han henviste her til bisperne og fakultetet, hvis råd han ikke tvivlede om ville blive meget brugt – vel af kongen, der – som det også senere viste sig – virkelig havde et godt øje til den »latinske Rosenkrantz«.

Holger Rosenkrantz svarede herpå med et meget langt brev; i den gamle afskrift er det på henved 19 tætskrevne foliosider²³¹. Hans opfattelse er, fremgår det, at hans gamle ven ikke efter egen tilskyndelse, men på andres opfordring havde anmodet ham om ikke at lade nogen af sine skrifter udgive i Tyskland. Har han her haft ret, så viser det dog, at Christen Friis' indstilling til ham har været positiv.

Heller ikke et følgende brev af marts 1633 viser fra Christen Friis' side nogen underkendelse af eller modstand mod Holger Rosenkrantz og hans virksomhed²³². Kansleren har nok i hele Rosenkrantz' strid med teologerne udvist en flid for at opretholde freden i kirken, men også villet værne den fromme adelsmand mod uvillig behandling²³³. Kansleren henviser Rosenkrantz til at overveje, hvor langt hans dom eller mening alene kunne strække sig; og det var ikke uden grund, at han gjorde dette; imod Rosenkrantz stod jo både kongen og universitetet. Men har Rosenkrantz ønsket en erklæring fra kansleren til sit forsvar, så har denne i hvert fald ikke povet at give ham den. Formentlig ville han også blot til ingen nytte have sat sin stilling på spil.

Af et følgende brev, fra tiden omkring juni 1634, fra kansleren til Rosenkrantz erfarer man, at det har været ham meget magtpåliggende at få Christian 4. til at lade sin uvilje mod Rosenkrantz falde²³⁴. Det hedder bl.a.: »Jeg tvivler ikke, at Christian Thomesen – Rosenkrantz' svigersøn – »dig jo berettede, hvis hos Kongelig Majestæt på dine vegne er andraget; siden den tid haver jeg talet Kongelig Majestæt videre til på dine vegne, og om så var, Hans kongelige Majestæt kunne have fattet noget misbehag, Hans Kongelige Majestæt det da nådigst ville lade falde og altid herefter forblive din nådigste vel affektionerede herre og konning.« Brevet slutter: »Gud véd, det er mig kært, hvis her udi dig til contentement kan være forrettet. Mig synes bedst, at du ved Christen

Thomesen lod takke Hans Kongelige Majestæt derfor, dig des mere at forsikre om Hans Kongelige Majestæts beivågenhed. « Det synes virkelig, som om forsoningen er lykkedes. Men det har dog kun haft forbigående betydning, da Rosenkrantz et par år senere ved sin skribentvirksomhed i endnu højere grad pådrog sig sin konges mishag.

Endnu flere breve kendes fra Holger Rosenkrantz til Christen Friis²³⁵. De indeholder væsentligst udredninger om teologiske spørgsmål; ét er på ikke mindre end 13 sider. Der er intet, der antyder noget brud mellem de to. Ellers blev Rosenkrantz herhjemme betragtet med mistillid. Korrespondenternes tal svandt ind; således har man fra årene 1631-39 ikke ét eneste brev til Rosenkrantz fra Jesper Brochmand, der dog tidligere havde været hans ven og beundrer, ja, havde lært meget af ham; det venskabelige forhold mellem dem blev aldrig genoprettet. Og forfatterne søgte ikke mere som før hans beskyttelse²³⁶. Her er det vanskeligere at forklare, hvordan Christen Friis fortsat kunne stå i et ret nært forhold til Jesper Brochmand. Imidlertid var Christen Friis vistnok en så tolerant og omgængelig personlighed, at de to forhold nok har kunnet forenes.

At hans forhold til Rosenkrantz *har* været godt, også i hans sidste leveår, bekræftes af, at også samtiden havde denne fornemmelse. Efter Christen Friis' død i 1639 satte man en eftersøgning i gang i hans gemmer og fandt ganske rigtigt, hvad man søgte: et brev fra Holger Rosenkrantz, der kunne danne udgangspunkt for nye anklager mod den lærde adelsmand for kætterske anskuelser²³⁷. Det drejede sig om et brev, som Rosenkrantz ca. 1½ år tidligere havde skrevet til kansleren, og hvorfra en løsrevet sætning af de høj lærde blev forelagt kongen, der selv forgæves havde søgt kompromitterende breve og nu afkrævede en ny erklæring²³⁸.

Endnu kunne nævnes, at den meget skrivende latindigter og brevscriber Bertel Knudsen Aquilonius (1588-1650) også har skrevet flere ting, der belyser kanslerens rolle som mæcen²³⁹. Han var i november 1613 blevet slotspræst i Malmø, hvor han sad til 1619, da han blev sognepræst i Løderup og Hørup i det sydlige Skåne og samtidig provst i Ingelstad herred. Især i Malmø-årene udfoldede han en stor virksomhed med latinske vers og breve, som han ofte sendte til ansete personligheder, idet han havde stor lyst til at indlede brevveksling med sådanne. Til Christen Friis skrev han mindst fire breve, som sammen med mange andre snart efter blev udgivet, først i en bog fra 1617, senere sammen med endnu 400 breve i et større værk, der blev trykt i Rostock 1623²⁴⁰.

De fire breve til Christen Friis er udaterede. Det første må dog efter sit indhold være skrevet ikke længe efter, at adressaten i maj 1615 var blevet hofmester for den udvalgte prins. Aquilonius lykønsker ham med udnævnelsen til dette betydningsfulde hverv, og man ser ham allerede

nu rost for sin interesse for videnskaberne. Flere gange omtales Christen Friis også i Aquilonius' øvrige breve²⁴¹.

Aquilonius har yderligere dediceret et par af sine værker til Christen Friis. Da han i 1623 lod trykke den førnævnte brevdugave i Rostock, dedicerede han det samlede værk til Chfisten Friis og Holger Rosenkrantz, ét af eksemplerne på, at man ser disse to nævnt sammen²⁴². I den 13 sider lange dedikation roser han Christen Friis meget for dennes kundskaber; selv med hensyn til latinsk stil og konstruktion har kansleren givet forfatteren anvisninger. I 1630 dedicerede Aquilonius en digtsamling til Christen Friis og Frantz Rantzau²⁴³. Flere af digtene er skrevet til de to mænd.

Aquilonius beskæftigede sig også med historiske genstande. Et værk om sjællandske indskrifter, udgivet i 1621 af sognepræsten Laurits Asserous, rummede et bidrag af ham, og bogen var i øvrigt dediceret til Christen Friis. Når Aquilonius i 1622-23 efter kongelig befaling berejste Skåne, Halland og Blekinge for at samle runeindskrifter til Ole Worm, skyldes det måske kansleren²⁴⁴.

Endelig har Christen Friis på andre måder haft forbindelse med sin tids lærde eller opvoksede lærde. Ved at betro unge eller yngre studenter eller lærere opdragelse og undervisning af sine børn, således som mange i den danske adel gjorde det, er han kommet i forbindelse med adskillige mænd, hvoraf flere siden nåede betydelige stillinger i den lærde verden, og han har på denne måde støttet uformuende studenter under deres studier²⁴⁵.

Tidligst møder man her den dog noget ældre Jesper Brochmand, der siden 1610 var professor, og i hvis hus flere af kanslerens børn opholdt sig i deres unge år: Christian fra 1622 til 1633, Jørgen i 1630erne, Gregers fra 1633, Hans fra 1631 til 1639²⁴⁶. Blandt de borgerlige studenter, der samtidig opholdt sig i Brochmands hus, hører man om adskillige, at de var lærere for kanslerens børn, valgt hertil af denne, eventuelt efter Brochmands råd. Blandt de mere kendte af disse var Thomas Bang, der i en årrække fra 1622 var lærer for Christian Friis og i 1630 blev professor i hebraisk²⁴⁷. Erik Olufsen Torm, der et år i begyndelsen af 1630erne var lærer for Christian Friis og i 1635 efter kanslerens forslag blev kaldet til professor i matematik²⁴⁸. Erik Eriksen Pontoppidan d.Æ. (1616-78), der i slutningen af 1630erne var lærer for Jørgen Friis og i 1673 blev biskop i Trondhjem²⁴⁹. Peder Villadsen (1610-73), der 1634-35 var præceptor for Jørgen Friis og i 1639 af kansleren blev kaldt hjem fra en studierejse for at blive præceptor for Gregers Friis på dennes udenlandsrejse; han kom til at spille en vis rolle ved stændermødet i 1660 og blev året efter biskop²⁵⁰. Endelig Casper Hammermüller (1613-82), der en tid var lærer for kanslerens børn²⁵¹.

Af præceptorer for sønnerne på Sorø Akademi og på studierejser kendes også flere. Blandt de betydeligste var Jørgen From (1605-51), der fra 1636 i nogle år var lærer for tre af sønnerne, dels i København, dels i Sorø; han blev siden professor i København²⁵². Peder Spormand, der i 1633 blev præceptor for Christian Friis under dennes ophold ved Sorø Akademi og i 1635 blev professor i historie og geografi ved Københavns Universitet²⁵³. Hans Pedersen Kalundborg, der i 1635 blev ansat som præceptor af kansleren og i to år rejste med dennes søstersøn, Niels Kås, og i 1639 blev rektor i Malmø²⁵⁴. Og Frederik Andersen, der i 1635 blev valgt til præceptor for sønnen Christian, der rejste til Paris²⁵⁵.

Christen Friis har altså i mange tilfælde været heldig med valget af lærere til sine sønner. For flere senere kendte mænd har det sikkert også været af betydning, at de har været i kanslerens tjeneste. Den bemærkelsesværdige økonomisk-statistiske forfatter Arent Berntsen (1610-80) begyndte således sin løbebane som skriver hos kanslerens svigersøn, Axel Juul til Volstrup, og var siden ansat hos Christen Friis selv²⁵⁶. Arent Berntsens værk *Danmarckis oc Norgis fructbar herlighed*, fra 1650-55, var anlagt allerede i hans ungdom, men han har engang selv nævnt, at kansleren fandt behag i hans arbejde²⁵⁷.

Muligvis har Christen Friis også haft forbindelse med digteren og latinisten Henrik Albertsen Hamilton, der i 1616 var blevet sekretær i Tyske Kancelli, men 1619 fik tilladelse til at rejse udenlands²⁵⁸. Et enkelt brev fra ham til kansleren er bevaret²⁵⁹. Det er dateret Paris april 1623 og fortæller om hans rejse til Schweiz, Norditalien og Frankrig og om interessante politiske forhold. Han sendte samtidig nogle bøger, bl.a. et historieværk, »om den svenske krig«, et stærkt nationalistisk værk, som han ønskede at høre kanslerens dom over.

Et indtryk af Christen Friis' stilling som mæcen og befordreder for den lærde verden får man af det betydelige antal bøger og skrifter, der er dediceret til ham²⁶⁰. Sådanne tilegnelser er ofte skrevet som tak for hjælp og støtte, og kansleren har vel ofte på én eller anden måde igen vist sin erkendtlighed, gennem sin stilling eller ved pengeunderstøttelser. Det, der siges om ham i sådanne dedikationer, hans personlighed og egenskaber, må man dog ofte være varsom med. Forskelligt for de forskellige forfattere er meget vel tom ros og smiger, skrevet ud fra det synspunkt, Simon Paulli ganske ærligt har givet udtryk for i en dedikation til Christen Friis' efterfølger, Christen Thomesen Sehested: »Du må være så brav, som du vil, uden patroner sejler du bestandig imod strømmen«²⁶¹.

11. Udenrigspolitikken

I Christian 4.s udenrigspolitik og de udenrigspolitiske forhold i det hele viser sig flere særlige sider af Christen Friis' placering og personlighed. Hans udenrigspolitiske anskuelser afslørede en række karakteristiske sider af hans karakter.

Som kongens kansler var Christen Friis den af råderne, der fortrinsvis havde at gøre med den udenrigske politik¹. Gennem Danske Kancelli udgik korrespondancen med Sverige, hvis forhold til Danmark på denne tid var et af hovedpunkterne i udenrigspolitikken.

Som kongens kansler måtte Christen Friis ofte føre forhandlinger med udenlandske gesandter og udsendinge, der kom hertil, eventuelt sammen med statholderen i København, en kort tid rigshofmesteren, eller andre råder². Med den svenske agent i Helsingør stod han i nær kontakt³. Han havde ofte forhandlinger og diskussioner med ham, og til kansleren henvendte agenten sig ofte med breve og meddelelser og modtog igen gennem ham sådanne fra den danske regering.

Christen Friis har også været ganske godt orienteret om udenrigspolitiske anliggender og forhold gennem de mange oplysninger og indberetninger, han modtog fra udlandet, gennem danske eller fra udlændinge, også fra kongen, når denne var i Tyskland eller Hertugdømmerne⁴. Han ses også at have korresponderet med danske residenter og agenter i udlandet⁵. Til trods for, at han var meget bundet herhjemme af kanslerstillingens mange hverv, er han også flere gange blevet benyttet i sendelser uden for riget.

Der er dog ingen tvivl om, at Christen Friis' indflydelse på udenrigspolitikken er blevet stærkt mindsket ved de tidligere omtalte forhold, der udsprang af kongens stilling og personlighed og hans benyttelse af Tyske Kancelli og tyske råder i udenrigspolitiske forhandlinger⁶. Dette gælder ikke mindst i 1630erne, hvor Christian 4.s forhandlinger med den tyske kejser gennem den senere svigersøn Christian Pentz klart viser, hvilken tilsidesættelse Christen Friis måtte finde sig i.

Muligvis kan han dog have haft en større indflydelse på udenrigspolitikken, end man kunne tro, i det mindste i en afdæmpende og udjævnen-de retning. Hans besindighed og forsigtighed har måske nu og da fået lov at sætte sit præg, selv om det oftest var uden held, når han søgte at holde igen på kongens ubesindighed⁷. Der er ingen tvivl om, at kansleren har været modstander af kongens eventyr i udenrigspolitikken, ikke blot i

forholdet til Tyskland, kejseren og 30-årskrigen, men også i forholdet til Sverige⁸. Han har villet føre en forsigtig politik over for de forskellige stater, og han har vel også i mere eller mindre grad frygtet Sverige, hvilket flere ting kunne tyde på⁹. Han har derfor ikke kunnet billige Christian 4.s udfordrende politik.

Et godt eksempel på hans udglattende rolle har man i 1629. Da den franske ambassadør baron des Hayes de Courmenin (-1632) i juni-august dette år var i Danmark, havde han som sit hovederinde at forhandle med den danske regering om nedsættelse af tolden for franske skibe, der sejlede gennem Øresund i henhold til det handelsforbund, der var ved at blive oprettet mellem Frankrig og Rusland¹⁰. Men han havde også et mindre hverv: den kaptajn, som sejlede gesandtskabet hertil, Abraham du Quesne, havde et erstatningskrav på den danske regering, fordi nogle af hans skibe var blevet opbragt under Kap Verde af kongens admiral¹¹. Denne side af des Hayes' forhandlinger var i realiteten endt den 10. august uden resultat, idet kongen ikke kunne gå ind på du Quesnes krav, som man mente var for høje¹². Dette kunne måske skade forholdet mellem Danmark og Frankrig. Du Quesne havde truet med hævn fra den konge, hvis undersåt han var, og des Hayes havde talt om, at sagen kunne true de gode forbindelser, der var mellem de to kroner¹³. Kansleren vidste, at des Hayes skulle afrejse, men ønskede at få sluttet sagen, som det hedder i den dagbog, et af det franske gesandtskabs medlemmer skrev, og han tænkte på et middel til at standse ambassadøren. Han sendte til ham sekretæren Günther, der foregav at han talte på kongens vegne, og sagde, at majestæten ønskede at se ham endnu en gang¹⁴. Dagbogen understreger, at det ikke var kongens fortjeneste, men kanslerens list, idet denne ønskede at få afsluttet affæren.

Christen Friis' udenrigspolitiske idéer og anskuelser er imidlertid ikke kommet til at spille nogen stor rolle, idet Christian 4. højst i mindre forhold og enkeltheder synes at have ladet Danmarks udenrigspolitik bestemme af disse.

Af de bevarede aktsstykker fra rigsrådets virksomhed kan man i dag blot se, at Christen Friis' meninger om udenrigspolitiske forhold i det store og hele er faldet sammen med det samlede rigsråds, idet han som tidligere nævnt har medunderskrevet så godt som alle rådets erklæringer og resolutioner fra hans kanslertid, blot med få undtagelser, hvor han var lovligt forhindret¹⁵. Dette udelukker dog ikke, at han kan have haft afvigende meninger, da rådet i sine betænkninger altid optrådte som en enhed.

Imidlertid kendes Christen Friis' udenrigspolitiske anskuelser i store træk på forskellig måde.

Man ser således, at han i 1619 gik ind for, at Danmark skulle gøre en

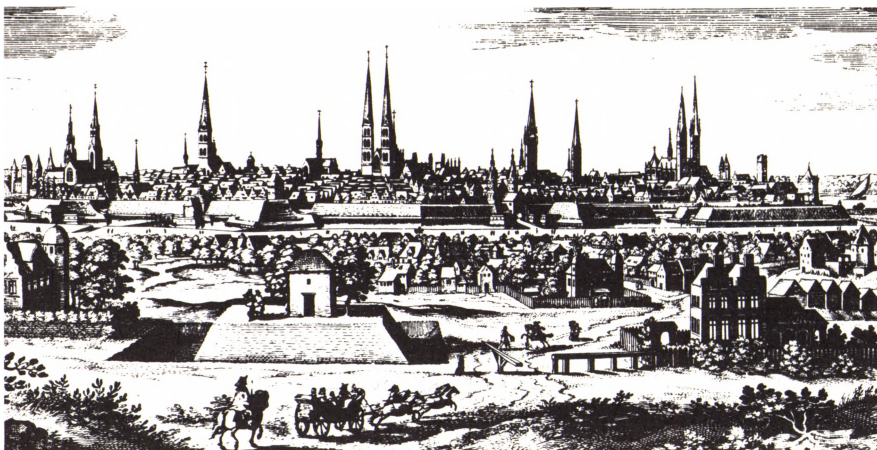
tilnærmelse til Nederlandene¹⁶. Hans optegnelser fra rådsmødet den 26.-27. april dette år giver udtryk for modvilje mod kongens antinederlandske og antisvenske holdninger og for opfattelsen, at den spanskvenlige og polskvenlige politik var skadelig, ja, farlig¹⁷. Christen Friis' forsigtighed dukker i det hele atter og atter op i hans holdning til udlandet, således Tyskland og Sverige.

Han var modstander af Christian 4.s tilnærmelse til et forbund af evangeliske fyrster, således som det var på tale i 1624, og rådede sammen med Holger Rosenkrantz meget kongen fra et sådant forbund, med henvisning til, »at når man stod fastest deri«, ville kongen af England falde fra¹⁸. Efter den følgende tids udvikling udtalte han i februar 1625 om det »tyske væsen«, at vi var nu gået ombord deri, »hvorledes vi ellers kommer ud deraf, får vi se, om vi det ikke med tiden angrer«¹⁹. Også senere var hans indstilling til Christian 4.s krigsforetagende negativ, og han frygtede dets følger. Omkring nytår 1625 skrev han til kongen om lejetropføreren grev Ernst von Mansfeld (ca. 1580-1626), der med sine tropper havde indkvarteret sig i egnen omkring Lybeck, at måtte Mansfeld råde, da frygtede han, han gjorde kongen mange uvenner, så at når Gud ville, man fik ende på vidtløftigheden i Tyskland, da måtte man derefter forvente et langvarigt hemmeligt fjendskab og alliance og vidtløftighed af naboerne²⁰. Allerede i februar 1623 havde kansleren da været imod Mansfelds virksomhed, som han mente kunne påføre kongen stor omkostning og »på det sidste føre midt i dansen med«. Men man kom altså alligvel med i denne dans²¹. Christen Friis' håb om en fredelig udgang på forhandlingerne i Braunschweig fra august 1625 til februar 1626 slog fejl²².

Vil man mene, at rigsrådet med sin forsigtige og tilbageholdende politik har hindret Christian 4. i at opbygge en magtstilling i Nordtyskland til støtte mod det fremadstræbende Sverige i kampen om den dominerende stilling i Norden, så må man dog ikke glemme, at rigsrådet med sin forsigtige indstilling måske har set den afgørende forskel i de to landes geografiske situation: Danmark grænsede op til Tyskland, og skulle det gå galt, kunne man ikke undgå at komme »midt i dansen med.« At dette var en realitet, skulle man få at se først under Kejserkrigen og siden i århundredet to gange mere, med fjendtlige besættelser og ødelæggelser af Jylland. Sverige derimod lå i forhold til Tyskland fjernt bag havet. Det lå ikke på samme måde som Danmark åbent for fjendtlige besættelser.

Det er sandsynligt, at kansleren har været blandt de ledende fortalere for en fred efter Christian 4.s letsindige deltagelse i 30-årskrigen og Jyllands ødelæggelse²³. Således valgte rådet i 1628 bl.a. ham til at deltage i fredsforhandlingerne i Lybeck, og kongens udenrigspolitik havde vel

Hansestaden Lybeck ca. 1650, set fra vest.

I den gamle hanseby førte Christen Friis sammen med rigskansler Jakob Ulfeldt og rigsmarsk Albret Skeel fra januar til april 1629 forhandlinger med den tyske kejsers forhandlere om en afslutning på Christian 4.s deltagelse i 30årskrigen. Stik i Matthæus Merian: Topographia Germaniae, 10, Niedersachsen, Frankfurt 1653.

skylden for, at der i begyndelsen af 1627 var noget »uklart« mellem konge og kansler²⁴.

Efter freden i Lybeck 1629 ser man stadig kansleren udtrykke sympati for de evangeliske – lutheranerne, i modsætning til de katolske kejserlige – således i et brev af juli 1631 til Christian 4.: »Her berettes, at de kejserske har indtaget Memmingen og Kemten, og at Land Würtemberg og Hessen står i stor fare. Gud den allermægtigste ende alting til sit allerhelligste navns ære og den fattige betrængte kristenhed i Tyskland til befrielse«²⁵. Der er ikke tale om, at han viser sympatier for eller interesse for en tilnærmelse til kejseren, således som kongen og hans tyske råder gjorde det. Snarere udtrykte han mistanke mod de kejserliges planer og afsky for deres handlinger, idet han udtaler, at de »skænder og brænder arger end tyrken«²⁶.

Interessant har været Christen Friis' holdning til Sverige, Danmarks gamle konkurrent og medbejler. Flere gange var i hans tid forholdet til dette land så spændt, at en krig syntes uundgåelig. Christian 4. følte sig gået for nær ved den svenske politik. Efter Kejserkrigen kunne han ikke affinde sig med, at hans egen magt blev mindre, mens den svenske konge og det svenske folk var i fremgang. Så vidt det kan ses, har Christen Friis ikke delt den danske konges skinsyge og misundelse, men han var nok bange for Sverige. Også her var han imidlertid modstander af at søge forholdene ændret gennem en krig.

Tilsyneladende giver indberetningerne fra årene 1621-25 fra den i Helsingør siddende svenske agent Anders Svensson (Ödla eller Ödell) (ca. 1590-1630) til Gustav 2. Adolf og Axel Oxenstierna det indtryk, at Christen Friis i årene 1623-25 har vist en svensk-fjendtlig holdning og ved visse lejligheder har handlet overilet, i modsætning til den betænk-somhed, man tilsyneladende ellers altid finder hos ham. Ser man nøjere på disse indberetninger, vil man dog finde, at de er præget af en tenden-tiøs holdning.

Da Gustav 2. Adolf i 1621 sendte Anders Svensson først som toldkom-missær, siden 1622 som svensk agent til Helsingør, bifaldt Christen Friis denne handling som gavnlige for forholdet mellem de to lande²⁷. I begyn-delsen havde Anders Svensson også kun lutter lovord at sige om den danske kanslers holdning. Han mærkede en god bevågenhed for sven-skerne hos ham, og han indberettede ved flere lejligheder, at kansleren havde lovet at favorisere den eller den sag til gavn for den svenske konge eller svenskerne²⁸.

I en af sine samtaler med agenten havde Christen Friis i febru-ar 1623 udtrykt forundring over, at den svenske konge havde tilladt historieskriveren Erik Jöransson at skrive i Kong Gustavs krønike, at de svenske grænser i fordums tid gik ved Øresund, og at svenskerne aldrig gennem en venlig traktat havde kunnet nå noget hos de danske. Men dette behøver ikke at udtrykke nogen svensk-fjendtlig holdning hos kansleren, så meget mere, som han tilføjede, at sådant og andet sligt ikke var den rette vej at holde begge nationer udi god korrespondance med hverandre; han ville heller ikke ved en middag den følgende dag med Anders Svensson og den svenske gesandt Johan Sparre lade noget ord om dette falde – hvilket undrede residenten selv²⁹.

På samme måde var det, da Christian 4. havde befalet, at der skulle tages told af det ellers toldfri svenske gods i Øresund, og Christen Friis i april 1623 på kongens vegne måtte forelægge en række klagemål for den svenske agent. Det drejede sig om årsagen til, at kongen nu opkrævede told, og agenten sluttede sin beretning med ordene: kansleren talte også om mange andre klagemål, som var forekommet kongen, dog lod han sig dem ikke gå til hjerte, ville derfor ikke referere, hvad det var. Senere hen kommer han dog i sine relationer med nogle mærkelige udtalelser om kansleren, ligesom han åbenbart har følt sig forfulgt af denne³⁰. I okto-ber 1623 skriver han, at i kansleren synes ganske liden velvilje mod den svenske konge, bare komplimenter og skønne ord³¹. I august 1624 be-skylder han kansleren for at have påvirket dommerne i en retssag mel-lem toldskriveren Villum Mortensen Rosenvinge (1587-1637) i Helsing-ør og den svenske købmand Lucas Vasteson³². I februar 1625 taler han om at ville undersøge, hvad den gode kansler har i sinde mod ham.

Dette synes at stå i forbindelse med, at Anders Svensson har været anklaget for at have bekendtgjort indholdet af et brev, som købmanden Frederik Ludvigsen i Halmstad havde skrevet, og som indeholdt adskil­ligt om den danske konge og riget³³. Anders Svensson søger åbenbart at gøre sig interessant og er i sin omtale af denne sag i indberetningerne tendentiøs og usandfærdig. Han giver det i sine indberetninger til Axel Oxenstierna udseende af, at han har været forfulgt af kansleren og fortæller, at da denne ikke fik ram på ham i sagen mod Frederik Ludvigsen, forsøgte han at finde vidnesbyrd om, at han i Lucas Vastesons sag skulle have udtalt noget imod kongen af Danmark og dansk lov og ret. Denne fremstilling er ikke rigtigt. En undersøgelse af nogle rygter om Anders Svenssons udtalelser under den nævnte retssag var sat igang samtidig med arbejdet med den førnævnte sag³⁴. Når det skete i stilhed, var årsagen næppe, som Anders Svensson vil mene, at han ikke skulle vide noget om danskernes »anslag«, men hensynet til Sverige³⁵. Anders Svenssons hele intrigante holdning er bemærkelsesværdig. Hans argumentation over for Axel Oxenstierna for ikke at lade Christen Friis vide, at han kender hans »anslag«, er mærkelig³⁶. Og det synes betegnende, at Anders Svensson ikke meddeler Gustav 2. Adolf noget om denne sag, blot den svenske kansler³⁷.

I februar 1626 blev Anders Svensson forflyttet til Hamborg, en af det svenske diplomatis vigtigste poster, og i hans sted kom Jonas Buræus, der igen i 1629 blev afløst af Johan Fegræus (1587-1644)³⁸. Fra denne sidste hører man ofte om Christen Friis' velvillige indstilling over for Sverige og den svenske konge³⁹.

Herom vidner også, at det var Christen Friis, der – sammen med Tage Thott – i januar 1628 i Stockholm fik et forsvarsforbund i stand mellem Danmark og Sverige. Det skete endda i en sådan form, at han gik ind på betingelser, som Christian 4. i begyndelsen ikke ville godkende, således at det hele nær var gået over styr⁴⁰. Christen Friis' velvillige stilling til Sverige antydes også af det forhold, at han i begyndelsen af 1630 lod sin søn tilbyde svenskerne at ville gå i den svenske konges tjeneste⁴¹. Har han følt Sverige som en fjende af Danmark, eller har han i det mindste ønsket en afvisende, kølig holdning fra dansk side, havde han ikke gjort dette – om så også sønnens hjælp på grund af dennes unge alder blot kunne blive symbolsk⁴². I samme retning peger også Christen Friis' dybe sorg over Gustav 2. Adolfs død i 1632⁴³.

12. Administratoren, lensmanden og godsejeren

Udover sin virksomhed som embedsmand, historiker og samler m.m. fik Christen Friis tid til en forbavsende aktivitet som godsejer og godssamler, og han har vel også haft en del at gøre med administrationen af sine len.

Sit første len fik han nogle år før, han blev kansler, nemlig i juni 1612, da han som 30årig af Gert Rantzau blev sat som guvernør eller statholder over Öland med slottet Borgholm¹. Han havde dette besværlige len indtil april 1613, da han efter Knærød-fredens bestemmelser måtte overlevere det til svenskerne². Han fik dog snart et nyt len, nemlig fra maj 1613 Roskildegård med seks herreder³. Som det foregående var det et hovedlen, og Christen Friis har altså ikke først måttet nøjes med et af de mindre len. Til gengæld havde han så nået en alder af 30 år, før han fik det første.

Også lenet Roskildegård havde han kun kort, så fik han det fra maj 1614 ombyttet med Københavns Slot og len med tre herreder⁴. Allerede i februar dette år havde han fået brev med besked om, at da kongen ville forlene ham med Københavns Slot, skulle han indrette sin lejlighed efter af overtage dette len fra førstkommende maj⁵.

Da Christen Friis i maj 1615 blev den udvalgte prins Christians første hofmester, måtte han til fordel for denne stilling give afkald på det givetvis meget arbejdskrævende Københavns len. Som en vel mindre økonomiske erstatning fik han Bakke Kloster i Norge, hvortil han fik følgebrev til bønderne i april 1615⁶. Han besad dette len kvit og frit og havde det til 1617, da det blev overtaget af hans efterfølger som prinsens hofmester, Christen Thomesen Sehested⁷.

Med udnævnelsen til kongens kansler i december 1616 blev Christen Friis automatisk lensmand på Skt. Knuds Kloster i Odense, idet dette len var embedslen for kongens kansler⁸. På den måde aflønnedes kansleren, og han havde derfor lenet kvit og frit, uden afgift til kronen. Han fik lensbrevet i april 1617. Nogle måneder før, i januar, havde han fået forleningsbrev på Kongens Kapel i Roskilde Domkirke, således som også den afdøde kansler havde haft det, kvit og frit⁹. Også Skt. Laurentii Kapel ved denne kirke har han haft, ligesom Helligtrekongers Kapel¹⁰.

Udover Skt. Knuds Klosters len havde Christen Friis i sin kanslertid endnu et par len. I juni 1620 fik han for anden gang Københavns Slot og len, fra 1. maj at regne, på samme betingelser som hans formand og han selv tidligere havde haft det¹¹. I april 1622 fik han ved et nyt forleningsbrev lenet på genant, dvs. han fik kun en nærmere angivet ydelse af lenet, i penge og naturalier. Denne forandring foretoges på denne tid ved adskillige len som led i en reform af lensvæsenet til fordel for kronen¹².

Dette kom kun til at vare et par år. Så mistede han af en eller anden grund dette len, som blev overdraget til Mogens Kås til Frøstrup (1593-1639), der i maj 1624 fik følgebrev til bønderne, i august forleningsbrev fra 1. maj at regne¹³. Man kan i dag næppe angive årsagen til, at kansleren således mistede det sikkert gode Københavns len. Det har været formodet, at årsagen kunne være fejl i regnskaberne, men det bevarede materiale siger intet herom¹⁴. Måske har han selv ønsket at opgive lenet, på grund af besværet med administrationen og de pligter, besiddelsen medførte. Da han i marts 1626 fik det andet len, han i sin kanslertid havde foruden embedslenet, var det et fjernt len i Norge, Munkeliv Kloster og Skt. Hans Klosters tiloversblevne gods, som han fik vel ikke uden afgift, men dog på meget gunstige betingelser¹⁵. Munkeliv lå i Trondhjem og har næppe bragt Christen Friis meget arbejde, især ikke, da prins Christian allerede i april bevilgede, at han måtte bortforpagte godset, til hvem han ville, hvilket han også gjorde¹⁶.

Hvilke indtægter, Christen Friis har haft af sine len, vil det være meget vanskeligt at angive. For de afgiftsfri len foreligger ikke regnskaber, og indtægten af genantlen omfatter ikke blot penge, men også større mængder rug, byg, havre, smør, okser, svin, får og lam, gæs osv., hvis værdi afhang af svingningerne i priserne. En opgørelse af hans lensindtægter kunne ellers være af interesse for en vurdering af hans evner som økonom og forvalter af egne godser, hvis betydelige forøgelse har været jo mere forbavsende, jo mindre hans lensindtægter har været¹⁷.

Om Christen Friis' stilling som lensmand må endnu siges, at han i sine sidste år har haft en diskussion med kongen om vedligeholdelsen af bygningerne på Skt. Knuds Kloster, idet han ikke ville betale omkostningerne til denne. Allerede i marts 1634 var der tale om bygningernes brøstfældighed, og i december 1635 fik alle rigsråderne brev om, at det blev berettet, at Skt. Knuds Kloster i Odense var meget bygfældigt¹⁸. De skulle derfor besigtige bygningerne og stille forslag om, med hvilke midler de kunne repareres. Intet synes dog sket, før et brev af lignende indhold udgik i november 1637¹⁹. Rigsrådet erklærede da, at Christen Friis og hans arvinger ikke syntes pligtige til at svare til samme bygning, og han fik i december brev om, at kongen derfor heller ikke ville pålægge ham og hans arvinger det²⁰. Sagen var dog ikke endt dermed.

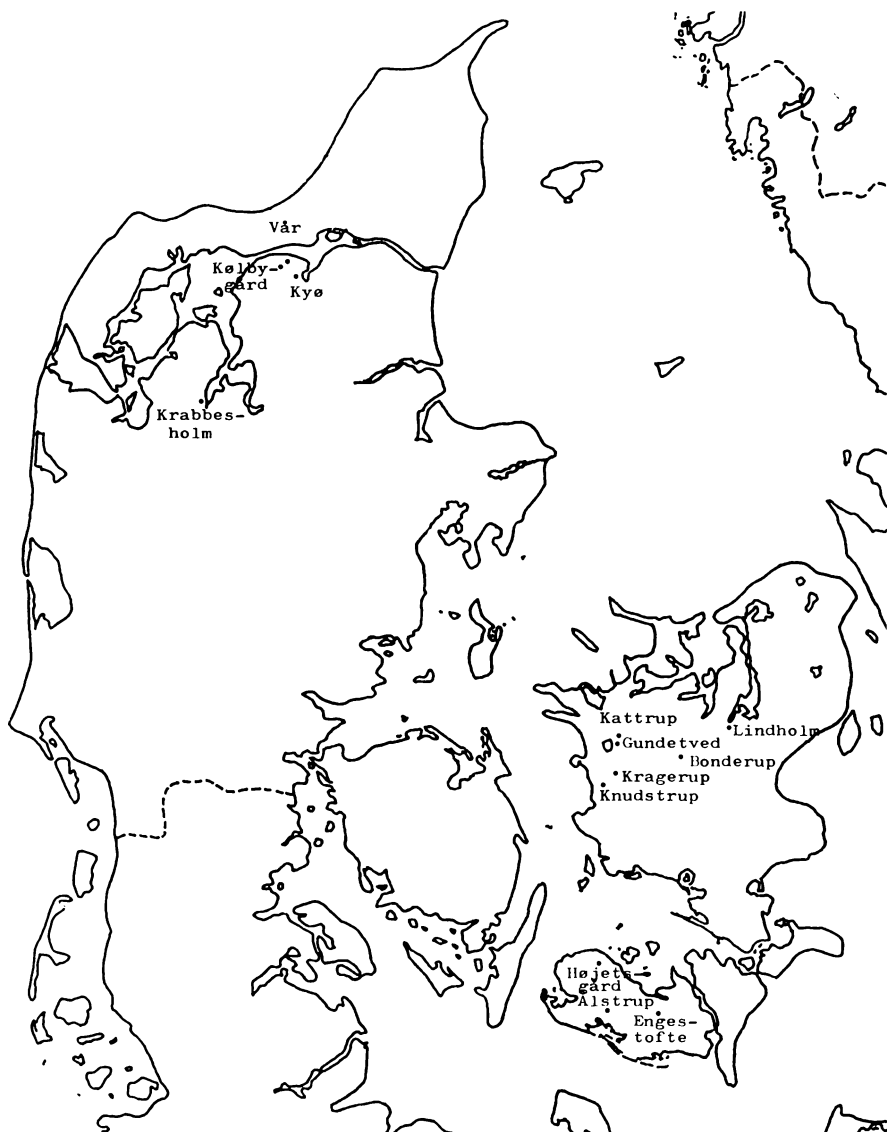

På den betænkning, rigsrådet omkring maj 1639 skrev om forskellige forhold, bl.a. om adelens bidrag til forsvaret, har Christian 4. bl.a. skrevet: »NB Chanselerens residens y Othense«²¹. Sagen har stadig spøgt hos kongen, trods rigsrådets førnævnte erklæring. Og i juni 1640 skrev han til Christen Friis' efterfølger som kansler om sin uenighed med den gamle kansler vedrørende vedligeholdelsen og befalede en besigtigelse af klosteret²².

Som godsejer har Christen Friis udøvet en bemærkelsesværdig og meget omfattende virksomhed. I hans slægt har været flere betydelige samlere af hovedgårde og jordegods. Hans bror Anders var godsamler af et vist format; gennem årene ejede han ikke mindre end 11 hovedgårde²³. Christen selv har dog næppe givet broderen noget efter på dette punkt. Det er forbavsende, hvad han har fået tid til ved siden af sin omfattende embedsvirksomhed. Han kom til at eje i hvert fald 11 eller 12 hovedgårde og part i én, og af hans godsmageskifter kendes i hvert fald 18 – med kronen, kirker og kapitler, adelsmænd, bl.a. brødrene og faderen, Sorø Skole, hospitalet i Nykøbing på Falster, hospitalet i Slagelse, hans sognepræster og andre²⁴. Ved disse mageskifter erhvervede han bl.a. én af sine hovedgårde og ca. 130 bøndergårde m.m., hvorfor han igen gav ca. 135 bøndergårde m.m. Herudover har han foretaget i hvert fald 31 større eller mindre godskøb, hvorved han bl.a. erhvervede seks af sine hovedgårde²⁵. Hertil kommer hans handeler med ejendomme i København.

Endnu vidner i hans privatarkiv 41 ejendomsbreve på pergament om hans godserhvervelser, og de kan endda kun være en rest af det oprindelige tal, da de kun kan omfatte en mindre del af hans godsbesiddelser, der har ligget meget spredt. Han har haft gods i ca. 100 sogne, fordelt på 13 herreder på Sjælland, seks på Lolland-Falster, to på Fyn, otte i Jylland og tre i Skåne. Det er endda ikke alt hans gods, man hører om; i flere tilfælde omtales i mageskifterne gods, han skiller sig af med, og som man ikke tidligere har hørt noget om. Fuldstændigst bevaret er materialet vedrørende mageskifter med kronen, mens mange af de øvrige breve vel er gået tabt.

Det ses ikke, at Christen Friis har foretaget mageskifter på en sådan måde, at modparten har lidt skade derved og i bytte fik ringere gods, en praksis, der vel har været drevet af adskillige adelsmænd, som derved kunne berige sig, ikke mindst på kronens bekostning. Sådanne forhold danner formentlig baggrund for anklager i eftertiden mod Christen Friis, fordi han har eller havde påtænkt at mageskifte med f.eks. universitetet²⁶. Man ser dog ikke noget til sådanne mageskifter for kanslerens vedkommende, snarere tværtimod. I 1627 fik han således kaldsretten til Ørslev Kirke, bl.a. fordi han havde afkvittet det, kongen blev ham skyldig i et mageskifte²⁷. Og i 1633 oplyser et mageskiftet brev mellem Chri-

Placeringen af de 13 herregårde, Christen Friis ejede gennem årene.

sten Friis og kronen på Roskilde kapitels vegne, at kansleren forærede kapitlet nogle skovparter i de 31 gårde, kapitlet modtog af ham og ikke begærede noget for dem²⁸.

Ved sammenligning af rostjenestetaksationen fra 1625 og taksationen fra 1638 får man et indtryk af den virksomhed, Christen Friis udfoldede som godssamler²⁹. I 1625 omfattede hans jordegods i alt 1.046 tdr. htk.,

hvori indgik hans arv efter forældrene og godset Engestofte, som han havde erhvervet med sin kone³⁰. Dette var på baggrund af den øvrige adels godsbesiddelse og i betragtning af hans families anseelse ikke så forfærdelig meget. Det var knap nok det dobbelte af det gennemsnitlige hartkorn for den samlede adel, og af denne var han blot nr. 77³¹. Hans bror Anders og svogeren Mogens Kås var større jordegodsbesiddere end ham, med henholdsvis 1.394 og 1.261 tdr. htk.³². Af de 14 rigsråder var han nr. 10, og med sine 1.046 tdr. htk havde han under halvdelen af gennemsnittet for rigsråderne, 2.205 tdr. htk.

Ved taksationen fra 1638 var forholdene ændret meget. Christen Friis ejede nu ikke mindre end 2.924 tdr. htk., således at han altså på blot 13 år næsten havde tredoblet sit hartkorn³³. Det var en betydelig forøgelse, opnået i vanskelige tider. Hans hartkorn var nu det femdobbelte af gennemsnittet for adelen som helhed, og han var nået frem som nr. 7 blandt landets største godsejere – hvoraf man dog ikke har oplysninger for dem fra Skåne, Halland og Blekinge³⁴. Af de otte rigsråder, hvis hartkorn kendes, er han nr. 3, og han har med sine 2.924 tdr. htk. lidt over gennemsnittet for disse otte, 2.840 tdr. htk.³⁵. Da taksationen for Christen Friis ikke er udfyldt i rubrikkerne for de enkelte landsdele, kan fordelingen på disse ikke ses.

Fra moderen Else Bjørn, der døde i 1594, havde Christen Friis arvet Kølbygård i Slet herred samt seks andre gårde i Jylland³⁶. Var det blevet herved, var han altså forblevet jyde, havde haft sit gods fjernt fra hovedstaden. Imidlertid synes han i 1609 som 28 årig hofjunker i København at have fæstnet opmærksomheden på Løve herred i det vestlige Sjælland³⁷. Dette år, da man første gang hører om hans virksomhed som godsejer, købte han i august en gård i Skellebjerg i Løve herred. Nogle måneder senere, i marts 1610, gjorde han et mageskifte, hvorved han for sit mødrene gods eller en del af dette erhvervede sig faderens hovedgård Kragerup i Ørslev sogn i Løve herred tilligemed fem gårde med gadehuse i Kragerup by³⁸. Denne gård blev hans hovedsæde, den, hvortil han siden skrev sig. Han blev altså ved dette mageskifte sjællænder, han, der stammede fra en slægt, hvis medlemmer i århundreder havde haft deres gårde og forleninger i det nordlige Jylland. Ved dette mageskifte fik han sit hovedsæde på et mere centralt sted, hvilket blev af betydning for ham siden som lensmand og kansler.

I årene efter 1610 udfoldede Christen Friis nu en betydelig virksomhed for at øge og afrunde sine godsbesiddelser. I 1610erne og 1620erne var hans interesse væsentligst vendt mod Løve herred, mens han i 1630erne gjorde en del store køb og mageskifter i egnen omkring Roskilde, i Voldborg og Sømme herreder, og på Lolland, i Lollands Sønder herred. Han interesserede sig dog også for adskillige områder på Sjæl-

land, det meste af Lolland og Nord- og Vestjylland, i mindre grad Falster og det østlige Fyn. Ved køb eller mageskifter erhvervede han sig i flere tilfælde mindre, spredte godsbesiddelser, som han siden benyttede ved mageskifter, hvor han erhvervede gods i de sogne, hvor han især koncentrerede sine besiddelser.

Som nævnt samlede han gods især i tre områder. I Løve herrede samlede han omkring hovedgården Kragerup en del bøndergods, væsentligst i sognene Ørslev og Skellebjerg. I disse to sogne erhvervede han i årene 1609-27 mindst 39 bøndergårde, hvortil kom gadehusene, skovstykker m.m.³⁹. Herved blev han den egentlige grundlægger af Kragerup gods, idet han jo i 1610 blot erhvervede selve hovedgården. I 1627 var Kragerup ved hans energiske virksomhed blevet et gods med betydelige og vel afrundede tilliggende. Dette år fik han også kaldsret til Ørslev Kirke, og han fik tilladelse til at lægge Ørslev by under Kragerup birk⁴⁰.

I Roskildeegnen begyndte Christen Friis' virksomhed i herrederne Voldborg og Sømme, efter at han i 1633 ved mageskifte havde erhvervet hovedgården Lindholm i Gevninge sogn⁴¹. I året 1633 erhvervede han i sognene heromkring mindst 33 bøndergårde m.m.⁴². I sine sidste år synes han i øvrigt at have sat megen pris på Lindholm.

På Lolland erhvervede han vel i tiden 1622-37 blot ca. 15 bøndergårde m.m. i sognene omkring hovedgården Engestofte, som han fik med sin kone; der har vel i forvejen ligget en del gods til gården⁴³. Så meget større var hans virksomhed i Lollands Sønder herred, i sognene Ryde og Landet; i sidstnævnte sogn ejede han i 1638 hovedgården Ålstrup, som han på en eller anden måde har fået efter svigerinden Anne Hansdatter Wittrup, der døde tidligst 1634 og var den sidste kendte ejer før ham⁴⁴. I de nævnte sogne erhvervede han i årene 1636-37 i hvert fald 35 bøndergårde m.m., og han fik tilladelse til at handle med de jordegne bønder om deres gårde⁴⁵.

Som omtalt ejede Christen Friis gennem årene 11 eller 12 hovedgårde og havde part i én. Nævnt er allerede Kragerup, Engestofte, Lindholm og Ålstrup, hvortil der i 1638 lå henholdsvis 72, 48, 60 og 60 tdr. htk.

De øvrige hovedgårde, han på forskellige tider ejede, var Knudstrup (en part) i Gierslev sogn, Løve herred, købt 1616 og afhændet samme år ved mageskifte med kronen⁴⁶. I 1622 fik han takket være broderen Anders' transaktioner de to hovedgårde Krabbesholm, i Resen sogn, Hindborg herred, og Vår, i Farstrup sogn, Slet herred⁴⁷. Han havde i 1622 hjulpet broderen over terminen ved at låne ham en stor sum penge, endda 1.000 rdl. mere, end broderen først havde skrevet om, og siden sige god for ham for en anden stor sum⁴⁸. Ved betalingen af den første sum solgte Anders Krabbesholm til broderen, der lod sig tilfredsstille med gården ubeset, dog på betingelser⁴⁹. Det viste sig, at disse ikke blev

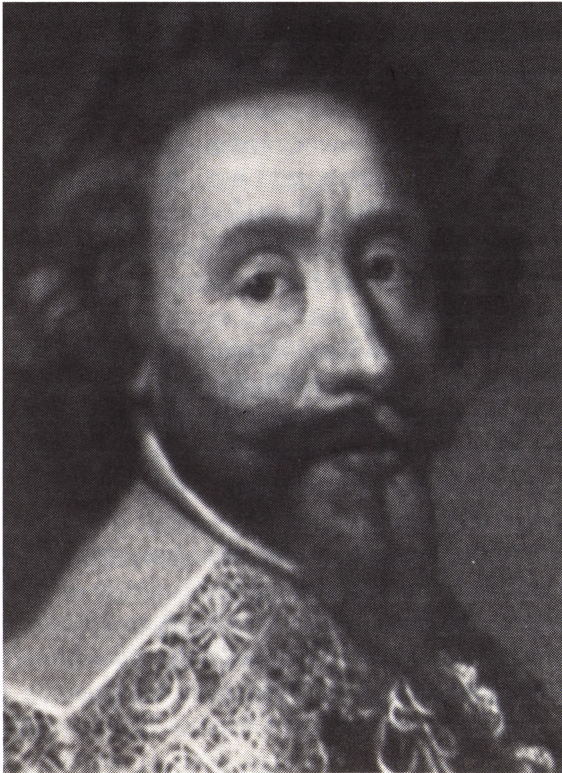
overholdt, at gården ikke var pengene værd, og at der førtes besværlige trætter på den. Gennem broderen Niels fik han i maj 1622 kongens tilladelse til, at et par adelsmænd og landsdommere i Jylland skulle undersøge forholdene vedrørende Anders' økonomiske transaktioner, og anmodede tillige om at måtte få udlagt hovedgården Vår. Allerede i januar havde han bedt broderen Niels om at tale med Anders derom, men denne har nok ikke været alt for villig til også at udlægge Vår⁵⁰. Han erhvervede nu endelig gården, som han beholdt til sin død, og som 1638 var på 72 tdr. htk. Krabbesholm beholdt han derimod ikke længe, i hvert fald i 1625 skrev Anders sig atter til den⁵¹.

I 1625 købte Christen Friis hovedgården Kyø i Store Ajstrup sogn, Slet herred, som han beholdt til sin død, og som i 1638 var på 36 tdr. htk. I 1631 købte han Bonderup i Tøstrup sogn, Merløse herred, men solgte den igen året efter⁵². Desuden skal han have ejet hovedgården Gundetved, nu Selchausdal i Buerup sogn, Løve herred⁵³. Han har også ejet Højetsgård i Horslunde sogn, Lollands Nørre herred, som han i 1637 bortmageskiftede til kronen, og ifølge taksationslisten 1638 skal han også have ejet en hovedgård på Sjælland ved navn Katstrup, hvortil der lå 45 tdr. htk.⁵⁴. Der kan ikke være tale om andre gårde end Katstrup i Buerup sogn, Løve Herred. I almindelighed anføres Christen Friis ikke blandt denne gårds ejere. Det hævdes imidlertid, at Axel Juul til Volstrup i 1655 skal have købt gården; han var netop én af Christen Friis' svigersønner, og det er vel muligt, at det er som sådan, han er kommet i besiddelse af gården⁵⁵.

Som herregårdsbygger kom Christen Friis ikke til at sætte sig et minde for eftertiden. Han lod opføre en herregård og har udført en ikke nærmere kendt byggevirksomhed på en anden, men tiden har været hård ved resultaterne af hans byggevirksomhed. Herregården, han lod opføre, var Kragerup, hvor han på det sydlige hæld af et højt bakkedrag øst for Tissø omkring 1620 lod opføre en grundmuret hovedbygning på tre fløje i to stokværk⁵⁶. Bygningen var tårnprydet og omgivet af grave, hvorover førte en vindebro. Men ikke meget er i dag tilbage. De nu stående sidefløje i nord og syd stammer delvis fra hans tid, mens hovedfløjen er opført 1801-02 i to stokværk. De to sidefløje er dog ombygget 1838-43.

Mens der dog er bevaret lidt af Christen Friis' Kragerup, er der næppe noget tilbage af hans byggeri på den anden hovedgård, hvor han lod bygge: Lindholm ved Roskilde⁵⁷. Omfanget af hans byggevirksomhed her kan endda næppe bestemmes. På Gammel Lindholm, et voldsted ca. 400 m vest for den nuværende gård, findes forskellige bygningsrester, formentlig fra renæssancetiden, og det har været formodet, at der kan være tale om bygninger opført af kansleren. Denne *har* også ladet bygge dér.

Palle Rosenkrantz til Glimminge, senere Krenkerup (1587-1642).

Den elegante Palle Rosenkrantz havde som Christen Friis deltaget i Kalmarkrigen, og han viste sin historiske interesse med sin støtte til Stephan Stephanius' Saxo-udgave, der udkom i 1645.

Maleri på epitafium fra ca. 1660 i Radsted Kirke, Lolland.

Da Ole Worm i 1637 opholdt sig på Lindholm for at tilse kanslerens syge børn, blev der sløffet en gravhøj, for at man lettere kunne komme til at bygge⁵⁸. Og i 1635 lod kansleren også universitetets bønder ægte til Lindholm: hver af Merløse herreds bønder skulle age et læs sten til Lindholm fra Kragerup, hvor kansleren vistnok havde et teglværk⁵⁹. Og universitetets bønder omkring Roskilde skulle komme ind til København for hver derfra at age et læs fliser til denne gård.

I København ejede Christen Friis i hvert fald ikke færre end tre gårde. I juni 1617 købte han af Sivert Grubbe til Hofdal en gård i Løvstræde, med huse, bygning, gårdsrum og have samt tilliggende boder⁶⁰. Gården lå ved det nuværende Gråbrødre Torv. Christen Friis afhændede den igen før 1637, da den af købmanden Johan Braem (1595-1646) blev solgt til statholderen Corfitz Ulfeldt, fra hvem den i øvrigt 1661 overgik til kronen, der efter dommen over Ulfeldt i 1664 lod den nedrive og skamstøtten rejse.

Et par dage efter købet af gården i Løvstræde erhvervede kansleren af Palle Rosenkrantz til Glimminge en gård i Skindergade, med have,

gårdsrum og grund med to boder, liggende østen op til Mogens Ulfeldts gård⁶¹. Det er vel en del af denne gård, der er tale om, da Christen Friis i marts 1619 solgte en gård, liggendes ned til Skindergade, til dr. Erik Clementsen, tysk kancelliforvand. Kansleren betegnede da sin gård ved Løvstræde som sin staldgård⁶².

Betydeligst har dog været den ejendom, som Christen Friis i 1624 erhvervede af universitetet. Gården lå i Store Kannikestræde, på arealet omtrent mellem den nuværende Regens og Borchs Kollegium, strakte sig fra Store Kannikestræde til Krystalgade og var den vestlige del af den tidligere kansler Christian Friis' store ejendom, der havde strakt sig videre mod øst helt til Købmagergade, og som universitetet i 1618 havde købt af kanslerens arvinger⁶³. Af den store gård var den østlige del blevet indrettet til Regensen, mens et stykke mod vest var blevet ombygget til professorresidens. Da denne i 1624 var blevet ledig, ville en adelsmand købe den af universitetet og fik også kongens tilladelse til dette⁶⁴. Nogle dage senere var Christen Friis imidlertid selv blevet tilsinds at beholde den tidligere professorresidens. Denne gård havde engang tilhørt hans far⁶⁵. I april fik han skødebrev, og dette stadfæstedes i maj af kongen⁶⁶. Kansleren lovede, at efter hans død skulle gården atter tilbydes universitetet. Han fik af universitetet for sin levetid bevilget to kamre i nabobygningen mod vest, Ole Worms professorresidens, der lå op til kanslerens stenhus. De to har altså været naboer, hvilket uden tvivl har haft sin betydning. Kansleren ønskede også at erhverve et mindre stykke af kommunitetets regensgrund, øst for hans egen. Men professorerne lagde ham så mange hindringer i vejen, at han opgav det i juli 1624⁶⁷. Også på anden måde lavede professorerne besværligheder⁶⁸.

Det var betydelige forøgelser, Christen Friis i årene 1625-38 kunne tilføre sine godsbesiddelser, og dette må ligesom hans køb af hovedgårde og store beløb skænket af legater og understøttelser for fattige have fordret en betydelig økonomisk evne, en dygtig økonom og forretningsmand og administrator af godserne og lenene. Hans økonomiske virksomhed kan imidlertid ikke afdækkes nærmere. Som yderligere en betydningsfuld indtægtskilde kan dog måske anføres hans handel med okser. Det ses, at han gennem en række adelsmænd og gennem sine tjenere har opkøbt okser til udførsel, og også med den fremtrædende købmand Steffen Rode har han handlet⁶⁹. Enkelte gange har han fået kongens særlige tilladelse til at udføre staldokser⁷⁰.

Uden tvivl har Christen Friis haft en betydelig økonomisk evne. Det er vist, hvorledes han i 1622 kunne forstrække broderen Anders med så mange penge til terminen, at han siden kunne modtage først én, siden en anden hovedgård for beløbet. Også svogeren Mogens Kås til Støvringgård (1510-1656), gift med Sidsel Friis, har lånt penge af kansleren⁷¹. Og

da Christian 4. under Kejserkrigen kom i økonomiske vanskeligheder, kunne kansleren forstrække ham med betydelige beløb. I september 1626 fik han et gældsbevis på et lån til kongen på 5.000 rdl., og i april 1628 fik han et pantebrev på et beløb på 6.040 rdl., hvorfor han i pant fik henved 50 gårde i Vester Vram med flere sogne i Skåne⁷². Dette pantegods fik kansleren i øvrigt i november 1628 lov at afstå til statholderen Frantz Rantzau med al den rettighed, han efter pantebrevet var berettiget til⁷³.

13. Skikkelse, fremtræden og personlighed

Gennem et enkelt portræt, kendt i flere udgaver, får man et ganske godt indtryk af, hvorledes kansler Christen Friis har set ud, uden at man dog tør læse alt for meget ud af det. Det originale portræt hænger på Börringe Kloster i Skåne og måler 115×82 cm¹. Som pendant på gården i Skåne har det et 102×82 cm stort billede af kanslerens kone, fru Barbara Wittrup². Portrættet af hende rager i kvalitet højt op over hans og er blevet betegnet som det vistnok eleganteste kvindeportræt i Danmark fra renæssancetiden³. Man har gættet på, at det skulle være malet af Peter Isaacsz (1569-1625)⁴ – i øvrigt en bror til Johan Isaksen Pontanus. Dette kan være muligt, men i så fald må billedet være malet før 1625. Derfor kan man ikke tillægge denne kunstner portrættet af Christen Friis, for det kan ikke være malet før 1634⁵. Det viser nemlig kansleren med elefantordenen hængende i en kæde, og som vi tidligere har set, fik Christen Friis først ved Christian 4.s egenhændige brev af september 1634 tilladelse til at bære denne orden i stedet for den væbnede arm, som han havde modtaget i 1616.

Christen Friis har altså været mindst 53 år gammel, da billedet blev malet⁶. Han har gråbrune øjne, gråt hår og gråt firkantet skæg og overskæg. Ansigtstrækkene er rolige og værdige og gør et mildt og tiltalende indtryk. Han bærer en enkel sort dragt med kappe, har pibekrave og kniplingskantede manchetter, den eneste pynt på dragten udover elefanten i kæden. Ved venstre side bærer han en kårde med gyldent hæfte.

Portrættet skiller sig på en interessant måde ud fra de fleste portrætter af hans samtids adelige og fyrstelige personer, især ved den måde, han er skildret på. Det er blevet hævdet, at Christen Friis ikke ser synderlig begavet ud, en opfattelse, der tillige er blevet benyttet som en underbygning af den mening, at han ikke skulle have været særlig intelligent⁷. Til grund for disse udtalelser ligger dog højest sandsynligt den ret dårlige kopi af Börringe Kloster-billedet, der hænger på Frederiksborg Slot. Som originalen viser Christen Friis, er der intet grundlag for nævnte dom, rent bortset fra, at kunstnerens større eller mindre evner altid vil være afgørende for, hvad der med rimelighed vil kunne læses ud af et portræt.

Frederiksborg-museets lille kopi (28,5×20,5 cm) af portrættet af Christen Friis på Börringe Kloster i Skåne. Kunstneren og tilblivelsestidspunktet er ukendt.

Som Börringe Kloster-portrættet viser kansleren, kan man derimod sige, at han ser noget fjern ud i blikket. Han står i dybe tanker og har ingen forbindelse med beskueren. Noget usikkert står han og famler ved elefantfiguren med venstre hånd, mens højre holder handskerne. Det er ikke mindst ved denne stilling, at billedet adskiller sig fra de fleste andre samtidige skildringer af adelsmænd og kongelige personer: Christian 4., den udvalgte pris o.a. Disse står på deres portrætter gerne yderst selvsikre, eventuelt tillige selvglade, på krigerisk manér, med armene vidt ud til siden og hænderne sat i siden, eventuelt holdende en stor hat i venstre hånd, mens den højre kan være strakt frem, støttende sig på en stok eller en kårde⁸. Der er overhovedet intet krigerisk over Christen Friis, således som han her er skildret, heller ikke noget selvsikkert, snarere noget usikkert.

Også ved sin fremtræden adskiller Christen Friis sig på det her omtalte billede fra de fleste af sine samtidige, som man kender dem på billeder. Han er yderst enkelt klædt, der kan ikke siges at være noget pran-

Christian 4. slår riddere i 1634.

Begivenheden fandt sted den 15. oktober 1634 i forbindelse med den udvalgte prins Christians bryllup med prinsesse Magdalena Sibylla af Sachsen.

Stik af Simon de Pas.

gende over hans dragt, således som man ofte ser det ved andre adelsmænd⁹. Hans hår er kortklippet, til trods for, at det lange pige- eller pagehår på denne tid var mere almindeligt, som det ses af tidens adelsportrætter¹⁰. Hans skæg er firkantet, også et gammeldags modetræk, som en fransk jagttager hæftede sig ved i 1629. På denne tid havde det spidse, efter tidens opfattelse mere elegante fipskæg vundet frem¹¹. Christen Friis har med denne hår- og skægmode stukket af, i hvert fald i 1630erne.

Dette indtryk får man af det stik, Simon de Pas i 1635 lavede af ridderslagningen den 15. oktober 1634 ved den udvalgte prins' bryllup, det store bilager¹². På stikket ses i alt 81 mandspersoner tydeligt. Heraf har en halv snes kortklippet hår, mens resten bærer håret langt eller meget langt. De fleste har et smalt, spidst fipskæg, kun omkring syv et større, bredt, firkantet skæg, mens omkring ti er skægløse unge og tre blot har overskæg. Omkring 17 personer kan man dog ikke se så nøje, at deres skægmode kan bestemmes. Moderne for en adelsmand kan pipekraven heller ikke have været. Den var en mode fra 1500årene, som forsvandt i begyndelsen af 1600årene, da den glatte krave med kniplingskanter vandt frem. Man ser yderst få adelspersoner fra Christen

*Christen Friis til Kra-
gerup.
Udsnit af stikket, der er
gengivet s. 167.*

Friis' kanslertid med pibekrave, og på det førnævnte stik med ridder-
slagningen 1634 bærer af de personer, der tydeligt ses, blot syv pibekrave,
mens omkring 50 ses med glatte kraver¹³. Derimod fastholdtes pibe-
kraven af den gejstlige stand, ligesom også senere.

Af Börninge Kloster-portrættet har Museet på Frederiksborg som
nævnt en lille, desværre ikke alt for god kopi, et lille knæstykke, malet
på kobber, ligesom originalen af en ukendt kunstner. Billedet måler blot
28,5×20,5 cm¹⁴.

Endnu findes der med Börninge Kloster-portrættet – eller Frederiks-
borg-portrættet? – som forbillede et kobberstik af Simon de Pas (1595-
1647), desværre udateret og uden angivelse af den oprindelige kunst-
ner¹⁵. Med dette igen som forlæg har F. v. Bleyswyk i første halvdel af
1700årene stukket en mindre kopi¹⁶. Endelig findes på Christen Friis'
store gravmæle i Sorø Kirke en skulptur, der viser kansleren knælende,
klædt i pladerustning, over for den ligeledes knælende hustru. Denne
fremstilling er dog udført flere år efter hans død¹⁷.

Det vil altså sige, at de portrætter, man i dag kender af Christen Friis,

Det store portrætstik af Christen Friis til Kragerup.

Kansleren er afbildet med Elefantordenen med Den væbnede Arm og omgives af sine 16 æners adelsvåben og de otte dyder, han åbenbart mentes i besiddelse af: troskab, kærlighed til Gud og næsten, forfarenhed (erfaring), retfærdighed, fromhed, råd, fornuftighed og mandighed.

Stik af Simon de Pas. Privateje.

alle går tilbage til ét: portrættet på Børringe Kloster. Derfor findes der desværre intet at sammenligne dette med, og et portræt, anderledes end det sædvanlige, som adelshistorikeren Terkel Klevenfeldt (1710-77) i 1741 så i en bog i Lybeck, er sandsynligvis gået tabt¹⁸. Det skal have båret en påskrift af kansleren selv, dateret København den 24. juli 1617. Man kender heller ikke et portræt, som Klevenfeldt selv skal have ejet, visende kansleren med elefantordenen forbundet med den væbnede arm¹⁹.

Af samtidige beretninger eller beskrivelser af, hvorledes Christen Friis har set ud eller virket som personlighed, findes flere²⁰.

Det franske gesandtskabsmedlem P. L. M., der i tiden fra juni til august 1629 sammen med den franske ambassadør Louis des Hayes de Courmenin besøgte Danmark, skildrer kansleren som værende af høj vækst, med et stort ansigt og firkantet skæg efter gammel gallisk m^{an}ér²¹. Han taler godt fransk, er lærd, har et mildt sindelag, er frimodig i sine meninger, men ikke desto mindre en smule frygtsom. Den franske gesandt Charles Ogier (1595-1654) opfattede i 1634 kansleren som en høj og anselig mand²². Og lægen Otto Sperling nævner i sin selvbiografi i forbindelse med omtalen af et møde med Christen Friis, at denne diskuterede en tid lang med ham om mange sager, thi han var en lærd og kuriøs mand²³.

Den sidstnævnte udtalelse stemmer med des Hayes' og med det, som fremgår ved en iagttagelse af kanslerens forhold til den lærde verden. Hans interesser var mangesidige og var stærkt udviklet i åndelig og litterær retning. Det kan dog være vanskeligt nøjere at bedømme, hvor dybt de har gået, og hvilken indsigt han har haft i de fag og emner, der interesserede ham, dog vel undtaget for historiens vedkommende, hvor man af brevene og den videnskabelige litteratur får et godt indtryk af hans dybe personlige interesse og store kendskab til historien²⁴.

Christen Friis synes virkelig i hvert fald på visse områder at have besiddet en ikke ringe lærdom. Denne omtales eksempelys af Hans Hansen Resen, der tillige nævner, at kansleren ved studier samlede sig viden, ved at læse gode og udvalgte latinske og græske forfattere, som han både havde i sit bibliotek og fra tid til anden modtog som lån af andre²⁵. Resen går endog så vidt som til at fremhæve hans hurtighed i at læse selv vidtløftige forfattere og hans gode hukommelse, der gjorde, at han huskede det læste. Af det tidligere omtalte notatark med optegnelser om forbedringer af universitets- og skolevæsenet fremgår, at han virkelig har interesseret sig for sproglige og grammatisk problem, og flere steder på arket har han også moret sig med at foretage nogle sammenligninger mellem grammatisk former og udtryksmåder på latin og dansk og nedskrevet nogle sproghistoriske betragtninger, om forskellige

Epitafiet i Sorø Klosterkirke over Christen Friis og Barbara Wittrup. Det blev opsat 1648 af Barbara Wittrup, er omkring 4,75 m højt, udført i sandsten og med dobbeltsøjler i flammert sort marmor. Indskriftstavlen i sort marmor med gyldne bogstaver er i den nuværende form opsat 1694 af sønnen Hans Friis til Kragerup, ligesom også det smedejernsgitter, der lukker ind til kapellet. Kompositionen med de allegoriske figurer svarer til den, man ser på portrættikket, der er gengivet s. 167.

sprogs forhold til hinanden²⁶. Med hensyn til fremmedsprog ser man af samtidige kilder, at kansleren har talt fransk, latin og tysk, muligvis også italiensk²⁷. Latin skrev han med en vis lethed, om end hans latin ikke kan gøre krav på at gælde som klassisk, lige så lidt i øvrigt som det meste af den tids latin²⁸. Især i sine yngre år som kansler, men også senere, skrev han ofte notater og påskrifter på latin på kancelliets papirer og rigsrådets sager²⁹. Fra 1620erne forfalder han til det mærkelige sprog, som den lærde verden da meget benyttede, og som ses i universitetets konsistoriums akter: en blanding af latin og dansk, med ord, udtryk og sætninger skiftevis på begge sprog. Eksempler på dette hos Christen Friis er hyppige i hans breve til Holger Rosenkrantz.

Som et udtryk for Christen Friis' lærde interesser ser man også hans omfattende støtte til videnskaberne og deres dyrkere, hans omgang med og nære forhold til lærde mænd. Også dette fremhæver Resen, og han omtaler, hvorledes kansleren indbød universitetsprofessorer til frokost eller middag og her samtalede med dem og diskuterede de alvorligste ting³⁰. At kansleren virkelig har drevet denne praksis: at invitere lærde mænd og tale med dem, fremgår af hans forhold til den fynske biskop Hans Mikkelsen. Tilfældigvis har man bevaret denne gejstliges dagbog, og man ser her, at kansleren ofte under ophold i Odense inviterede bishopen til frokost eller middag³¹. Ovenfor er også omtalt det tilfælde, hvor kansleren i seks samfulde uger hver søndag og mandag havde præsten Mads Rasmussen til middag, for at denne kunne berette om sin rejse til Ostindien³².

Hvorledes Christen Friis' begavelse eller intelligens har været, er det vanskeligere at danne sig en mere præcis forestilling om. Et vist indtryk skulle man dog kunne få af hans efterladte skrevne papirer, koncepter, breve m.m. Der findes vel her ikke så stort et materiale, som man måske på forhånd kunne vente, i betragtning af, at Christen Friis i næsten 23 år beklædte den vigtige kanslerpost. Han har kun skrevet en lille del af de mange koncepter, der findes bevaret til materialet i kancelliets brev-bøger, og hans håndskrift træffes i det hele ikke så ofte på papirerne i Danske Kancellis arkiv. En af forklaringerne er vistnok, at kansleren meget har brugt at lade sin korrespondance og vel ofte skrivearbejde i det hele foretage af sekretærer. Af de bevarede breve fra Christen Friis til kancelliembedsmænd, f.eks. sekretærerne Jørgen Seefeld og Pros Knudsen, er så godt som alle skrevet af skrivere³³. Kansleren har blot underskrevet og skrevet tilføjelser og rettelser, hvilket han gerne gjorde; således er nogle linjer til sidst ofte skrevet af ham. I et tilfælde ser man at skriveren har skrevet alle indledningsformularerne, og netop som det væsentlige begynder, overtager kansleren pennen.

Man må formode, at det ofte er gået således til, en rationel arbejdsmå-

de for kansleren, der har kunnet nøjes med at skrive det allermost nødvendige, har nedkradset en memorial eller anvisning til skriveren. I flere tilfælde har han også ladet korrespondance med lærde mænd foregå gennem andre lærde, han havde personlig kontakt med i København. Der kendes fire sådanne breve fra Jesper Brochmands hånd, ét fra Thomas Finckes og utallige fra Ole Worms³⁴. Dette gør, at det kan være vanskeligt ud fra bevarede koncepter at nå til en opfattelse af Christen Friis' virksomhed og indflydelse. Tilbage er dog et tilstrækkeligt materiale til, at man kan få et indtryk af hans evner i retning af at udtrykke sig skriftligt. Ikke så få koncepter er trods alt bevaret, og man ser, at han også *selv* har skrevet breve til lærde mænd, også på latin.

Det er karakteristisk, at Christen Friis' koncepter altid er usædvanlig uordentlige og rodede. Hvor det drejer sig om notater eller påskrifter, er disse også ofte vanskeligt forståelige, idet de er skrevet ganske kort og løstrevet, blot til eget, eventuelt indviedes brug³⁵. Det meste af det skrevne, man har fra hans hånd, er koncepter, i flere tilfælde kun skitser eller anvisninger, der fordi de er skrevet i stor hast kan få noget uforståeligt over sig. Dette har Christen Friis også selv været klar over; et sted slutter han en optegnelse, vedrørende rigsrådets erklæring om gevorbent folk maj 1621, med ordene: »vel vil noget steds samme mening med et ord eller to udtrykkeliger. Valete«, en sætning, der altså *selv* lider af den mangel, den omtaler, idet der gerne kunne have været et ord eller to mere, før han sagde »farvel«, »valete«³⁶.

Kun i få tilfælde har kansleren skrevet noget i den endelige form med det samme, f.eks. til familiemedlemmer, enkelte cancelliembedsmænd, breve, der da gerne har enkelte tilføjelser og rettelser. Også kun i få tilfælde ses han at have renskrevet sin tekst selv; det gælder således enkelte breve til kansler Christian Friis under Kalmarkrigen og til Christian 4., breve, der da er skrevet næsten helt uden rettelser eller tilføjelser.

Det er nemlig karakteristisk for kansleren, at han altid foretager ofte endda mange rettelser i det, han har skrevet, før han giver det fra sig³⁷. Dette kunne tyde på manglende evne til at udtrykke sig skriftligt, men ikke nødvendigvis. Som tidligere anført har Christen Friis i mange tilfælde foretaget stilistiske rettelser i koncepter udført også af skrivere. Det skrevnes form har ikke været ham ligegyldigt, og dette forklarer højst sandsynligt hans mærkelige, gennemrettede koncepter. Når han skrev, synes han for det meste at have haft travlt. Herom vidner hele skriften, der i øvrigt er temmelig karakteristisk, altid nemt kan kendes og med sine former virker ret malerisk. Bogstavernes enkle former antyder hurtighed, især de stores, og bl.a. *i*-prikkernes og *u*-stregernes sammenskrivning med bogstaverne samt den hyppige brug af forkortelser,

både i dansk og latin. Det samme gør mange af rettelserne, der har været nødvendiggjort af, at kansleren i skyndingen har glemt dele af de så meget benyttede brevformularer eller måske hele afsnit, eller at han har skrevet det, der først faldt ham ind. Han har ofte skrevet, før han har tænkt færdigt, hvorved man på papiret så at sige kan se, hvorledes han har tænkt³⁸.

På baggrund af tidens øvrige skriftlige frembringelser kan det ikke siges, at Christen Friis manglede evner til skriftligt at udtrykke sig klart. Hans sætningsbygning *kan* være noget knudret, men man ser også heldige, ganske klare fremstillinger³⁹. Da notater, koncepter, skitser, udkast fra Christen Friis' hånd er bevaret i langt større tal end *færdige* skrivelser, vil man imidlertid kunne få det indtryk, at han havde vanskeligheder med at formulere sig skriftligt.

Hvad angår Christen Friis' karakter, så synes det at være rigtigt, når det ofte fremhæves, at han har haft et mildt sindelag; han har ikke villet herske eller dominere, har ikke været glad for at regere og bestemme, således som hans forgænger i embedet havde været det⁴⁰. Han var en finere og blidere, mere elskværdig natur end forgængeren og af en mere liberal, mere moderne tænkemåde. Man ser dette i hans forhold til universitetet, hvor professorerne fik friere hænder, man ser det i sagen med skolebøgerne, hvor han ikke absolut har villet tvinge sagerne igennem, men gav plads for andre at forsøge sig med grammatikker.

Det blide i Christen Friis' karakter har måske hængt sammen med hans forsigtighed og besindighed og vistnok også med en vis mangel på selvsikkerhed. Da han under Kejserkrigen sammen med nogle få andre rigsråder fik overladt regeringen i København – i den første tid sammen med prinsen – ser man ham flere gange sørge for, at der kunne være nogen tilstede af de andre råder, så man var flere om afgørelserne⁴¹. Hans mærkelige forsigtighed fremgår tydeligt af et brev, han i maj 1622 skrev til broderen, øverstesekretær Niels Friis, der opholdt sig hos kongen, mens kansleren selv var forhindret i at nå frem til denne⁴². Brevet angår den tidligere omtalte sag om Christen Friis' pengelån til broderen Anders. Han udtrykker sig således: »Kære broder, dersom det dig synes, det kunne bekvemmeligt ske (thi såfremt det synes urådsmø, vil jeg lade forblive, til Hans Kongelig Majestæt hid ankommer og selv begære det), at du ville tiltale Hans Kongelig Majestæt om en befaling til Eske Brock, Iver Juul og begge landsommerne i Jylland, at de for sig fordrer Anders Friis og Jørgen Worm og forfarer, om skøde dennem mellem gangen er på Vår...« Broderen synes dog nok at have turdet tale med kongen om sagen, thi få dage senere udgik det af kansleren ønskede brev⁴³.

På lignende måde ser man Christen Friis optræde i mange andre til-

lighed bevirket, at Christen Friis næppe kom til at spille så stor en rolle i udenrigspolitikken, som flere af hans forgængere havde gjort det. Og som sikkert flere af hans samtidige kom til at gøre det, ikke mindst af det såkaldte svigersønneparti. Han har ikke villet tiltage sig nogen myndighed over for kongen⁴⁴. Der er altså næppe tvivl om, at Christian 4. valgte rigtigt i 1616, når han på kanslerposten ønskede at have en ikke for kraftig og myndig personlighed, der kunne hindre ham i stærkere end tidligere at hævde sin personlige kongemagt⁴⁵. Karakteristisk for kansleren og hans hele holdning til kongen og kongemagten er også det træk, at han på sit dødsleje skrev et brev til Christian 4. og på det underdanigste takkede ham for al kongelig nåde med ydmygeligste ønske og begæring til Gud, at han ville være Hans Majestæts rige belønning⁴⁶.

Uviljen mod at bestemme og herske har muligvis i flere tilfælde stået i forbindelse med Christen Friis' forsigtighed, måske også med nogen usikkerhed og ubeslutsomhed, med uvilje mod at tage bestemmelser. At han således i 1620 overlod professorerne selv at afgøre, hvornår universitetsundervisningen skulle genoptages efter pesten, kunne være et udtryk herfor. Man får ligeledes en antydning af dette af et af Ole Worms breve, fra 1636⁴⁷. Worm fortæller her Gísli Oddsson, at han i dennes navn har talt med kansleren om et ægteskab i 3. led. Kansleren havde vanskeligt kunnet se, hvad der skulle svares, og havde sendt Worm til biskop Resen, for at han skulle spørge ham, om et ægteskab i 3. led kunne tilstedes Gísli Oddsson. Worm opsatte dog at gå til bispen, da han vidste, at denne var mindre tilbøjelig over for deres ønske.

Disse træk støtter Resens udtalelser i ligprædikenen over Christen Friis, at denne ikke foragtede gode råd, men i tvivlstilfælde ængsteligt søgte sådanne, idet han rådslog med fromme og lærde mænd, især sådanne, om hvem han vidste, at de havde en usvækket samvittighed, da han selv altid var meget blød⁴⁸. Han har tydeligvis ikke været nogen selvstikker personlighed, og han har ikke været så overbevist om sine egne idéers og meningers ufejlbarlighed, som man ser andre personer være det med mindre grund dertil. Mens således Christian 4. uden tøven traf sine afgørelser og fældede sine domme også i lærde teologiske diskussioner og spørgsmål, i sagerne mod Oluf Kock (1577-1619), Hans Knudsen Vejle, Holger Rosenkrantz osv., ser man Christen Friis flere gange i sine breve til Rosenkrantz betone, at han ikke kender sig for at kunne judicere om dette eller hint teologiske spørgsmål⁴⁹.

I forbindelse med Christen Friis' forsigtighed stod hans besindighed. Denne viser sig ikke blot i hans meninger om udenrigspolitikken, men ses også flere gange i hans optræden. Dette således i sagen med den svenske feltmarskal Herman Wrangels fornærmelse af den danske agent

Pros Knudsen, en sag, han under en samtale med den svenske Helsingør-agent Johan Fegræus tog meget roligt og ikke mente ville betyde meget⁵⁰. Forsigtighed og besindighed ser man i det hele ofte i hans optræden over for fremmede gesandter og f.eks. den svenske agent i Helsingør⁵¹. Man ser ham aldrig gå til yderligheder⁵².

Som en side af Christen Friis' milde karakter ser man også hans tolerante væsen, der allerede er omtalt på det religiøse område. Man møder mange sager, hvor præster eller andre, der har forset sig, får deres forseelse eftergivet ved at skrive til kansleren⁵³. Ofte har han ladet foretage grundige undersøgelser, når der skulle dømmes i sager, for at der ikke ved dommen skulle ske fejltagelser til skade for den anklagede⁵⁴. Et par gange ses det, at han har arbejdet for at hindre henrettelser⁵⁵. Hermed er ikke sagt, at han har været ligegyldig over for sådanne retslige forseelser. Han har blot dømt mildere⁵⁶. Han har også ved flere lejligheder skredet ind over for tidens herskende overtro⁵⁷.

Christen Friis har haft et friere syn på mange ting. Det ses af de skoleplaner, han gik ind for. Det ses af hans modvilje mod flere af de gamle ufrie traditioner på universitetet: at studenterne ikke frit kunne vælge deres privatpræceptorer, at kandidaterne måtte betale de store omkostninger ved magister- og doktorpromotioner osv. Han hævdede også menighedernes ret til at være med ved valget af sognepresten.

Fremtrædende hos Christen Friis har været hans store arbejdsomhed og utrættelige virksomhed, som embedsmand, kancelliets leder, over for universitetet, videnskaberne, sine lærde interesser, som godsejer osv. Disse egenskaber var forbundet med praktiske og administrative evner, der gjorde, at han kunne være med på så mange områder.

Trods sin besindighed udviser Christen Friis dog måske i flere tilfælde en vel optimistisk holdning, idet han noget naivt overser vanskelighederne ved løsningen af problemer og udførelsen af projekter. Når mange af de planer, han arbejdede for, ikke kunne føres ud i virkeligheden, så skyldtes det dog for en ikke ringe del, at Christian 4. ved sin indtræden i 30-årskrigen helt spolerede det økonomiske grundlag. Derfor blev der ikke noget af kanslerens storstilede planer om trykning af universitetsbibliotekets dokumenter til den danske historie, derfor, blandt andet, gik det så dårligt med gennemførelsen af de storstilede og omfattende planer om reformer af skolevæsenet, oprettelse af gymnasier i stiftstæderne, lærerposter ved disse osv.

Men også på flere andre områder har Christen Friis vurderet mulighederne vel optimistisk. I juni 1622 mente han således, at hertug Christian af Halberstadts ankomst til Pfalz med 6.000 ryttere og 1.500 mand til fods kunne tvinge hertugen af Bayern til at råde kejseren til at inklade sig i en billig fredstraktat med kongen af Böhmen⁵⁸. Og da der i 1625

blev fundet en sølvgrube i Norge, med en malm så fin, at man fik to lod sølv af fem lod malm, skal Christen Friis have udtalt, at hvis det fortsatte således, så ville det blive et bedre Vestindien for Danmark, end det kongen af Spanien havde. Andre mente da, ifølge den svenske agent, at man ikke ville få så meget sølv⁵⁹.

Denne kanslerens optimisme kan måske endda siges at optræde flere andre steder. Meget af det, han beskæftigede sig med, var planlagt så stort, men blev ikke til meget eller måske intet: således arbejdet med den almindelige lovbog, der var planlagt efter en større målestok, ligeledes stadsretten, der næppe passede til vores små købstæder. Hertil kom så den stadige tro på store arbejders hurtige gennemførelse, rigshistorien på seks år, runetavlerne, trykningen af historieværker osv. Altid skulle det udføres »med det snarest muligt«. Manglende forudseenhed viste kansleren også, da han ventede sig et heldigt resultat af fredsmæglingen i Danzig i 1630 og håbede på en heldig udgang af traktatforhandlingerne i Braunschweig i 1626⁶⁰.

Fremtrædende i Christen Friis' personlighed har været hans religiøsitet. Man kan vistnok næppe lægge så meget i, at han altid indledte sine skrivelser, selv små notater og udregninger bag på breve, og siden fortsætte øverst på hver side med tegnet ISM = Iesus Salvator Mundi – eller IHS, det såkaldte Jesus-monogram⁶¹. Selv om de på hans tid kun synes brugt af nogle få, behøver der ikke ligge nogen dybere mening i disse tegn⁶². Men hans religiøsitet fremgår klart af flere formuleringer i hans breve og papirer⁶³. I et brev fra tiden omkring 1621 til universitetet med befaling om at forfatte en plan over forelæsningerne under det filosofiske fakultet udtrykker han sig således: »Efterdi Kongelig Majestæt nådigst så vel efterhånden forbedrer universitetet, Gud den allerhøjeste give sin velsignelse dertil for Jesu skyld, at da og efterkommes...«

Hans dybe kærlighed til den lutherske lære og kirke fremgår af mange udtalelser i samtidens breve og ikke mindst af Brochmands meget udførlige beskrivelse i ligprædikenen⁶⁴. Man ser heraf hans store kendskab til den lutherske lære, og han skal ifølge denne skildring have formanet sine børn til over alt at frygte Gud og frem for alt holde fast ved den sande religion⁶⁵. Brochmand omtaler også, at han aldrig frivilligt forsømt Guds tjeneste, at han daglig havde Gud hjerteligen for øjne og påkaldte ham inderlidt i alle sine idrætter⁶⁶. Resen nævner, at kansleren ofte diskuterede religiøse problemer, bibelsteder og fortolkninger med lærde⁶⁷. Dette har vi også set i hans forhold til Holger Rosenkrantz.

Et udslag af kanslerens religiøse og milde sindelag har været hans omfattende velgørighed, en virksomhed, der blev fremhævet allerede af samtiden⁶⁸. En ikke ubetydelig del af hans store midler er gået til velgørende formål. En del af denne velgørighed kan man i dag næppe spore.

Det er således ret tilfældigt, at man af et brev fra juli 1625 fra præsten Nelaus Poulsen ved Københavns Slot hører, at kansleren har sendt ham 50 rdl. til fattige, tilligemed 150 brød fra hans gård til uddeling⁶⁹. Derimod kan man endnu få et godt indtryk af hans velgørenhed i de tilfælde, hvor det har drejet sig om legater og fundatser, da der jo er blevet opsat papirer på disse. Det fremgår, at kansleren i årene 1621-38 stiftede legater til fattige eller husarme, enker og faderløse for i alt 5.585 rdl., i København, Odense, Roskilde Storeheddinge, Maribo, Korsør og Nyborg⁷⁰. Beløbet svarede til ca. 60 håndværkerårslønninger. Også til fattige i Norge, således Bergen, skænkede han kapitaler⁷¹.

Omkring 1630 gav han én gang for alle 500 rdl. til den store stiftelse for Københavns fattigvæsen, der ved stadfæstelse af ordinansen af april 1631 gav hovedstadens fattigvæsen en ny og bedre ordning, og han tillagde yderligere denne stiftelse et årligt beløb på 250 rdl., så længe han holdt hus i København. Til børnehusets og pesthusets bygninger gav han et éngangsbeløb på 300 rdl. foruden sengeklæder og bohaver⁷². Han skænkede også pengebeløb til fattige i Jylland, på Lolland og på egnen omkring Kragerup og Lindholm, og han lod uddele klædninger og mad⁷³. Til sin sognepræst i Farstrup udlagde han en gård som erstatning for den tiende, de adelige sædegårde var fritaget for⁷⁴. Hertil kom så de tidligere omtalte gaver til skoler, lærere og elever.

Til trods for sin rigdom har Christen Friis tilsyneladende udvist en enkelhed i sin livsførelse, hvilket ses af flere ting: hans påklædning på maleriet på Børringe Kloster, hans formaning til sine børn kort før sin død, at de skulle være sparsommelige, hans alvorlige begæring på samme tid, at alt for meget verdslig prang så vel i hans begravelse i sig selv som i ord og tale over ham skulle forbigås⁷⁵.

14. Slutning

Siden Christen Friis i august 1639, da han altså blot var næsten 58 år gammel, var vendt tilbage til København fra rådsmødet i Odense i august, havde han følt sig syg¹. Det er ikke første gang, man hører, at han var syg. I april 1624 berettede den svenske agent i Helsingør til den svenske konge, at Christen Friis' datter var død, og at to af hans øvrige børn og han selv lå rent for døden af pesten². Godt en uge senere kunne han endog meddele, at det var blevet fortalt, at kansleren var død, men at man holdt det hemmeligt³. En halv snes dage senere havde kansleren det dog atter bedre.

I 1639 stod han imidlertid ikke sygdommen igennem, selv om man havde tilkaldt først kongens livlæge, dr. Jakob Fabricius, og siden dr. Niels Foss, læge i Skåne og kannik i Lund; magister Danckert Leyel, praktiserende læge i København; og professoren og lægen Christen Stougaard⁴. Natten mellem den 30. september og 1. oktober døde han⁵. Siden blev han bisat i det gravkapel, han i 1624 havde købt og indrettet i klosterkirken i Sorø, og her ses endnu det store mindesmærke, der i 1648 blev sat over ham⁶.

Den 23. oktober havde Jesper Brochmand i Vor Frue Kirke i København holdt ligprædikenen ved hans begravelse, hvor Christian 4. selv fulgte, og den 24. oktober havde universitetet holdt sørgehøjtidelighed over ham, med en lang latinsk tale om hans liv og gerninger af professor Hans Hansen Resen⁷. Nogle dage i forvejen var trykt et universitetsprogram med en kort tekst af lignende art⁸.

Hans død blev almindeligt beklaget i den lærde verden. Ole Worm skrev i et brev, at hans død var et overordentligt tab for universitetet og mange lærde, og sorg over tabet af velynderen og mæcenen dukker atter og atter op i tidens breve⁹. I hvert fald 13 af datidens digtere og lærde skrev mindedigte, der blev udgivet¹⁰. Endnu i flere år efter hans død forekom hans navn i fortaler og dedikationer i bøger, i de lærdes korrespondance, i forbindelse med omtale af håndskrifter, man havde set hos ham eller lånt, ting, han havde givet, arbejde, han havde støttet eller sat i gang¹¹.

Ved sin død efterlod Christen Friis sig foruden hustruen Barbara Wittrup syv børn. Om Barbara Wittrup selv hører man ikke meget. Hun synes at have udgivet, om ikke skrevet, en bønnebog eller lignende, idet

der på en liste over bøger, der i september 1626 blev afleveret til universitetet af bogtrykkeren Salomon Sartor, forekommer en »Fru Barbara Wittrops lille håndbog«¹².

I sit ægteskab havde Christen Friis i alt ni børn, hvoraf de to døde før faderen. Af de fem døtre blev de tre gift i hans tid: Else (1615-96) 1633 med den rige Jockum Beck (1604-82) til Gladsaxe, Bosjö Kloster m.m. – hun blev stammoder til de endnu i Sverige eksisterende grever og friherre Beck-Friis¹³. Elisabeth (1620-77) 1634 med rigsrådssønnen Axel Juul til Kvistrup, Volstrup, Gundetved m.m., der 1629-35 var kancellijunker¹⁴. Barbara (1622-38) 1637 med den ikke særlig velhavende Jørgen Seefeld (1594-1662) til Visborggård, der ved dette rige ægteskab blev sat i stand til at overtage faderens gård¹⁵.

De fire sønner, Christian (1617-57), Jørgen (162.-80), Gregers (1624-54) og Hans (1625-97), gav Christen Friis sikkert tidens bedste opdragelse¹⁶. Efter først at være opdraget en tid hjemme kom de alle i huset hos den betydelige lærde Jesper Brochmand, hvor flere af dem var i mange år, dernæst til Sorø Akademi og siden på udenlandsrejser. Flere af disse sønner kom siden til at spille betydelige roller, én blev felttøjmester, oberst og elefantridder, en anden stiftamtmand i Århus, en tredje kæmpede som oberst i krigene mod Sverige, stillede selv soldater og lånte uegennyttigt kronen store summer. Sønnernes virksomhed ligger dog længe efter Christen Friis' tid.

Kansleren Christen Friis til Kragerup har givetvis været en interessant personlighed. Han har haft en tiltalende karakter og en god begavelse. Han har været optaget af rige åndelige og litterære interesser, beskæftigede sig med nordisk historie, runemindesmærker og etruskiske mindesmærker, samlede på håndskrifter og ejede ikke blot en betydelig samling af islandske håndskrifter, men også gamle klassikere. Han interesserede sig for litteratur, på en eller anden måde også for orientalske sprog og havde forståelse for værdien af praktiske videnskaber som matematik, geometri, fysik og botanik, geografi, lægevidenskab, astronomi. Også telogiske spørgsmål og diskussioner har optaget ham.

På grundlag af det bevarede materiale kan det være vanskeligt nøjagtigt at bestemme Christen Friis' indflydelse på den almindelige politik. Man vil imidlertid se, at denne kansler ikke har haft nogen særlig myndig karakter, han har ikke holdt af at herske og bestemme som sin forgænger – eller Christian 4. Han har været noget forsigtig og tilbageholdende og ikke været bange for at spørge andre til råds eller lade dem træffe afgørelserne, således som man ser det i hans forhold til universitetet og professorerne, Jesper Brochmand o.a. Og han har næppe kunnet udføre meget, når han ikke har haft kongen med sig – eller i det mindste ikke haft ham imod sig.

I mere end en del enkelttilfælde kan det være vanskeligt sikkert at angive hans indflydelse på lovgivningen i almindelighed. I betragtning af hans store interesse for lovgivningsspørgsmål er der dog stor sandsynlighed for, at han har stået bag udstedelsen af væsentlige dele af lovgivningen, de ret mange forordninger, der udstedtes især i hans første kanslertid.

Derimod blev Christen Friis' indsats inden for udviklingen på det kulturelle og åndelige område ganske tydelig.

Hans virksomhed ved reformerne af universitetets- og latinskoleundervisningen synes at have været større, end man i almindelighed har hævdet. Han har været med ved udarbejdelsen af de i 1621 udstedte universitetslove, der trods deres ringe omfang ikke var uden betydning, idet de indførte flere vigtige nye ting, bl.a. vedrørende lærestolene og fastsættelse af studietid for opnåelse af kald. Han arbejdede for oprettelsen af stiftsgymnasierne eller katedralkollegierne i stiftsbyerne og skænkede selv ved flere skoler indtægter til virkeliggørelsen af deorstilede planer, som det imidlertid blot lykkedes at føre ud i livet i en meget reduceret skikkelse. Og han skyndede på arbejdet med udgivelsen af de nye skolebøger, der synes at have haft hans interesse, således at han også selv i flere tilfælde har kunnet udpege de mænd, der skulle udarbejde bøgerne. Imidlertid blev resultaterne af disse bestræbelser små. Kun et lille fremskridt nåedes på det vigtige område: latinundervisningen, hvor brugen af dansk blev indført i grammatikkerne i udstrakt grad. Dette var dog tilintetgjort allerede før hans død. Man ser, at han på disse områder har arbejdet mod en kraftig opposition, på samme måde som i øvrigt ved indførelsen af hans nye bestemmelser for universitetet, om privatpræceptorer, vedrørende overdådighed osv.

De betydeligste mere varige resultater af Christen Friis' omfattende virksomhed har man sikkert på det kulturelle og åndelige område. Kanslerens indsats som igangsætter, mæcen og støtte har her været betydelig. Hans betydning for især Ole Worm har rimeligvis været mere direkte, end man har tænkt sig. Han har ikke blot været den, der i kraft af sin indflydelsesrige stilling har støttet den lærde videnskabsmand, men han har også haft personlig interesse for hans arbejde og på direkte måde fremmet det ved sine befalinger. Af disse var der endda flere, end Worm kunne overkomme at udføre, idet han f.eks. aldrig fik lejlighed til at efterkomme befalingen om en runologisk rejse rundt i Danmark. Takket være kanslerens interesse og indflydelse blev der også sat en livlig bevægelse og virksomhed i gang blandt islandske lærde med arbejde med øens gamle litteratur og sprog, og mange håndskrifter blev indsamlet og sendt ned til Danmark, hvor de i stort tal blev bevaret.

Også på de kongelige historiografer og deres arbejde har Christen

Friis øvet indflydelse, en indflydelse, der endda kan spores i deres færdige værker. Han har ikke mindst på disse områder stået som organisatoren, og efter hans død mærker man da også savnet af hans støtte og interesse.

Af betydning har også været kanslerens mærkelige opfordring til Anders Arrebo, hvorefter denne skabte et af de betydeligste værker i Danmarks ældre litteratur. Endnu kunne på denne måde nævnes mange mindre forhold, og der kunne sikkert afsløres flere eksempler ved en nøjere gennemgang af litteratur fra Christen Friis' tid, dens dedikationer og fortaler.

Man vil se, at Christen Friis til Kragerup således står på en smuk måde som en af de sidste repræsentanter for den videnskabeligt interesserede og fædrelandsk sindede gamle danske adel. Tillige står han som repræsentant for en nyere tid med videre syn ud over latinen og den teologiske dannelse.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet, København

Danske Kancelli

- B 55 1572-1650 Koncepter til Sjællandske registre.
- B 58 1572-1650 Koncepter til Sjællandske tegnelser.
- B 85 1572-1648 Koncepter til Norske registre vedr. Bohuslen, Island, Færøerne og Grønland.
- B 90 1572-48 Indlæg til Norske tegnelser vedr. Bohuslen, Island, Færøerne og Grønland.
- B 92 1572-1660 Uindførte koncepter til åbne breve og missiver.
- B 101 1619-1620 Akter ang. de efter kgl. befaling førte forhandlinger med bønderne om afløsning af soldaterhold med en årlig pengeafgift.
- B 102 1621 Akter ang. takseringen til soldaterholdsgodtgørelse og soldaterudskrivningen efter forordningen af 1621 12. april.
- B 103 1622 Akter ang. oprettelsen af kompagnier i købstæderne til fremme af salthandelen på Spanien i henhold til kgl. missiver af 1622 28. aug.
- B 115 1646-1647 Jordebøger afleveret til kommissarierne for rostjenestens taksering i henhold til kgl. missive af 1645 15/12. Kbh. 1647 26/4 Barbara Witttrup, Kragerup og Lindholm hovedgårde med deres tilliggende bøndergårde og gods 1.137,5 tdr. htk.
- B 125 1627-1633 Koncepter og indlæg til forsikringsbreve for ydet forstrækning af adel, gejstlighed, borgerskab, bønder og kirker til rigens defension.
- B 144 1616-1639 Diverse kgl. ekspeditioner Det ostindiske Kompagni vedkommende.
- B 145 1618-1647 Restancelister for Danmark, Hertugdømmerne og Norge, indsendt fra Rentekammeret.
- B 152 1627 Ekstrakt- og resolutionsprotokol for Kongl.Maj.s. tilforordnede råd i København.
- B 157 1589-1646 Egenhændige koncepter til breve fra kansleren samt breve fra rådet, fra kansleren og statholderen i København og fra kansleren alene.
- B 158 1578-1646 Breve til kansleren fra sekretærerne i Tyske Kancelli samt korrespondancen mellem Danske Kancellis personle indbyrdes.
- B 160 1572-1650 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager (Skåne, Sjælland, Fyn, Smålandene og Jylland).
- B 164 1572-1660 Diverse breve, dokumenter og akter sagligt ordnede. V. Told- og akcisevæsen. VI. Handel, skibsfart og industri. IX. Forsvars- og krigsvæsen til lands og til vands. XIII. Universitetet i København, Sorø Akademi samt diverse latinskoler. XIV. Københavns og købstædernes kommunale forhold, hospitaler og stiftelser. XVI. Projekter og andre manuskripter samt tegninger.

- B 167 1572-1660 Diverse originale lensbreve og originale kgl. missiver til lensmænd.
- B 169 1616-1660 Diverse breve, dokumenter og akter Det ostindiske Kompagni vedkommende.
- B 178 1622-1646 Kopibøger over kongelige missiver til rentemestrene.
- B 180 1590-1660 Indkomne ordrer og breve.
- B 244 1617-1648 Sager ang. Det ostindiske Kompagni.
- B 245 1639-1650 Claus Rytters ostindiske rejse med skibet »Den forgyldte Stol«.

Tyske Kancellis indenrigske Afdeling (TKIA)

1611-12 Registrant over militære forordninger og bestallinger.

Tyske Kancellis udenrigske Afdeling (TKUA)

Sverige A II 38 Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til Sverige 1626-34. Koncepter til breve til Pros Knudsen 1630-31.

Sverige C 188 Resident Peder Vibes gesandtskabsarkiver... 1635-43. Brev fra Christen Friis til Peder Vibe 1. maj 1638.

Læsesalen

Terkel Klevenfeldt: Genealogiæ familiarum in Dania illustrum quas in tabulas redeget et observationibus historicis complectavit. 1.

Det kongelige Bibliotek. Håndskriftsamlingen

Ny kgl. Saml. 618,2° Brev fra C. F. til Holger Rosenkrantz 7. jan. 1627.

Ny kgl. Saml. 2008,4° Oluf Hermand Nysted: Stam-bog ofwer dend høy-adelige de Frisers stamme, som ... fører til skioldemerche een skaktaftet bielcke, 1731. Fabr. 101,4° C. F.s breve til Johs. Meursius (1634-39).

Allenske Sager I, nr. 11,2. 9. Fegræus 1631-35 og Fegræus adlet under navnet Strömfelt 1642-43.

Det Arnamagnæanske Institut, København

Brev fra Gislí Oddsson 25. aug. 1636 til C. F., i læg med 6 breve fra Gislí Oddsson i AM 267,2°.

Riksarkivet, Stockholm

Danica. Agenten Anders Svenssons (Ödla) breff til Kongl. Majt. 1621-1626.

Oxenstierna af Södermöre. Bref till rikskansleren A. O. Anders Svensson Ödell 1621-1625.

Staats- und Universitätsbibliotek Hamburg

Supellex epistolica Uffenbachii et Wolfiorum 5,2° Brev fra C. F. til Johan Isaksen Pontanus 27. nov. 1626.

Trykte kilder og litteratur

Hér anføres væsentligst vigtigere eller mere benyttede værker, mens værker, der citeres blot enkelte gange er anført med den fulde titel samt trykkeår i noterne. De her anførte værker citeres ved forfatternavn og årstal. Om forkortelser, se s. 195-96.

Adlersparre (udg.): Historiska samlingar, 1 og 3, Stockholm 1797.

Andersen, Birte: Adelig opfostring, 1971.

Andersen, J. Oskar: Holger Rosenkrantz den Lærde. En biografisk skildring, 1896.

Andrup, Otto: Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Udvalg af museets erhvervelser 1913-1925, 1925.

(Aquilonius), Bertel Knudsen: Epistolarum centuria avspicalis, Rostock 1617.

Arup, Erik: Danmarks historie, 2-3, 1932-55.

Barfod, Frederik: Danmarks historie fra 1536 til 1670, 4, 1892.

Barløs, Oluf Rasmussen: Sørgelig klage offver ridder Christen Friis til Kragerup 23. okt. 1639.

Bartholin, Caspar: De ortu progressu et incrementis Regiæ Academiæ Hafniensis, 1620.

Bartholin, Th.: Cista medica Hafniensis, 1662.

Beckett, Francis: Frederiksborg, 2. Slottets historie, 1914.

Berlien, J.H. Fr.: Der Elephanten-Orden und seine Ritter... 1846.

Bircherod, Janus: Breviarium equestre, seu de illustrissimo et inclytissimo equestri ordine elephantino, 1704.

Birket Smith, S.: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts historie, 1, 1879.

Birket Smith, S.: Om Københavns Universitetsbibliothek før 1728. Især dets håndskriftsamlinger, 1882.

Brochmand, Hans Enevoldsen: Der erlig og velbyrdig mand, nu salig Gregers Friis til Ålstrup... hans adelig ligs begengelse belff 31. majj anno 1654 i... Kjøbenhavn... huldet, 1656.

Brochmand, Jesper (Casp. Erasmus): Præd., der Chr. Friis til Kragerup, Kgl. May. canceller hans lijgs begeng. bleff udi Vor Frue K. i Kjøbh. huldet, 1640.

Bruun, Carl: København. En illustreret skildring af dets historie, mindesmærker og institutioner, 1-3, 1887-1901.

Bruun, Christian: Johan Rode. Født i København 1587. Død i Padua 1659, 1893.

Bull, Francis m.fl.: Norsk litteratur historie, 2. udg., 2. Fra reformasjonen til 1814, Oslo 1958.

Burman Becker, J.G.: Carl van Mander og tapeterne fra Frederiksborg Slot (Ugentlige Blade. Udg. af Henrik Hertz, 1858-59, nr. 20, s. 236-40).

Christensen, Carl: Den danske botaniks histoie, 1-3, 1924-26.

Christian 4: Uddragene af hans skrivekalendere i: Schlegel: Samml. zur Dänischen Geschichte, 2, 1, 1774, s. 26-74. 2, 3, 1775, s. 13-92. Suhms Saml. 2.r.2, 1793, s. 91-114. Nyerup: Mag. for Reiseiagt., 4, 1825, s. 401-577. Hist. Tidsskr., 2.r.4, 1843, s. 213-368. Da. Saml., 1.r.5, 1869-70, s. 49-88. 2.r.3, 1873-74, s. 365-91. KhS, 3.r.4, 1882-84, s. 649-56.

- Christian 4.: C. F. Bricka og J. Å Fridericia (udg.): Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve, 1-8, 1878-1947.
- Christian (5.): Prins Christian (V.)s breve. Udg. ved E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen, 1-2, 1952-56.
- Clausen, Jul., og P. Fr. Rist* (udg.: Det store bilager i Kjøbenhavn 1634. Memoirer og breve, 20, 1914.
- Courmesuin* (= *Courmenin*), *Louis des Hayes de*: Les voyages de monsieur des Hayes, baron de Courmesvin, en Dannemarc. Enrichis d'annotations par le Sieur P. M. L., Paris 1664.
- Cronholm, Abraham*: Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering, I-VI, Stkh. (Malmö, Lund) 1857-72.
- Dalgård, Sune*: Det Petsoriske Kompagni af 1619, 1955.
- Dalgård, Sune*: Dansk-norsk hvalfangst 1615-1660. En studie over Danmark-Norges stilling i europæisk merkantil expansion, 1962.
- Danmarks adels årbog, 1-87, 1884-1975. (Særlig 59, 1942: Friis fra Haraldskær; 4, 1887: Bjørn; 56, 1939: Wittrup).
- Danmarks riges historie, 4, 1588-1699. Af J. A. Fridericia, u.å, Dansk biografisk Lexikon. Udg. af C. F. Bricka, 1887-1905.
- Dansk biografisk leksikon, 2. udg., red. af Povl Engelstoft, 1-2 1933-44.
- Dansk biografisk leksikon, 3. udg., red. af Svend Cedergreen Bech, 1-16, 1979-84.
- Danske herregårde ved 1920. Red. af Louis Bobé m.fl. 1-3, 1922-23.
- Det danske folks historie, 4. Det danske folk under kampen mellem kongemagt og adelsvælde. Af Hans Lund, Povl Engelstoft og M. Mackeprang, 1928.
- Danske landbrug, 1, 1930. 6, 1934.
- Danske Magazin. Udg. af det Kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. 1.r.4, 1753, 2.r.2, 1806. 4.r.4, 1878. 4.r.5, 1884. 5.r.1, 1887-89. 5.r.2, 1889-92.
- Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literatur-Historie. Udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen, A. Petersen og S. Birket Smith. 2.r.4, 1874-76, 2.r.6, 1877-79.
- Danske slotte og herregårde. Red. af Arthur G. Hassø, 1-4, 1943-45 og Ny saml. 1-3, 1944-46.
- Ehrencron-Müller, H*: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, 1-12, 1924-35.
- Svend Ellehøj*: Danmarks historie. Christian 4.s tidsalder 1596-1660, 1964.
- Engelsktoft, (L)*: Om Christian den Fierdes mislykkede forsøg på at afskaffe vornedskabet i året 1634. (Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 1813).
- Engelstoft, L., og E. C. Werlauff*: Udsigt over Kjøbenhavns universitets-bygnings historie. Fra universitetets stiftelse indtil 1836. Indbydelsesskrift til festen den 13de october 1836 ..., 1836.
- Erslev, Kr.*: Danmarks len og lensmænd i det sextende århundrede (1513-1596), 1879.
- Erslev, Kr.*: Aktstykker og oplysninger til rigsrådets, og stændermødernes historie i Kristian IV's tid, 1-3, 1883-90.

- Erslev, Kr.:* Danmark-Norges len og lensmænd 1596-1660, 1885.
- Erslev, Kr.:* Den danske adels hartkorn i Kristian den Fjerdes tid. (Da. Mag., 5.r.1, 1887-89, s. 163-90).
- Fabritius, Albert:* Danmarks riges adel. Dens tilgang og afgang 1536-1935. En studie i dansk adelshistorie, 1946.
- Fridericia, J. A.:* Danmarks ydre politiske historie i tiden fra freden i Lybek til freden i Brömsebro (1629-1645), 1-2, 1876-81.
- Fridericia, J. A.:* Remarques sur la conduite de Christian IV en économie politique et sur ses relation avec la bourgeoisie jusqu'en 1625. (Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs forhandlinger. 1896, 1896-97, s. 287-325).
- Friis, F. R.:* Disciplene i Sorø Skole 1586-1623, 1879.
- Gjellerup, S. M.:* Biskop Jens Dinesen Jersin. Bidrag til Danmarks skole- og kirkehistorie i det 17de århundrede, 1869-70.
- Glarbo, Henny:* Studier over danske adelsmænds udenlandsrejser i tiden 1560-1660. (Hist. Tidsskr., 9.r.4, 1925-26, s. 221-74).
- Gosch, C. C. A.:* Udsigt over Danmarks zoologiske litteratur, 1-2.1, 1870-73.
- Grandjean, H. F. (udg.):* De kgl. danske ridderordener. Personalhistorisk festskrift, 1903.
- Grandjean, Poul Bredo:* Dansk heraldik, 1919.
- Gregersen, H. V.:* Niels Heldvad, Nicolaus Helduaderus. En biografi, 1957.
- Grundtvig, Johan (udg.):* Meddelelser fra Rentekammerarchivet indeholdende bidrag til Danmarks historie af utrykte kilder, 1872.
- Gödel, Vilhelm:* Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige, 1, Sthk. 1897.
- Gødesen, Jens:* En underuisning om tål og trøst under kårsit, fåregiffuen udi erlig og velbyrdig oc salig Jacob Biørns begraffuelse vdi Ørsted Kircke... anno 1596, 1597.
- Hallenberg, J.:* Svea rikets historia under konung Gustaf Adolf den Stores regering, 2, Stkh. 1790.
- Handlingar rörande Sveriges historia. Tredje serien. Svenska riksrådets protokoll, udgifvet genom N. A. Kullberg, 3. 1635, Stkh. 1885.
- Hannæus, Georgius, og Laurentius Luja:* Statua honoris erecta gymnasio Othinensi a. 1692, quam postea consummavit et omnibus visendam nunc exhibet Laur. Luja, 1724.
- Hansen, P.:* Illustreret dansk litteraturhistorie. 2. udg., 1, 1902.
- Heldvad, Niels:* Sandferdig oc grundig, dog kort relation: hues sig er tildraget udi det førstelige leens annammelse, som skeede til Kolding, anno 1616... den 2. decembris, 1617.
- Helk, Vello:* Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet, 1987.
- Helveg, Ludvig:* Den danske kirkes historie efter reformationen. 1. 1851. – 2. udg., 1, 1857.
- Historisk Tidsskrift, 3.r.1, 1858-59. 4.r.3, 1872-73. 6.r.5, 1894-95. 9.r.1, 1918-20. 9.r.4, 1925-26. 10.r.1, 1930-31. 10.r.6, 1942-44. 11.r.2, 1947-49. 11.r.5, 1957-59.
- Historiske Meddelelser om København, 1.r.1-4. r.6, 1907-59.

- Hofman, Hans de*: Samlinger af publique og private stiftelser, fundationer og gavebreve, I-II, 1755-65 og 1780.
- Hofman, Tycho de*: Portraits historiques des hommes illustres de Dannemarc, remarquable par leur mérite, leurs charges et leur noblesse, 1746.
- Hofman, Tycho de*: Historiske efterretninger om velfortiente danske adelsmænd med deres stammetavler og portraiter, 1-3, 1777-79.
- Holberg, Ludvig*: Danmarks riges historie, 2-3 1733-35.
- Holland-Danmark. Forbindelsen mellem de to lande gennem tiderne. Red. af Knud Fabricius m.fl., 1-2, 1945.
- Holst, Jürgen J.*: Trivmphvs nuptialis Danicus, Das ist: Eygentliche vnd warhafftige Beschreibung des Hoch-Fürstelichen Beylagers, Des... Fürsten vnd Herrn, Herrn Christiani des Fünfften ..., 1635.
- Illustreret dansk litteraturhistorie*. Af Vilh. Andersen og Carl S. Petersen, 1, 1916.
- Jahn, F.H.*: Grundtræk til Christian den Fjerdes krigshistorie. Første afdeling. Historie om Kalmarkrigen, 1820.
- Jespersen, Knud J. V.* (red.): Rigsråd, adel og administration 1578-1648, 1980.
- Jyske Samlinger, 1.r.5, 1874-75. 4.r.1, 1911-14.
- Jørgensen, A.D.*: Udsigt over de danske rigsarkivers historie, 1884.
- Jørgensen, Ellen*: Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil år 1800, 1931.
- Jørgensen, Poul Johs.*: Kansler. (Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg., 13, 1922, s. 513-18).
- Jørgensen, Poul Johs.*: Dansk retshistorie, 2. udg., 1947.
- Kancelliets brevøger vedrørende Danmarks indre forhold 1588-1643. Udg. af L. Laursen, E. Marquard og Gunnar Olsen, 1908-57.
- Kirkehistoriske Samlinger, 1.r.1, 1849-52. 2.r.1, 1857-59. 2.r.2, 1860-62. 2.r.3, 1864-66. 2.r.4, 1867-68. 2.r.5, 1869-71. 2.r.6, 1872-73. 3.r.1, 1874-77, 3.r.2, 1877-80. 3.r.3, 1881-82. 3.r.4, 1882-84. 3.r.5, 1884-86. 3.r.6, 1887-89. 4.r.2, 1891-93. 4.r.3, 1893-95. 5.r.1, 1901-03. 5.r.2, 1903-05. 6.r.2, 1936-38. 6.r.4, 1942-44. 7.r.1, 1951-53.
- Kirkeleksikon for Norden. Udg. af Frederik Nielsen, 2, 1904.
- Kornerup, Bjørn*: Biskop Hans Poulsen Resen. Studier over kirke- og skolehistorie i det 16. og 17. århundrede. 1. 1561-1615, 1928. 2., udg. af Vello Helk, 1968.
- Kornerup, Bjørn*: Frederiksborg Statsskoles historie 1630-1830, 1933.
- Kornerup, Bjørn*: Det lærde tidsrum. 1536-1670. (Den danske kirkes historie, 4, 1959, s. 11-379).
- Kronens skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark. 1. 1535-1648. Ved L. Laursen, 1892.
- Kålund, K.*: Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kgl. Bibliotek og i Universitetsbiblioteket, 1900.
- Larsen, Axel*: Kampen om Kalmar 1611, 1884.
- Larsen, Axel*: Kalmarkrigen. Et bidrag til de nordiske rigers krigshistorie, 1885.
- Larsen, Axel*: Kristian den Fjerdes krige, 1895.
- Laursen, L.*: Danmark-Norges traktater 1523-1750. 3, 1916, og 4, 1918.

- Lexicon over adelige familier i Danmark, Norge og Hertugdømmene.* 1-2, 1782-1813, med supplement 1872.
- Longomontanus, Christian S.:* *Astronomia Danica, vigiliis et opera ...*, Amsterdam 1622.
- Lyskander, Claus Christoffersen:* *Synopsis historiarum Danicarum ... En kort summa offuer den danske historia ... forfattede udi de danske kongers slectebog*, 1622.
- Løffler, J.B.:* *Gravmonumenterne i Sorø Kirke*, 1888.
- Mackeprang M.:* *Dansk købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Forordn. af 1619)*, 1900.
- Matthæus, Antonius (udg.):* *Andrææ Alciati jurisconsulti Mediolanensis contra vitam monasticam ... Accedit sylloge epistolarum Giphanii ... Pontani ... aliorumque virorum clarissimorum ...*, Lugd. Batav. 1695.
- Matthæus, Antonius (udg.):* *Veteris ævi analecta seu vetera monumenta hactenus nondum visa ... Præterea itineraria, testamenta vetera, & doctorum virorum epistolæ. Editio secunda*, 2, 3 og 5, Hagæ comitum 1738.
- Matzen, Henning:* *Kjøbenhavns Universitets retshistorie 1479-1879*, 1-2, 1879.
- Meierus Cimber, Johannes:* *In funere perillustris & generosi viri Christiani Friisii, Domini de Kragerup ...*, 1639.
- Mejborg, R.:* *Borgerlige huse, særlig Kjøbenhavns professor residentser.* 1540-1630, 1881.
- Meursius, Johannes:* *Joannis Meursi historiæ Danicæ libri III (in 1), in quibus res commemorantur gestæ a Christiano I ac Joanne eius filio, et nepote Christiano II*, 1630.
- Meursius, Johannes:* *Joannis Meursi historiæ Danicæ sive de regibus Danicæ ... libri 5 priores, Amstelodami 1638. – Continuatio ... libri 5 posteriores, Amstelodami 1638. – Libri 3, Amstelodami 1638.*
- Meursius, Johannes:* *Ioannis Mevrsi operum volumen primvm-duodecimvm, ex recensione Ioannis Lami*, 11, Florentiæ 1762.
- Meursius, Johannes:* *Ioannis Mevrsi historia Danica cvivs sex libri postremi nunc primvm in lvcem prodevnt. Omnia a viro claro Ioanne Grammio ... scholiis perpetvis illustrata ... Joannes Lamivs recensvit, Florentiæ 1746.*
- Michelsen, Hans:* *En christelig ligprediken der erlig og velbiurdig Frue, Fru Barbara Friss ... bleff hæderligen nedersat udi Sanct Knuds Kircke i Othense ...*, 11. octobris 1638, 1639.
- Molbeck, C (udg.):* *Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst*, 3, 1829.
- Molbeck, C. (udg.):* *Christian IV's breve*, 1, 1848.
- Molbeck, C. (udg.):* *Historisk-biographiske samlinger og bidrag til den danske sprog- og litteraturhistorie i ældre og nyere tid*, 1851.
- Moller, Johs.:* *Cimbria literata sive scriptorum ducatus utriusque Slesvicensis et Holsatici*, 2, 1744.
- Munch, P.:* *Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's tid til enevældens ophør (1619-1848)*, 1-2, 1900.
- Nielsen, O.:* *Kjøbenhavns diplomatarium*, 1-8, 1872-87.
- Nielsen, O.:* *Kjøbenhavns historie og beskrivelse*, 4-5, 1885-89.

- Nielsen, Yngvar*: Jens Ågesen Bjelke til Østråt, Norges riges kantsler, Kristiania 1872.
- Norges land og folk topografisk-statistisk beskrevet. 13. Bergen, 1, Christiania 1916.
- Norske rigsregistrarer tildeels i uddrag. Udg. af Otto Gr. Lundh og J. E. Sars. 3-8, 1588-1648, Kristiania 1863-84.
- Norvin, William*: Københavns Universitet i reformationens og orthodoxiens tidsalder, 1-2, 1937-40.
- Nyerup, Rasmus*: Historisk-statistisk skildring af tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere tider. 3,1. Udkast til en historie om de latinske skoler i Danmark og Norge fra reformationen af og til 1804. 3,2. Københavns Universitets annaler fra reformationen af og til 1805, 1805.
- Ogier, Charles*: Caroli Ogerii ephemerides, sive iter Danicum, Suecicum, Polonicum ..., Lutetiæ Parisiorum 1656.
- Olsen, Gunnar*: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774, 1957.
- Opel, J. O.*: Geschichte des niedersächsisch-dänische Krieges, 2, Magdeburg 1878.
- Oxenstierna, Axel*: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Förra afdelningen, 3, Stockholm 1900. 5, Stockholm 1915. Senere afdelningen, 1, Stockholm 1888. 3, Stockholm 1890.
- Paludan, J.*: Fremmed indflydelse på den danske nationalliteratur i det 17. og 18. århundrede. En literaturhistorisk undersøgelse. 1. Renaissancebevægelsen i Danmarks litteratur, især i det 17. århundrede, 1887.
- Paludan, J.*: Danmarks litteratur mellem reformationen og Holberg, 1896. Personalhistorisk Tidsskrift. 1.r.5, 1884. 1.r.6, 1885. 2.r.2, 1887. 2.r.3, 1888. 2.r.5, 1890. 2.r.6, 1891. 4.r.1, 1898.
- Petersen Jul.*: Bartholinerne og kredsen om dem, 1898.
- Petersen, N. M.*: Bidrag til den danske literaturs historie. 3. Det lærde tidsrum. 1560-1710, 2. udg.. 1868.
- Pontanus, Johan Isaksen*: Rerum Danicarum historia libris X... Accedit chorographia regni Daniæ ..., Amstelodami 1631.
- (*Pontanus, Johan Isaksen*): Vita et obitus Johannis Isacii Pontani, medicinæ doctoris et in illustri gymnasio Gelro-Velavico philosophiæ ac historiarum professoris... Hardervici 1640.
- (Pontanus, Johan Isaksen) Brieven van en aan Jo. Is. Pontanus, 1595-1639, uitgegeven door P.N. v. Doorninck en P.C. Molhuysen, Haarlem 1909.
- Pontoppidan, Erik*: Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici, 3-4, 1747-[1752]. Progr. fun. Univ. Hafn. over kongens kantsler Chr. Friis til Kragerup. Hafn. 12. Cal. Nov. 1639.
- Repertorium over legater og milde stiftelser i Danmark. Udg. af H. R. Hiort-Lorenzen, F. P. G. Salicath og Ellen Rosendahl, 1-6, 1894-1904.
- Resen, Hans Hansen*: Oratio fun. de Chr. Friis Dn. de Kragerup, ... In Acad. Hafn. habita 24. Oct. 1639, 1640. (Med sørgedigte af Peder Galt, Jesper Rasmussen Brochmand, Jacob Fabricius, Ole Worm, Niels Poulsen Schandorph, Laurids Mortensen Scavenius, Jacob Fincke, Thomas Hansen Bang, Hans Svaning, Stephanus Joannis Stephanius og Jørgen From).

- Richardt, F., og T.A. Becker:* Prospecter af danske herregårde, 1-20, 1844-67. Med register af C. E. Secher, 1870.
- Rietz, Johan Ernst:* Skånska skolväsendets historia, Lund 1848.
- Rigsarkivets samlinger, Fra,* 3. Danske adelsbreve fra tiden indtil 1660. Ved Erik Kroman, 1953.
- Rockstroh, K.:* Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. århundrede. 1. Tiden 1614 til 1670, 1909.
- Rode, G.:* Renaissancens tidligste eftervirkning på dansk poetisk litteratur. En literairhistorisk undersøgelse, 1866.
- Rothe, Caspar Peter:* Brave danske mænds og qvindes berømmelige eftermæle ... 1-2, 1753.
- Rørdam, Holger Fr.:* Mester Anders Christensen Arrebos levnet og skrifter, 1-2 1857.
- Rørdam, Holger Fr.:* Klavs Christoffersen Lyskanders levned, samt hans bog om danske skribenter, 1868.
- Rørdam, Holger Fr.:* Kjøbenhavns Universitets historie, 3-4, 1875.
- Rørdam, Holger Fr.:* Monumenta historia Danica. Historiske kildekrifter og beretninger af dansk historie. 2, 1875. 2.r.2, 1887.
- Rørdam, Holger Fr.:* Danske kirkelove samt udvalg af andre bestemmelser. 1536-1683, 3, 1889.
- Rørdam, Holger Fr.:* Historiske samlinger og studier vedrørende danske forhold og personligheder især i det 17. århundrede, 1-4, 1891-1902.
- Sachs, Åge (red.):* Den danske centraladministration. Udgivet i anledning af den danske kancellibygnings 200 års dag, 1921.
- Samlinger til Fyens Historie og Topographie, udgivne af Fyens Stifts literære Selskab, 5-7, 1871-78.
- Scandia. Tidsskrift for historisk forskning. 3, 1930. 9, 1936.
- Schepeleern, H.D.:* Museum Worminaum. Dets forudsætninger og tilblivelse, 1971.
- Schlegel, Johann Heinrich:* Sammlung zur Dänischen Geschichte, Münzkenntnis, Oekonomie und Sprache, 1-2, 1771-76.
- Schultz Danmarkshistorie. Red. af Åge Friis m.fl. 3. C.O. Bøggild Andersen: Christian IV's tidsalder, s. 1-166, 1941-43.
- Schäfer, D.:* Geschichte von Dänemark. 5. Vom Regierungsantritt Friederichs II bis zum Tode Christian IV 1559-1648, 1902.
- Schönau, Friedrich Christian:* Samling af danske lærde fruentimmer, som ved deres lærdom og udgivne eller efterladte skrifter have gjort deres navne i den lærde verden bekjendte ..., 1, 1753.
- Scriptores rerum Danicarum medii ævi. Ed. Jacob Langebek, 1-5, 1772-83.
- Secher, V.A.:* Samling af kongens rettertings domme 1605-14, 1885-86.
- Secher, V.A.:* Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 3-5. 1596-1650, 1891-99.
- Sehested, Thyra:* Cantsler Christen Thomesen Sehested, 1894.
- Simonsen, Vagn Lundgård:* Kildehistoriske studier i Anders Arrebos forfatter-skab, 1955.

- Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, Det, 1816 og 1817.
- Slange, Niels*: Den stormægtigste konges ... Christian dend Fierdes historie. Igiennemseet og af archiv-documenter forbedret af Hans Gram, 1749.
- Slange, Niels*: Geschichte Christian des Vierten König in Dännemark von N. Slangen: Kürzer vorgetragen mit Anm. u. Zusätzen erweitert und mit einer Einleitung versehen von Joh. Heinr. Schlegeln, 1-3, Kopenhagen und Leipzig 1759-71.
- Sorø. Klosteret, skolen, akademiet gennem tiderne*. Red. af M. Mackeprang og William Norvin, 1, 1924.
- Sperling, Otto*: Dr. med. Otto Sperlings selvbiografi (1602-1672), oversat i uddrag efter originalhåndskriftet ... af S. Birket Smith, 1885.
- Stephanius, Stephanus Joannis*: Saxonis Grammatici historiæ Danicæ libri XVI, 1644.
- Stephanius, Stephanus Joannis*: Notæ vberiores in historiam Danicam Saxonis Grammatici. Vna cum prolegomena ad eadem notas, 1645.
- Storck, H.*: Dansk våbenbog. I tilslutning til adelslexikonet, 1910.
- Strunk, A.*: Samlinger til en beskrivende catalog over portraiter af danske, norske og holstenere, 1, 1863-65.
- Strömbom, Sixten*: Index över svenska porträtt, 1-2, Stochkolm 1935-38.
- Suhm, P.F.*: Samlinger til den danske historie. 1-2, 1779-84. Nye samlinger, 1-4, 1792-95.
- Sveriges historia till våra dagar. Utg. af Emil Hildebrand och Ludvig Stavenov, 6. Gustav II Adolf, av Georg Wittroch, Stockholm 1927.
- Tandrup, Leo (udg.)*: Svensk agent ved Sundet. Toldkommissær og agent i Helsingør Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626, 1971.
- Tandrup, Leo*: Mod triumf eller tragedie. En politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen ..., 1-2, 1979.
- Thiset, A., og P.L. Wittrup*: Nyt dansk adelslexikon, 1904.
- Thura, Albert*: Idea historiæ litterariæ Danorum, in duas partes divisa ... Hamburg 1723.
- Trap, J.P.*: Danmark, 5. udg., 1-28, 1953-72.
- Wadén, Ingel*: Berättande källor till Carlmarkrigets historia. Akademisk avhandling, Lund 1936.
- Walde, O.*: Storhetstidens literära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie, 1-2, Uppsala & Stockholm 1916-20.
- Walde, O.*: Stephani bibliotek och dess historia. (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, 4, 1917, s. 29-65 og 261-301).
- Vedel Simonsen, L.S.*: Bidrag til lænsmanden på Dronningborg, rigsråd Eske Brocks levnetsbeskrivelse; med hans egenhændige dagbøger for 1608 og 1612, 1842. 2, indeholdende hans egenhændige dagbog for 1613, 1843.
- Vedel Simonsen, L.S.*: Bidrag til lehnsmanden på Hagenskov, rigsråd og ridder Hr. Jørgen Brahes levnetsbeskrivelse med brudstykker af hans egenhændige dagbøger fra 1625 til 1656, 1845.

- Vejledende arkivregistraturer. 1. Bjørn Kornerup: Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner, 1943. 7. Johanne Skovgård: Tyske Kancelli I og de dermed beslægtede institutioner, 1946. 8. Erik Kroman: Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet, 1948. 11. Arthur G. Hassø og Erik Kroman: Tyske Kancelli II. Gehejmekonseilet 1670-1770. Danske Kancellis udenrigske afdeling til 1676 (1698). Tyske Kancellis udenrigske afdeling til 1770, 1962.
- Wendelboe, Frederik Ferdinand*: Beskrivelse af mindesmærkerne i Sorøe Academies kirke. Udg. med en historisk indledning om den gamle klosterkirke af dr. H. F. J. Estrup. Indbydelsesskrift til reformationsfesten ved Sorøe Academie den 31te october 1836, 1836.
- Werlauff, E. C.*: Historiske efterretninger om Det store Kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn, 2. udg., 1844.
- Werlauff, E. C.*: Om stiftelsen af en ridder-orden for Norge 1747 samt oplysninger til Elephantordenens historie, Kristiania 1859.
- Westergård, P. B. C.*: Danske portræter i kobberstik, litografi og træsnit. En beskrivende fortegnelse, 1-2, 1930-33.
- Viborg Landstings skøde- og pantebog 1624-1637. Ved Jens Holmgård, 1966-70.
- Wimmer, Ludvig F. A.*: Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker, 1895.
- Vinding, Rasmus*: Regia academia Hauniensis in regibus, conservatoribus, rectoribus, professoribus suis repræsentata, 1665.
- Vita et obitus Jo. Is. Pontanus, se under Pontanus.
- Wolf, Jens Lauridsen*: Encomion regni Daniæ, det er Danmarckes riges loff, nyttigt og lystigt at vide ..., 1654.
- Vore gamle tropekolonier. Red. af Johs. Brøndsted. 1, s. 3-139: Gunnar Olsen: Dansk Ostindien 1616-1732, 1952.
- Worm, Jens*: Forsøg til et lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd, som ved trykte skrifter have gjort sig bekendte, såvelsom andre ustuderede ..., 1-2 med tillæg, 1771-84.
- Worm, Ole*: Fasti Danici, universam tempore computandi rationem antiqvitus in Dania et viciniis regionibus observatam libris tribus exhibentes, 1626. 2, uændrede udg. 1633. 3. forøgede udg. 1643.
- Worm, Ole*: Runir, seu Danica literatura antiquissima, 1636.
- Worm, Ole*: Danicorum monumentorum libri sex ..., 1643.
- Worm, Ole*: Museum Wormianum seu historia rerum rariorum..., Lugdunum Batavorum 1655.
- Worm, Ole*: Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ, medici, anatomici, botanici, physici & historici argumenti ... 1751.
- Worm, Ole*: Breve fra og til Ole Worm, oversat af H. D. Schepelern under medvirken af Holger Friis Johansen, 1-3, 1965-68.
- Worm, Ole*: Ole Worms correspondance with Icelanders. Ed. Jakob Benediktsson. (Bibliotheca Arnamagnæana, 7), 1948.
- Zahle, Erik*: Danmarks malerkunst, 1943.

Bøger dediceret til Christen Friis

Listen gør ikke krav på at være fuldstændig, da der ikke findes bibliografiske hjælpemidler med henvisninger til dedikationer, og da den tids litteratur her ikke er gennemgået systematisk. Om forkortelserne, se s. 195-96.

- Aquilonius, Bertel Knudsen*: Epistolarum selectarum centuriæ quinque ... similitudinum item atticarvm, libri duo ..., Rostochii 1623. (Også tilegnet Holger Rosenkrantz).
- Aquilonius, Bertel Knudsen*: Odarum novarum libri II ad duos incomparabiles heroes scripti. Rostock 1630. (Tilegnet C. F. og Frantz Rantzau).
- Aslaksen, Kort*: De Immanuele nostro Dn. Jesu Christo, vero Deo et vero homine in una indivisa persona, Francofurti 1620. (Hovedtitel på en række disputatser, Kort Aslaksen havde skrevet 1616-20 og udgav samlet. Jfr. Rørdam i *KUH*, 3, s. 597).
- Asserous, Laurentius*: Laurenti Asseroi inscriptionum Selandicarum Daniæ antigrapha, in fine adjuncta Bert. Canuti De monumentis antiquis epistola, 1621 (jfr. *N. M. Petersen*, 1868, s. 333).
- Bartholin, Caspar*: De mundo quæstiones & controversia nobiliores, 1617.
- Ernst, Henrik*: Variarum observationum libri duo ad Christianum Frisium, Amstelodami 1636. (Jfr. *Ehrencron-Müller*, 2, 1925, s. 463).
- Heldvad, Niels*: Prognostica astrologion, Oder practica auff das MDCXVIII Jahr, 1618. (Jfr. *HHS*, 4, s. 356).
- Kiøbinghaffuen, Oluff Jacobsøn*: Den rætte Augszburgiske confession eller christelige troisbekiendelse ... Med sin apologia eller forsuar..., 1618. (Jfr. *KhS*, 6.r.2, 1936-38, s. 59).
- Lauremberg, Johan*: Gromaticæ libri tres ad Dn. Christianum Frisium, cancellarium regium conscripti, 1640. (Jfr. Ludvig Dâe: Om humanisten og satirikeren Johan Lauremberg, Christiania 1884).
- Meursius, Johannes*: Athenæ Batavæ sive de urbe Leidensi et academia, Lugduni Batavorum 1625.
- Nielsen, Herman (Hermannus Nicolai)*: Idea linguarum Aramearum per comparisonem unius cum altera, & utriusque cum Hebræa, brevibus præceptis methodicè comprehensa. Pro studiosis Academiæ Hafniensis, studio & operâ Hermannii Nicolai, 1627.
- Rhodius, Johannes (Johan Rode)*: De acia diss. ad Cornelii Celsi mentem, Patavii 1639. (Jfr. *N. M. Petersen*, 1868, s. 225).

Roeskilde, Peder Jensen: *Prosodia Danicæ linguæ*, 1627. (Dediceret til C. F. og Barbara Wittrup. Værket er aldrig blevet trykt, men kendes i et håndskrift fra 1640'erne: *KB*, *Additamenta* 472,4°. Jfr. Arthur Arnholtz, Erik Dal og Åge Kabell: *Danske metrikere*, 1, 1953, s. 17 og facsimile 7).

Stephanius, Stephanus Joannis: se nedenfor.

Tybo, Anders Kjeldssøn: *Absalon, historia sacra ... comoediæ*, 1618. (Dediceret til C. F. og Barbara Wittrup).

Westhovius, Willich: *Poematum pars II, Rostochii* 1621. (Jfr. W. W.s brev til C. F. 2. sept. i *RA, Da. Kanc.*, B 160 Indlæg).

Vinding, Jens Poulsen (Joannes Paulus Vindingius): *Quæstiones ex lingua Ebraea, Syriaca, Arabica et Græca depromptæ ad scripturam intelligendam pertinentes*, Franeker 1634. (Jfr. *KhS*, 6.r.4, 1942-44, s. 61, note 3).

Vinstrup, Peder Pedersen: *Epigrammata libri tres*, Jenæ 1632. (Jfr. *DBL*, 3. udg., 13, 1984, s. 610).

Worm, Olaus: *Runir, seu Danica literatura antiquissima, vulgo Gothica dicta, luci reddita. Cui accessit de prisca Danorum poesi dissertatio*, 1636.

Theodor ab Olseden har muligvis ca. 1623 dediceret en juridisk disputats til C. F., jfr. Olsedens brev af 4. maj 1623 til C. F.: *RA, Da. Kanc.*, B 160 Indlæg, men værket er ikke fundet.

Hans Jensen Svanings *Chronologia Danica*, qva I. Noachidarum series exhibitur, II. Judicarum Cimbriæ & Gothiæ anni recensentur, et III. Serenissimorum ac potentissimorum Daniæ regum tempora, à prima regni origine... diriguntur (etc. etc.), 1650, var oprindelig dediceret til C. F. og skulle være udkommet samtidig med Stepanius' udgave af Saxo, men den blev meget forsinket og kom altså først 11 år efter C. F.s død, nu dediceret til Christen Thomesen Sehested, Christoffer Urne, Hannibal Sehested og Hans Lindenov. (Jfr. *Worm Epp.*, 1, s. 273, og Rørdam i *HSS*, 1, s. 235, note 2, og 2, s. 144, note 2).

Til C. F.s søn Christian Friis var dediceret:

Stephanius, Stephanus Johannis: *De regni Daniæ et Norwegiæ insulisque adjacentibus: juxta ac de Holsatia, ducatu Slesvicensi et finitimis provincijs tractatus variij*, Ludg. Bat. 1629.

Svaning, Hans Jensen: *Colossus Nebucadnetzaris magni, hoc est de IV monarchiis libri XXV*, 1634.

Pontanus, Johannes Isaksen: *Discussionum historicarum libri duo, quibus præcipuè quatenus & quodnam mare liberum vel non liberum clausumque accipiendum dispicitur expenditurque...* Harderwijk 1637. (jfr. Rørdam i *HSS*, 3, s. 491, og *HT*, 11.r.5, 1957-59, s. 318, note 3).

Til C. F.s kone, Barbara Wittrup, var dediceret:

Jersin, Jens Dinesen: *Vera via vitæ: En rictige vey som fører til evige lif*, 1633. (Bogen var den første del af en sammenarbejdning af Jersins egne prædikener).

Forkortelser

Omfatter forkortelserne i noterne og dedikationslisten.

Værker citeres i almindelighed ved forfatternavn og årstal, således at titlerne kan findes i litteraturlisten. Til arkivalier henvises ofte ved signaturen, således at den fulde betegnelse kan findes i kildefortegnelsen. Ved en del kildesamlinger er benyttet forkortelser ligesom i en række andre tilfælde, der her forklares.

<i>AC</i>	Acta consistorii (trykt de i de enkelte noter anførte steder)
<i>Aktstk.</i>	Kr. Erslev: Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermådernes historie i Kristian IV's tid, 1-3, 1883-90.
<i>A. O.</i>	Axel Oxenstierna, svensk rigskansler
<i>A. S.</i>	Anders Svensson, svensk agent, Helsingør
<i>BD</i>	Bibliotheca Danica, 1-4 med supplement og register, 1877-1948
<i>CCD</i>	Corpus constitutionum Daniæ. Udg. af V. A. Secher, 3-5, 1596-1650, 1891-99.
<i>C. F.</i>	Christen Friis
<i>DAÅ</i>	Danmarks adels årbog
<i>Da.Kanc.</i>	Danske Kancelli
<i>Da.Mag.</i>	Danske Magazin
<i>Da.Saml.</i>	Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteratur-historie
<i>Da.sl.og hgde</i>	Danske slotte og herregårde
<i>DBL Bricka</i>	Dansk biografisk lexikon, 1. udg.
<i>DBL, 2. udg.</i>	Dansk biografisk leksikon, 2. udg.
<i>DBL, 3. udg.</i>	Dansk biografisk leksikon, 3. udg.
<i>DKL</i>	Danske kirkelove, udg. af Holger Fr. Rørdam
<i>DRH</i>	Danmarks riges historie, 4. Af J. A. Fridericia, ca. 1900.
<i>Egh.br.</i>	Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve, 1-8, 1878-1947.
<i>Frdg.</i>	Forordning
<i>G.2.A.</i>	Gustav 2. Adolf
<i>HMK</i>	Historiske Meddelelser om København
<i>HSS</i>	Historiske samlinger og studier, udg. af Holger Fr. Rørdam, 1-4, 1891-1902.
<i>HT</i>	Historisk Tidsskrift
<i>KB</i>	Det kongelige Bibliotek
<i>KBB</i>	Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1588-1643, 1908-57.
<i>KD</i>	Kjøbenhavns diplomatarium, udg. af O. Nielsen, 1-8, 1872-87.
<i>KhS</i>	Kirkehistoriske Samlinger

KS	Kronens skøder, 1. 1535-1648, udg. af L. Laursen, 1892.
KUH	Kjøbenhavns Universitets historie fra 1537 til 1621. Af Holger Fr. Rørdam, 3-4, 1875
miss.	missive
Mon.Hist.Dan.	Monumenta historiæ Danicæ, udg. af Holger Fr. Rørdam, 2, 1875, 2.r.2, 1887.
No. rigsreg.	Norske rigsregistrarer, udg. af Otto Gr. Lundh og J. E. Sars, 3-8, 1588-1648, 1863-84.
PhT	Personalhistorisk Tidsskrift
RA	Rigsarkivet
Sjæl.reg.	Sjællandske registre, i Danske Kancelli, RA.
Sjæl.tegn.	Sjællandske tegnelse, i Danske Kancelli, RA
TKIA	Tyske Kancellis indenrigske Afdeling
TKUA	Tyske Kancellis udenrigske Afdeling
VA	Vejledende arkivregistraturer, udg. af RA
Worm Epp.	Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ ..., 1751.
Worms breve	Breve fra og til Ole Worm, oversat af H. D. Schepelern, 1-3, 1965-68.

Noter og henvisninger

Forkortelserne er forklaret i listen s. 195-196.

Ved henvisninger til andre noter angiver x/ kapitel, /x notetal.

Noter til side 7-9

1. Baggrund, opvækst og dannelse

1. *Trap*, 5. udg., 16, 1961, s. 1248-49. *KBB* 1609-1615, s. 524 og 776.
2. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 24. Jfr. i øvrigt *Birte Andersen*, 1971.
3. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 34. *Da.Mag.*, 1.r.4, 1750, s. 132-34. De 8 aners forældre i *DAÅ*, 1942, s. 83 (Friis fra Haraldskær), 1920, s. 496 (Steenfeld), 1891, s. 134 (Glob), 1910, s. 378-79 (Rosenkrantz), 1887, s. 91 (Bjørn), 1891, s. 121 (Trefeld), 1896, s. 429-30 (Ulfstand) og 1889, s. 103-04 (Brock). Jfr. note 8/4. De 16 aner tilhørte slægterne Friis fra Haraldskær, Moltke, Steinfeld (Steen), Juel, Glob, Skeel, Rosenkrantz, Meinstrup, Bjørn, Friis fra Haraldskær, Trefeld, Banner, Ulfstand, Bille, Brock og Høeg.
4. *DAÅ*, 1942.
5. *Thiset og Wittrup*, 1904, s. 85. *Storck*, 1910, planche 28.
6. *DBL*, 4, 1980, s. 614.
7. *KBB* 1580-1583, s. 386. *Erslev*, 1885, s. 70.
8. *KBB* 1588-1592, s. 207, jfr. s. 210. *KBB* 1588-1592, s. 210.
9. *KBB* 1593-1596, s. 530 og 682. *Erslev*, 1885, s. 49 og 34. *Erslev*, 1879, s. 45.
10. *KBB* 1593-1596, s. 565 og 659. *Aktstk.*, 1, s. 77. *Slange*, 1749, s. 99. *Aktstk.*, 1, s. 81.
11. *No.rigsreg.*, 3, 1588-1602, s. 628
12. *No.rigsreg.*, 4, 1603-1618, s. 240.
13. Se note 1/12 og 1/14. *No.rigsreg.*, 4, 1603-1618, s. 198-99.
14. *No.rigsreg.*, 4, 1603-1618, s. 323, 324, 344, 345, 398, 508. *KBB* 1609-1615, s. 755 (endnu 8/12 1614). Allerede 22/11 1609 havde J. F. dog fået kvittansiarum for Akershus len (*KBB* 1609-1615, s. 171).
15. *KBB* 1603-1608. *Erslev*, 1885, s. 40.
16. *Thiset og Wittrup*, 1904, s. 35. *Storck*, 1910, planche 11. *DBL Bricka*, 5, 1891, s. 407.
17. *DAÅ*, 1887, s. 95. *Gødesen*, 1597, s. H iij-ij b. *Rørdam*, 1868, s. 268.
18. *DAÅ*, 1942, s. 92.
19. Se *Aktstk.*, 1-2, og utallige aktstykker i *RA*. Formen Christianus f.eks. i breve til kansler Christian Friis: *HSS*, 1, s. 311-19. Se brev gengivet s. 117. Brev 27/5 1619 til universitetets rektor: *KUH*, 4, 1875, s. 692.
20. I 10 af de 15 breve til hofmesteren C. F., aftrykt i *Egh.br.*, 1, ses formen »Christen« (nr. 54-58, 63, 67-69 og 71), mens 5 (nr. 62, 64-66 og 72) har »Christian« ligesom de øvrige ca. 133 egenhændige breve til C. F. I øvrigt ses nu og da forvekslinger af de to kanslere Christian Friis og Christen Friis. Uheldigst er det, når de slås sammen til én person med én lang kanslertid og ejende gårdene Borreby og Kragerup, som i *No.rigsreg.*, 5, 1609-1618, s. 754, og *Berlien*, 1846, s. 61. Selv i en så ny publikation som *Egh.br.*, 8, 1947, skelnes i registeret ikke mellem de to kanslere, der er slået sammen til én, ligesom også i Godfred Hartmann: End lever jeg. Et udvalg af Christian IV.s breve, 1987, registeret. Ved at benytte formen Christen kan man også skelne mellem kansleren og dennes søn, der hed og skrev sig Christian Friis. Også hér er forvekslinger uheldige. I *Trap*, 5, s. 1154 betegnes »kansleren Christen Friis til Kragerup« som »sen. stiftamtmand.«

Noter til side 9-15

21. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35. *Resen*, 1640, s. D b. *Friis*, 1879, s. 4.
22. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35.
23. *Friis*, 1879, s. 4-5.
24. H. G. Olrik: Oversigt over forstandere og lærere ved den kgl. skole i Sorø 1586-1737. (Årsskift for Sorø Akademis Skole for skoleåret 1926-27), s. 7-8, 12-14, og 33. *DBL Bricka*, 16, s. 288-90.
25. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35.
26. Christian Friis til Borreby var 10 år, da han blev sendt ud, Jørgen Skeel 12 år osv.
27. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 235.
28. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35. Om Herman Nielsen, se nedenfor, s. 73. *Jens Worm*, 2, 1773, s. 115.
29. *N. M. Petersen*, 3, 1868, s. 231. *Jens Worm*, 2, 1773, s. 115.
30. *KhS*, 5.r.1, 1901-03, s. 283.
31. Sammesteds, s. 281.
32. Sammesteds.
33. *Resen*, 1640, s. D 2 b.
34. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35
35. Sammesteds. *Resen*, 1640, s. D 2 b. Matriklen fra Strasbourgs akademi-tid er ikke bevaret. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 256.
36. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 249 og 261.
37. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 35-36.
38. Samme, s. 36.
39. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 239.
40. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 36.
41. Sammesteds.
42. E. Wrangel i *PhT*, 4.r.1, 1898. s. 132; han sætter spørgsmål ved, om det var i maj.
43. Sammesteds, s. 124.
44. *N. M. Petersen*, 3, 1868. s. 26.
45. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 36.
46. *Resen*, 1640, s. D 3. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 237.
47. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 36-37.
48. *PhT*, 9.r.1, 1928, s. 38.
49. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 271. *Resen* siger, at han lærte det bedste italienske sprog: *Resen*, 1640, s. D 3 b.
50. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 269.
51. *N. M. Petersen*, 3, 1868, s. 26, opgiver tallet af danske studerende i Padova 1566-1644 til 242; i årene 1542-1709 var 26 danske studerende officiales dér. *Suhm*, 2,3, 1784, s. 11-14; C. F. fik blot lejlighed til at indskrive en enkelt i matriklen.
52. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 36.
53. *Resen*, 1640, s. D 3 b. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 36-37.
54. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 37. *Resen*, 1640, s. D 3 b.
55. *Henny Glarbo*, 1925-26, s. 233.
56. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 37.
57. *Resen*, 1640, s. D 3 b.
58. Vita et obitus Jo. Is. Pontani, 1640, s. 99; se også nedenfor s. 115-21.
59. *Resen*, 1640, s. D 3 b.
60. Sammesteds. Se også nedenfor, s. 104-46.
61. *Grundtvig*, 1872, s. 141. 1610: tallene på grundlag af samme, s. 139-43: tiden 1600-10.
62. Samme, s. 144. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 37. *Secher*, 1885-86, s. 288. Jfr. nedenfor, s. 147-52.
63. *Grundtvig*, 1872, s. 135, note 2.
64. *RA, TKIA*, 1611-12 Registrant over militære forordninger og bestallinger, s. 29-31b.
65. *KBB* 1609-1615, s. 370 og 371.
66. *Axel Larsen*, 1884, s. 7, hvor han hævder, at knægtene vistnok var nationale, rettet i samme, 1885. En liste i *Da.Mag.*, 2.r.2, 1806, s. 124, angiver, at C. F. ved indmarchen i Sverige havde 309 mand.

67. *Axel Larsen*, 1895, s. 23.
68. *DRH*, 4, s. 145.
69. Eske Brocks dagbog for 28/5 1611: *Da.Mag.*, 4.r.5, 1884, s. 132. *DRH*, 4, s. 144-45.
70. *KBB* 1609-1615, s. 398.
71. *DRH*, 4, s. 145.
72. *Axel Larsen*, 1884, s. 56; han skriver dog, at de 5 kompagnier var danske, hvilket rigtigt er rettet i samme, 1885, s. 131, *Rørdam*, 1887, s. 697.
73. Samme, 1895, s. 39.
74. C. G. Nordin: *Handlingar til uplysning af svenska krigs-historien*, 1, 1787-88, s. 7-8.
75. *Rørdam*, 1887, s. 697-98.
76. Sammesteds, s. 700.
77. *Axel Larsen*, 1895, s. 37.
78. *RA, TKIA*, 1611 Registrant over militære forordninger og bestillinger, s. 89b.
79. *Da.Mag.*, 2.r.2., 1806, s. 33.
80. *KBB* 1609-1615, s. 433.
81. Sammesteds, s. 434.
82. Se det foregående.
83. Fire latinske breve fra C. F. til kansler Christian Friis, dat. Kalmar 25/1, 2/2, 15/4 og 3/5 1612, i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, trykt *HSS*, 1, s. 311-16. Endnu to breve fra C. F. til kansleren fra Kalmarkrigen kendes, se note 1/89.
84. *Schäfer*, 1902, s. 336. *Cronholm*, 1, s. 98. *Hallenberg*, 2, 1790, s. 434.
85. *Hallenberg*, 2, 1790, s. 434. *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, brev fra Christian Friis og Breide Rantzau 25/7 1612 til Chr. 4. *Cronholm*, 1, 1857, s. 154. *Jahn*, 1, 1820, s. 198.
86. *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, Gert Rantzau 25/7 1612 til kansleren og statholderen. C. F. giver i sit i note 1/89 nævnte brev 7/7 1612 en beretning om sin indsættelse som statholder på Øland. *Cronholm*, 1, 1857, s. 154.
87. *Cronholm*, 1, 1857, s. 192.
88. Sammesteds.
89. Sammesteds, s. 154. *Hallenberg*, 2, 1790, s. 485. Om C. F.s vanskeligheder som statsholder på Øland vidner også hans breve af 7/7 og 13/7 til kansleren, i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, det første trykt i *HSS*, 1, s. 316-19.
90. *Axel Larsen*, 1885, s. 255.
91. *Erslev*, 1885, s. 12, og *Jesper Brochmand*, 1640.
92. *Rothe*, 2, 1753, s. 542-43. *Erslev*, 1885, s. 12. Se også *KBB* 1616-1620, s. 264-65.
93. *KB*, Ny kgl. Saml. 1005,4°. Om dateringen til ca. 1618 – således *Rørdam* og *Wadén* ud fra omtalen af »almanakken« i Chr.4.s egenhændige brev af 14/12 1617 (*Egh.br.*, 1, s. 125) – se nedenfor, hvor »almanakken« sættes i forbindelse med et andet af C. F.s arbejder.
94. Det er *Rørdam*, som først har tillagt C. F. dette håndskrift: *HSS*, 1, s. 299.
95. Jfr. sammesteds.
96. Under 27/1 (1612) omtales, at den danske hær kom til Gullberg kl. 3 »mane, ut puto« indskyder C. F. i margenen og markerer herved sit eget standpunkt til teksten i forlægget. Under 3/2 siges, at kongen om natten boede i »Encke« (?Erska), hvilket C. F. har haft svært ved at læse, hvorfor han i margenen har skrevet »non bene legi potuit«.
97. *Wadén*, 1936, s. 147-49, mener da også modsat *Rørdam*, at der ikke kan være tale om én af Chr.4.s skrivekalendere.
98. *Wadén*, 1936 s. 148 og 150.
99. Ingvar Andersson peger i en anmeldelse i *Scandia*, 9, 1936, s. 311 af *Wadéns* arbejde på en sådan feltkancellijournal.
100. *Beckett*, 1914, s. 84-85 og 259. *Burman Becker*, 1858-59, s. 236-40.
101. *Burman Becker*, 1858-59. *Beckett*, 1914, s. 259.
102. Arket, hvis side 1 er gengivet s. 19, findes i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 1616-23. Det ligger inden i et andet dobbeltark, på hvis forside med skriverhånd på tysk er optegnet titlerne på de 18 tapeter, med datoer for begivenhederne. En af datoerne har stået blank og er udfyldt med C. F.s hånd (17. Brauade fur Waxholmb): »1. septembris

Noter til side 20-26

1612«, hvilket viser C. F.s arbejde med stoffet. Om hans førnævnte skrift står i forbindelse med udarbejdelsen af tapeterne, er ikke afgjort. Det omfatter dog blot tiden 9/1-16/12 1612, og blot 11 af de 18 tapeters begivenheder ligger i dette tidsrum.

2. Prinsens hofmester og udnævnelserne i Kolding i december 1616

1. *Erslev*, 1885, s. 19. *KBB* 1609-1615, s. 580-81.
2. *KBB* 1609-1615, s. 646.
3. *Slange*, 1749, s. 353.
4. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 40-41.
5. Samme, s. 39-40. *Resen*, 1640, s. E b.
6. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 39. *DAÅ*, 1939 s. 105.
7. Herom vidner også C. F.s breve til kansleren under Kalmarkrigen og det, at kansleren har medbesøgt det ældste kendte af C. F.s ejendomspapirer (fra 1609, se note 12/39).
8. *DAÅ*, 1939, s. 103.
9. Sammesteds.
10. *DAÅ*, 1939 s. 106, der dog fejlagtigt angiver, at Hans Witttrup døde 1624; han døde senest 1599: *DBL*, 3. udg., 4. 1980, s. 620.
11. *DAÅ*, 1939 s. 106, jfr. dog foregående note. *Resen*, 1640, s. Eb.
12. *Erslev*, 1885, s. 16.
13. *Suhm*, 2,3, 1784, s. 98-99.
14. Ses af foregående.
15. *Brochmand*, 1640 s. 40-41.
16. Se *KBB* 1609-1615, s. 799-800.
17. Fremgår af bestallingen, se foregående note.
18. *Egh.br.*, 1, s. 89-92.
19. Kay Rantzaus forleningsbrev på Kbh.s Slot er enslydende med C. F.s af 20/6 1614 og nævnt i *KBB* 1609-1615, s. 791. *Erslev*, 1885, s. 79. C. F. omtales som tidligere lensmand på Bakke Kloster i *No.rigsreg.*, 5, 1619-1627, s. 128 og 478.
20. Bevarede breve fra Chr.4. til hofmesteren C. F.: *Egh.br.*, 1, nr. 55-58, 62-69 og 71-72. Et senere brev fra hertug Ulrik til C. F., dat. Grossen Glogau 12/8 1632, trykt *HSS*, 2, s. 126, giver indtryk af et venligt forhold mellem de to. Vedr. et senere brev fra Christian Ulrik Gyldeløve til C. F. samt flere fra den udvalgte prins, se nedenfor, s. 42. *Egh.br.*, 1, nr. 55 og 62.
21. *Egh.br.*, 1, nr. 55-58., 62-63, 65-66 osv.
22. Sammesteds, nr. 56-58, 62, 71-72.
23. Sammesteds, nr. 55.
24. Sammesteds, nr. 64. *KBB* 1609-1615, s. 771.
25. Om denne sag, se bl.a. *Rosenberg*, 3, 1885, s. 250. *KUH*, 3, s. 278-88 og 296-98, og *KhS*, 1.r.1, 1849-52, s. 481-509. *DKL*, 3, s. 46. *KBB* 1609-1615, s. 823-24.
26. *KBB* 1616-1620, s. 192.
27. *DBL*, 3. udg., 4, 1980, s. 623.
28. *Heldvad*, 1617, s. A1 b.
29. *KBB* 1616-1620, s. 95-96. jfr. *Heldvad*, 1617.
30. *KBB* 1616-1620, s. 90. *Egh.br.*, 1, nr. 72, dat. Haderslev 18/11.
31. Sammesteds, nr. 73.
32. Artiklerne om Johan Friis, Niels Kås, Manderup Parsberg og Christian Friis i *DBL*.
33. *Grundtvig*, 1872, s. 159-64. Artiklerne i *DBL*.
34. *Grundtvig*, 1872, s. 160 og 161.
35. Sammesteds.
36. *KBB* 1616-1620, s. 72-73. Desværre giver Chr.4.s dagbøger (og andet materiale) ingen oplysninger om, hvor de kgl. børn og dermed sikkert C. F. opholdt sig netop 4/9 1616 (bestallingens dato). Men 18/9 1616 daterede C. F. en stambogsindførsel i Skanderborg: *Helk*, 1987, s. 214. I kongens dagborg hedder det 20/8 1616: »Børnene allesam-

- men kom samme dag til Frederiksborg« og dagen efter: »Børnene kom til Roskilde,« (Suhm: Nye saml., 2, 2, 1793, s. 110). 27/2 1617 skriver kongen: »Drog jeg med børnene og hoflejren fra Skanderborg til Horsens.« (Da.Saml., 1.r.5, 1869-70, s. 51), og hermed stemmer, at C. F.s ældste søn, Christian, er født på Skanderborg 17/1 1617. Jfr. også *KBB* 1616-1620, s. 33-34 og 70, trykt *KS*, 1, s. 385-86.
37. Se s. 144-45.
  38. Af de 11 adelsmænd, hvis fødselsår er kendt, var C. F. den yngste: C. F. født 1581, Jørgen Lunge 1577, Albret Skeel 1572, Breide Rantzau 1556, Gert Rantzau 1558, Anders Bille 1580, Ditlev Rantzau 1577, Anders Sinkclair 1555, Jens Sparre 1577, Marquard Pentz ?, Ulrik Sandberg 1552, Jørgen Skeel 1578. *Heldvad*, 1617 s. Aij-Aiij.
  39. Flere eksemplarer af ordenstegnet er bevaret, således ét på Frederiksborg og tre på Rosenborg.
  40. *Helvad*, 1617, s. Aijj. Jfr. også Worms brev til Johs. Cabeljavius 1630: *Epp.*, 1, s. 402, *Worms breve*, 1, s. 232-33.
  41. *Egh.br.*, 3, s. 281, note 1. Der er uenighed om ordenstegnets form; det står imidlertid fast, at ordenstegnet i 1616 var en væbnet arm, i 1634 en elefant (jfr. *Egh.br.*, 3, s. 327); den kombination af de to ordener, der kendes (afbildet f.eks. i *DRH*, 4, s. 119) kunne da stamme fra ridderslagningen 1634 (således Chr. Bruun i *Da.Saml.*, 1.r.6, 1870-71, s. 322-23; jfr. i øvrigt de forskellige opfattelser i *Egh.br.*, 3, s. 281, note 1. *Bircherod*, 1704, s. 13, *H. F. Grandjean*, 1903, *Werlauff*, 1859, s. 30, *Slange*, 1749, s. 387, 767, 783. Chr. Bruun i *Da.Saml.*, 1.r.6, 1870-71, s. 321-24). Spørgsmålet er dog meget indviklet. Kombinationen kan også stamme fra tiden før 1634. I Klevenfeldts efterladte afhandling, trykt *Suhm*, 1,1, 1779, s. 48-59, er opregnet en række portrætter i dennes eje. Bl.a. nævnes et portræt fra 1625 af Albret Skeel med elefantordenen med vedføjte væbnet arm. Mærkeligt i Klevenfeldts afhandling er dog beskrivelsen, s. 57, af et af hans malerier, forestillende »Kantsler Christian Friis med en ordens kiede af et original malerie. Den består af runde ringdannede leed, neden i hænger en elefant i et tårn, på hvis side sees et ansigt. På elephantens side, som i de fire hjørner er prydet med fire store stene, ses i midten en blåagtig harnisket arm i blå felt, holdende et guult sværd. På elephantens hals sidder en morian med hænderne bag ved sig.« Er dette maleri virkelig af C. F., findes det næppe mere. På det hér senere, s. 163, omtalte maleri ser man ham med elefantordenen.
  42. *Egh.br.*, 3, nr. 327: 5/9 1634.

3. Forholdet til Christian 4.

1. Jfr. *Arup*, 2, 1932, s. 661, vistnok på grundlag af *DRH*, 4, s. 103.
2. I *KBB* opregnes ved missive af 21/7 1621 om oprettelse af saltkompagnier (s. 129-30) »allt rådet«, hvilket i virkeligheden vil sige alle råderne med undtagelse alene af C. F.; denne vides netop at have deltaget. Lignende eksempler (hvor dog heller ikke Norges statholder er med) i *KBB* 1616-1620, s. 501, 570, 1621-1623, s. 439, 1627-1629, s. 128, 1630-1632, s. 909, 1635-1636, s. 162, 397, 558.
3. C. F. og Breide Rantzau ser man optræde sammen, f.eks. over for gesandter: *Egh.br.*, 1, nr. 85 og 87 og andre, se i øvrigt senere om Frantz Rantzau.
4. *Sachs*, 1921, s. 124. Instruksen trykt i *Egh.br.*, 4, s. 131-32, omtales senere.
5. *Sachs*, 1921, s. 124. *Egh.br.*, 1, s. 111-12, 265. Breve i *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 30/3 1616 og 2/5 1612; *Egh.br.*, 1, s. 33-34, 45. Breve i *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg 5/12 1611, 9/5, 13/5, 8/6 1612, 15/7 1617 og 16/8 1617. O. Blom: Kristian den Fjerdes artilleri, 1877, s. 16-17. Breve i *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 2/5 og 8/6 1612; 5/7, 9/7, 24/7 og 27/8 1612.
6. *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 25/6 1612.
7. Talrige tilfælde i *KBB*, også for C. F.s vedkommende, omtales i teksten.
8. *Egh.br.*, 1, nr. 95, 139, 159; andre eksempler: nr. 144, 158-61, 166-67, 181, 184, 188, 193, 229, 231-32, 240-41, 243, 247.
9. Således *Egh.br.*, 1, nr. 237-40.
10. *Egh.br.*, 2, nr. *KBB* 1624-1626, s. 397: ca. 30/4, trykt *KD*, 5, s. 78. *Aktstk.*, 1, s. 461.

Noter til side 31-36

- Jfr. *Slange*, 1749, s. 520.
11. *KBB* 1624-1626, s. 400.
  12. Koncepter i *Da.Kanc.*, B 157, IV. Koncepter til breve fra kansleren, 1620-22 og 1625.
  13. Fremgår af *KBB* hvor man ser især rentemestrene beskæftige sig med denne.
  14. *KBB* 1624-1626, s. 400.
  15. Trykt *CCD*, 4, s. 745-47.
  16. *KBB* 1624-1626, s. 485-86.
  17. *RA*, *Da.Kanc.*, B 157, IV. Koncepter til breve fra kansleren, 25/8 1625.
  18. *KBB* 1624-1626, s. 487.
  19. *RA*, *Da.Kanc.*, B 157, IV. Koncepter til breve fra kansleren, 1625 26/8 og 23/9 til Holger Rosenkrantz, 27/8 til Hans Lindenov. C. F. har også skrevet koncept, eller snarere anvisninger, til missive til lensmændene om fremsendelse af proviant på Weseren, 17/9 1625: *RA*, *Da.Kanc.*, B 55, Koncepter til *Sjæl.reg.*, trykt *KBB* 1624-1626, s. 503-05 (uddrag). C. F. forhandlede i sept. 1625 med borgmesteren i Holbæk om leverancer: Albert Thomsen: *Holbæk købstads historie*, 1936-37, 1, s. 210-11.
  20. *Da.Kanc.*, B 157, I: konceptark med C. F.s hånd, med koncepter til to udat. breve til Chr.4.; da det første brev omtaler den brunsvigske traktation (den nedersachsiske kredsdag i Braunschweig aug. 1625-febr. 1626, se *Egh.br.*, 1, s. 458-59, note 3; 2, s. 431 og 621; *DRH*, 4, s. 181) og da det andet omtaler særlige forhold vedr. Ernst von Mansfeld (nævner, at han har kvarteret sig til Travemünde, hvilket skete ca. 8-9/1 1626, se *Opel*, 1878, s. 429) og da det nævner særlige forhold vedr. Christian og Hans Ulriks penge (jfr. *KBB* 1624-1626, s. 564), kan konceptarket vistnok dateres til omkring nytår 1626-jan. 1626.
  21. *KBB* 1624-1626, s. 735.
  22. *Vedel Simonsen*, 1845, s. 37 og 40.
  23. *CCD*, 4, s. 354-57.
  24. *CCD*, 4, s. 357-60. Koncept i *RA*, *Da.Kanc.*, B 55, Koncepter til *Sjæl.reg.* Se også Sechers indledning i *CCD*, 4, s. 357.
  25. *Aktstk.*, 2, s. 110-12.
  26. Til ovenanførte kunne føjes, at C. F. under krigen har ført en del korrespondance med dronning Sophie, især vedr. krigen, og har været bindeled mellem hende og sønnen. I *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, findes 11 breve fra Sophie til C. F. (1625 22/12, 1626 30/1, 16/3, 20/3, 30/3, 1/4, 20/4, 22/12, 1627 28/1 og 4/8, 1628 9/4), mens C. F.s breve synes tabt.
  27. *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 224. *DRH*, 4, s. 187-88. *Egh.br.*, 2, s. 64: Chr.4. i brev til C. F. 27/3 1627.
  28. Idet alle brevene vedr. C. F.s mageskifter 1626-27 er dateret steder, hvor kongen opholdt sig under krigen: Boizenburg, hovedkvarteret i Stade og Glückstadt: *KS*, 1, s. 435; *KBB* 1624-1626, s. 847, 1627-1629, s. 26, 73, 92 og 847-48, samt i øvrigt nedenfor, kapitel 11.
  29. Se nedenfor, s. 110.
  30. *KBB* 1627-1629, s. 37. *Aktstk.*, 2, s. 110.
  31. *KBB* 1627-1629, s. 50, note 1. C. F. underskrifter: *KBB* 1627-1629, s. 50, 86, 88, 91, 113, 125, 132, 138, 143, 146, 147, 242, 355, 366-69, 380, 461, 462, 514, 832; 1630-1623: s. 132-36, 141, 161, 225, 470, 473, 506, 571. *DKL*, 3, s. 127.
  32. *KBB* 1627-1629, s. 166. *Aktstk.*, 2, s. 112. Siden 5/9 var C. F. iflg. *Aktstk.*, 2, s. 112, ikke til stede i Kbh., og fra omkring midten af sept. er Chr.4. atter i Kbh., se *KBB*.
  33. *Aktstk.*, 2, s. 3. *Fridericia*, 1, 1876, s. 81. *Grundtvig*, 1872, s. 133.
  34. Fremgår af *Aktstk.* og af forskellige papirer i *RA*, herom i hovedtræk s. 149-51.
  35. De øvrige rådets gennemsnitsalder var 1627 49 år.
  36. *DBL*, 3. udg., 11, 1982, s. 616.
  37. *Fridericia*, 1, 1876, s. 81. *Vedel Simonsen*, 1845, s. 41-42.
  38. I et brev til Fr. Urne 28/6 1632 skriver Chr.4. om sine døtre, at »de tre ældste ere solde så dyre, som de kand gielde«: *Egh.br.*, 3, s. 27 (da var jo Anna Kathrine forlovet med Frantz Rantzau, Sophie Elisabeth med Christian Pentz og Leonora Christina med Corfitz Ulfeldt). Den svenske agent Anders Svensson betegner flere gange i sine

- relationer Chr.4.s børn med Kirsten Munk som slegfredbørn. Et forsøg af Chr.4. på at hæve deres anseelse var også hans udnævnelse af dem 1627 til grevinder af Holsten (*DRH*, 4, s. 194.).
39. *DBL Bricka*, 13, s. 428. *DBL*, 3. udg., 11, 1982, s. 616-17. Om F. R. skriver Feggræus 8/1 1631 til Gustav 2. Adolf, at han »är en ung man och föga med honom bewändt«: *KB*, Allenske Sager, I, nr. 11.
  40. *KBB* 1624-1626, s. 853. *Aktstk.*, 2, s. 2.
  41. *Vedel Simonsen*, 1845, s. 45. C. F. havde på denne tid en anden diskussion: sammesteds, s. 43: 15. (feb. 1627) var Otte Kruse i Odense, som af hans tjeneste hos prinsen af Hans Maj. aftakket var (formodentlig i anledning af affæren med Anne Lykke); og var kansleren og han for rådet i nogen disput sammen.
  42. Nedenfor, s. 149-50.
  43. Omtales nedenfor, s. 40.
  44. Vil fremgå af det følgende.
  45. Bertel Knudsen Aquilonius: *Odorum novarum libri II* ..., 1630, s. A1 b. I *AC* 18/1 1617 (*HSS*, 4, s. 282) kaldes Breide Rantzau »vicarius regius,« hvad der også angiver hans betydningsfulde stilling.
  46. P. L. M. i *Courmenin*, 1664, se nedenfor, s. 158.
  47. Samme, s. 250.
  48. Det var også til F. R. *Courmenin* skrev 30/6 1629, da han var kommet til Helsingør, for at meddele sin ankomst og bede ham underrette kongen derom: *Courmenin*, 1664, s. 49. C. F. selv synes dog først 6/7 at være kommet til Kbh.: sammesteds.
  49. *Egh.br.*, 2, nr. 236, 245, 333. Når de svenske agenter eller residenter i Helsingør forhandlede med den danske regering, var det ofte med kansler + statholder, se *Adlersparre*, 3, 1797, s. 111, 112, 162, 172 (også brev fra C. F. og F. R.), 210, 266, 268; med den hollandske agent: sammesteds, s. 170. *Aktstk.*, 2, s. 95, 123, 137, 218, 277. I *Aktstk.*, 2, ses adskillige eksempler på, at råder stiler særbetænkning til F. R. *KBB* 1627-1629, s. 44, 226, 1630-1632: s. 134, 398, 694-95. *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 28/6 og 18/7 1628, 5/4 1629, breve 25/6 og 18/7 1628 fra enkedronning Sophie og brev 18/9 1632 fra F. R. og C. F. til Iver Vind.
  50. *Egh.br.*, 2, nr. 126, 219, 236, 245, 333.
  51. Sammesteds, s. 38-39.
  52. Eksempler vedr. Kongens København: *KBB* 1627-1629, s. 211-12, 261, 393, 648, 816; 1630-1632, s. 66-67, 118, 125-26, 197, 402, 416, 463, 683. *Egh.br.*, 2, nr. 57. Eksempler vedr. forsyninger: *KBB* 1627-1629, s. 113, 170, 190, 197, 217, 230, 249, 260, 708. *Egh.br.*, 2, s. 99, note 5, nr. 265. Eksempler vedr. Kejsrerkrigen: *KBB* 1627-1629, s. 113, 168-69, 170, 182, 190, 198, 200, 217, 237, 249, 260, 338, 360, 362, 363, 441, 519; 1630-1632, s. 21, 234-35, 413, 426, 432, 647. *Egh.br.*, 2, nr. 136, 178, 265. Eksempler vedr. Holmen: *KBB* 1627-1629, s. 89, 201, 352, 677. Admiralen på Holmen: *KBB* 1630-1632, s. 272. Eksempler vedr. lenene: *KBB* 1627-1629, s. 73, 89, 133, 185, 818, 1630-1632, s. 88, 97-98, 201, 264, 327, 468. Eksempler vedr. kongens tjenere: *KBB* 1627-1629, s. 89, 90, 128-29, 213, 217, 218, 233, 235, 262, 264, 344, 444, 579, 719. *KBB* 1630-1632, s. 20, 153, 175-76, 249. Toldembedsmænd og Rentekammer: *KBB* 1627-1629, s. 145, 213, 216, 217, 233, 235, 236, 238-39, 248, 257, 258, 262, 313. *Egh.br.*, 2, nr. 114, 129, 240, 248, s. 130, 161 note 1, 192, 209 note 1, 279. Kompagnier: *KBB* 1627-1629, s. 133-34, 651, 664, 1630-1632, s. 449, 654. Bygningsarbejder: *KBB* 1627-1629, s. 338, 1630-1632, s. 131. *Egh.br.*, 2, nr. 305-06. Forsyninger til fæstningerne: *KBB* 1627-1629, s. 460, 506, 1630-1632, s. 28, 29. Pas: *KBB* 1627-1629, s. 658, 1630-1632, s. 169, 485. *Egh.br.*, 2, nr. 65. Andre forhold: f.eks. var det F. R., der skulle fremsende revers til Ernst Normand, da C. F. i 1627 fik jus patronatus til Ørslev Kirke, se *KBB* 1627-1629, s. 75. Jfr. også 614, 656, 664-65, 820.
  53. *Aktstk.*, 2, s. 314. Gennemsnitsalderen for de øvrige rigsråder var 1632 50 år.
  54. *Arup*, 3, 1955, s. 47, formoder med urette, at C. F. har sat igennem, at F. R. skulle overtage det lån på godt 6.000 rdl., han i april 1628 havde ydet kongen; dette var sket allerede i 1628, jfr. nedenfor, s. 162, med note 12/72-73.
  55. *Aktstk.*, 1-2, hvor C. F. med få undtagelser, hvor han ikke var til stede – se s. 147-49 –

Noter til side 39-42

- som den første har sat sit navn under, med undtagelse altså af aktstykkerne fra F. R. S. rigshofmestertid, *Aktstk.*, 2, s. 324-38.
56. *Sachs*, 1921. s. 124.
57. L. Laursen i Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg., 20, 1926, s. 182.
58. Se note 3/59. Desuden *KBB* 1630-1632, s. 966. *Egh.br.*, 3, s. 60. *Aktstk.*, 2, s. 334-35.
59. Rentekammeret: se *KBB* 1630-1632, s. 740, 761, 815, 862, 878, 892. Toldvæsenet: *KBB* 1630-1632, s. 773. *Egh.br.*, 3, nr. 57. Hofholdningen: eksempel *KBB* 1630-1632, s. 726. Hæren: *KBB* 1630-1632, s. 726, 875. Flåden: eksempel: *KBB* 1630-1632, s. 875. Militærudgifter: *KBB* 1630-1632, s. 726. *Egh.br.*, 3, nr. 44. Fæstnings- og byggearbejder: *KBB* 1630-1632, s. 740-41, 866, 882. *Egh.br.*, 3, nr. 25. Kongens tjenere: *KBB* 1630-1632, s. 741. Krongods og bygninger: eksempler *KBB* 1630-1632, s. 849, 858, 882.
60. Chr.4. synes virkelig at have følt tabet af rigshofmesteren: *Egh.br.*, 3, s. 56.
61. Se f.eks. *KBB* 1635-1636, s. 309, 1637-1639, s. 508, 863, 873; 309-10.
62. *Egh.br.*, 4, s. 130; 131-32.
63. Slesvig: instruks: *Egh.br.*, 1, s. 112; se også s. 113-14. *Aktstk.*, 1, s. 228. På grund af sit embede som kansler er C. F. dog kun en enkelt gang benyttet som egentlig gesandt (i 1628 til Sverige, se Emil Marquard: Danske gesandter og gesandtskabspersonale indtil 1914, 1952, s. 55; C. F. hér også s. 4 og 19: Lübeck 1629). Kristianstad: *KBB* 1616-1620, s. 377-78. Grænsemøde jan.-febr. 1619: *Aktstk.*, 1, s. 259. *Chr.4.s dagbog* i *Mag for reiseiagt.*, 4, 1825, s. 448. *Laursen*, 3, 1916, s. 344-45. Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1816 og 1817, s. 106-07. Grænsemøde maj-juni 1624: *KBB* 1624-1626, s. 114-15. *Aktstk.*, 1, s. 434-45. En række missiver fra kommissærerne i Knærød i *KBB* 1624-1626, s. 145-63. *Egh.br.*, 1, nr. 267-72.
64. *Aktstk.*, 1, s. 97, 120-21, 168. *Laursen*, 4, 1918, s. 16. *Egh.br.*, 2, nr. 95, 97, 99; s. 106-07, 108-10, 111. *KBB* 1627-1629, s. 233-34; s. 401-02. *Aktstk.*, 2, s. 126, 170-71. *Egh.br.*, 2, nr. 133. *Fridericia*, 1, 1876, s. 37-40, 49-50. *Slange*, 1749, s. 643. *Laursen*, 4, 1918, s. 52-75.
65. *Aktstk.*, 2, s. 318 og 457.
66. *KBB* 1616-1620, s. 808, 856; 1621-1623, s. 455-56; 1627-1629, s. 35, 47, 347-48, 576, 742; 1630-1632, s. 95-96, 412, 771; 1633-1634, s. 15, 177, 304; 1635-1636, s. 121, 262. 1637-1639, s. 91.
67. *KBB* 1627-1629, s. 324, 1630-1632, s. 112, 386, 687, 798, 847. 1624-1626, s. 541, 554; 1633-1634, s. 770, 799. 1637-1639, s. 805. 1616-1620, s. 331. Claus Dås regnskaber over kontribution 1629 af adelen: *KBB* 1630-1632, s. 417. C. F.s andre revisionsarbejder: *KBB* 1635-1636, s. 156, 213, 564, 749. 1637-1639, s. 108, 156, 413, jfr. s. 365, jfr. også nedenfor.
68. Se *KBB* 1624-1626, s. 853; 1630-1632, s. 32; 1635-1636, s. 352, 482, 534, 636.
69. Se Chr.4.s brev til C. F. 15/7 1631: *Egh.br.*, 8, nr. 389. Om episoden Albert Olsen i anmeldelse i *HT*, 11.r.2, 1947-49, s. 317.
70. Fegræus i brev 22/11 1630 til G.2.A., hvor han gør rede for, at han nu næsten kender forholdene ved hoffet; man skal først hemmeligt disponere de fornemste af rådet til det, man ønsker, siden, når de driver på kongen, er denne snart overtalt: *Adlersparre*, 3, 1797, s. 260-61. Nedenfor, s. 135.
71. *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 17/8 1634; 5/1 1635: Palle Rosenkrantz tilskriver på prinsens befaling C. F. om at tale med kongen om en magisters antagelse til hofprædikant. Christian (5.)s breve, 1, 1952, s. 174, 215, 365: miss. til C. F. 25/3 og 3/8 1635 og 4/7 1637. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 21/9 1631, 12/10 1635; 13/9 1635, se også note 2/20. *Fridericia*, 1, 1876, s. 67-68, hævder ganske vist, at prinsen og kansleren var uvenner, men synes blot at bygge på Fegræus i skrivelse af 22/12 1632 til det svenske rigsråd. Jfr. hér også Christian (5.)s breve, 1, 1952, s. 308.
72. Blot i få tilfælde er det muligt med nogenlunde sikkerhed at fastslå dette; udover det neden for omtalte, kan nævnes, at C. F. måske har taget initiativet til fastsættelse af en bededag og afholdelse af herredag i 1625, se *Egh.br.*, 1, s. 466-67. Se nedenfor, kapitel 6. *Egh.br.*, 4, s. 18.

4. Rigsråd og rigsrådets leder, mellem konge og råd

1. Rådets betænkninger 4/1, 8/1 og 10/1 1628: *Aktstk.*, 2, s. 101-03, samt rådet til Holger Rosenkrantz 7/1 1628: sammesteds, s. 109; rådets betænkninger 19/3, 21/3 og 23/3 1629: sammesteds, s. 178-81, jfr. s. 172-73. Her er ikke medregnet delvise råds møder, hvor C. F. naturligvis ikke var med i alle tilfælde, f.eks. ikke ca. 1/11 1629: *Aktstk.*, 2, s. 211, heller ikke 11/1 1637, sammesteds, s. 427 og 429-31. Dog er der tilfælde, hvor han var deltager i et jysk råds møde: sammesteds, s. 392, og et jysk-fynsk: sammesteds, s. 503. Hertil kan føjes, at C. F. heller ikke har underskrevet rådets begæringer til kongen 4/12 1638, skønt der foran Jørgen Urnes navn er sat plads af dertil (*Aktstk.*, 2, s. 500) og han har underskrevet rådets betænkning af samme dato (sammesteds, s. 499); det samme gælder rådets betænkning 4/1 1639, hvor der også er en åben plads til hans navn; han har underskrevet betænkningerne tre dage senere (7/1, sammesteds, s. 509) og fem dage tidligere (30/12 1638, s. 507).
2. *Aktstk.*, 3, s. 580-81.
3. Eksempler *Aktstk.*, 1, s. 276, 308, 340, 352, 400; 2, s. 60, 78 osv. *Aktstk.*, 1, s. 317, 439; 2, s. 245, 428. *Egh.br.*, 1, nr. 88. *Aktstk.*, 1, s. 229-30, 232, 247, 264, 277, 361, 365, 400; 2, s. 60, 141, 320. *Egh.br.*, 1, nr. 257, 263; 2, nr. 97-98. *Aktstk.*, 1, s. 229, 247, 267, 407, 454; 2, s. 407, 440. *Egh.br.*, 1, s. 122; 4, s. 136-37. *Egh.br.*, 1, nr. 257; 2, nr. 97, vigtige, idet det fremgår, at C. F. selv kan sætte punkter i propositionen. Af den proposition, han egenhændigt skrev (trykt: *Molbech*, 1, 1848, s. 156-58) efter modtagelsen af det førstnævnte brev, ses, at han optog kongens 8 punkter, men ændrede den forvirrede orden til en mere logisk, og føjede et 9. punkt til: om lenene. *Egh.br.*, 1, nr. 209. *Aktstk.*, 2, s. 29, 185, 283.
4. Således, når det var marsken, der forelagde propositionen.
5. Af de bevarede rådsbetænkninger og resolutioner har C. F. skrevet koncept eller udkast til adskillige, især fra hans første kanslertid, se: *Aktstk.*, 1, s. 233-34, 248-51, 252-53, 317-19, 319-20, 350-52, 367-68, 477-78, 479-82, 386-87, 425, 484; 2, s. 138. *Tandrup*, 1979, 1, s. 135, note 78, ser det forholdsvis lille antal – »kun 4-5 virkelige rådsindlæg« – som udtryk for, at C. F.s indflydelse ikke nåede ud over den, der øvedes af råder som Jakob Ulfeldt, Christian Holck og Holger Rosenkrantz, men tager ikke i betragtning, at tallet kan være påvirket af kanslerens særlige betroede og travle stilling og af det forhold, at rådets resolutioner oftest blev sat på papiret af en af de yngre råder. Vurderingen sammesteds, at C. F. havde en »ikke altfor fremtrædende stilling i rådet« er temmelig løst underbygget og modsiges også for en væsentlig del af udtalelsen sammesteds s. 136, at »Kanslerens syn på Sverige bliver særlig vigtigt, fordi det mere end nogen anden var ham, der kom til at præge rådets og dermed også delvis Danmarks svenske politik i årene op mod 1625« – og dette er endda udtrykt i en bog, der netop ser forholdet til Sverige som det væsentlige i »En politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen ...« C. F. optræder da også så meget i bogen, at forfatteren har opgivet at medtage ham i registret, på samme måde som det også er opgivet for Christian 4., Gustav 2. Adolf og Axel Oxenstierna.
6. *Aktstk.*, 2, s. 363. *Aktstk.*, 1, s. 409; 2, s. 363, 518. *Aktstk.*, 1, s. 247-51. Eske Brocks Dagbog i *Da.Saml.*, 2.r.3, 1873-74, s. 202.
7. *Egh.br.*, 2, s. 108-10. *Aktstk.*, 2, s. 60.
8. Se note 4/3
9. *Aktstk.*, 1, s. 317.
10. *Aktstk.*, 3, s. 581. Jfr. *Fridericia*, 1, 1876 s. 69-70.
11. *Aktstk.*, 2, s. 164, 255 og 281. Ved miss. 22/10 1629 (*KBB* 1627-1629, s. 803) blev det befaleet C. F. – tillige med de andre råder – at erklære sig over for kongen om, på hvilket tidspunkt han syntes der igen burde udstedes kornforbud; en betænkning af ham er ikke bevaret.
12. Eksempler *Aktstk.*, 2, s. 144 (C. F.s bemærkning på Klaus Dås betænkning), 163.
13. 17 særbetænkninger af Albret Skeel fra C. F.s tid er bevaret, heraf 12 stilet til C. F., 1 til Chr.4. 4 ubestemte. 13 særbetænkninger af Tage Thott fra C. F.s tid, heraf 9 til

Noter til side 45-50

- C. F., 1 til Chr.4., 3 ubestemte. 10 særbetænkninger af Mogens Kås fra C. F.s tid, 0 til C. F., 1 til Frantz Rantzau, 1 til Chr.4., 3 til Iver Vind, 5 ubestemte.
14. *Aktstk.*, 2, s. 384-86.
  15. C. F.s betænkning sammesteds, s. 281.
  16. Se nedenfor, kapitel 9 og 13.
  17. Om hele sagen: *KBB* 1633-1634, s. 195. Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter, 1813, s. 33-47. *Aktstk.*, 2, s. 372, 382-83.
  18. Poul Johs. Jørgensen i Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg., 14, 1923, s. 407.
  19. Undtagelserne er 1617, 1620, 1625, 1627, 1629 og 1634 (altså også et tilfælde i 1630'erne, i modstrid med *Arup*, 3, 1955, s. 130). 1636: *KBB* 1635-1636, s. 396 og 557. *Arup*, 3, 1955, s. 130, mener, at C. F. standsede den slendrian, at der ikke hvert år holdtes herredag, men noget bestemt herom kan næppe siges. C. F. initiativ til herredag febr. 1626: *Egh.br.*, 1, nr. 328 og note 2 til s. 467. C. F. har i nogle tilfælde fået brev om, at der skulle holdes herredag den og den dag, og at han skulle møde til retterting (mens han *ikke* nævnes i andre lignende breve): *KBB* 1621-1623, s. 191-92 (759), 1624-1626, s. 580, 1627-1629, s. 255, 1630-1632, s. 611.
  20. Nedenfor, kapitel 6.

5. Kancelliets leder

1. *Sachs*, 1921, s. 127. *Poul Johs. Jørgensen*, 1922, s. 516.
2. Talrige breve i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Trykte eksempler i Erik Kroman (udg.): *Danske adelsbreve fra tiden indtil 1660. Fra Rigsarkivets samlinger*, 3, 1953, nr. 26 + s. 14 og 27. Chr. (5.)s breve, 1, s. 174, 215, 365. Breve, supplikationer osv. stiledes ofte til C. F., talrige eksempler omtalte sted og to trykt *KBB* 1627-1629, s. 576 og 718. Talrige eksempler i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Jfr. kapitel 11.
3. *Egh.br.*, 3, s. 308-09/ *A.D. Jørgensen*, 1884, tillæg nr. 32, 33 og 37. *KBB* 1624-1626, s. 354. *Egh.br.*, 3, s. 304-05.
4. *Poul Johs. Jørgensen*, 1922, s. 516.
5. Sammesteds.
6. *Sachs*, 1921, s. 126-27.
7. *CCD*, Indledning, s. 10. *Fridericia*, 2, 1881, s. 195.
8. Se kapitel 11.
9. VA, 11, 1962, s.l. Poul Johs. Jørgensen i Salmonsens, 2. udg. 13, 1922, s. 490.
10. F.eks. *Egh.br.*, 1, s. 349. C. F. har også haft at gøre med personalet i Ty.Kanc., som det ses af flere skrivelser i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, eksempler 29/7 1617, 25/7 1618.
11. Fremgår ofte af Chr.4.s breve til f.eks. Frederik Günther.
12. *Fridericia*, 2, 1881, s. 88-90.
13. *Sachs*, 1921, s. 117. Worm skriver i brev 12/4 1635, at C. F. sammen med kongen og hele hoffet hele denne vinter har boet i Jylland: *Worm Epp.*, 1, s. 417, *Worms breve*, 1, s. 336-337.
14. Se f.eks. note 3/68, hvortil endnu kan føjes: *KBB* 1624-1626, s. 409, 1635-1636, s. 749, 1637-1639, s. 365.
15. *Egh.br.*, 3, s. 98. Vedel Simonsen: *Bidrag til Odense byes ældre historie*, 3, 1844, s. 180. *KUH*, 3, s. 472, 483.
16. Skildringen af kancelliets beliggenhed ved slottet: *A.D. Jørgensen*, 1884, s. 17.
17. *Aktstk.*, 3, s. 582, Jfr. *Egh.br.*, 1, s. 332, note 8. *A.D. Jørgensen*, 1884, s. 4.
18. *A.D. Jørgensen*, 1884, s. 17. *Egh.br.*, 2, s. 171. *KBB* 1635-1636, s. 18; og 749. *Da.Mag.*, 5.r.2, 1889-92, s. 4.
19. Jørgen Paulsen: *Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Vejledning*, 1959, s. 7. *Beckett*, 1914, s. 103.
20. *KBB* 1627-1629, s. 217.
21. Breve udgået fra kancelliet i C. F.s navn: foruden de i note 3/31 nævnte, der udgik underskrevet med C. F.s og andre regeringsråders navne, under Kejserkrigen, udgik en del breve, især i 1620'erne, som kanslerens breve, vedr. skibslandinger, søtransporter, pas osv. (se også note 3/12), ligesom til forskellige tider »breve fra kansleren«.

- således *KBB* 1621-1623, s. 643-44, 1624-1626, s. 485, 486, 1627-1629, s. 161, 199, 461, 465, 733, 734.
22. *Chr.4.s* dagbog 8/6 1625: Nyerup: Rejseiagt. 1825, s. 531.
23. *Aktstk.*, 2, s. 29, note 3, med henvisning til *HT*, 4.r.3, 1872-73, s. 589.
24. *Poul Johs. Jørgensen*, 1922, s. 516. *A. D. Jørgensen*, 1884, s. 18.
25. *A. D. Jørgensen*, 1884, s. 18.
26. *Grundtwig*, 1872. s. 161.
27. Sammesteds. C. F. har ikke ønsket en næstkommanderende. Iver Vind kom i en vanskelig tid.
28. *Grundtwig*, 1872, s. 161.
29. *KBB* 1624-1626, s. 851-53.
30. Se således C. F.s breve til broderen Niels, udat., 5/11 1618, 28/1 og 19/5 1622: *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. I øvrigt flere skrivelser af samme art til andre kancelliembedsmænd, således C. F. til sekretæren Jørgen Seefeld (i vakancen, hvor der ingen øverstesekretær var) 26/8, 24/9, 11/11 og 14/11 1623, 17/2 1624, 1622-23: *RA*, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg.
31. *A. D. Jørgensen*, 1884, s. 18.
32. Ses af C. F.s påtegning på latin på en af de syv betækninger, der i nov-dec. 1608 indløb fra rigsråder vedr. en påtænkt forhøjelse af rdl.s værdi: *Aktstk.*, 1, s. 161, note 4. C. F.s praktiske bemærkninger vedr. indhold og ekspedition på aktstykker og koncepter i *Da.Kanc.*, på *Chr.4.s* breve osv., se note 5/32; gennem disse påtegninger kan det ofte konstateres, at C. F. har beskæftiget sig med en sag. Foruden de talrige eks. i *Da.-Kanc.s* arkiv eks. på *Chr.4.s* egenhændige breve: *Egh.br.*, 1, nr. 158, 197, 229, 231, 247 (til nr. 240!), 291; 2, nr. 11, 127; 7, nr. 14 og 22, samt de i note 13/35 anførte eksempler.
33. Antallet af bevarede indkomne breve til kancelliet og kongen (nu i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg) vokser vældigt netop fra ca. 1620.
34. Man får et indtryk heraf gennem *KBB*, hvor der til de åbne breve, missiver osv., hvor konceptet er bevaret, er føjet et »K«.
35. Se nedenfor, kapitel 13. Eksempler på sådanne skitser er ikke sjældne i *Da.Kanc.*, B 35, 58, 157 o.a.,
36. Se det gengivne eksempel s. 53, der dog ikke er så slemt, som det *kan* blive.
37. Eksempler i *Da.Kanc.*, B 58: koncept til miss. til bisper og stiftslensmænd 2/8 1630.
38. Ses i flere tilfælde ved små misforståelser af vanskeligt læselige steder i C. F.s koncepter ved skrivernes indførsel i registranterne, således miss. til bisperne i Da., No., Island, Gotland og Øsel 1/10 1638 og åb. brev 18/6 1632 om forbedring af præstekald i Sjællands stift.
39. Koncept til miss. til Jockum Beck og Sivert Urne 26/3 1633: *RA*, *Da.Kanc.*, B 58.
40. § 43 i brudstykke af udateret koncept med artikler til Frdg. ang. oppebørselen af told og accise for Norge: *Da.Kanc.*, B 164 B 1 2f V. Et eksempel også koncept til miss. til Corfitz Ulfeldt 29/12 1637: *Da.Kanc.*, B 58.

6. Lovgiveren

1. *Suhm*, Nye saml., 1, 1792, s. 9. Historien er herefter gengivet i bl.a. *Helveg*, 1, 1857, s. 349-50, *DRH*, 4, s. 82, Johs. Steenstrup i: Nogle strejflys over Chr. IV's tidsalder, *HT*, 10.r.1, 1930-31, s. 13, *DBL Bricka*, 5, 1891, s. 412-13.
2. Opgørelsen af tallet af forordninger *Arup*, 3, 1955, s. 132, må bygge på optællinger i *CCD* og overser, at kun en mindre del af stoffet heri er forordninger, blot 161 af de 889 numre fra C. F.s tid, der også omfatter følgebrev, breve om administration af lovgivning, forvaltning, retsvæsen, skattebreve osv.
3. Frdg. *kun* gældende for Norge: fundet ved sammenligning af frdg. i *CCD* og omtalen i *KBB* med Paus: Samling af gamle norske love, 2, 1752; de 10 frdg. findes s. 570, 573, 745-52, 752, 753-54, 754, 756, 756-63, 763-64 og 765-68. Frdg. *kun* gældende for Island: fundet på samme måde ved sammenligning med frdg. i M. Ketilson: Kongelige allernådigste forordninger og åbne breve som til Island ere udgivne ..., 2, Rappspø udi Island 1778, og Oddgeir Stephanson og Jón Sigurðsson: Lovsamling for Island ..., 1,

Noter til side 57-61

- 1096-1720, 1853; de 6 frdg. findes i førstnævnte værk, s. 281-82, 289-302, 322-25, 327-30, 362-64, 387-88, samt sidstnævnte værk, s. 199-201. Der er bevaret samtidige tryk af 120 af de 161 af Secher i *CCD* medtagne frdg. fra C. F.s tid, hvilket ses af *KBB* og *CCD*. Disse tryk kunne indbindes til lovbøger: *O. Walde*, 1917, s. 267. Afgrænsningsproblemerne for lovgivningsmaterialet ses af følgende: åbent brev kalder sig forordning: *CCD*, 3, nr. 431; missive = frdg.: *CCD*, 4, nr. 510; mandat = frdg. *CCD*, 3, nr. 520; frdg. kalder sig åbent brev: *CCD*, 3, nr. 461, 4, nr. 9, 33 osv. En systematisk opdeling af stoffet i *CCD* er altså vanskelig, men det ses umiddelbart, at en stor del ikke kan regnes til lovgivning. Ser man på de enkelte datoer for udstedelse af forordninger, vil man finde, at der i 96 tilfælde er udstedt én forordning på én dag, i 14 tilfælde to, i 5 tilfælde tre, i et tilfælde seks, i et tilfælde ikke mindre end otte. Af de 161 danske/norske/islandske forordninger er kun 51 udstedt isoleret, mens de øvrige falder i isolerede grupper over tidsrum af ca. 14 dage; af sådanne grupper er der 12 på to forordninger, 8 på tre, 3 på fire, 2 på fem, 2 på seks, 2 på ni og en på ikke færre end 10 forordninger.
4. Dette mener *Arup*, 3, 1955, s. 132, dog ikke.
  5. *Da.Kanc.*, B 58 Koncepter til *Sjæl. tegn.*, 12/4 1621. Manuskriptet har på s. 1 to store tilføjelser af C. F., på s. 10 margenen fyldt, ligeledes på s. 18. Trykt *CCD*, 3, s. 645-53. Jfr. *Rockstroh*, 1909, s. 34.
  6. Koncept i *Da.Kanc.*, B 58.
  7. Sammesteds.
  8. Sammesteds.
  9. G. L. Wad i *HT*, 6.r.5, 1894-95, s. 123.
  10. Sammesteds.
  11. Se det i note 6/9 anførte sted. Manuskriptet findes i *Da.Kanc.*, B 96 Uindførte koncepter til åbne breve og missiver (1572-1648). Se endvidere *CCD*, 4, nr. 159, med noter.
  12. *Da.Kanc.*, B 92 Uindførte koncepter til åbne breve og missiver (1572-1648).
  13. Flere af disse fremgår af noterne i *CCD*, 4, nr. 161.
  14. Se sammesteds, nr. 416.
  15. *Da.Kanc.*, B 164 B 1 2f V.
  16. *Da.Kanc.*, B 58 Koncepter til *Sjæl. tegn.*
  17. Se således *Aktstk.*, 1, s. 252-53. Det må her imidlertid bemærkes, at kongens proposition ikke kendes, og at flere af de i C. F.s udkast til betænkningen nævnte forordninger meget vel kan have været omtalt i propositionen. Det drejer sig om fem forordninger af 1/7 1619 (*CCD*, 3, s. 580-81, 581-82, 582-83, 584-87 og 587-88, sidstnævnte foreslået af Jørgen Lunge, iflg. C. F.s notatark, *Aktstk.*, 1, s. 253).
  18. *Aktstk.*, 1, s. 585 og note 4.
  19. Se *Aktstk.*, 1-2. Om C. F.s propositioner, se note 4/3. *Aktstk.*, 2, s. 404 og 406, pkt. 2.
  20. Se således *Aktstk.*, 2, s. 266-67: tre erklæringer fra tre råder, 19-24/11 1630, afgivet på kanslerens anmodning. Der findes flere eksempler på sådanne erklæringer afgivet efter kanslerens og ikke efter kongens eller kongens gennem kansleren meddelte anmodning.
  21. Et eksempel på C. F.s forhandlinger med rådet om lovarbejder ses af Otte Skeels udaterede betænkning (?1632), *Aktstk.*, 2, s. 351. C. F. har i margenen skrevet flere steder »siunis os alle billigt at være« og lignende. Jfr. *Aktstk.*, 2, s. 144.
  22. *CCD*, 3, s. 516-18; emnet omtalt i kongens af C. F. 25/10 1617 skrevne proposition: *Aktstk.*, 1, s. 232-233. pkt. 4. Denne forordning er altså som de tre følgende dateret før C. F. har skrevet den nævnte proposition. *CCD*, 3, s. 617-18; omtalt i kongens af C. F. 28/2 1620 skrevne proposition: *Aktstk.*, 1, s. 266, pkt. 4. *CCD*, 3, s. 515-16; emnet omtalt i kongens førnævnte af C. F. 25/10 1617 skrevne proposition. *CCD*, 3, s. 515, jfr. ovenfor *CCD*, 3, s. 615-16, jfr. *Aktstk.*, 1, s. 266, pkt. 8. *CCD*, 4, s. 111-13; denne forordning skal iflg. sin indledning og rigsrådets betænkning af 29/9 1623 (pkt. 6: *Aktstk.*, 1, s. 386) være udgået efter begæring af nogle af købstæderne. Problemet havde dog vistnok i længere tid optaget C. F. I hans udkast til rådets betænkning af juni? 1619 (*Aktstk.*, 1, s. 252-53) står efter pkt. 1: »Bissekremmere stor skade«. I den af C. F. skrevne kgl. proposition af 15/8 1620 (*Aktstk.*, 1, s. 279) omtales som et af

- punkterne i klagen, pkt. 10, »at tit og ofte adskillige forordninger og lover påbydes, dog ... ikke holdes ..., at bissekærmere tilstedes ikke alene købstæderne til skade at handle på landsbygden ...«
23. Således *CCD*, 3, s. 532-35, jfr. *Aktstk.*, 1, s. 233-34. *CCD*, 3, s. 613-14, jfr. *Aktstk.*, 1, s. 233-34. *CCD*, 3, s. 643-45; på flere punkter ses indholdsmæssig lighed med den store tilføjelse, C. F. skrev i den af Holger Rosenkrantz 28/8 1620 skrevne rådsbetænkning: *Aktstk.*, 1, s. 281-89, C. F.s tilføjelse s. 289. *CCD*, 4, s. 118-19, omtalt af C. F. i mundtlig proposition til rådet: *Aktstk.*, 1, s. 386 og nedenfor, note 24. *CCD*, 4, s. 114-17, jfr. *Aktstk.*, 1, s. 366, pkt. 5. *CCD*, 4, s. 155-64, jfr. *Aktstk.*, 1, s. 366, pkt. 5, og s. 368, pkt. 5-6. Om C. F.s udkast, se note 4/5; et godt eksempel i *Aktstk.*, 1, s. 252-53.
  24. *Aktstk.*, 1, s. 365 og 386; 4, s. 118-19.
  25. Det kan her også nævnes, at frdg. af 1/4 1625 om rostjenesten, der selv fortæller, at den er udgået med rådets betænkende, bagpå bærer påskriften med C. F.s hånd: »ISM. Reviderit aff rådet thill Fridrichsborg den 21. maji anno 1625« – altså *efter* at forordningen er dateret: *Da.Kanc.* B 92 Uindførte koncepter til åbne breve og missiver (1572-1648).
  26. Trykt *CCD*, 4, s. 663-66; omtale af udarbejdelsen i *Aktstk.*, 2, s. 404, og rådets betænkning, sammesteds, s. 405-06.
  27. Fabricius lader i anm. i *HT*, 10.r.6, 1942-44, s. 527-28, tanken søge C. F. i forbindelse med en vigtig forordning; en henvisning til dennes senere indlemmelse i Store Reces af 1643 er dog ikke et argument, da kriteriet for udvælgelsen til denne ikke har været, at forordningerne skulle være C. F.s *Aktstk.*, 2, s. 525.
  28. *DBL*, 3. udg., 2, 1979, s. 77-78. *Yngvar Nielsen*, 1872. *RA*s seddelregistratur med seks breve fra J. B. til C. F.: 23/7 1619, 29/12 1621, 6/3 1623, 8/8 1630, 12/10 1632., 30/7 1635.
  29. *Yngvar Nielsen*, 1872, s. 85.
  30. J. B. til C. F. 23/7 1619, tidl. i. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, men 1937 afleveret til Norge. Brevet delvis citeret i *Yngvar Nielsen*, 1872, s. 86.
  31. *Yngvar Nielsen*, 1872, s. 87.
  32. Om brevet, jfr. det i note 30 anførte. Det er citeret delvis i *Yngvar Nielsen*, 1872, s. 88-89. Jfr. J. B. til Niels Friis 6/3 1623 og til C. F. 12/10 1632, jfr. det i note 30 anførte.
  33. Jfr. her også Niels Slanges misforståede direkte sammenkædning af forordningerne og arbejdet med lovbogen.
  34. *KBB* 1630-1632, s. 650; trykt *CCD*, 5, s. 125.
  35. *KBB* 1630-1632, s. 650-51; omtales i *CCD*, 5, s. 126.
  36. *CCD*, 5, s. 126-27. *Aktstk.*, 2, s. 350 (oplysningerne hér, at en udateret betænkning af Otte Skeel rimeligvis hører til denne virksomhed, og at en frugt af overvejelserne var forordningen 31/3 1635, er dog næppe rigtige, se *CCD*, 5, s. 127, og frdg. 31/3 1635: *CCD*, 4, s. 632-34).
  37. *CCD*, 5, s. 127. *Aktstk.*, 2, s. 432-34. *P. Munch*, 1, 1900, s. 34-35.
  38. Hans udaterede betænkning om den er trykt i *Aktstk.*, 2, s. 433-34.
  39. *CCD*, 5, s. 127.
  40. *KBB* 1640-1641, s. 159.
  41. *Poul Johs. Jørgensen*, 1947, s. 84.
  42. *Arup*, 3, 1955, s. 133. Vore gamle tropekolonier, 1, 1952, s. 22; de hér opgivne kilder tillader ikke en sådan slutning. *DRH*, 4, s. 82. Fremgår også af *Fridericia*, 1896-97. Også Jonas Charisius bør nævnes, se missive 1619 7/12: *KBB* 1616-1620, s. 736.
  43. *Da.Kanc.*, B 144 Kgl. ekspeditioner Det ostindiske Kompagni vedkommende 1616-1639. Se gengivelsen s. 53 af et sådant konceptark. C. F.s øvrige virksomhed for og benyttelse i arbejdet med Ostindiske Kompagni ses f.eks. af *Egh.br.*, 1, nr. 111-12 og *KBB* 1624-1626, s. 525-26, 570-71. Vedrørende de andre kompagnier, se nedenfor.
  44. *Da.Kanc.*, B 244b Sager ang. Det ostindiske Kompagni 1617-1648. III. Kompagniets regnskab. 3. Diverse regnskabsakter 1618-1648: Kort ekstrakt over participanters indlæg udi den østindiske handel fra dennes første begyndelse indtil Johan Braems sig underhåndetagne regnskab ender. Se også Willerslev i *HT*, 10.r.6, 1942-44, s. 623-24.
  45. Hans arbejde hermed fremgår af forskellige aktstykker. i *Da.Kanc.*, B 144 Kgl. ekspe-

Noter til side 64-67

ditioner Det ostind. Kompagni vedk., 1616-1639. Fra ca. 1630 findes adskillige erklæringer fra forskellige til C. F. vedr. beløb til Ostindiske Kompagni, med C. F.s påtegninger, der i flere tilfælde lakonisk antyder hans besværligheder: »excusat« dvs. »han undskyldte sig«.

46. Fremgår af en fortegnelse 1634 over, hvilken kapital hver enkelt har indskudt i kompagniet, i *Da.Kanc.*, B 169 Diverse breve, dokumenter og aktstykker, Det ostindiske Kompagni vedkommende, 1616-1660. Jfr. *Da.Kanc.*, B 244 b Sager det ostind. Kompagni angående 1617-1648: Diverse regnskabsakter 1618-1648: før 1623 Fortegnelse over participanterne, deres indlæg og hvad 20 % deraf beløber. *KBB* 1630-1632, s. 54, 1633-1634, s. 808, 1635-1636, s. 714, 736-37. Af den førnævnte fortegnelse 1634 fremgår også, at C. F. dette år til den nye ostindiske indretning og fortsættelse udrede de 188 rdl., hvilket er lidt mere end de 15 % af hans kapital på 1.000 rdl., han skulle udrede efter det, adelen havde indgået.
47. *KBB* 1637-1639, s. 873-74.
48. *KBB* 1621-1623, s. 129-30; trykt *Aktstk.*, 1, s. 331-32.
49. *Aktstk.*, 1, s. 327 og 329. *CCD*, 3, s. 681-86.
50. *CCD*, 4, s. 22-23. *KBB* 1621-1623, tre missiver af 28/8 1622, s. 415-18.
51. Anders Svensson i breve af 27/2 1623 til Axel Oxenstierna og Gustav 2. Adolf, *RA*, Stockholm, Danica, trykt *Tandrup*, 1971, s. 247.
52. Sammes brev af 11/3 1623 til A. O. og G.2.A., trykt *Tandrup*, 1971, s. 252.
53. Ved miss. af 8/1 1626: *KBB* 1624-1626, s. 564-65, trykt *KD*, 5, s. 91-92. *P. Munch*, 1, 1900, s. 25, note 1. Jfr. *Mackeprang*, 1900, s. 256-257.

7. Universitetets kansler

1. *Norvin*, 2, 1940, s. 63, har uret, når han hævder, at C. F. var lidet virksomhed for universitetet. Han anfører i øvrigt, at C. F. blev udnævnt til kongens kansler i marts 1617, sikkert forledt af *KUH*, 3, s. 300, og af, at det i marts 1617 blev besluttet at modtage kansleren, hvilket dog først gennemførtes 20/4, se nedenfor. De vigtige Acta consistorii er her benyttet gennem de talrige, dog spredte og tilfældige uddrag, der findes rundt omkring, vigtigst H. Fr. Rørdams nogenlunde fyldige uddrag i *HSS*, 4, 281-325 og 425-83, for tiden dec. 1616 til 14/6 1624, og de mere spredte uddrag i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, 5.r.2, 1889-92, *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 709-13, 2.r.1, 1857-59, s. 3-67, 3.r.1, 1874-77, s. 389-502 osv., desuden i *Engelstoft og Werlauff*, 1836, og flere andre steder. C. F.s navn forekommer i disse uddrag atter og atter, og en fuldstændig gennemgang af Acta consistorii ville formentlig give et interessant indtryk af C. F.s omfattende virke for universitetet.
2. *Norvin*, 2, 1940, s. 56.
3. *KUH*, 3, s. 301.
4. *KUH*, 3, s. 466 og 476.
5. *Norvin*, 2, 1940, s. 61-62.
6. *AC* 17/9 1621: *HSS*, 4, s. 428, og *Matzen*, 1, 1879, s. 141 og 63.
7. Se note 7/6.
8. *AC* 16/1 1622: *HSS*, 4, s. 433. *Matzen*, 1, 1879, s. 141.
9. De to tilfælde er ikke de eneste for C. F.s vedkommende. I *AC* 30/1 1623 (*KhS*, 3.r.1, 1874-77 s. 437) refereres således, hvorledes C. F. havde protesteret mod en for mild dom, professorerne havde afsagt i en sag om forfalskning af et testimonium; C. F. endte dog med at sige, sig intet at ville præscribere dn. professoribus; men de kunne selv dømme, da de vel så til enden, og svare dertil. Lidt senere samme sted forekommer atter udtrykket: »ville han ikke præscribere dn. professoribus.«
10. Vedrørende de i note 7/1 anførte uddrag af *AC* kan fremhæves dem, som Rørdam sammen med enkelte andre aktstykker har trykt i *KhS*, 3.r.1, 1874-77, s. 389-502; de giver et glimrende indtryk af den virksomhed for og indflydelse på universitetets anliggender, selv i små detaljer, som C. F. har udøvet (se anførte sted, s. 411-14, 418-20, 426, 431-42, 444-51, 462-64, 484, 494).
11. *AC* 23/2 1620: *HSS*, 4, s. 310-11. Brevet fra C. F., dat. Slagelse 27/5 1619, til den

- daværende rektor, Caspar Bartholin, er trykt i *KUH*, 4, s. 692.
12. AC 23/2 1620: *HSS*, 4, s. 310-11.
  13. Sammesteds.
  14. *KUH*, 3, s. 308.
  15. *Matzen*, 1, 1879, s. 138. Et eksempel herpå foruden det omtalte fra AC 16/1 1622 (også i *HSS*, 4, s. 433): AC 3/8 1633, trykt *KhS*, 2.r.6, 1872-73, s. 442.
  16. Se note 7/15.
  17. *Wolf*, 1654, s. 347. *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 13. *Matzen*, 1, 1879, s. 138.
  18. 20/4: se AC 23/4 1617: *HSS*, 4, s. 285. C. F. kan alligevel tidligere havde virket ved universitetet, jfr. *HSS*, 4, s. 282. AC 19/3 1617, trykt *HSS*, 4, s. 285. *KUH*, 3, s. 300, der fejlagtigt angiver, at C. F. overtog posten som kongens kansler i marts 1617.
  19. *Mon.hist.Dan.*, 2.r.2, 1887, s. 61, efter optegnelse i *KB*, C. F. til Borreby havde to præbender i Roskilde Domkirke: AC 14/9, 21/9, 7/10 og 13/11 1616: *HSS*, 4, s. 277, 278, 280-81. Disse to kapeller, Skt. Laurentii og Helligtrekongers, har også C. F. haft i forlening, måske også et tredje: Kongens Kapel, om dette da ikke er identisk med sidstnævnte, jfr. nedenfor, s. 153.
  20. Således f.eks. AC 8/1 1625: *Matzen*, 1, 1879, s. 139; universitetets svar 14/2 1625: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 55-57, med C. F.s tilføjelse i randen. Også miss. 25/11 1635 til universitetet: *Da.Mag.*, 5.r.2, 1889-92. Miss. til rektor og professorer 24/1 1619 samt AC 29/1 1619: *HSS*, 4, s. 302-03.
  21. *Matzen*, 1, 1879, s. 142.
  22. Sammesteds. *Egh.br.*, 2, s. 249. AC 6/7, 24/8 og 26/8 1636: *KhS*, 3.r.4, 1884-86, s. 283-84. AC 1/5 1628, 13/9 1634, 15/10 1635: *Matzen*, 1, 1879, s. 142.
  23. AC 23/12 1618: *HSS*, 4, s. 300. AC 18/6 1636: *Matzen*, 1, 1879, s. 142.
  24. AC 4/3 1626, 23/1 1628: Sammesteds.
  25. *Norvin*, 1, 1937, s. 63.
  26. AC 11/7 1621: *HSS*, 4, s. 324.
  27. AC 17/9 1621: *HSS*, 4, s. 428-29.
  28. AC 16/1 1622: *HSS*, 4, s. 432-33.
  29. AC 11/8 1621: *HSS*, 4, s. 426.
  30. Således *KUH*, 4, s. 696-97. Også de førømtalte sager om mageskifter.
  31. AC 11/6 1619, 20/5 1620, 25/8 1621, 16/1 1622, 27/2 1622, 20/12 1623: *HSS*, 4, s. 307, 316, 427, 433, 434, 472-73 osv., se også *Matzen*, 1, 1879, s. 146.
  32. AC 8/7 1629: *Matzen*, 1, 1879 s. 148 C. F. gav også tilladelse til, at studenter besøgte ikke-lutherske universiteter, således AC 24/4 1620: *HSS*, 4, s. 315, og nedenfor, kapitel 10. AC 12/5 1627, 19/10 1631, 24/7 1630: *Matzen*, 1, 1879, s. 148. Se også nedenfor. Program i anledning af rektorskiftet 30/5 1632: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 198. AC 7/6 1617: *HSS*, 4, s. 286. AC 25/4 1626, 21/6 1625: *Matzen*, 1, 1879, s. 148. Af AC 16/6, 17/6 og 29/6 1622 (*HSS*, 4, s. 439 og 442-43) fremgår, at C. F. da bestemte, at Christen Longomontanus skulle være dekan. AC 5/7 1617, 29/4 1620, 17/6 og 29/6 1622, 7/8 1623: *HSS*, 4, s. 287, 316, 439, 441, 466. I AC 11/8 1621 (*HSS*, 4, s. 426) hedder det ligefrem, at Hans Nielsen Thorup er kommenderet til stipendium regium af kansleren. Se også *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89. s. 53, nr. 10 og s. 71, nr. 28. Og i 1637 bestemte C. F., at Danckert Leyels, søn, som han kendte (se s. 178 og note 14/4) skulle have stipendium medicum: Thomas Fincke i brev til Ole Worm 22/11 1637: *Worm Epp.*, 2, s. 635, *Worms Breve*, 2, s. 40-41. AC 13/9 1619, 24/12 1625, 24/7 1630: *Matzen*, 1, 1879, s. 147.
  33. AC 28/4 1621: *KUH*, 3, s. 613, note 4.
  34. AC 24/7 1621: *HSS*, 4, s. 325. *KUH*, 3, s. 644, og AC 28/4 1621, trykt sammesteds.
  35. AC 8/11 1623: *HSS*, 4, s. 470, desuden AC 13/11 1622 og 18/10 1623: sammesteds, s. 451 og 469.
  36. AC 24/7 1630: *Matzen*, 2, 1879, s. 11. AC 10/3 1631: *Matzen*, 2, 1879, s. 16. *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 149-51, 200. AC 20/10 1632: *Matzen*, 2, 1879, s. 16.
  37. Om denne, *Carl Christensen*, 1, 1, 1924, s. 25-34, 2, 1926, s. 10-11. *Jul. Petersen*, 1898, s. 28-46. *Gosch*, 1, 1870, s. 39. *Moller*, 1744, s. 617. Bestalling af 14/5 1639: *KBB* 1637-1639, s. 767.

Noter til side 70-75

38. De pågældende artikler i *DBL Bricka* og *DBL*, 3. udg.
39. *DBL Bricka*, 17, 1903, s. 460-62. *Rothe*, 1, 1753, s. 571-82. Michael Henrichsens ligprædiken, holdt 11/6 1667, trykt 1669.
40. *Rothe*, 1, 1753, s. 575.
41. Trykt i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 346.
42. Universitetets skrivelse 10/4 1635 til Erik Torm (i Paris) i konsistoriums kopibog, jfr. *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 346.
43. Universitetets erklæring af 22/10 1636: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 354.
44. *AC* 21/4 1619: *HSS*, 4, s. 304-05.
45. I sin ligprædiken 1640, s. F2 b, tilskriver Hans Hansen Resen C. F.s klogskab og kærlighed til videnskaberne, at antallet af professorer blev forøget med en 4. professor i teologi, én i metafysik og én i veltalenhed.
46. *KBB* 1616-1620, s. 574; trykt *KUH*, 4, s. 687-88. *KUH*, 4, tillæg nr. 479, s. 673-74.
47. *AC* 21/4 1619, trykt *Gjellerup*, 1863-70, s. 67. Oplysende er også Jersins svar 11/5 1619 til universitetet på brevet, hvori professoratet blev tilbudt ham: *KUH*, 4, s. 691-92. *KUH*, 3, s. 306.
48. *KBB* 1630-1632, s. 230; trykt i uddrag i *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 75-77.
49. *KBB* 1635-1636, s. 782-83; trykt i *Nyerup*, 3,2, 1805 s. 79-80. *KBB* 1635-1636, s. 29; trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 340. *KBB* 1630-1632, s. 291; trykt delvis i *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 206.
50. *KBB* 1630-1632, s. 918; trykt delvis i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 201. *KBB* 1635-1636, s. 16; trykt *KhS*, 2.r.2, 1860-62, s. 627-30, og *DKL*, 3, s. 237-41.
51. Trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 347.
52. *KBB* 1635-1636, s. 250.
53. Trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 348. I 1635 gav C. F. sin søn Frederik Andersen som præceptor; han havde da været hos Holger Rosenkrantz: brev fra Meursius til Gerhard Voss, dat. Sorø 23/6 1635, trykt i *Meursius: Operum*, 11, sp. 679.
54. Trykt i *Da.Mag.*, 5.r.2, 1889-92, s. 9-11. Det fremgår af en note s. 11, at Frederik Andersen aldrig kom til at tiltræde sit professorat, da han døde i Orléans 1644.
55. *KBB* 1637-1639, s. 632.
56. I værket *Idea linguarum Aramearum per comparationem unius cum altera, & utriusque cum Hebræa...*, se listen nedenfor, s. 193-94. Den nævnte udtalelse findes i dedikationen, s. A2.
57. Se note 7/56.
58. Brev til universitetet 28/3 1635: *KBB* 1635-1636, s. 101, trykt i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 346. Jfr. *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 210, og Rørdam i *DBL Bricka*, 16, 1902, s. 241-42.
59. *KUH*, 3, s. 301-05.
60. Om denne strid, se *AC* 24/7 1616 og 1/2-30/4 1617: *HSS*, 4, s. 275 og 282-86.
61. *AC* 19/4 og 23/4 1617: *HSS*, 4, s. 285. *KUH*, 3, s. 302. *AC* 30/4 1617: *HSS*, 4, s. 285-86 med note 1.
62. *KUH*, 3, s. 302. *AC* 1/6, 5/6 og 16/6 1616, 5/7 1617, 23/5 og 27/6 1618: *HSS*, 4, s. 268-69, 270-73, 274, 286-87, 292-93 og 295. Se også Ole Worms brev til Niels Foss 1618: *Worm Epp.*, 1, s. 14. *Worms breve*, 1, s. 32-33. *AC* 23/5 1618: *HSS*, 4, s. 392; selv om Worm vistnok tidligere havde måttet love i konsistorium ikke i nogen måde at føre sin sag ud til fremmede akademier: *AC* 21/9 1616: *HSS*, 4, s. 278.
63. *KUH*, 3, s. 303. *AC* 23/5 1618: *HSS*, 4, s. 292-93. C. F.s rolle i sagen fremgår også af Worms optegnelser 1617-29: *Mon.hist.Dan.*, 2.r.2, 1887, s. 718: 1618 24/6.
64. Om hele sagen: *KUH*, 3, s. 303-05. *Matzen*, 2, 1879, s. 136-37.
65. *AC* 21/4 1619: *HSS*, 4, s. 304-05.
66. *AC* 30/3 1622: *HSS*, 4, s. 435.
67. *AC* 15/6 1622: *HSS*, 4, s. 439. *HSS*, 4, s. 293 og 306.
68. *AC* 15/6 1622: *HSS*, 4, s. 439.
69. *AC* 26/10 1622: *HSS*, 4, s. 449-50.
70. *AC* 29/10 1622: *HSS*, 4, s. 450-51.
71. *Slange*, 1749, s. 453. *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 93 og *Helveg*, 1, 1857, s. 269, nævner fejlæg-

- tigt bispem i Sjælland (Hans Poulsen Resen) i stedet for bispem i Fyn (Hans Mikelsen).
72. Nævnt i *KBB* 1621-1623, s. 113; trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 45-47; *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 52-57; delvis i *CCD*, 3, s. 656-57.
73. *Da.Kanc.*, B 108 Indlæg, Diverse akter på latin ca. 1616-1639. Den tydeligste og lettest læselige af arkets to sider gengives hér s. 76.
74. Brochmands udkast er trykt i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 37-43, med bemærkninger af Caspar Bartholin, s. 43-45. (*Matzen*, 1, 1879, s. 87, tillægger »efter håndskriften at dømme« Rasmus Bartholin disse bemærkninger, men han var, da de blev skrevet endnu ikke født). Uddrag af Brochmands udkast i en dårlig, ukorrekt gengivelse hos *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 58-64; denne kalder aktstykket en *Lectio* ordinatio, vidste ikke, at Brochmand var forfatteren og sætter det i forbindelse med universitetslovene af 1621, artikel 9, idet han tror i aktstykket at have en opfyldelse af et løfte, han ser i udtrykket, »eftersom videre derom kan berammes.« Enkelte af Caspar Bartholins noter har *Nyerup* gengivet s. 64. Den af ham omtalte betænkning til Brochmands udkast er her ikke fundet.
75. *Norvin*, 1, 1937, s. 40.
76. Findes i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, ca. 1620. Det sammenfoldede ark bærer påskriften: »Hæc manu M. Joh. Jani Alani.« Der har hér ikke været mulighed for at kontrollere dette.
77. *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 46.
78. *AC* 27/2 1627: *HSS*, 4, s. 434.
79. Nærmere herom i kapitlerne 8, 10 og 13.
80. Trykt *KUH*, 4, s. 700-01.
81. *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 70. *KUH*, 3, s. 227-29, og 4, nr. 432.
82. Se *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 43-44.
83. *AC* 24/11 1621: *HSS*, 4, s. 43.
84. *AC* 8/12 1620: *HSS*, 4, s. 431-32. Den neden for nævnte forordning blev virkelig gjort af professorerne, men den er dateret allerede 8/12, samme dag, som det i *AC* refereres, at C. F. alvorligen havde befalet professorerne at gøre en sådan forordning. Endnu 14/12 hedder det i *AC*: »blev leges sumptuariæ in professorum convivio servandæ communibus votis adproberede, at M. rector ville dennem overantvorde og vise M. Dn. cancellario« (*HSS*, 4, s. 432). Så sent som 18/1 1622 meddelte rektor i konsistorium, at kansleren den tilkommende uge ville komme i konsistorium og tale med dem om (bl.a.) sparsommelighedslovene (*AC* 16/1 1622: *HSS*, 4, s. 433). Frdg. dec. 1621 trykt i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 48-49; den er forfattet af professorerne, se *AC* 8/12 1621 (*HSS*, 4, s. 431-32) og *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 7 »efter vores gode conservatoris råd.«
85. *AC* 27/9 1622: *HSS*, 4, s. 446.
86. Allerede tidligere havde C. F. beskæftiget sig med nedskæring af professorernes udgifter, jfr. *AC* 15/10 1618: *HSS*, 4, s. 298.
87. *KBB* 1624-1626, s. 297.
88. *AC* 10/1 1625. *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 71.
89. Sammesteds, *AC* 12/1 1625.
90. Trykt i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 55-57. *KBB* 1624-1626, s. 334-35; trykt *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 72-74. *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 57-58.
91. *AC* 8/1-26/2 1625. ?Fremgår også klart af udateret brev – ?1621 eller et af de nærmest følgende år – fra Jesper Brochmand til C. F. om de akademiske disputationer og grader, trykt *KUH*, 3, s. 414-14, note 3.
92. *KUH*, 3, s. 320-21.
93. Omtalt *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 27. Rørdam sætter oprettelsen af Regensen i forbindelse med C. F.: *KUH*, 3, s. 320-21. *AC* 25/1 1622: *HSS*, 4, s. 433. *Da. Saml.*, 1.r.6, 1870-71, s. 131-33. E. C. Werlauff: Kiøbenhavns Universitet fra dets stiftelse indtil reformationen, 1850, s. 13.
94. *AC* 23/5 1618: *HSS*, 4, s. 293, og *KUH*, 3, s. 657, note 1. I de afskrifter af afleveringslisterne for A. S. Vedels samlinger 1618 og for Arild Huitfeldts 1618 og 1620, som Arne Magnussen lod besørge, har han i margenen tilføjet: »Manu Resenii in margine:

Noter til side 79-84

- procurando Mag. D. cancel. D. Christiano Fris de Kragerup«, se herom *Birket Smith*, 1882, s. 28, 122 og 127.
95. *AC 4/2 1624: Nyerup*, 3,2, 1805, s. 93. *HSS*, 4, s. 475.
96. *AC 13/9 1619: HSS*, 4, s. 308. *KUH*, 3, s. 657, note 1.
97. *Nyerup*, 3,2, 1805, s. 93, og *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 282. Også nedenfor, kapitel 13.
98. *AC 14/10 1618: HSS*, 4, s. 297.
99. *Matzen*, 1, 1879, s. 46. *Kornerup*, 1959, s. 240.
100. *KhS*, 6.r.2, 1936-38, s. 77-78. Om C. F.s virke for præstestanden, se også *AC 23/12 1618: HSS*, 4, s. 300. *CCD*, 3, s. 553; *KhS*, 2.r.6, 1872-73, s. 540. *KUH*, 4, s. 680-81. *AC 9/1 og 16/1 1619: HSS*, 4, s. 300-01. Jfr. også de talløse aktstykker vedr. universitetet i C. F.s tid, trykt i *KUH*, s. 668-701 og 718-25, og i *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 56-72, 133-57, 198-222, 332-54, og 5.r.2, 1889-92, s. 1-21. Ligeledes de utallige sager og forhold, hvor C. F. atter og atter omtales, jfr. note 7/1. Der kendes ikke noget mageskifte mellem C. F. og universitetet, modsat *Matzen*, 1, 1879, s. 150.

8. Skolevæsenet

1. *Sorø. Klosteret, skolen ...*, 1, 1924, s. 378. *Aktstk.*, 1, s. 289-94.
2. *J. Oskar Andersen*, 1896, s. 239.
3. Det var også C. F., der 4/11 1621 skrev koncept til miss. til en række adelsmænd om vurdering af Sorø Skoles bygninger og akademiets indkomster: *KBB 1621-1623*, s. 199, trykt E. G. Tauber: Udsigt over Sorø Academies forfatning under kongerne Christian IV og Frederik III 1623-1665, 1827 Aktstykker, s. III. Mærkeligt nok bærer dette brev bagpå C. F.s egenhændige påskrift: »Dette breff bleff casset aff Hans M. och gick icke vel«; brevet er indført i kancelliets brevbøger (*Sjæl. tegn.*, 21, 606) og konceptet er i indhold – mens der er talrige forskelligheder i stavningen – identisk med det brev, der er trykt i E. G. Tauber (se ovenfor), s. III. *Aktstk.*, 1, s. 289-94.
4. *Resen*, 1640, s. D2 b, omtaler oprettelsen af Sorø Akademi efter omtalen af C. F.s skolegang der. *Sorø. Klosteret, skolen ...*, 1, 1924, s. 457-58. Om C. F.s køb og indretning af kapellet, se *KBB 1624-1626*, s. 250 og 483. Monumentet, der er fra 1648 og har en skulptur med den knælende kansler, er afbildet i *Danmarks Kirker*, 5, 1936, s. 85, og i *Sorø Klosteret, skolen ...*, 1, 1924, s. 267. Det behandles i *Løffler*, 1888, s. 35, 43-45, *Wendelboe*, 1836, s. 71-73, *Trap*, 5. udg., 8, 1954, s. 652. Når C. F. købte sit gravsted netop i 1624, hænger det vel sammen med, at hans ældste datter, Anna Katharina, døde 22/3 1624.
5. At sige som *Illustreret dansk litteraturhistorie*, 1, 1916, s. 479, at Holger Rosenkrantz sammen med C. F. var sjælen i det hele reformarbejde, er næppe muligt med sikkerhed.
6. *Kornerup*, 1933, s. 16.
7. Sammesteds. *Gjellerup*, 1868-70, s. 48, note 1.
8. *Gjellerup*, 1868-70, s. 45.
9. Resens Tabella scholastica er trykt på et bilag til s. 82 i *Nyerup*, 3,1, 1805.
10. *Parva grammatica Melanchthonis*, 1610. *Gjellerup*, 1868-70, s. 48.
11. Se note 8/6.
12. Se note 8/6.
13. Han var søn af Sophie Friis, C. F.s 5 år ældre søster, gift 1596 med Tage Krabbe til Rossjöhölm og Jordberga. *Gjellerup*, 1868-70, s. 50-51.
14. Sammesteds.
15. *Gjellerup*, 1868-70, s. 238.
16. *Gjellerup*, 1868-70, s. 54 og 239-40.
17. *Gjellerup*, 1868-70, s. 56, brev 2/8 1616, altså fra et tidspunkt, da der slet ingen kansler var.
18. *Gjellerup*, 1868-70, s. 64. *KBB 1616-1620*, s. 162.
19. Se ovenfor, s. 26.
20. *KBB 1616-1620*, s. 72.
21. Sammesteds. *Kornerup*, 1959, s. 311, hævder, at den første konrektor blev ansat ved

- Vor Frue Skole i Kbh. *Gjellerup*, 1868-70, s. 55, note 1, hævder det samme og nævner mag. Rasmus Svendsen som konrektor 1616. *KBB* indeholder intet om et konrektorat dér førend brevet nævnt i note 8/22. At planen blev udkastet i C. F. til Borrebyts tid ses af breve fra biskop Hans Mikkelsen til Knud Richardsen: *KB*, Gl.kgl.Saml., 3018,4°. Også *KUH*, s. 305, note 3. I sin ligprædiken, s. F2 b, over C. F. tillægger Resen denne en betydelig rolle ved oprettelsen af konrektoraterne.
22. *KBB* 1616-1620, s. 74.
  23. Sammesteds, s. 206; og 346.
  24. *Kornerup*, 1959, s. 311.
  25. Se f.eks. *CCD*, 4, s. 213. Om studenternes »grovhed« se frdg. om et katedralkollegium ved Lunde Stiftsskole, 18/2 1621, *CCD*, 3, s. 637, og flere gange siden. Ifølge *Vinding*, 1685, s. 13, og *Thura*, 1723, s. 100, skal Chr.4. allerede i 1618 have anordnet oprettelsen af gymnasierne; dette er måske baggrunden for, at en frdg. 1618 eller en anordning, der udgik 1618 osv. om oprettelse af gymnasier ved alle stiftsskolerne spøger flere steder, således *Gjellerup*, 1868-70, s. 65, *Nyerup*, 3,1, 1805, s. 103, *Thyra Sehested*, 1894, s. 95-96, *Rietz*, 1848, s. 100, *Paludan*, 1887 s. 123. En sådan frdg. eller lignende fra 1618 findes dog hverken i *KBB*, *CCD* eller *DKL*.
  26. *KBB* 1616-1620, s. 521-22. Det er derfor ikke rigtigt, når *N. M. Petersen*, 3, 1868, s. 49, hævder, at det ældste gymnasium oprettedes i Odense, og først 1621, og at andre oprettedes i Roskilde, Århus, Ribe, Lund og Kristiania, alle 1636, jfr. dog nedenfor.
  27. *KBB* 1616-1620, s. 522.
  28. Kapitlet i Lund 1/3 1620 til C. F.: *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Katedralkollegiet i Lund begyndte dog sin virksomhed i hvert fald 1621, se *Jens Worm*, 2, 1771, s. 495 om Christen Pedersen Tistad, der 1621 ansattes som professor ved Lunds gymnasium, samt *Rietz*, 1848, s. 620: brev fra Chr.4. 16/2 1621 til kapitlet i Lund, også *KBB* 1621-1623, s. 37-38. *Nyerup*, 3,1, 1805, s. 105.
  29. *Aktstk.*, 1, s. 267.
  30. Sammesteds, s. 275.
  31. *CCD*, 3, s. 636-41. *Hans de Hofman*, 5, 1760, s. 8-9. Omtalt i *Hannæus og Luja*, 1724. *CCD*, 3, s. 633-34.
  32. Fremgår af miss. 31/3 1625: *DKL*, 3, s. 115. *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 707. *CCD*, 4, s. 212-13.
  33. *Da.Kanc.*, B 58 Koncepter til Sjæl. tegn. Optegnelserne vedr. bestemmelserne i slutningen af miss. 17/2 1621 til Roskilde kapitel og bispem i Sjællands stift om Roskilde stiftsskole, trykt *CCD*, 3, s. 634-35, og *DKL*, 3, s. 79-80.
  34. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, Diverse akter på latin, ca. 1616-39. Hertil kan føjes, at Resen i sin ligprædiken, s. F2 b, over C. F. skriver, at hvis denne ikke havde været, var gymnasierne endnu ikke blevet oprettet. Og i sit bidrag til Viborg Skoles historie, en tale holdt 1672, gør biskop Peder Villadsen i Viborg C. F. til ophavsmand for gymnasierne, trykt *KhS*, 3.r.4, 1882-84, s. 510. Som det fremgår nedenfor, s. 145, kendte Peder Villadsen ret nøje C. F.
  35. Som note 8/24. De to manuskripter: De gymnasio novo scholast., og: De gymnasio liberaliore, pro junioribus potissimum, seu novo auctario scholarum præcipuo in Dania, er ikke trykt.
  36. Desværre synes skriften at være en skriverhånd, således at forfatteren næppe vil kunne bestemmes.
  37. Manuskriptets s. 1-2.
  38. Sammesteds, s. 5.
  39. *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 347. *Gjellerup*, 1868-70, s. 56-57 og 63-64.
  40. Herom senere i kapitlet.
  41. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Diverse akter på latin, ca. 1616-1639; trykt *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 705.
  42. Jfr. ovenfor, s. 89.
  43. Frdg. 18/2 1621 for et katedralkollegium ved Lunde Stiftsskole: *CCD*, 3, s. 637.
  44. Også miss. 31/3 1625, trykt *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 707. Miss. 14/3 1631: *KBB* 1630-1632, s. 407.

Noter til side 88-94

45. *CCD*, 4, s. 674-75. Et brudstykke med den fejlagtige dato 28/10 i stedet for 25/10 trykt i *DKL*, 3, s. 236-37.
46. *CCD*, 5, s. 9-11.
47. Trykt *CCD*, 5, s. 14-27. *Rietz*, 1848, s. 621-29. *DKL*, 3, s. 279. *Hans de Hofman*, 5, 1760, s. 21-31. *Nyerup*, 3,1, 1805, s. 106.
48. Denne fordeling af fagene fæster også Ole Worm sig ved i et brev til Niels Foss 1619: *Worm Epp.*, 1, s. 15, jfr. s. 41. *Worms breve*, 1, s. 38.
49. Se nedenfor, s. 97.
50. *Rietz*, 1848, s. 213-14. *Paludan*, 1885, s. 19.
51. *AC* 26/7 1640: *KhS*, 2.r.6, 1872-73, s. 444. *AC* 1/8 og 5/8 1640: *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 717. *Thyra Sehested*, 1894, s. 96.
52. Her kan tilføjes, at Resen i sin ligprædiken over C. F., s. F2 b, også omtaler, hvorledes denne sørgede for, at skolebøgerne blev sammenskrevet, hvilket bekræftes af nedenstående. I fortalen til sin *Rhetorica mandato sereniss. Daniae, Norwegiae &c regis edita pro scholis cathedralibus & collegiis*, 1623, omtaler Caspar Bartholin, at det var C. F., der satte ham i gang hermed; det samme gør Thomas Bang i sin *Observationes...*, se nedenfor, s. 134.
53. *KBB* 1616-1620, s. 666-67, trykt *DKL*, 3, s. 69-70, og *Gjellerup*, 1868-70, s. 242.
54. *Gjellerup*, 1868-70, s. 66-67; professoratet var det oven for omtalte, i apr. 1619 oprettede i metafysik (*KBB* 1616-1620, s. 573-74), hvortil Jersin nogle dage senere blev udnævnt (*AC* 21/4 1619: *HSS*, 4, s. 304).
55. Se note 8/53. *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 707. *KBB* 1621-1623, s. 255, trykt *Gjellerup*, 1868-70, s. 242-43.
56. *Gjellerup*, 1868-70, s. 70.
57. *AC* 4/9 1622: *HSS*, 4, s. 445.
58. Sammesteds.
59. *Worm Epp.* 1, s. 47. *Worms breve*, 1, s. 67-68. *Gjellerup*, 1868-70, s. 70-71: »Bellum hic fervet grammaticale, de quo coram; nec huius tuto literis omnia committuntur.«
60. *AC* 30/9 1622: *HSS*, 4, s. 447-48.
61. *Gjellerup*, 1868-70, s. 71-72. *AC* 30/4 1622: *HSS*, 4, s. 447-48, delvis også hos *Gjellerup*, s. 72, note 1.
62. Sammesteds.
63. *Gjellerup*, 1868-70, s. 71.
64. *KBB* 1621-1623, s. 484-85. trykt *Gjellerup*, 1868-70, s. 243-44. *KBB* 1621-1623, s. 485-86, trykt *Gjellerup*, s. 244-45.
65. *KBB* 1621-1623, s. 485, trykt *Gjellerup*, 1868-70, s. 245-46.
66. *AC* 10/1 1623: *HSS*, 4, s. 455-56.
67. *KBB* 1621-1623, s. 536-37, og *CCD*, 4, s. 57. trykt *DKL*, 3, s. 94-95.
68. *KBB* 1621-1623, s. 582-83, trykt *Gjellerup*, 1868-70, s. 247-48.
69. Se også *Nyerup*, 3,1, 1805, s. 94, der dog naivt tager professorernes ros for gode varer.
70. Et afsnit af Jersins erklæring er trykt *Gjellerup*, 1868-70, s. 248-50; om erklæringen sammesteds, s. 15-17, 71 og 77-78.
71. *Kornerup*, 1933, s. 17.
72. *KBB* 1616-1620, s. 668. Om de enkelte skolebøger fra hans hånd: *Rietz*, 1848, s. 94. *Miss*. 31/3 1625, trykt *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 707-08. *DKL*, 3, s. 114-15. *CCD*, 4, s. 212-13. *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 707-08.
73. *Gjellerup*, 1868-70, s. 94.
74. *KBB* 1627-1629, s. 301. *Gjellerup*, 1868-70, s. 95.
75. *KBB* 1627-1629, s. 390.
76. *Gjellerup*, 1868-70, s. 182, note 1, omtaler en række indberetninger om latinskolerne i Danmark og Norge, indsendt til kansleren 1630 eller 1631. Blandt indberetningerne, der da fandtes i Gehejmearkivet, findes iflg. *Gjellerup* også én fra Jersin om skolerne i hans stift, 7 skoler, med omtale af lærefagenes fordeling, skolebøger osv.
77. *Gjellerup*, *DKL*, 3, s. 180-81. *Rietz*, 1848, s. 629-31.
78. Omtalt *DKL*, 3, s. 192; trykt i *Rietz*, 1848, s. 629-31.

79. *Gjellerup*, 1868-70, s. 96. AC 18/4, 19/4 og 22/4 1631: *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 709-10.
80. Trykt *Rietz*, 1848, s. 631-55. *Nyerup*, 3,1, 1805, s. 86-98, behandler dette skolereglement nærmere.
81. Se underskrifterne, *Rietz*, 1848, s. 654-55.
82. *Kornerup*, 1933, s. 18. *KBB* 1633-1634, s. 273-74.
83. Sammesteds, s. 272-73.
84. *KBB* 1630-1632, s. 667.
85. *Da.Kanc.*, B 58; se også *KBB* 1630-1632, s. 667, hvor de to versioner anføres.
86. AC 31/8 1633: *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 710-11.
87. *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 711, note 1, samt AC 15/1 1634, trykt sammesteds.
88. Som hævdet af *Gjellerup*, 1868-70, s. 98, note 2.
89. *Nyerup*, 3,1, 1805.
90. AC 15/1 1634: *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 711.
91. AC 3/2 1634: sammesteds.
92. *HSS*, 1, s. 50. Se også *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 711-12. *HSS*, 1, s. 32-40.
93. Sammesteds, s. 41, brev fra Worm til Stephanus, se også nedenfor.
94. AC 16/5 1634: *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 712. AC 24/11 1634: sammesteds.
95. AC 3/12 1634: sammesteds.
96. *O. Walde*, 1917, s. 51.
97. Sammesteds.
98. Brev 28/3 1635, trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 346. Brevet er omtalt ovenfor, s. 71.
99. *Gjellerup*, 1868-70, s. 99.
100. *Paludan*, 1885, s. 22.
101. *HSS*, 2, s. 142-43.
102. Trykt *KhS*, 4.r.3, 1893-95, s. 523. C. F. i brev til Enevold Nielsen 30/10 1638, trykt *KhS*, 4.r.3, 1893-95, s. 622. Jfr. også *KBB* 1621-1623, s. 36, trykt *CCD*, 3, s. 629, *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 706.
103. Se herom *KUH*, 3, s. 725-28; *KBB* 1624-1626, s. 343; *KD*, 5, s. 76; *Molbech*, 1829, s. 415-16.
104. 21/7 1630 beskikkedes Hans Jensen Svaning til rektor i Sorø; bag i hans brevbog i *KB*, Ny kgl Saml., 2127,4^o, findes en latinsk oversættelse af fortalen til 3. del af Huitfeldts Danmarks-historie, skrevet »Hafn. jussu cancellarii 12. juni ao. 1630«, jfr. *HSS*, 2, s. 159, note 1 (hvor det også nævnes, at da Svaning var blevet udnævnt til præst, sagde C. F. til ham: »Jam a nobis recedis vir doctus, vide, ne redeas rusticus« (jfr. *Antiquariske Annaler*, 1, s. 228-29), en bemærkning, der er ganske forståelig, når man ved, at Svaning blev præst for Besser og Onsbjerg menigheder på Samsø. Herfra har Svaning skrevet flere breve til C. F., se nævnte brevbog s. 351-52 (8/7 1635), 356 (11/6 1636), 367 (21/11 1636), 378-79 (9/1 1638). Han havde også 4/4 1635 skrevet til C. F. (s. 347-48) og af brevbogen ses tillige, at det var C. F., der 1625 kaldte ham til »gubernator« for Viborg Skole, og at han tilbød ham stillingen i Sorø (brevbogen s. 227-28).
105. *Wad*, 1878, s. 72. *KhS*, 3.r.4, 1882-84, s. 557-58. Endnu et eksempel på, at C. F. ikke tvang sin vilje igennem, men nok tog mod gode råd: biskop Hans Vandals tale for sin kandidat, ved brev til C. F. 28/1 1635, medførte, at denne fik stillingen.
106. *Hannæus og Luja*, 1724, s. 40. Rådmand i Kolding, Jens Poulsens slægtebog: *Da.-Saml.*, 2.r.6, 1877-79, s. 253. I 1634 havde Vinding tilegnet C. F. et lærd værk om orientalske sprog, se s. 194.
107. A. N. Ryge: M. Hans Pedersen Callundbogs, fordum cannick og rector i Roeskilde Skole, levnetsbeskrivelse, 1759. C. F.s brev til M. Enevold Nielsen 30/10 1638: *KhS*, 4.r.3, 1893-95, s. 622-23, og Roskilde kapitels bog 6/11 1638: sammesteds, s. 625. *Rietz*, 1848, s. 368-69. *Thyra Sehested*, 1894, s. 97. Giessing: Jubellærere, 2,2, 1783, s. 18.
108. *Thura*, 1723, s. 90.
109. Repertorium over legater og milde stiftelser, 3, 1897, s. 128-29. Se også *KBB* 1627-1629, s. 794. 24/11 1626 fik C. F. en indberetning fra Lavrids Mortensen Scavenius, sognepræst og lektor i Roskilde, om forholdene i skolen dér (*Da.Kanc.*, B 160 Indlæg). 6/8 1635 brev sammesteds fra biskop Hans Mikkelsen i Odense med oplysninger om

forskellige forhold ved gymnasiet; det fremgår, at C. F. har sendt H. M sin betænkning om gymnasiet, som denne finder gavnlig. 10/10 1636 brev fra samme, bl.a. om at få bygget et gymnasiauditorium; herom udgik blot 20 dage senere et åbent brev: *CCD*, 4, s. 677. 2/7 1639 skrev H. M til C. F. om nogle punkter i den nye fundation for skolen: sammesteds. Disse tre breve er dog kun en mindre del af korrespondancen mellem de to om sådanne forhold, jfr. H. M.s dagbøger: Samlinger til Fyens Historie og Topographie, 5-7, 1871-78. H. M.s nære forhold til C. F. fremgår af dagbøgerne, se især 5, s. 390, 398, 403, 408; 6, s. 113, 124, 135, 161; 7, s. 34, 42, 78, 81, 108, 115, 129, 150.

9. Kirken og gejstligheden

1. Koncepter i *Da.Kanc.*, B 55 Koncepter til Sjæl. reg. Åbent brev 18/6 1632: *KBB* 1630-1632, s. 802, trykt *DKL*, 3, s. 210-12; samme dag udgik, som det fremgår af *KBB*, endnu 6 åbne breve om forbedring af præstekald i de øvrige danske stifter. C. F. har også skrevet konceptet til åb.brev 15/11 1633: *KBB* 1633-1634, s. 322, trykt *DKL*, 3, s. 230-31; ligeledes til miss. 20/1 1632 til Ventzel Rotkirck og Hans Resen: *KBB* 1630-1632, s. 816, og miss. til Frederik Reedtz og Hans Resen: sammesteds, s. 793.
2. Af to breve i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 1) fra biskop Christen Hansen i Ålborg, 16/5 1631, og 2) fra biskop Morten Madsen i Århus, 27/12 1631, fremgår, at C. F. har opfordret disse til at afgive erklæringer om middel til forbedring af de ringe præstekald i deres stifter.
3. Brev til C. F. i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, 1616-39; forordningen *CCD*, 3, s. 522-24.
4. Se ovenfor, s. 41, med note 3/64.
5. Se sammesteds.
6. *KBB* 1630-1632, s. 375, trykt *DKL*, 3, s. 184.
7. *KBB* 1630-1632, s. 375, trykt *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 95.
8. *KBB* 1630-1632, s. 393-94; trykt *DKL*, 3, s. 190; *KhS*, 3.r.2, 1877-80, s. 95-96.
9. *Kornerup*, 1959, s. 266.
10. I ligprædikenen, s. F4, over C. F. omtaler Resen dennes interesse for udgivelsen af bibelen (af 1633), siger, at C. F. hos kongen udvirkede, at den blev udgivet; han nævner ligeledes C. F.s interesse for de nedenfor omtalte bibeludgaver på originalsprogene og latin. Om arbejdet og C. F.s virke: *KhS*, 2.r.6, 1872-73, s. 435-44, 456-57 og 461, med uddrag af *AC*. Koncepterne til miss. 22/3 1630 til teologerne om trykning af den nye bibeludgave og til miss. s.d. til Claus Då og bispen over Sjællands stift (*KBB* 1630-1632, s. 104) er skrevet af C. F. Se også ovenfor, s. 72, og nedenfor, s. 135.
11. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg: eksempler: biskop Jersin 24/1 1631 til C. F. om formindsket indtægt; herom udgik miss. 6/2 1631: *KBB* 1630-1632, s. 374-75. Knud Gyldenstjerne 4/2 1631, at C. F. ville befordre en sognepræst; herom åbent brev 24/2 1631: *KBB* 1630-1632, s. 388-89. Rasmus Jensen i Skuldelev 8/8 1633 om forflyttelse; herom åbent brev 21/10 1633: *KBB* 1633-1634, s. 286. Hans Mikkelsen til Fagerrød 1/5 1636 om forflyttelse, herom miss. 18/5 1636: *KBB* 1635-1636, s. 530, osv.
12. Se nedenfor, kapitel 13. 1639 gav C. F. et beløb og tømmer til genopbygning af kirken i Laufás på Island: Worm i brev til Jón Magnusson, Kbh. 20/6 1639: *Worm Epp*, 1, s. 615, *Worms breve*, 2, s. 129-30. Ved brev af 28/8 1639 takkede J. M. kansleren herfor gennem Worm: *Worm Epp*, 2, s. 617, *Worms breve*, 2, s. 150-152. I et brev til C. F. 23/8 1629 (Det Arnamagnæanske Institut, AM 267,2^c) havde Magnus Ólafsson skrevet om den gamle trækirke i Laufás, der var en ruin: *Worm*, 1948, s. 450-51.
13. *Egh.br.*, 1, nr. 137.
14. *KUH*, 3, s. 318-19. *Aktstk.*, 1, s. 305. *Da.Mag.*, 4.r.2, 1891-93, s. 243, *Pontoppidan*, 3, 1747, s. 722.
15. Se note 9/17. *KBB* 1624-1626, s. 242.
16. Se note 9/11.
17. Om hele den interessante sag, se Einar Molland: Det jesuitiske misjonsforsøg i Danmark 1623-24. (*KhS*, 7.r.1, 1951-53, s. 284-359), med tillægsbemærkninger af Bjørn Kornerup (sammesteds, s. 360-65). Den danske beretning om Dominikanernes mis-

- sionsforsøg i Danmark 1622 og 1623 trykt sammesteds, s. 518-32 (originalen i *Da.-Kanc.*, B 160 Indlæg). Også *Kornerup*, 1959, s. 256-59.
18. Se den i foregående note nævnte beretning, *KhS*, 7.r.1, 1951-53, s. 520-21.
19. Om censormyndigheden: *KUH*, 3, s. 452-54. Egentlige bogforbud var en regeringssag: *KUH*, 4, tillæg nr. 306, 418, 475, *KhS*, 2.r.5, 1869-71, s. 83-84.
20. *KUH*, 3, s. 453.
21. Om denne *DBL*, 3. udg., 6, 1980, s. 206-07. *HSS*, 4, s. 1-64 og 349-424. *H. V. Gregersen*, 1957.
22. *AC* 9/2 1633: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 207. *HSS*, 4, s. 414. *H. V. Gregersen*, 1957, s. 165-66.
23. *AC* 27/4 1633: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 207.
24. Sammesteds. *AC* 4/5 1633: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 207.
25. *KBB* 1633-1634, s. 697-98.
26. Se 9/24.
27. Om spåkalendere: *H. V. Gregersen*, 1957, s. 120; *HSS*, 4, s. 352-56.
28. *AC* 7/11 1633: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 207. Missivet er af 23/10 1633: *KBB* 1633-1634, s. 297. *CCD*, 4, s. 594-95.
29. *AC* 28/7 1635: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 208.
30. *AC* 13/7 1644: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 209, udtalelser af Christen Thomesen Sehested.
31. *KUH*, 3, s. 453.
32. *AC* 8/7 1630: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 205.

10. Den lærde kansler og den lærde verden

- Dette, der vil fremgå af det følgende, giver Ole Worm et klart udtryk for i et brev 1630 til Johannes Cabeljavius: C. F. »er en højt fortjent mand, dels i fædrelandet, dels blandt alle retskafne, især de lærde.« *Worm Epp.*, 1, s. 402, *Worms breve*, 1, s. 232-33. Worm regner også C. F. blandt sine lærde venner: brev til Henrik Køster 6/2 1636: *Worm Epp.* 1, s. 480, *Worms breve*, 1, s. 362-63.
- En liste over bøger, der her er fundet dediceret til C. F., findes s. 195-96.
- Pontanus i et latinsk digt til C. F., fra 1618, trykt i hans Isaci Pontani poematvm libri VI, Amstelodami 1634, og senere i *Rerum Danicarum historia*, 1631, s. 126, ligeledes i fortalen, s. +++4 b. Lyskander i fortalen, præfatio, s. XXII, til Danske kongers slectebog, 1622., I et brev 25/8 1622 roser Pontanus Lyskander, fordi han fejrer C. F. som »alterum Daniæ Absalonem« i sin fortale (brevet trykt i *Antonius Matthæus*, 1695, s. 272. Hans Mikkelsen Ravn kalder i de uddrag af den håndskrevne *Rhythmologia Danica*, der er trykt foran *Arrebos Hexaëmeron*, C. F. for Danmarks anden Absalon og videnskabernes uforlignelige skytsånd.
- Frederik Hammerich: Præsident Hans Nansen den Ældre. (*HT*, 3.r.1, 1858-59, s. 237). *Worm Epp.*, 1, s. 341, også 337, *Worms breve*, 2, s. 361, jfr. s. 190-91.
- Worm Epp.*, 1, s. 341, *Worms breve*, 2, s. 361.
- O. Walde*, 2, 1920, s. 285. Førstnævnte bog har følgende, af Stephanius skrevne dedikation: »Illustri ac generoso heroi, Dn. Christiano Frisio cancellario regio magnifico, Dn. patrono ac promotori vera animi subiectione semper honorando o.v. Steph. Joh. f.« Den findes nu i Gripenhielmska biblioteket i Lunds universitetsbibliotek. Sidstnævnte bog har ligeledes en lang dedikation til C. F..
- Nedenfor, s. 119.
- BD*, 1, sp. 11: Biblia påd er, øll heilög ritning, vtlögd a Norrænu, prentad a Holum 1584.
- Nyerup*, 3,2, 1805, s. 93: *AC* 26/2 1625, også *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 282.
- O. Walde*, 2, 1920, s. 245 og 285, omtaler, at én af de to C. F. er må have ejet de tre nævnte værker, da navnet C. F. findes i dem, men bøgerne er hér ikke efterset.
- Pontanus i brev til C. F. 19/3 1624, jfr. nedenfor, s. 118.
- Pontanus i brev 18/10 1624, jfr. nedenfor s. 118.
- David de Willem i brev til Meursius, dat. Amsterdam 1/7 1630: *Meursius: Operum*,

Noter til side 106-110

- 11, sp. 517; Grams note sammesteds oplyser, at David de Willem havde rejst meget, ikke blot i Italien, men også i Orienten.
14. Worm i brev til Stephanus 14/3 1642: *Worm Epp.*, 1, s. 228-29; *Worms breve*, 2, s. 329. Stephanus i brev til Worm 20/5 1641: *Worm Epp.*, 1, s. 206; *Worms breve*, 2, s. 263-64. Nedenfor, s. 113.
15. Se nedenfor, s. 171, med noter.
16. Breve fra C. F.: to til Meursius, se note 10/104 og 10/108, og ét til Pontanus, se note 10/75. C. F. nævnes i samlingerne af Ole Worms, Meursius', Pontanus', Stephanus' og andres breve, der nedenfor anføres i de pågældende noter, ligesom breve fra Anders Arrebo. Hertil kommer muligvis et antal i udenlandske arkiver og biblioteker og en del i *RA*, *KB* og *UB*, der hér ikke er fundet. Formentlig vil også kunne findes flere i de trykte brevsamlinger, der hér er benyttet efter registrene, der imidlertid ofte er ufuldstændige og ikke medtager steder, hvor C. F. blot omtales som »cancellarius« osv. Dette gælder således registeret i *Meursius: Operum*, 11, 1762.
17. I originaludgaven af Worms breve omtales C. F. i mere end 100 breve, mens hans navn i registeret blot har henvisninger til 50.
18. *DBL*, 3. udg. 16, 1984, s. 45-51, af H. D. Schepeleern. *Goosh*, 2,1, 1873, s. 24-38; *Wimmer*, 1895, s. 16-30. *Carl Christensen*, 1, 1924, s. 18-28. *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 122-27; Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks runeindskrifter, tekst*, 1942, s. 271.
19. *KUH*, 3, s. 312. *Worm Epp.*, 1, s. 51; *Worms breve*, 1, s. 39-40, brev til Holger Rosenkrantz 8/3 1619.
20. *Worm, Lectori benevolo*, s. a4 b.
21. *DBL*, 3. udg., 16, 1984, s. 48-49, jfr. følgende. Ovenfor, s. 8.
22. Se nedenfor, s. 127.
23. Her er benyttet den store 3. udg. fra 1643.
24. *Fasti Danici*, 1643, s. 123. *Worm*, 1636, *DBL*, 3. udg., 16, 1984, s. 48.
25. *Fasti Danici*, 1643, s. 123; omtalt uden kildeangivelse af *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 124.
26. Se nedenfor, s. 194.
27. *Worm: Fansti Danici*, 1643, s. 51. *Worm*, 1636, s. 56. *Worm*, 1643, s. 117-21.
28. *Worm*, 1643, s. 117-21.
29. Ses af Worms brev 7/2 (24/2) 1638 til Thomas Wegner, biskop i Stavanger: *Worm Epp.*, 1, s. 383, *Worms breve*, 2, s. 55-56. Af hans brev 28/10 1636 til Henrik Spelman i London: *Worm Epp.*, 1, s. 445, *Worms breve*, 1, s. 385. Og af hans brev til Henrik Køster 6/2 1636: *Worm Epp.*, 1, s. 480. *Worms breve*, 1, s. 362-63.
30. *Wimmer*, 1895, s. 16.
31. Sammesteds, s. 24.
32. *Worm Epp.*, 1, s. 46; *Worms breve*, 1, s. 57-58.
33. Fremgår af den i note 10/34 nævnte beretning, ligesom af *Wimmer*, 1895, s. 24-25.
34. »Olai Wormii de monumento Trygveldensi epistola ad virum genere et virtutibus nobilissimum Dn. Tychonem Brahe, toparcham in Tostrup etc., Trygveldiæ præsidem regium«, altså formelt som et brev, på i alt 16 sider, til lensmanden på Tryggevælde, der havde anmodet Worm om at meddele sin mening om indskriften.
35. Ole Worm: *Additamenta ad Danicorum monumentorum*, 1650, s. 5. *Ole Worm*, 1655, s. 349. Af et brev fra Stephanus til Worm 2/2 1638 erfarer man, at det var i august: *Worm Epp.*, 1, s. 179; *Worms breve*, 2, s. 53.
36. Urnen er afbildet i Ole Worm: *Additamenta ad Danicorum monumentorum*, 1650, s. 4, og *Ole Worm*, 1655, s. 349. Om C. F.s gaver til Worms museum, se *Schepeleern*, 1971, s. 152. 154, 278, 332 og 335. *DBL*, 2. udg., 26, 1944, s. 283.
37. *KBB* 1621-1623, s. 401-02; trykt i *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*, 1, 1832, s. 288-89. Om indberetningerne, se *Jyske Samlinger*, 4.r.1, 1911-14, s. 137; *Da. Saml.*, 2.r.4, 1874-76, s. 1-121; *Suhm: Samlinger*, 1,1, 1779, s. 70-92, 97-145; 2, 1780, s. 32-40; 2,3, 1784, s. 24-43, 215-16; Frank Jørgensen (udg.): *Præsteindberetninger til Ole Worm*. 1. Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625-42, 1970. 2. Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623-25, 1974. *Worm Epp.*, 1, s. 293-94; *Worms breve*, 1, s. 108-10, 119-20.

38. Jfr. ovenfor.
39. *Ole Worm*, 1948, s. XV.
40. Om denne og det omtalte manuskript: *PhT*, 1.r.5, 1884, s. 235-36. Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, 1, 1889, s. 294.
41. *KBB* 1624-1626, s. 560.
42. *DBL*, 2. udg., 23, 1942, s. 306-09. *Jul. Petersen*, 1898, s. 2-3. Programmata rectoris Academiæ Hafniensis, i uddrag i *Th. Bartholin*, 1662, s. 114-16.
43. *Ole Worm* til Frederik Sørensen 25/6 1620 og 25/6/10/8 1620: *Worm Epp.*, 1, s. 52-53; *Worms breve*, 1, s. 46-47: man ser, at det var C. F., der havde lagt mærke til Peter Sørensens efterladte håndskrifter, der havde ligget siden 1602, da den berømte læge døde; og da Worm ikke kunne påtage sig udgivelsen, bestemte han, at Frederik Sørensen skulle påtage sig arbejdet, efter at C. F. fra Sorø havde modtaget kataloget over de skrifter, som sønnen havde fra faderen. Jfr. også *KUH*, 3, s. 303.
44. *Worm Epp.*, 1, s. 381; *Worms breve*, 1, s. 262: Worm i brev til Thomas Wegner 5/6 1632, jfr. sammes brev til samme 1/11 1631, *Worm Epp.*, 1, s. 380, *Worms breve*, 1, s. 254. Også Fr. Bull: Norges litteratur, 2, 1928, s. 61 (hvor det dog urigtigt opgives, at Peder Claussen døde 1575), *DBL, Bricka*, 5, 1891, s. 629-32. *Carl Christensen*, 2, 1925, s. 5.
45. *Ole Worm*, 1655, s. 282; Worm i brev til Arngrímur Jónsson maj 1638: *Worm Epp.*, 1, s. 325-26; *Worms breve*, 2, s. 69-70. *Ole Worm*, 1948, s. 48 med noter s. 386; breve fra Worm til Isaac La Peyrère 12/4 1645: *Worm Epp.*, 2, s. 923, *Worms breve*, 3, s. 97-101, og til Þorlákur Skúlason 9/5 1638: *Worm Epp.*, 1, s. 104, *Worms breve*, 2, s. 68; i det følgende brev til samme meddeler han, at han forlængst til kansleren har sendt tegningen, han ville lave af dyret. Hele sagen synes at have spillet en ikke ringe rolle for Worm; han fortæller adskillige gange i sine breve om diskussionen med kansleren og om dennes hjælp.
46. Worm i ovennævnte brev til Þorlákur Skúlason 9/5 1638. *Ole Worm*, 1655, s. 283. K. Stephensen i *HMK*, 1.r.8, 1921-22, s. 248-50. Worm skrev en afhandling om sin opdagelse: An os illud quod vulgo pro cornu monocerotis venditatur verum sit unicornu, 1638.
47. Fremgår også klart af adskillige breve i *Worm Epp.*, 1, således breve til Stephanus, s. 133, 135, 136, 152-53, *Worms breve*, 1, s. 124-25, 185-86, 194, 197.
48. Se litteraturlisten under Ole Worm. C. F.s navn forekommer i Ole Worms korrespondance med Bertel Knudsen Aquilonius, Henning Arnisæus, Bertel Bartholin, Thomas Bartholin, Johannes Cabeljavius, Henrik Ernst, Thomas Fincke, Niels Christensen Foss, Casper Hammermüller, Arngrímur Jónsson, Henrik Køster, Isaac La Peyrère, Benedikt Magnusson, Jón Magnusson, Gísli Oddsson, Magnus Olafsson, Johan Rode, Holger Rosenkrantz, Þorlákur Skúlason, Henrik Spelman, Steffen Hansen Stephanus, Frederik Sørensen og Thomas Wegner.
49. *Ole Worm*, 1948, s. XVI og 365.
50. Arngrímur Jónsson i brev til Worm 15/8 1626: *Epp.*, 1, s. 293-94; *Worms breve*, 1, s. 108-10. *Ole Worm*, 1948, s. 1. Desværre er C. F.s korrespondance med Arngrímur Jónsson tabt: *Ole Worm*, 1948, s. 365. Sammesteds, s. XVI og 365.
51. Þorlákur Skúlason til Worm 30/8 1626: *Worm Epp.*, 1, s. 98; *Worms breve*, 1, s. 112-13.
52. *Ole Worm*, 1948, s. XVII, 216 og 284 med noter.
53. Worm til Arngrímur Jónsson 1632 (før 3/5): *Worm Epp.*, 1, s. 313; *Worms breve*, 1, s. 258-59.
54. Udtog af Gísli Oddssons brev i *Worm Epp.*, 1, s. 595; *Worms breve*, 1, s. 349-50. *Ole Worm*, 1948, s. 169 med note s. 436.
55. Brevet, der er dateret Skálholt på Island 25/8 1636, findes i det Arnamagnæanske Institut, i et læg med 6 breve fra Gísli Oddsson i AM 267,2°. Blot slutformularen og underskriften er egenhændig. Den samme sag omtaler Oddsson i et brev til Worm 20/8 1636: *Worm Epp.*, 2, s. 597, *Worms breve*, 1, s. 375-76.
56. Udtog af brev fra Gísli Oddsson 31/7 1635: *Worm Epp.*, 2, s. 596-97; *Worms breve*, 1, s. 349-50. *Ole Worm*, 1948, s. 171 og noter s. 438.
57. Gísli Oddsson til Worm 8/8 1637: *Ole Worm*, 1948, s. 173 med noter s. 439.
58. *Worm Epp.*, 1, s. 98; *Worms breve*, 1, s. 112-13: Þorlákur Skúlason i brev til Worm 30/8

Noter til side 112-116

- 1266; *Ole Worm*, 1948, nr. 167 og noter, s. 280-81.
59. *Stephanius*, 1645, s. 16, og *Worm Epp.*, 1, s. 358, *Worms breve*, 1, s. 186-88: Magnús Ólafsson til Worm 22/8 1629. Ólafsson leverede siden en forklaring af en vise om Regnar Lodbrog, som Worm 15/6 1633 på C. F.s og egne vegne varmt takkede for: *Worm Epp.*, 1, s. 364, *Worms breve*, 1, s. 282-83.
60. Worm i brev til Magnús Ólafsson 22/5 1632: *Worm Epp.*, 1, s. 362, *Worms breve*, 1, s. 260-61.
61. Nockrar fornvijsur samanteknar vr jussum stodum och vtskyrdar epeter bön cantzele-rens j Danmark Christians Frijs anno 1632 et cæt., jfr. *Ole Worm*, 1948, s. 461.
62. Worm til Magnús Ólafsson 1636: *Worm Epp.*, 1, s. 370, *Worms breve*, 1, s. 368-69.
63. *V. Gödel*, 1897, s. 71.
64. *Ole Worm*, 1948, s. 379 og XXI og brevene nr. 28 og 33-36. Sammesteds, s. 386.
65. Worm i brev til Jon Magnusson 20/6 1639: *Worm Epp.*, 2, s. 615; *Worms breve*, 2, s. 129-30. Det brev, Jon Magnusson 28/8 1639 sendte som svar herpå, viste Worm C. F. før dennes død, og denne befalede Worm ivrigt at opmuntre Magnusson i dennes studier: Worm i brev 28/8 1639 til Magnusson: *Worm Epp.*, 2, s. 617, *Worms breve*, 2, s. 150-52.
66. Digtet, der aldrig er trykt, findes i en kopi fra Stephanius' bibliotek i universitetetsbiblioteket i Uppsala: Delagard. nr. 19-21,4. Den første af de 47 strofer er trykt i Jón Porkelsson: Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede, 1886, s. 469. *Ole Worm*, 1948, s. 403. *Worm Epp.*, 2, s. 607, *Worms breve*, 1, s. 380-81: brev af 1/9 1636; *Ole Worm*, 1948, s. 97 og 192 med noter s. 403.
67. Om Lyskander: *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 246-47; *Rørdam*, 1868. Desuden fortalen (præfatio) i *Lyskander*, 1622, s. XXII-XXIII.
68. *Rørdam*, 1868, s. 57.
69. *Rørdam*, 1868, s. 74-75.
70. Omtalt sammesteds, s. 75. Udkast til brevet til C. F. i *KB*, Gl. kgl. Saml., 856,2°.
71. *Rørdam*, 1868, s. 75. De danske kongers slectebog, se litteraturlisten, s. 188.
72. Fragment i *KB*, Gl. kgl. Saml., 856,2°.
73. *Rørdam*, 1868, s. 75.
74. *KBB* 1624-1626, s. 346-47.
75. Om Pontanus: *DBL*, 3. udg., 11, 1982, s. 431. *Rørdam* i *HSS*, 3, s. 1-24 og 440-72. Holland-Danmark, 2, s. 274 og 362. *Pontanus*, 1909. *Pontanus*, 1640. 12 af Pontanus' breve er trykt (med visse udeladelser) i *HSS*, 3, s. 474-92; desuden kendes yderligere to breve fra P. til C. F., oversat af *Rørdam*; de er dateret 8/11 1633 og 21/4 1636 og trykt i *Antonius Matthæus*, 2, 1738, s. 377, og 3, s. 744 (et brev i 5, s. 988, har *Rørdam* fået med i *HSS*, 3). At der er udvekslet flere end de her anførte 14 breve mellem P. og C. F., fremgår af P.s brev 1/1 1630 (*HSS*, 3, s. 485); se også brev fra C. F. til P. 27/11 1626, gengivet s. 117.
76. *Pontanus*, 1640, s. 9.
77. Fremgår af hans nedenfor omtalte bestalling. *Rørdam* anser det i *HSS*, 3, s. 446, for så godt som givet, at det er C. F., der har stået bag P.s udnævnelse til kgl. dansk historio- graf; han nævner her C. F.s møde med P., da han rejste som ung, og Grams ytring i *Scriptores rerum Danicarum* 1, 1772, præfatio, s.c. Hertil kan føjes C. F.s store interesse for historien i almindelighed og hans bestræbelser for at fremme studiet af denne, ligeledes en udtalelse i forordet til *Pontanus*, 1640, s. 9-10, Pontanus' nedenfor omtalte digt til C. F. 1618 og hans brev til professor Frans Gomarus i Groningen 15/7 1628, trykt *Antonius Matthæus*, 1695, s. 250, og citeret *HSS*, 3, s. 457.
78. *KBB* 1616-1620, s. 352-53, trykt *HSS*, 3, s. 447-48.
79. Om diskussionen, se *HSS*, s. 445. *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 156, er også inde på den tanke, at Pontanus' undersøgelser vedr. folkeslagene ved Rhinens munding kan have vakt C. F.s interesse.
80. Trykt i Pontani *Poemata*, jfr. ovenfor note 10/3, og i *Pontanus*, 1631, s. 126.
81. Håndskriftets 11 blade er iflg. *HSS*, 3, s. 443, note 2, indført i hans søns, Peter Scriverus' udgave af *Martial* (1619).

82. Om Johannes Stephanius, se *DBL*, 3. udg., 14, 1983, s. 95-96.
83. Pontanus' breve til C. F., med numrene 1, 2, 10 og 12, i *HSS*, 3, s. 475-92.
84. Således Rørdam, i *HSS*, 3, i indledningen s. 474 til de 12 breve, han kendte fra P. til C. F. Han angiver ikke kilden til Grams udtalelse, men der synes at være tale om dennes note *e* i *Meursius: Operum*, 11, sp. 575-76, hvor der også henvises til *Antonius Matthæus*, 1695, brevene XC, XCV, CXVIII, CXI og CXII.
85. *KBB* 1621-1623, s. 253, miss. af 14/2 1622, trykt *HSS*, 3, s. 454.
86. Brevet er vistnok tabt, men det nævnes i begyndelsen af P.s brev til C. F. 10/12 1623: *HSS*, 3, s. 479-81. I det følgende gives ikke henvisninger til de enkelte breve, der let findes i *HSS*, 3, s. 475-92.
87. Af C. F.s brev til P. 27/11 1626 ses, at kansleren allerede i nov. 1626 returnerede koroграфияen, med opfordring til med det allerførste at få historien trykt, se gengivelsen s. 117. *HSS*, 3, s. 457.
88. Pontanus i brev til Stephanius 16/3 1629: *Antonius Matthæus*, 1695, s. 202. *HSS*, 3, s. 457-58.
89. Jfr. hér også *Holberg*, 2, 1733. s. 403.
90. *Pontanus*, 1631, s. 507.
91. At C. F. kendte den hollandske historiker Gerhard Voss, ses også af Meursius' brev til Voss, dat. Sorø 23/8 1632, hvorefter Meursius har talt med C. F. om Voss, der blev meget rost af kansleren (*Meursius: Operum*, 11, sp. 675), ligesom man ser Meursius vise C. F. en bog, han havde fået tilsendt af Voss, og C. F. roste den (Meursius i brev til Voss, Sorø 20/8 1633: *Meursius: Operum*, 11, sp. 676), og Meursius beretter adskillige gange for Voss om C. F. (se hans breve 11/3 og 23/6 1635 og 20/12 1636: *Meursius: Operum*, 11, sp. 678, 679, 683). Voss' brevsamling: Gerardi Joan. Vossii et clarorum virorum ad eum epistolæ, Augustæ Vindel. 1691, er her ikke set, da bogen ikke findes i Danmark (den nævnes af *Fridericia*, 1, 1876, s. 94, note 10).
92. Om denne sag, se også kapitel 11.
93. Fremgår af P.s breve nr. 1, 2 og 3 i *HSS*, 3.
94. 2. bind af *Pontanus*, 1631, blev først udgivet af Westphalen i 1740 i *Monumenta inedita rerum Germanicarum* (jfr. *HSS*, 3, s. 469-71).
95. Om Meursius, se *DBL*, 3. udg. 9, 1981, s. 527-28. Rørdam i *HSS*, 1, s. 278 og 287. *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 159-60, 188, 189, 192. Holland- Danmark, 2, 1945, s. 275. Forordene til *Meursius: Athenæ Batavæ sive de urbe Leidensi et academia*, 1625, og *Meursius*, 1638. Se også note 10/98.
96. *KBB* 1624-1626 har intet herom. *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 527.
97. *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 527.
98. Jfr. hér også Grams bemærkning i *Meursius: Operum*, 11, sp. 575-76: Meursius illi Athenas suas Batavas inscripsit, eumque inter primos auctorum prædicavit, suæ in Daniam evocationis; jfr. note 10/95.
99. Johannes Meursius junior til Voss: *Meursius: Operum*, 11, sp. 663.
100. *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 527.
101. Se noterne 10/104 og 10/108. Jesper Brochmand til Meursius 4/1 1629, 19/9 1633, 24/6 1634 og 4/3 1635: *Meursius: Operum*, 11, sp. 491, 565, 577-78 og 585.
102. Se foregående note.
103. Jesper Brochmand til Meursius 19/9 1633, se note 10/101.
104. C. F. til Meursius 13/6 1634, trykt *Meursius: Operum*, 11, sp. 575, og i *HSS*, 1, s. 281-82 (her er medtaget tegnet IHS, der er udeladt i *Operum*). C. F.s meget rettede og uordentlige udkast til dette brev findes i *RA, Da.Kanc.*, B 157, I, fejlagtigt lagt under ca. 1622-27. Originalen findes i *KB, Thottske Saml.* 1843,4° (jfr. *KhS*, 4.r.2, 1891-93, s. 763). Afskrifter i *KB, Fabr.* 101,4°, og i Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, *Supplex epistolica* 60,2°, men hér med datoen 27/6 1632.
105. *Egh.br.*, 1, s. 204, note 2, hvor det omtales, at han efterlod sig en tysk krønike om Frederik 2. (i noten angives som kildesteder hertil Peder Hansen Resen: Kong Frederichs II.s krønike, 1680, fortalen bl. a2; *Rørdam*, 1868, s. 159; Birket Smith: Om Kjøbenhavn's Universitetsbibliothek før 1728, 1882, s. 36; og *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 267). I det nedenfor omtalte brev fra C. F. til Meursius 9/8 1639 omtales Eggebrecht

Noter til side 124-126

- netop i forbindelse med en sådan krønike (se teksten, s. 124), og det er ikke umuligt, at det altså også hér er C. F., der har været igangsætterten. Gram har i den store Firenze-udgave af Meursius' samlede værker, bd. 9, 1746, trykt (sp. 1115-1130) Anonymi observationes in historiam Danicam Ioan. Meursi (der efterfølges af Ioan. Meursii ad anonymi etc. (sp. 1131-1140) og Observationes responsio (sp. 1141-1148). I præfatio, s. IV, og sp. 1115-1116 (i en note til Anonymi auctoris in historiam Danicam Io. Meursii priusquam pvblica ivris fieret observationes) omtaler Gram, hvorledes C. F. havde overgivet Meursius' historie, der endnu ikke var udgivet, til en eller anden adelsmand (illustris alicujus viri), der var erfaren i danske sager, for at denne kunne notere, hvis han ved læsningen fandt noget, der måtte dadles. Gram tilføjer, at Meursius siden sendte et lærd svar på disse tilføjelser til C. F.
106. Se note 10/101.
  107. Ved denne skal vel forstås et vicarie eller præbende.
  108. Fremgår af C. F.s brev af 9/8 1639, trykt *Meursius: Operum*, 11, sp. 644, og *HSS*, 1, s. 287. Brevet findes i original og to afskrifter som det i note 10/104 omtalte. Jfr. også *Ellen Jørgensen*, 1931, s. 159, og Johs. Møller: *Isagoge ad historiam Chersonesi Cimbrico ...*, Hamburg 1791, s. 185.
  109. *AC 7/11 1640: KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 285. *Werlauff*, 1844, s. 10-11.
  110. J. Fincke i brev til Meursius 5/12 1626: *HSS*, 1, s. 278.
  111. *Meursius: Operum*, 11, sp. 648-49 og note a) på sp. 650-51, hvor det også forklares, hvorfor brevet er udateret og adressaten ukendt: »Hanc epistolam obtendimus ad calcem voluminis Lundiani in quo illæ ad Meursium exstabant. Lundius eam, procul dubio, ex chartis Meursianis exceperat ignorans cui scripta fuisset. Nos, quin Christianus Frisius Dominus de Kragerup ..., iste fuerit, acutiquam ambigimus.« At brevet kunne være til C. F., er sandsynligt, ud fra dets indhold og ud fra et par vendinger, bl.a. hører man, at adressaten har talt med Meursius på kongens vegne og fordret noget af ham, se begyndelsen af brevet. I *HSS*, 1, s. 287-88, afslutter Rørdam et afsnit: Nogle breve til Dr. Johannes Meursius, s. 276-87, med en fortegnelse over brevene til Meursius fra danske personligheder i *Meursius: Operum*, 11, og anfører som det sidste: sp. 648 Meursius til kansler Chr. Friis (udat.), hvilket er det omtalte brev, og han sætter altså ikke spørgsmålstegn ved denne angivelse.
  112. Det var af omfang et ikke ubetydeligt fragment; mens 1. del af Meursius' historie i Lamius-udgaven udgør 5 bøger på tilsammen 310 s., udgør 2. del 7 bøger på tilsammen 185 s. Meursius i brev til Voss, Sorø 20/12 1636, trykt i *Meursius: Operum*, 11, sp. 683.
  113. Herom *HSS*, 3, s. 471-73. Om bestillingen intet i *KBB*.
  114. Se det i note 10/113 anførte sted.
  115. Om Stephan Stephanus *DBL*, 3. udg., 14, 1983, s. 96-98. Rørdam i *HSS*, 1, s. 1-74. Brevvekslingen mellem Worm og Stephanus i *Worm Epp.*, 1, s. 133-229; *Worms breve*, 1 (se registeret i 3). *O. Walde*, 1917, s. 29-65 og 261-301. Fortalen til Stephanus: *De regno Daniæ & Norwegiæ*, 1629, s. A6 b.
  116. Se de i note 10/82 anførte steder.
  117. *Worm Epp.*, 1, s. 133, *Worms breve*, 1, s. 124-25, jfr. *HSS*, 1, s. 17.
  118. *Worm Epp.*, 1, s. 133, *Worms breve*, 1, s. 133-34; jfr. *HSS*, 1, s. 18-19.
  119. *HSS*, 1, s. 29-30. *Worm Epp.*, 1, s. 152-53; *Worms breve*, 1, s. 197, *HSS*, 1, s. 30-31.
  120. Således skaffede han ham Eddaen på latin: *Worm Epp.*, 1, s. 206, *Worms breve*, 2, s. 263-64. Om forholdet mellem C. F. og Stephanus i 1630erne, se brevvekslingen mellem Stephanus og *Worm Epp.*, 1, s. 153-79, *Worms breve*, 1-2 (se registeret). Stephanus havde planer om at bede C. F. om økonomisk hjælp til trykningen af sin *Saxo* (*Worm Epp.*, 1, s. 174, *Worms breve*, 1, s. 386-87); da Worm i aug. 1637 opholdt sig hos C. F. på Lindholm (se nedenfor, s. 109), forhandlede han med ham om Stephanus' og hans planer (*Worm Epp.*, 1, s. 179, *Worms breve*, 2, s. 53) og anbefalede Stephanus' værker til C. F.. Det synes, som om Stephanus har været nervøs over udfaldet og i det hele for sit gode forhold til C. F.; han skriver i febr. 1638 til Worm (*Worm Epp.*, 1, s. 179, *Worms breve*, 2, s. 53), at alle anstrengelserne i hans studier står og falder med

- denne adelsmands gunst eller, hvad Gud forbyde, vrede. *HSS*, 1, s. 69. I maj 1630 skynder C. F. på Stephanius gennem Worm, der skrev til ham: *Worm Epp.*, 1, s. 153, *Worms breve*, 1, s. 212.
121. Han roste Stephanius' skrift og stil ikke blot det i note 8/93 anførte sted, men også senere, se *Worm Epp.*, 1, s. 155, *Worms breve*, 1, s. 231-32. Eksempler i *Sorø. Klosteret, skolen...*, 1, 1924, s. 600.
122. *DBL*, 3. udg., 14, 1983, s. 96.
123. Fremgår af et brev fra Johann Kirchmann til Meursius, dat. Lybeck 29/10 1633 og af et brev fra Meursius til Kirchmann, dat. Sorø 13/12 1633: *Meursius: Operum*, 11, sp. 568 og 571. (Sidstnævnte brev er dog ved en fejltagelse i *Operum* betegnet som et brev fra K. til M., men er dat. Sorø og stilet til Lybeck). Om hele sagen også *HSS*, 1, s. 56-57.
124. Foruden de i foregående note nævnte breve også Kirchmann til Meursius 13/8 1633, sp. 562. Note af Gram i *Meursius: Operum*, 11, sp. 650. Jfr. Langebeks indledning til det ene af de to omtalte arbejder, munken Theodoricus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, trykt i *Scriptores rerum Danicarum*, 5, 1783, s. 312-41 (indledning s. 311-12). Det andet af de to skrifter, C. F. ville have trykt, er trykt sammesteds, s. 341-62: *Anonymus de profectioe Danorum in terram sanctam*.
125. Dedikationen, s. A VII.
126. *DBL Bricka*, 16, 1902, s. 241-42.
127. *KBB* 1624-1626, s. 347, trykt *Rørdam*, 1868, s. 155, se også s. 156-59. Gram omtaler i sin ovenfor i note 10/84 omtalte note, at det var C. F., der havde planer om at samle og udgive alle de historiske monumenter, der fandtes i bibliotekerne. *KBB* 1624-1626, s. 346-47, trykt i *Holberg*, 2, 1733, s. 906, og *Rørdam*, 1868, s. 156.
128. *KBB* 1624-1626, s. 348, trykt *Rørdam*, 1868, s. 159-60.
129. *KBB* 1624-1626, s. 560.
130. Se note 10/41.
131. *KBB* 1624-1626, s. 452.
132. *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg: brev 16/5 1631; med samme brev fremsendte bispem i øvrigt efter C. F.s opfordring meddelelser om midler til at forbedre de ringe præstekald i stiftet, se ovenfor, kapitel 9.
133. *O. Walde*, 1917, s. 55, angiver at Heidmann »genom bemedling af en vän och landsman, Kristian IV:s lifläkare Henning Arnisæus, utnämndes til professor eloquentiæ vid Sorø akademi 1626.« Dette udelukker dog ikke, at C. F. kan have medvirket. Missiverne, der 8/10 1626 udgik i sagen: *KBB* 1624-1626, s. 837, omtaler, at *prinsen* har antaget M. Heidmann til at være professor eloquentiæ i Sorø, og *prinsen* har anordnet, at M. H. skal kolligere de danske og norske historier, som findes på universitetsbiblioteket; beslutningen er altså taget af regeringen, hvor C. F. sad i kongens fravær.
134. *KBB* 1627-1629, s. 82-83. Fr. Orluf i *Danske Studier*, 1921, s. 23. Samme i *Danske Studier*, 1926, s. 38-39. Worms brev til C. F. 1629: *Worm Epp.*, 1, s. 394-95, *Worms breve*, 1, s. 198-99. Vedr. C. F.s virke for historien kan endnu tilføjes, at Knud Urne, lensmand på Bergenhus, 17/10 1617 skrev til C. F. om bl.a. de gamle norske historier, som skulle fordanskes: *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg.
135. Se den ovenomtalt korrespondance mellem C. F. og Pontanus og Meursius.
136. Hr. Mads Rasmussens reise til Ostindien 1623 i: *Da.Mag.*, 1.r.1, 1745, s. 113.
137. *RA, Da.Kanc.*, B 103 Akter ang. oprettelsen af kompagnier i købstæderne til fremme af salthandelen på Spanien. 1622. III Fyn og Smålandene: brev fra Holger Rosenkrantz til C. F. 12/10 1622. Bag på brevet noterede C. F.: »ISM. – Note runica. - - thi prima littera. - = mille ad duas thusinde. – þ femb prima item.«
138. Otto Sperling i selvbiografi, udg. af Walter G. Brieger og John W. S. Johnsson: *Otto Sperlings Studienjahre nach dem Manuskript der Kgl. Bibliothek zu Kopenhagen herausgegeben*, Kopenhagen 1920. s. 45. *Carl Christensen*, 1,1, 1924, s. 16-17; 2, 1926, s. 7-8. Wulfgang Rhuman i universitetsprogram 1628, optrykt i *Th. Bartholin*, 1662, s. 272-76.
139. *Carl Christensen*, 1,1, 1924, s. 16.

Noter til side 129-135

140. Om Otto Sperling, se *DBL*, 3. udg., 13, 1983, s. 595-96. *Carl Christensen*, 1,1, 1924, s. 23-55; 2, 1926, s. 8-9. Dr. med. Otto Sperlings selvbiografi (1602-1673), oversat i uddrag af S. Birket Smith, 1885 (reprudgave 1974). Se også note 10/138.
141. Gislí Oddsson i brev til Worm 31/7 1635, udtog i *Worm Epp.*, 2, s. 595, *Worms breve*, 1, s. 349-50.
142. Om Johan Rode, se *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 191-92. *Christian Bruun*, 1893. *Carl Christensen*, 1,1, 1924, s. 14-15; 2, 1926, s. 5. Dedikationen s. +2-+4 b og omtale af C. F. s. 143-44 i *Johs. Rode: De acia dissertatio ad Cornelii Celsi mentem*, Patavia 1639.
143. Worm i brev 1/3 1621 til Johan Rode: *Worm Epp.*, 1, s. 59-60, *Worms breve*, 1, s. 53.
144. *Worm Epp.*, 1, s. 61-62, *Worms breve*, 1, s. 92.
145. *Worm Epp.*, 1, s. 66, *Worms breve*, 1, s. 98-100.
146. *Worm Epp.*, 1, s. 66-67, *Worms breve*, 1, s. 100-03, udateret. Man ser af brevet, at C. F. tidligere havde bedt Foss om at skrive til Rode om, hvilke forskellige italienske dialekter han ønskede denne skulle skrive om, men Foss havde forsømt dette.
147. Henrik Ernst i brev til Worm, dat. Paris 15/5 1639: *Worm Epp.*, 2, s. 603-04, *Worms breve*, 2, s. 123. Tidligere havde Ernst dediceret et værk til C. F., se s. 105, 131 og 193.
148. *Carl Christensen*, 1, 1924, s. 15.
149. Worm til Rode 14/3 1621: *Worm Epp.*, 1, s. 59-60, *Worms breve*, 1, s. 92.
150. Se note 10/142.
151. *KbB* 1630-1632, s. 922.
152. Bertel Bartholin 12/6 1642 til Ole Worm: *Worm Epp.*, 2, s. 794-96, *Worms breve*, 2, s. 358-60. Se også *Christian Bruun*, 1893, s. 32.
153. Om Christen Longomontanus, se *DBL*, 3. udg., 9, 1981, s. 109-10. *N. M. Petersen*, 3, 1868, s. 177. Dedikationen til Chr.4. i Longmontanus' *Astronomia Danica*, s. + +.
154. Pontanus til C. F. 19/5 1620, 25/3 1621 og 12/4 1622: *HSS*, 3, s. 475. 477 og 478-79.
155. *DBL Bricka*, 13, 1899, s. 527-28. *Da.Mag.*, 5.r.2, 1889-92, s. 27.
156. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 427-28.
157. Rørdam i *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 193-299.
158. Sammesteds, s. 197.
159. Sammesteds, s. 200.
160. Sammesteds, s. 200-01.
161. En sådan religiøs-konfessionel forpligtelse i forbindelse med stipendium regium omtales *KUH*, 3, s. 707 med note 2.
162. *AC* 25/10 1628, citeret i *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 202.
163. Brochmand refererede den følgende dag i konsistorium sin samtale med C. F.: *AC* 29/10 1628: *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 202.
164. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 203.
165. Sammesteds, s. 204.
166. Sammesteds, s. 204.
167. Fremgår også af det brev, rektor og professorer 21/9 1630 sendte til T.B.s far, Jens Nielsen Bang, præst i Flemløse: *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 260-61. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 203.
168. Sammesteds, s. 209.
169. Sammesteds, s. 209.
170. Sammesteds, s. 211-12. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 427.
171. *Observationum philologicarum libri duo jussu regio in usum scholarum Danicæ et Norwegiæ ad illustrandi Jani Dionysii Jersini D. grammaticæ latinæ præcepta adornati*, 1640. *DBL*, 3. udg. 1, 1979, s. 427.
172. Bd. 1, *Candide lectori*, s. C4.
173. *Rector et senatus regiæ Academiæ Hauniensis Benevolo lectori*, s. A8-A8 b.
174. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 214.
175. Sammesteds, s. 215. Om Hans Svane: *DBL*, 3. udg., 14, 1983, s. 219-22.
176. Sagen omtalt af Rørdam i *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 215. Når han skriver, at det var C. F., der i febr. 1646 ikke var tilbøjelig til at opretholde en særlig docentpost i syrisk, er dette naturligtvis en fejltagelse. *AC* 21/2 1646, citeret i *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 215.

177. Thomas Bartholin til Ole Worm 21/8, ny stil 31/8 1639: *Worm Epp.*, 2, s. 661-63, *Worms breve*, 2, s. 145-46. Worm til Thomas Bartholin 28/11 1639: *Worm Epp.*, 2, s. 664, *Worms breve*, 2, s. 163-64.
178. Elichmans brev til C. F.: *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, ca. 1616-39. *Ole Worm*, 1948, s. 380, giver oplysningen om E.s. stilling og opholdssted. Elichman var en ven af Worm: *Worm Epp.*, 2, s. 664, *Worms breve*, 2, s. 163-64 (Worm til Thomas Bartholin 28/11 1639).
179. *KBB* 1635-1636, s. 68-69.
180. Om Arrebo, se *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 299-302. *Rørdam*, 1857. *G. Rode*, 1866. *Illustreret dansk litteraturhistorie*, 1, 1916, s. 496-512. *Vagn Lundgård Simonsen*, 1955. Arrebos søn, Christen Andersen Arrebos fortale til Hexæmeron, 1661, s. b-c 2. C. Rosenberg: *Nordboernes åndsliv fra oldtiden til vore dage*, 3, 1885, s. 509-27.
181. *Rørdam*, 1857, 1, s. 61.
182. Anders Arrebo til C. F. 26/6 og 22/11 1618 og 6/10 1620; brevene, der fandtes i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, men 1937 er afleveret til Norge, er trykt i *KhS*, 2.r.3, 1864-66, s. 642-58, og i Anders Arrebo: *Samlede skrifter*, 1, 1965, s. 305-14 og 317-22, med oversættelser i 5, 1983, s. 130-34.
183. Arrebo nævner selv C. F. som en af sine venner, der kunne og ville lægge et godt ord ind for ham, i et brev til universitetets rektor og professorer 5/9 1625: *Rørdam*, 2, 1857, s. 300. 24/7 1621 havde Arrebo i Kbh. til C. F. skrevet en erklæring om de rygter, der var sat i omløb om ham af den forhenværende byfoged Peder Lauritsen: brev udleveret fra *RA* til Norge 1937.
184. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 300.
185. *KBB* 1624-1626, s. 487.
186. *Egh.br.*, 1, s. 465-66.
187. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 300.
188. Sammesteds.
189. Fortalen s. b.
190. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 301. *Illustreret dansk litteraturhistorie*, 1, 1916, s. 505. *Rode*, 1866, s. 65.
191. Sammesteds, s. 24. Arrebos søn sætter i fortalen, s. b, C. F.s forslag i forbindelse med virksomheden i Tyskland for den tyske poesi og det tyske frugtbringende selskab.
192. Fortalen, s. c b. *Lundgård Simonsen*, 1955, s. 9 og 117.
193. Sammesteds, s. 92.
194. *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, 7, 1878, s. 118: 25/11 1637. Bogen er dediceret til Christoffer og Axel Valkendorf til Glorup, »mine gunstige venner«, men allerede i 1627 havde Peder Jensen Roeskilde jo dediceret en bog til C. F., se s. 138.
195. Om håndskriftet, *KB, Additamenta* 472,4°, se s. 138 og 193.
196. Om Jesper Brochmand: *DBL*, 3. udg., 12, 1979, s. 534-38. D. G. Zwergius: *Die siellandske cleresie*, 1753, s. 169-237. *KhS*, 2.r.3, 1864-66, s. 667-788.
197. *Worm Epp.*, 1, s. 152-53, *Worms breve*, 1, s. 197. Jesper Brochmand har skrevet til Meursius for C. F., således 4/1 1629, 19/9 1633, 24/6 1634 og 4/3 1635, se *Meursius: Operum*, 11, sp. 491, 565, 577-78 og 585.
198. Således *AC* 30/11 1622, 1/3 og 29/3 1623: *HSS*, 4, s. 453-54 og 458-59. *AC* 17/1 og 19/1 1623: *KhS*, 3.r.1, 1874-77, s. 431 og 432; *AC* 12/8 1630: *KhS*, 2.r.4, 1867-68, s. 181. *AC* 6/8 1630: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 147-48. Breve fra C. F. til Brochmand: Kolding 13/1 og 19/1 1638: *Da.Mag.*, 5.r.2, 1889-92, s. 6-7. Da C. F. i 1637 eller 1638 savnede oplysning om universitetets rektor, skrev han til Brochmand: *KBB* 1637-1639, s. 247. *AC* 29/3 1623: *HSS*, 4, s. 459.
199. Om brevet, se note 10/55.
200. *KUH*, 3, s. 630-31.
201. Hvorledes sagen endte, har ikke kunnet konstateres. Om et andet eksempel på Brochmands indflydelse på C. F., se nedenfor.
202. *KBB* 1616-1620, s. 201.
203. *KBB* 1621-1623, s. 255.
204. *DBL*, 3. udg., 2, 1979, s. 537.

Noter til side 139-142

205. *KBB* 1635-1636, s. 615.
206. *DBL*, 3. udg., 2, 1979, s. 537. Om de mænd, C. F. støttede i deres egenskab af lærere for hans sønner, se nedenfor, s. 145-46.
207. Se ovenfor, s. 71.
208. Brochmand til C. F. 12/11 1635, brev i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, trykt *Da.Mag.*, 5.r.1, 1887-89, s. 349-50.
209. Om H. P. Resen: *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 144-46. *Bjørn Kornerup*, 1, 1928, 2, 1968.
210. I *AC* 17/1 og 30/1 1623 (*KhS*, 3.r.1, 1874-77, s. 431-32 og 437) hører man om en interessant strid mellem C. F. og biskop Resen om en præst; Resen viste en mærkelig tvær og genstridig holdning.
211. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Nævnt hos *Kornerup*, 1, 1928, s. 248, note 1. *Kornerup*, 1959, s. 268, noget lignende s. 230, betegner, temmelig sikkert med urette, C. F. som Resens trofaste medarbejder og støtte.
212. Se nedenfor, note 10/110. *Otto Sperling*, 1885, s. 42.
213. Om Holger Rosenkrantz: *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 342-51. *J. Oskar Andersen*, 1896. Om brevene, se følgende note.
214. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 759 og 761-62; 3.r.6, 1887-89, s. 305-07, 329-30, 335-36, 533-37, 544, 552-53, 616-19, 622-23; og 4.r.2, 1891-93, s. 764-65: 4 breve fra C. F. til Holger Rosenkrantz og 9 fra H. R. til C. F. Desuden er fundet to breve fra H. R. til C. F., af henholdsvis 12/10 1622 og 22/3 1632, i: *RA, Da.Kanc.*, B 103 Akter ang. oprettelsen af kompagnier i købstæderne til fremme af salthandelen på Spanien, III. Fyn og Smålandene; og i *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. I H. R.s brev af 20/5 1625 (*KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 307) omtales et vistnok tabt brev fra H. R.; ligeledes i H. R.s optegnelser af nov. 1639 (sammesteds, s. 634) et brev fra H. R. ca. 1638, hvoraf blot kendes et fragment (trykt sammesteds, s. 623).
215. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 759.
216. *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 347.
217. Wilhelm Alardus, præst i Krempe, meddeler i et brev 15/3 1624 Holger Rosenkrantz, at han ved et brev fra dr. Resen har fået meddelelse om, at C. F. på Holger Rosenkrantz' anbefaling har lovet, at sønnen Vilhelm skulle blive optaget i Kommunitetet, når han kom til Kbh.: *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 294. Flere eksempler i de i note 10/214 anførte breve.
218. Brev 12/10 1622, se note 10/214.
219. *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 305-07.
220. Jfr. det ovenstående, hvor flere råd fra Holger Rosenkrantz til C. F. er omtalt; hertil kan føjes, at H. R. i sit brev af 22/3 1632 (se note 10/214) anbefalede Søren Pedersen Sommer til konrektorembetet ved Århus Skole.
221. Fremgår af det brev, rigsrådets medlemmer (med undtagelse af C. F.) 7/1 1628 skrev til Holger Rosenkrantz: *KhS*, 3.r.6, s. 337. H. R. synes selv bl.a. at have udtrykt sig, som det fremgår af rigsrådets referat i det nævnte brev af det brev, H. R. ved Albret Skeel havde tilstillet rådet.
222. *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 335-36, ifølge en note dér efter en afskrift i *KB*, Gl. kgl. Saml. 1468,4°. Dette brev findes imidlertid også i en afskrift i *KB*, Ny kgl. Saml. 618,2°, men her med datoen 7/1 1628, og opført efter rigsrådets i note 10/221 omtalte brev af samme dato, med følgende indledningsord: »Hoc idem ipse disuasit cancellarius Frisius in literis ad ipsum datis, hac verborum ferma comprehensis...« Det er brevet i denne form, Erslev har kendt, når han i *Aktstk.*, 2, s. 98, meddeler, at rådet 7.jan. 1628 nægtede, at H. R. måtte forloves fra sin rigsrådsbestilling under henvisning til tidens farlighed, og at C. F. samtidig skrev privat til H. R., med henvisning til afskrift i *KB*, Ny kgl. Saml. 618,2°. Imidlertid må denne datering af brevet være forkert; dets indhold kan med denne dato ikke forstås i hele den øvrige sammenhæng, der må være, som den her er skildret i teksten og med datering og med datering som i afskriften i Gl. kgl. Saml. 1468,4°. I afskriften i Ny kgl. Saml. er brevet's dateringssted også Kbh., hvorved altså både dato og sted er ligesom i rigsrådets omtalte brev. C. F. kan dog, som det vil fremgå af det følgende, vanskeligt have været i Kbh. allerede 7/1 1628, og det ville da også have været uforståeligt, hvorfor han ikke havde underskre-

- vet råddets brev, der jo i alt væsentligt går ud på det samme som C. F.s brev af 4/11 1627. *Rothe*, 1, 1753, s. 33, meddeler om Tage Thott, at denne fra forhandlingerne i Stockholm igen kom tilbage 14/1 1628; dette passer vel med, at afskeden blev under-skrevet 4/1; se også *Aktstk.*, 2, s. 121, hvor det omtales, at de to råder kom hjem 14/1; C. F. kan altså ikke have været i Kbh. 7/1.
223. I 8. kap. i Paulus' brev til romerne findes intet, der svarer til C. F.s udtryk i brevet: »de loco Paulino ad Rom. cap. 8vo, ubi agitur de electione, vocatione, prædestinatione et justificatione«, men der kan være tale om en skrivfejl – i afskrifterne? – for 5. kap., på hvilket det anførte kunne passe. C. F.s udtryk i brevet er dog i og for sig tilstrækkelige til at kunne støtte den i teksten anførte tanke, at det ikke er tilfældigt, at C. F. bad H. R. beskæftige sig netop med dette bibelsted.
224. Se dog foregående note.
225. Trykt i *KhS*, 3.r.6, s. 336-38.
226. *Egh.br.*, 2, s. 148.
227. *DBL*, 2. udg., 20, 1941, s. 86; 4, 1934, s. 118. *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 349.
228. *DBL*, 3. udg., 12, 1982, s. 349.
229. C. F.s brev, dat. Korsør 18/7 1632, er trykt *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 533.
230. C. F. har ikke grebet ind, som det hævdes af *Kornerup*, 1959, s. 291-92.
231. Brev fra 1632, trykt i *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 534-37, med note 4.
232. Trykt *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 544.
233. J. Oskar Andersen bl.a. i Kirke-leksikon for Norden, 2, 1904, s. 123.
234. Brevet kendes fra C. F.s kladde i *RA, Da.Kanc.*, B 157, I, under ca. 1622-27; denne uheldige datering er af Rørdam ændret til omkring juni 1634, se *KhS*, 4.r.2, 1891-93, s. 763-65, hvor brevet er trykt, med en omtale af det i note 10/104 nævnte brev af 13/6 1634, hvortil konceptet findes på den anden side af det her omtalte koncept, baggrunden for Rørdams datering.
235. Se note 10/214.
236. *DBL*, 2. udg., 20, 1941, s. 89.
237. Dette og det følgende fremgår af Holger Rosenkrantz' »Tro og bekendelse om alle Guds børns tro-lydige gerningers lignelse imod Vor Herres Jesu Christi vunder og sår og dyre fortjeneste«, allerede fra nov. 1639; trykt *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 633-34. Se ligeledes det teologiske fakultets erklæring til kongen angående H. R.s sidste indlæg, ? jan. 1640, sammesteds, s. 639 med note 1, og det førømtalte fragment af H. R.s brev fra foråret 1638 til C. F., sammesteds, s. 623.
238. Se især kapitel 13; også enkelte eksempler i kapitel 10.
239. Om Bertel Knudsen Aquilonius: *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 267-68. *Paludan*, 1887, s. 380-81 og 424-25. *Rietz*, 1848, s. 263-64. Desuden værker af Aquilonius, se s. 193.
240. Trykt i Aquilonius' *Epistolarum centuria avspicalis*, 1617: nr. XXXII (1615), i længere gengivelse i *Epistolarum selectarum centuria quinque*, nr. LXXV, nr. LXXXVi (1616-17) og det fjerde i *Epistolarum selectarum centuria quinque*, nr. XLIII. Uddrag af og omtale af brevene i *KhS*, 3.r.3, 1881-82, s. 281 og 295.
241. *KhS*, 3.r.3, s. 281. *Thyra Sehested*, 1894, der omtaler netop dette sted, lægger dog givetvis for meget i sådanne rosende omtaler.
242. Et forhold, der omtales af *J. Oskar Andersen*, 1896, s. 239.
243. Om C. F. i *Epistola dedicatoria*, s. A3-A5 b.
244. *DBL*, 3. udg., 1, 1979, s. 268. Befalingen findes ikke i *KBB*, hverken 1621, 1622 eller 1623. I sept. sendte Aquilonius gennem Worm en prøve på et af sine historiske arbejder, som kansleren havde bedt ham om at få tilsendt: *Worm Epp.*, 1, s. 49, *Worms breve*, 1, s. 82-83.
245. Om han på andre måder har støttet studenter, er hér ikke konstateret. *Richardt og Becker*, 1870, XV, 10⁶ oplyser, at C. F. var en støtte for mange fattige studenter, men angiver ikke kilde.
246. *DBL Bricka*, 3, 1889, s. 81. *KhS*, 3.r.5, 1884-86, s. 197. *KhS*, 3.r.4, 1882-84, s. 489. Ligprædiken over Gregers Friis, 1656, s. 33-34. *DBL*, 3. udg. 4, 1980, s. 629. J. Møller om Brochmand i *Historisk Calender*, 1817, s. 262-63 og 265. Hans Friis' smukke selvbiografi i *Da.Mag.*, 1.r.4, 1753, s. 134.

Noter til side 145-147

247. Se ovenfor, noterne 10/156 og 10/157.
248. *DBL*, 3. udg., 14, 1983 s. 652-53. Ovenfor, s. 70-71.
249. *Pontoppidan*, 4, 1768, s. 221. *KhS*, 4.r.2, 1891-93, s. 231-32. Om hans lærervirksomhed: *DBL*, 3. udg., 15, 1981, s. 436.
250. Peder Villadsens selvbiografi, trykt *KhS*, 3.r.4, 1882-84, s. 489. *DBL*, 3. udg., 15, 1984, s. 544-46.
251. Hammermüllers brev til Worm 12/8, ny stil 22/8 1640: *Worm Epp.*, 2, s. 769, *Worms breve*, 2, s. 198. Han blev 1654 sognepræst ved Skt. Peders Kirke i Slagelse: *Ehrencron-Müller*, 3, 1926, s. 387-88.
252. *DBL Bricka*, 5, 1891, s. 463-64. *Da.Mag.*, 1.r.4, 1753, s. 134.
253. *DBL Bricka*, 16, 1902, s. 241-42. Ovenfor, s. 71 og 73.
254. Ovenfor, s. 98 med noter.
255. Ovenfor, s. 72 med noter. Også Harald Ilse i *HT*, 12.r.1, 1963-66, s. 517-18 (anm. af Lennart Tømner (udg.): Christen Skeels resedagbok).
256. *DBL*, 3. udg., 2. 1979, s. 43-44. O. Nielsen i *PhT*, 2.r.2, 1887, s. 257-79; samme, 5, 1884, s. 441-42.
257. I dedikationen i Danmarckis oc Norgis fructbar herlighed, 1656, omtaler Arent Berntsen, at C. F. fandt behag i hans arbejde. Bogen var i øvrigt dediceret til medlemmerne af rigsrådet, tillige med kongen og enkelte andre, hvorimellem var tre af C. F.s sønner og en af hans svigersønner.
258. *DBL*, 3. udg., 5, 1980, s. 511.
259. *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Foruden de omtalte personer kunne her nævnes endnu to, der dog ikke hørte til den lærde verden: Køn Joachim Grabow (1594-1667, *DBL*, 3. udg., 5, 1980, s. 253-54), den senere admiral, der fra ca. 1616 til 1619 var i C. F.s tjeneste (*PhT*, 2.r.5, 1890, s. 183). Og den senere borgmester Anders Jensen Hellekand (1599-1662, *DBL Bricka*, 7, s. 298-99), der ca. 1619-22 opholdt sig i C. F.s hus; han blev 1622 af Barbara Witttrup sat til foged hos den netop udnævnte biskop Peder Skjellerup i Trondhjem stift, jfr. Hellekandes egne optegnelser, trykt *PhT*, 2.r.6, 1891, s. 1-12).
260. Se s. 193-94.
261. Citeret i denne form uden kildeangivelse af *N. M Petersen*, 3, 1868, s. 19, og vel derfra igen af *Thyra Sehested*, 1894, s. 100. Her kan også nævnes de ikke få digte, der er skrevet til C. F., vel i hans stilling som mæcen og velynder: ikke blot af Bertel Knudsen Aquilonius og Johan Isaksen Pontanus, som ovenfor omtalt, men også af f.eks. Willich Westhoff von Westhofen, hofffalzgreve, der i 1615 blev præceptor for Chr.4.s søstersøn, hertug Christian af Braunschweig, hvorved prinsens hofmester C. F. må have lært ham at kende. I Willichi Westhovi epigrammata, liber I-IV, *Portus Danorum* 1637-39, findes i alt 7 digte til C. F. (I, s. 8-8b (1629), II, s. 3b (2 digte), III, s. 2a-3 (2), IV, s. 1a-2 og 6-6b). Om breve fra W. W. til C. F., se i øvrigt *Wad*, 1878, s. 17-48; desuden endnu to breve fra W. W. til C. F.: *KB*, Thott 1061,2°, og *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg (12/9 1621).

11. Udenrigspolitikken

1. *Fridericia*, 1, 1876, s. 78.
2. Eksempler herpå fremgår i stort tal af *Aktstk.*, 1-2; *Fridericia*, 1-2, 1876-81, *KBB* og andre steder.
3. Jfr. nedenfor.
4. Disse meddelelser i breve og relationer har været af et betydeligt omfang. Som eksempler herpå kan anføres de endnu bevarede breve af denne art til C. F. i *RA, Da.Kanc.*, B 160 Indlæg: f.eks. Albrekt Skeel, Eske Brock, Jakob Ulfeldt og Holger Rosenkrantz fra Flensborg 14/10 (=11) 1618, Johan Georg Kydius, råd hos hertugen i Salzburg, 13/4 (trykt *KhS*, 7.r.5, 1963-65, s. 492-95), Henrik Albertsen Hamilton fra Paris 26/4 1623 (se ovenfor s. 146), Palle Rosenkrantz fra London 1/4 1629 og 24/9 1630, Axel Arenfeldt, Kbh. 12/7 1632, Christian Pentz, Frederiksborg 14/3 1633, Villum Mortensen (Rosenvinge, tolder i Helsingør, gengiver hollandsk købmands be-

- retning) 8/6 1634, Jørgen Schulte, Vöhrde 24/6 1635, Ditlev Rantzau og Christian Pentz 30/6 1635, Johan Isaksen Pontanus (se ovenfor, kapitel 10); her også fra årene 1623-26 en lang række indberetninger fra skånske og andre lensmænd om de politiske forhold i Sverige: 1623: 4/2, 7/2 (2 stk.), 8/3 og 18/3, 6/6, 10/6 og 17/6, 2/7 og 8/7, 1624: 11/3, 30/5, 1/6 og 4/6, 20/12, 1625: 31/1, 28/6, 2/7, 1626: 6/6, 22/6; under Kejserkrigen modtog C. F. adskillige indberetninger fra rigsråder om krigen og landets tilstand; 21 sådanne breve 1625-28 trykt i *Da. Mag.*, 4.r.4, 1878, s. 121-38; i C. F.s privatarkiv i RA, findes også et interessant brev dat. 14/3 1630 fra en H. B – det er ikke lykkedes at bestemme denne person, der underskriver sig »additissimus cliens« – med politiske oplysninger fra det meste af Europa; desuden adskillige eksempler i *Aktstk.*, 1, s. 245, 246, 467, 2, s. 122, 157, 301, 305, 390-91 osv., ligeledes *Fridericia*, 1-2, 1876-81. Man ser af Chr.4.s *Egh.br.*, at kongen holdt C. F. ret godt orienteret om de udenrigspolitiske forhold, når han var på rejse, godt 40 breve er eksempler herpå.
5. Således Peder Vibe, eksempler nedenfor.
  6. Jfr. også *Fridericia*, 1, 1876, især s. 69-76 og 88-99.
  7. Jfr. her også *Fridericia*, 1, 1876, s. 159.
  8. Udover det følgende kan nævnes, at det er sandsynligt, at C. F. har haft hovedindflydelsen på udformningen af rådets betænkning af 4/12 1638 (*Aktstk.*, 2, s. 496-99), der meget stærkt vendte sig mod Chr.4.s plan om at få fyrsterne i den nedersaksiske kreds til at slutte sig sammen i et forbund, idet betænkningen i indledningen selv omtaler, at »af Eders kongelige Majestæts adskillige skrivelser, hr. kansler tilskrevet, har vi underdanigst fornommen ...«
  9. Således også hans ovennævnte kritik af et punkt i Meursius' Danmarks-historie.
  10. Hér benyttes formen Courmenin (der benyttes af f.eks. Svensk oppslagsbok, 2. udg. (bd. 6, om Courmenin) og *P. Munch*, 1, 1900, s. 26, note 1), der må være den rigtige form, i stedet for Courmesvin, der ses på titelbladet til udgaven af rejseberetningen, trykt 1664, men må være en trykfejl, der kan være forklaret af, at bogen kom adskillige år efter, at Courmenin i 1632 var blevet henrettet. Formen Courmesvin går igen hos Slange, Hofman, Holberg og andre.
  11. Fremgår af *Courmenin*, 1664, og af missive til rigsrådet 14/7 1629: *KBB* 1627-1629, s. 731-32.
  12. *Courmenin*, 1664, s. 208.
  13. Sammesteds, s. 155-56 og 150.
  14. Sammesteds, s. 210, 11/8.
  15. Se ovenfor kapitel 4.
  16. *Aktstk.*, 1, s. 248. Hvorledes hans holdning til Norderlandene i øvrigt var senere hen, er ikke iagttaget, og det kan ikke ses, om det var ham, der f.eks. i 1638 tog initiativet til den undersøgelse over de danske haves udstrækning, der da blev foretaget, måske i forbindelse med stridighederne vedr. de hollandske hvalfangeres virksomhed ved Spitsbergen (jfr. Sune Dalgård: Østersø, Vestersø, Nordsø: Dominium maris Baltici & maris Septentrionalis 1638. (*HT*, 11.r.5, 1957-59, s. 295-320), Villads Christensen: Vestersøen. (*HT*, 9.r.1, 1918-20, s. 294-301) og Johs. Knudsen: Hollandsk indflydelse på navngivningen i farvandene omkring Danmark. (*HT*, 9.r.1, 1918-20, s. 398-420)). C. F. har måske blot i sin egenskab af kongens kansler beskæftiget sig med sagen, i hvilken han kort før 3/12 1638 havde henvendt sig til admiralen på Bremerholm, Erik Ottesen Orning, om en besvarelse af spørgsmålet; denne indhentede så udtalelser fra en lang række søkyndige, og afleverede besvarelsen 29/12 til C. F., der kan have haft den i baghånden ved sine forhandlinger med den hollandske resident i Danmark Carel van Cracauw om dansk-norsk-hollandske stridigheder ved Spitsbergen, som foreslået af Dalgård (*HT*, 11.r.5, 1957-59, s. 315); men det er dog værd at lægge mærke til, at C. F. i flere år havde beskæftiget sig med dette og beslægtede problemer, ved sin korrespondance med Pontanus (antydnet ovenfor, kapitel 10), som Dalgård også kort nævner (s. 318), og at Pontanus allerede i august 1622 (*KBB* 1621-1623, s. 400) havde fået befaling til at lade forfærdige et antal søkort med danske navne. *Dalgård*, 1962 kommer dog ikke igen ind på problemet.
  17. *Aktstk.*, 1, s. 248-50.

Noter til side 149-152

18. Anders Svensson i relationer til Gustav 2. Adolf og Axel Oxenstierna 11/8 1624, trykt *Tandrup*, 1971, s. 481-84. Også i sin relation til A. O. 24/8 1624, *Tandrup*, 1971, s. 491-93, omtaler A. S., at ingen som C. F. og Holger Rosenkrantz skulle råde kongen så meget fra forbundet; hertil følger han, at mange i landet, som gerne så, at samme liga gik videre, derfor begynder at frygte, at C. F. skal være papisterne mere hengiven end de evangeliske. At dette skulle være tilfældet, er umuligt, som det vil fremgå af det følgende, og meddelelsen skyldes måske det forhold, at de svenske residenter ofte havde svært ved at skelne mellem manglende interesse for at gribe ind på de evangeliskes side (f.eks. at gå med svenskerne) og kejservenlighed, på samme måde som de ikke skelnede tilstrækkeligt mellem antipati mod Sverige og sympati for kejseren, jfr. *Fridericia*, 1, 1876, s. 70, note 1. Et udslag af C. F.s virksomhed for, at man ikke skulle engagere sig i 30årskrigen, har man måske i hans mærkelige interesse for at fjerne midlerne hertil, idet han i oktober 1624 selv rejste til Skåne for at kassere og afskedige alt det fremmede krigsfolk, som lå der i garnison, idet de tre måneder, som det var antaget for, var gået; han sagde, før han rejste, at når han kom tilbage til Kbh., ville han kassere alt det folk, som lå dér: A. S. i relation til G.2.A. og A. O. 7/10 1624, trykt *Tandrup*, 1971, s. 502-04. Hertil kan føjes, at det udkast, C. F. skrev til rigsrådets betænkning 29/9 1623 (*Aktstk.*, 1, s. 378-87) om hjælp til den nedersachsiske kreds, synes at have haft en strengere, mere afvisende form, end den endelige betænkning fik.
19. A. S. i relation til G.2.A. 23/2 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 541-46.
20. Udateret koncept i *RA, Dan.Kanc.*, B 157 I. Om dets mulige datering, se note 3/20. Mansfeld var i slutningen af 1624 blevet ansat i Chr.4.s tjeneste: *Opel*, 1878, s. 293-94.
21. A. S. i relationer til G.2.A. og A. O. 27/2 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 245-51.
22. Jfr. følgende note.
23. *Hvor* tåbeligt, får man bl.a. et indtryk af gennem C. F.s breve fra tiden omkring nytår 1626 til kongen, hvori han fortæller om den store mangel på alt det, kongen skulle bruge, og som han må skaffe til ham: heste, vogne osv., hvilket ikke var i arkeliet, kongen måtte ikke slå sin lid dertil, C. F. håbede derfor på en fredelig udgang af den braunschweigske forhandling: udateret konceptark i *Da.Kanc.*, B 157 I, se note 3/20.
24. Ovenfor, s. 36-37, og note 3/41.
25. Se gengivelsen s. 173 med beskrivelse.
26. Brev til Peder Vibe, dat. Kolding 1/5 1638: *TKUA*, Sverige, C 188, Resident Peder Vibes gesandtskabsarkiver... 1635-43.
27. A. S. i brev til G.2.A. og A. O. 12/5 1621, trykt *Tandrup*, 1971, s. 92-98.
28. A. S. i brev til G.2.A. og A. O. 5/5 1621 og 11/6 1622, trykt *Tandrup*, 1971, s. 81-91 og 188-91.
29. A. S. i breve til G.2.A. og A. O. 27/2 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 245-51.
30. A. S. i breve til G.2.A. og A. O. 19/4 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 269-74. *Tandrup*, 1979, 1, s. 134, overser den tendentiøse holdning i A. S.s breve, der er hans eneste belæg for, at C. F. skulle have haft en svenskfjendtlig holdning (jfr. *Tandrup*, 1979, 1, s. 136, note 90-91, og *Tandrup*, 1971, s. 48-52).
31. A. S. til G.2.A. og A. O. 10/10 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 345-52.
32. A. S. i breve til G.2.A. og A. O. 21/8 1624, trykt *Tandrup*, 1971, s. 487-91. *KBB* 1624-1626, s. 147 og 173.
33. A. S. i breve til G.2.A. og A. O. 7/2 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 534-37. Forholdet omtaler A. S. i et brev af 24/1 1625 til A. O., hvori han forsvare sig mod disse beskyldninger, trykt *Tandrup*, 1971, s. 530-32. *KBB* 1624-1626, s. 380 (om denne sag også sammesteds, s. 341, 472 og 634).
34. *KBB* 1624-1626, s. 316: missive til Jørgen Urne 27/1 1625.
35. A. S. i brev til A. O. 10/5 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 564-67, hvori han hævder, at da C. F. fik at vide, at borgmestre og råd i Helsingør ved ed havde tilkendegivet, at de aldrig havde hørt noget af A. S., som gik den danske lov eller nogen dansk mand for nær, befalede han, at man skulle på ingen måde lade høre, at en sådan angivelse og eksamen om A. S. var sket, for at denne ikke skulle vide, at deres anslag gik dem ikke an. Af *KBB* 1624-1626, s. 316, vil man dog se, at undersøgelsen skulle foretages i stilhed.

36. Således til G.2.A. og A. O. 17/2 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 538-41: »Jeg har fundet rådeligen intet at tale med kansleren om min sag for efterfølgende betænkendes skyld: først om jeg skulle bede ham fare fort, om han noget imod mig havde, så kunne han det så optage lige som jeg skulle trodse ham dermed. Siden om jeg gav ham nogle gode ord, at han ikke ville agte noget kærling svaller, så kunne han fatte det, lige som jeg skulle give mig skyldig og bede ham om venskab. Og sålunde kan ske (på det han desto bedre kunne komme derfra) skulle han skrive hr. Gabriel Oxenstierna til igen, det jeg havde været hos ham og sagen med ham bedende afsonet, hvorfor han og samme gravamina har ladet falde.« Og 10/5 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 564-67: A. S.A. S. har tiet stille med sagen, for at kansleren ikke skal mærke, at han ved noget om den, thi hvis han besværer sig derover hos ham og begærer at vide, hvem der har angivet ham så falskeligt, »så ved jeg, han siger mig det ikke«, og uden han det selv vil bekende, kan han ingen derom overbevise osv. Ejendommelige er også nogle udtalelser af A. S. om C. F.s forhold til gesandtten Gabriel Oxenstierna, Axel O.s. bror. I breve til G.2.A. og A. O. 19/5 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 567-69, mener A. S. at vide, at når denne gesandt, da han senest var i Danmark, dvs. i januar 1625, blev så slet trakteret og affærdiget, så skyldtes det alene kansleren. Gabriel Oxenstierna selv har haft en anden opfattelse af C. F., idet han ifølge A. O.s brev af 28/1 1625 til pfalzgreve Johan Casimir (Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling, I: 3, 1900, s. 15) skal have skrevet til broderen (altså A. O., brevet synes ikke bevaret), at kansleren stillede sig ud over sædvane venlig (uber gewonheit affabel).
37. A. S. til A. O. 10/5 1625, trykt *Tandrup*, 1971, s. 564-67.
38. 17/2 1626 var A. S. og Jonas Buræus hos C. F., hvor den første fik sin afsked, den sidste overgav sit kreditiv: A. S. i breve til G.2.A. og A. O. 17/2 1626, trykt *Tandrup*, 1971, s. 619-21. *Adlersparre*, 3, 1797, s. 64.
39. I det hér benyttede materiale er der en lakune, idet Jonas Buræus' indberetninger ikke er set og Fegræus' er blot benyttet efter de trykte uddrag i *Adlersparre*, 3, 1797, og disse starter med året 1629 og går kun til 1630, mens der for tiden 1631-35 er benyttet Allens afskrifter (*KB*, Allen, I, nr. 11,2) af originalerne i *RA* i Stockholm. Nogle af Buræus' breve er dog set i uddrag i *Adlersparre*, 1, 1797. Eksempler på C. F.s venlige holdning til svenskerne i Fegræus' breve: Fegræus til G.2.A. 11/7 1630 (s. 203, 211), 13/11 1630 (s. 254, 255), 22/11 1630 (s. 260, 271), 8/1 1631 (Allen, 1, nr. 11), 20/10 1631 (sammesteds), 14/12 1632 til Per Banér (sammesteds). Se også *Cronholm*, 6,1, 1872, s. 4, og 5,2, s. 22 og 40; jfr. dog dette sidste med *Fridericias* udtalelser, 1, 1876, s. 70, note 1. På baggrund af dette og det i det følgende anførte forekommer vurderingen i *Tandrup*, 1, 1979, s. 136-37 ganske mærkelig; den bygger da også alene på ukritisk brug af Anders Svenssons breve og på formodninger.
40. Herom den i note 3/64 anførte litteratur.
41. Memorial öfver the ährender, som Kongl. Maj:t vill, at cantzlären tager i acht och gifver sitt svar opå. Actum Sthk. thenn 8. aprilis, anno 1630, punkt 24: Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling, II: 1, 1885, s. 585, Jfr. følgende note.
42. C. F.s ældste søn, Christian, var født 1617 og i 1630 således blot 13 år gammel. G. A. bestemte da også, at han var »icke beqvåmb till K.M:ts tjenst, doch moste han demitteras med foogh, och kan cantzlären (altså A. O.) föråhra honom för sitt tillbudh een gulldkåäd.«
43. Fegræus skriver 14/12 1632 til rigsråden Per Banér, at C.F. ved budskabet om G.2.A.s død holdt sig inde i to dage, at ingen fremmede kom til at tale med ham: *KB*, Allenske Sager, I, nr. 11.

12. Administratoren, lensmanden og godsejeren

1. Ikke Öland og *Bornholm*, som man ser det hos *Slange*, 1749, s. 983, *Barfod*, 1892, s. 734, og andre steder.
2. Se note 1/91.
3. *KBB* 1609-1615, s. 580-81, 585; 1616-1620, s. 226.
4. *KBB* 1609-1615, s. 713-14; 1616-1620, s. 226.

Noter til side 153-155

5. *KBB* 1609-1615, s. 668.
6. *No. rigsreg.*, 4, 1603-1618, s. 558.
7. *No. rigsreg.*, 4, 1603-1618, s. 634.
8. *Sachs*, 1921, s. 117. *KBB* 1616-1620, s. 182.
9. *KBB* 1616-1620, s. 114, 182.
10. *Mon.hist.Dan.*, 2.r.2, s. 610. Siden 1597 var de kgl. kanslere forlenet med dette kapel (E. C. Werlauff: De hellige tre Kongers kapel, stiftet af kong Christian I. og dronning Dorothea i Roskilde-Domkirke, 1849, s. 20-21), som Christian Friis til Borreby havde tilegnet sig efter Tyge Brahes bortrejse: *KUH*, 3, s. 472, med noter.
11. *KBB* 1616-1620, s. 868-69.
12. *KBB* 1621-1623, s. 319-320. En hel række nye forleningsbreve sammesteds, s. 316-41.
13. *KBB* 1624-1626, s. 373, 140, 213.
14. *DBL*, 2. udg., 7, 1935, s. 394. *DBL*, 3. udg., 4, 1980, s. 621. Intet i *RA*, Lensregnskaber, Københavns len, synes at forklare forholdet. Af en kvittering fra rentemestrene Christoffer Urne og Axel Arenfeldt fremgår, at C. F. først 27/2 1625 afleverede et større beløb, som var en tredjepart af kirkernes formue og forråd i Kbh.s len, som skulle have været betalt til påske 1622 til Kristianstads bygnings behov; men sådant var almindelig praksis. C. F.s kvittansiarum 27/2 1625 omtaler intet uregelmæssigt. Det var heller ikke usædvanligt, når C. F. står i restancelisterne for 1624 for Kbh.s len (*Da.-Kanc.*, B 145 Restancelister for Danmark, Hertugdømmerne og Norge, indsendt fra Rentekammeret, 1618-47), det betød blot, at han endnu ikke havde indbetalt alt det fra lenet, han skulle.
15. *No. rigsreg.* 5, 1619-1627, s. 531-32; *KBB* 1624-1626, s. 620. *Egh.br.*, 3, s. 98.
16. *KBB* 1624-1626, s. 657. *KBB* 1621-1623, s. 699. *KBB* 1624-1626, s. 318. Mogens Kås fik i årene efter sin udnævnelse til lensmand på Kbh.s Slot betroet adskillige af de hverv, der ellers lå under statholderembedet, se således *KBB* 1624-1626, s. 380-81, 385.
17. Skt. Knuds Kloster gav 15 år før C. F. blev kansler en indtægt på 2.300 dlr. Årligt: *Schlegel* 1,1, 1771, s. 47. *KUH*, 3, s. 472. C. F.s indtægt af Skt. Laurentii Kapel i Roskilde Domkirke er opgivet i gammel fortegnelse, trykt i *Mon.hist.Dan.*, 2.r.2, s. 61.
18. *KBB* 1633-1634, s. 506. *KBB* 1635-1636, s. 352.
19. *KBB* 1637-1639, s. 244, jfr. *Aktstk.*, 2, s. 455.
20. Fremgår af *KBB* 1637-1639, s. 256; *Aktstk.*, 2, s. 450.
21. *Egh.br.*, 4, s. 246-47.
22. Sammesteds, s. 351: brev af 13/6 1640, hvori Chr.4. udtaler sig ironisk om sin uenighed med C. F. til Christen Thomesen Sehested; han befaler en besigtigelse til trods for ovennævnte missive til C. F. Om dennes arvinger er kommet til at betale for mangler ved bygningerne, er ikke konstateret. Jfr. i øvrigt *Egh.br.*, 4, s. 352.
23. Ses af *DAA*, 1942, s. 92.
24. *KS*, 1, s. 385-86, 398, 434, 444, 495 (*KBB* henholdsvis 1616-1620, s. 57, 73, 593, 670, 1624-1626, s. 847, 1627-1629, s. 26, 1630-1632, s. 105, 1635-1636, s. 539-40, 611, 1637-1639, s. 6-7). Skellebjerg Kirke: *KS*, 1, s. 398, 404 (*KBB* 1621-1623, s. 96); Ørslev Kirke: *KS*, 1, s. 434 (*KBB* 1627-1629, s. 73, 92). Roskilde: *KS*, 1, s. 473 (*KBB* 1633-1634, s. 215, 374). Kannike- og vikariegods i Roskilde: *KBB* 1624-1626, s. 230. 1628 har M. Niels Frandsen (der havde Karleby præbende ved Roskilde Domkirke) mageskiftet noget af sit præbendes gods med andet gods nær Roskilde, som C. F. hidtil havde haft: *Mon.hist.Dan.*, 2.r.2, s. 61; *HSS*, 2, s. 574. Adelsmænd: *RA*, C. F.s privatarkiv: breve af 20/3 1610, 5/4 1618, 8/4 1619, 24/8 1620, 15/7 1627. Sorø Skole: *KS*, 1, s. 426 (*KBB* 1621-1623, s. 406-07). Hospitalet i Nykøbing F.: *KS*, 1, s. 401 (*KBB* 1616-1620, s. 920). Hospitalet i Slagelse: *KS*, 1, s. 435 (*KBB* 1627-1629, s. 73, 92). Sognepræsten i Farstrup: *KBB* 1624-1626, s. 655, 847. Vedr. oplysninger om C. F.s mageskifter, godskøb, fordelingen af hans gods osv. er det umuligt at anføre de enkelte kildedsteder; grundlaget er foruden de 41 pergamentsbreve i hans privatarkiv i *RA* og ovenstående henvisninger til *KS* og *KBB*: forskellige topografiske værker o.a. En del af materialet i C. F.s privatarkiv og vedr. kronens mageskifter er kendt og benyttet af *Richardt og Becker*, XV, 1863, 10⁷⁻¹⁰.
25. *RA*, C. F.s privatarkiv.

26. Der tænkes her på H. Matzens ovenfor, note 7/100 nævnte bemærkninger om C. F. og hans forhold til universitetet.
27. *KS*, 1, s. 435.
28. *KS*, 1, s. 473.
29. *Erslev*, 1887-89.
30. Engestofte: *Erslev*, 1887-89, s. 167.
31. Af *Erslev*, 1887-89, s. 162, fremgår, at i alt 491 adelspersoner havde et samlet hartkorn på 270.825 tdr., hvilket giver et gennemsnit på ca. 551 tdr.htk. Om C.F.s placering, se også *Knud J. V. Jespersen (red.)*, 1980, s. 76-91.
32. *Erslev*, 1887-89, s. 177 og 172.
33. *Erslev*, 1887-89.
34. Af *Erslev*, 1887-89, s. 162, fremgår, at den sjællandske, fynske og jyske adel 1638 ejede 209.066 tdr. htk.; en sammentælling af de adelige godsejere i taksationslisten s. 178-90 og *Vedel Simonsen*, 1845, s. 151-56, giver et samlet tal på 355 og altså et gennemsnit på 589 tdr.htk.
35. Næmlig Tage Thott, Christoffer Ulfeldt, Christoffer Urne og Corfitz Ulfeldt, hvoraf i hvert fald den førstnævnte må have været opført på den tabte skånske liste.
36. Pergamentsbrev 14/8 1609 i C. F.s privatarkiv i RA.
37. Mageskiftebrev mellem C. F. og faderen 20/3 1610 i C. F.s privatarkiv i RA.
38. Sammesteds. Man ser, at C. F. senere har gods i f.eks. Farstrup sogn, Slet herred, som han benytter ved mageskifte i 1618: brev 5/4 1618 i C. F.s privatarkiv. Mageskiftebrev nævnt i note 12/36; det er en myte, når *Barfod*, 4, 1892, s. 733, skriver, at C. F. til løn for sin lange tro tjeneste fik Kragerup som gave af kongen.
39. C. F.s privatarkiv, RA: pergamentsbreve 14/8 1609, 20/3 1610, *KS*, 1, s. 385, 398, 404, 434-35; og *Da.sl.og hgde*, 1, 1943, s. 542.
40. *KS*, 1, s. 435: brev 1/6 1627.
41. *Trap*, 5. udg., 5, 1960, s. 1154-55. *Da.sl.og hgde*, 1, 1944, s. 432-39.
42. *KS*, 1, s. 473.
43. *KS*, 1, s. 426 og 495; *KBB* 1621-1623, s. 406. *Richardt og Becker*, XIX, 1867, 8², hvor det meddeles, at C. F. 1624 købte 3 gårde i Olstrup i Engestofte sogn.
44. Takseringen 1638: *Erslev*, 1887-89, s. 179. *Trap*, 5. udg., 11, 1955, s. 734. *Da.sl. og hgde*, Ny saml., 2, 1945, s. 19-23. I hvert fald i november 1635 har C. F. ejet Ålstrup, idet én af hans tjenere på dette tidspunkt skriver til ham fra og om denne gård: Tønne Styggesen til C. F. 2/11 1635: RA, C. F.s privatarkiv.
45. *KS*, 1, s. 495. *KBB* 1635-1636, s. 539-40, 611-12.
46. C. F.s privatarkiv: brev 2/1 1616. *KBB* 1616-1620, s. 57. *KS*, 1, s. 386. *Trap*, 5. udg., 7, 1954, s. 479.
47. *Trap*, 5. udg., 17, 1962, s. 129-30. *Da.sl. og hgde*, 4, 1945, s. 14-22. Breve fra C. F. til broderen Niels F. 28/1 og 19/5 1622: RA, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg (hvor sidstnævnte fejlagtigt er lagt under 19/3, idet man har læst C. F.s 19. Maji for 19. Marts, på grund af hans nedenfor omtalte mærkelige måde at sammenskrive prikker over i og j med bogstavet). C. F.s brev til Niels F. 19/5 resulterede i missivet af 25/5 1622: *KBB* 1621-1623, s. 360. *Trap*, 5. udg., 16, 1961, s. 1249-50. *Da.sl. og hgde*, 3, 1943, s. 687-93.
48. Se de i note 12/47 nævnte breve fra C. F. Forholdene vedr. Anders Friis, hans processer og gældssager er her ikke nøjere undersøgt.
49. Af et brev 6/3 1622 fra Tyge Brahe til C. F. fremgår, at Krabbesholm allerede da var opladt til C. F.: RA, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg.
50. Ved det i note 12/47 nævnte brev af 28/1 1622.
51. Skødebrev fra A. F. til Krabbesholm til C. F. på nogle bundgarnsstader i Limfjorden, dat. Krabbesholm 25/4 1625: RA, C. F.s privatarkiv. C. F. har imidlertid ejet Krabbesholm, se note 12/49.
52. *Trap*, 5. udg., 16, 1961, s. 1258-59. *Danske landbrug*, 6, 1934, s. 785-86. *Trap*, 5. udg., 7, 1954, s. 409. *Da.sl. og hgde*, Ny Saml., 1, 1944, s. 450-54. Skøde 25/6 1631 i C. F.s privatarkiv.
53. *Richardt og Becker*, XVI, 1864, 7⁵, hvor der ikke opgives noget årstal for købet. Ifølge *Trap*, 5. udg., 7, 1954, s. 465, har C. F. ikke ejet Gundetved, han opføres ikke i dens

Noter til side 159-162

- ejerrække, men Ernst Normand afløses af Joachim Normand, der skal have købt gården 1636 og 1645 solgt den til Axel Juul til Volstrup. Det kan her bemærkes, at sidstnævnte var én af C. F.s svigersønner, gift 1634 med Elisabeth F. (1620-77).
54. *Trap*, 5. udg., 11, 1955, s. 774-75. *KS*, 1, s. 496. Katstrup i Buerup sogn, Løve herred, er den eneste gård af dette navn på Sjælland. Det må dog bemærkes om oplysningerne om den sjællandske adels hovedgårde i taksationslisten 1638, at Erslevs liste i *Erslev*, 1887-89, s. 179-82, er hentet fra en uordentligt skrevet liste i *RA. Trap*, 5. udg., 7, 1954, s. 465-66. *Da.sl. og hgde*, , Ny saml., 1, 1944, s. 353-57.
55. Jfr. oplysningerne i note 12/54. *Trap*, 5. udg., 5, 1960, s. 1130-31. Danske landbrug, 1, 1930, s. 423-24. Se note 12/10. C. F. anføres i *DBL*, 2. udg., 7, 1935, som *ejer* af Gundsøgård, jfr. *KBB* 1624-1626, s. 230.
56. *Da.sl. og hgde*, 1, 1944, s. 542-48. *Trap*, 5. udg., 7, 1954, s. 475-76.
57. Se note 12/41. Danske herregårde ved 1920, 1, 1922, s. 211; *Da.sl. og hgde*, 1, 1944, s. 435.
58. Se s. 109.
59. At C. F. lod universitetets bønder ægte for sig i 1635 og omfanget heraf, ses af *AC* 3/6 1635: *Matzen*, 1, 1870, s. 150.
60. Pergamentsbrev 1/6 1617 i C. F.s privatarkiv i *RA. Trap*, 4. udg., 1, 1929, s. 770.
61. Pergamentsbrev 4/6 1617 i C. F.s privatarkiv, *RA*.
62. Pergamentsbrev 16/3 1619, sammesteds. C. F.s staldgård: anføres i hans påskrift på førnævnte dokument.
63. *H. Matzen*, 2, 1879, s. 26. *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 29-31. *Mejborg*, 1881, s. 66-67 og 80-83. *AC* 7/4, 11/4 og 18/4 1624: *HSS*, 4, s. 479-81. *Mejborg*, 1881, s. 79-81.
64. *AC* 7/4 og 11/4 1624: *HSS*, 4, s. 479-80.
65. C. F. har bag på den ene af de to enslydende, i note 12/67 nævnte kontrakter af 10/7 1624 skrevet: kontrakt med professorerne om de to øverste kamre i det hus næst op til sal. faders gård.
66. Skødet findes i *RA*, C. F.s privatarkiv, pergamentsbrev 21/4 1624. Trykt med datoen 1/5 1624 i *KD*, 2, s. 764-66. Jfr. *KBB* 1624-1626, s. 128.
67. Om de to kamre m.m.: kontrakt mellem C. F. og rektor og professorerne 10/7 1624, pergamentsbrev i to eksemplarer i C. F.s privatarkiv. Udkast til kontrakten gengivet i *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 29, efter universitetets kopibog, ligeledes professorernes resolution af samme dato. Om hele sagen og professorernes besværinger, se *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 29-31, med uddrag af *AC* om sagen.
68. Se *Engelstoft og Werlauff*, 1836, s. 31.
69. Se ovenfor, s. 141. Brev i C. F.s privatarkiv 12/8 1635 fra Tage Ottesen Thott, som har fået C. F.s skrivelse om at opkøbe 7 eller 8 par øksne. Sammesteds brev af 22/11 1635 fra Niels Andersen, der har modtaget 26 øksne fra Henrik Lindenov i Skåne. Breve sammesteds: 6/10 1633, dat. Varberg, fra Niels Ebbesen, der har opkøbt 25 par øksne; 17/10 1635 fra Niels Andersen på Kragerup, der oversender 29 skånske øksne, kvittering indlagt fra Hans Christensen, foged på Gunse (Gundsøgård), der har modtaget 27 stude af hr. kanslers. Rodes regnskabsbog, *HT*, 9.r.1, 1918-20, s. 255-81. Af missive til rentemestrene 10/3 1636 fremgår også, at Steffen Rode har afkøbt C. F. øksne: *KBB* 1635-1636, s. 448.
70. *KBB* 1609-1615, s. 11, 1635-1636, s. 448.
71. *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, Mogens Kås til C. F. 14/12 1631.
72. *KBB* 1624-1626, s. 797. *KBB* 1627-1629, s. 857-58. Omtalt *Erslev*, 1885, s. 93.
73. *KBB* 1626-1629, s. 55. *Arup*, 3, 1955, s. 47. Arup formoder, at C. F. i fornærmelse over udnævnelsen af Frantz Rantzau til rigshofmester i april 1632 har forlangt, at den nyudnævnte embedsmand skulle overtage det omtalte lån, som C. F. i 1628 havde ydet kongen; men Arup er dog vistnok lovlig undskyldt, da hans oplysning sandsynligvis bygger på en mærkelig fejltagelse hos *Erslev*, 1885, s. 93, hvor det hedder, at Frantz Rantzau 1627 30/10 lånte Chr.4. 2.002,5 dal. og »Dertil 1632 26/7 6.036,5 rdl. 5 sk. 3 penninge, hvorfor intet gods skal være givet i pant (summen synes at stamme fra lånet af K. F.)« Dette er galt; en måned før den af Erslev anførte dato for F.R.s overtagelse af C. F.s lån til kongen: 26/6 1632, udstedtes et missive (*KBB* 1630-1632,

s. 841), hvori det hed, at da kongen for nogen tid siden har pantsat en række gårde, der opregnes, alle beliggende i Kristianstads len i Skåne, men nu har betalt F.R., og denne igen har afstået disse gårde til kronen, skal de lægges under Kristianstads len. Alt det gods, der i dette brev opføres som pantsat til F.R., var det gods, der ved ovennævnte pantebrev af 22/4 1628 var blevet pantsat til C. F. for 6.039,5 rdl. 54 sk. 3 penninge (*KBB* 1630-1632, s. 841, note 1; jfr. det ovennævnte pantebrev). C. F., der havde fået godset kort før 7/2 1628 (se *KBB* 1627-1629, s. 321), havde 15/11 1628 fået bevilling (*KBB* 1627-1629, s. 551) til at afstå dette pantegods til F.R., med al den rettighed, hvortil han efter pantebrevets lydelse var berettiget. Mærkeligt nok har *Erslev* (1885, s. 93) vidst, at C. F. 15/11 1628 fik tilladelse til at afstå sit pantegods til F.R., men hverken han eller Arup har tænkt over, at F.R. hermed havde overtaget C. F.s lån.

13. Skikkelse, fremtræden og personlighed

1. Omtalt af *Strömbom*, 1, 1935, s. 298.
2. *Strömbom*, 2, 1938, s. 934.
3. Således Otto Andrup i *Zahle*, 1943, s. 48, en udtalelse, der virker ganske sandsynlig i betragtning af portrættets kvalitet.
4. *Andrup*, 1925, s. 33; samme i *Zahle*, 1943, s. 47-48. Han sætter ikke spørgsmålstegn ved denne angivelse. *Strömbom*, 2, 1938, s. 934, tilskriver J(acob) van Doort (død i Stockholm 1629) billedet; denne tilskrivning er dog ikke særlig sandsynlig, og Svenska Porträttarkivet har angivet: ?Pieter Isaacsz. Dette forslag stammer fra Andrup og virker sandsynligt ud fra sammenligning med andre billeder af denne kunstner. Men Andrup går for vidt, når han i *Zahle*, 1943, s. 49-50 skriver: »Også blandt adelen havde han (dvs. Pieter Isaacsz) kunder; man kender fra hans hånd portrætter af... kansler Chr. Friis til Kragerup og af den skønne fru Barbara Vittrup på Børringe i Skåne«. C. F.-portrættet kan nemlig, som det vil fremgå af det følgende, ikke være malet af Isaacsz, for det kan ikke være malet før september 1634, og Isaacsz døde allerede 1625. Portrættet er da også bagpå påmalet: Aet 56, pinx 1635 (Weilbach: Kunstnerleksikon, 2, 1949, s. 9).
5. Jfr. foregående note.
6. *Strömbom*, 1, 1935, s. 292, daterer portrættet til 1635, jfr. ovenfor, note 13/4.
7. Mens C. O. Bøggild-Andersen i *DBL*, 7, 1935, s. 394, blot skriver, at C. F.s portræt viser bravhed, men er uden megen styrke og uden præg af overlegen intelligens, skriver Rørdam i *DBL Bricka*, 5, 1891, s. 412, at hans bevarede billede viser: et godt og ærligt, men just ikke åndfuldt udtryk. Da jeg i 1962 kunne vise Bøggild-Andersen en god fotografisk gengivelse af Børringe Kloster-portrættet, som da ikke var kendt i Danmark, var hans vurdering, idet han sammenlignede Børringe Kloster-portrættet med den ringere kopi på Frederiksborg: »Kansleren fremtræder utvivlsomt på det førstnævnte maleri som en mere magtfuld skikkelse end på kopien. Men en personlighed af stor karakterstyrke og intelligens synes mig ikke at fremlyse af det.«
8. Af sådanne omtrent samtidige portrætter på Frederiksborg af kongen, prinser og adelsmænd kan man blot nævne dem af: Palle Rosenkrantz (1587-1642), hertug Frederik 3. af Slesvig. Holsten-Gottorp (1597-1659), Falk Henriksen Gøye til Hvidkilde (1602-53), prins Christian (1603-47, med Magdalene Sibylle, af Karel van Mander, 1641-42), Gunde Rosenkrantz til Vindinge (1604-75), Ejler Bille til Nakkebølle (1604-49), Josias Rantzau (1609-50), Chr. Rosenkrantz til Glimminge (formentlig, 1614-48) samt flere kongeportrætter.
9. Man kan blot sammenligne billedet af C. F. med billedet på Gavnø af Frantz Rantzau som hofmester (altså fra 1632), gengivet i *DRH*, 4, s. 234.
10. Her kan af nogenlunde samtidige adelsportrætter – dvs. dateret sikkert til 1630erne – på Frederiksborg, med portrætterede med langt hår eller/og spidst hageskæg, nævnes de to af Josias Rantzau (1609-50) og Laurids Ulfeldt (1605-59), mens en del, ikke nærmere daterede adelsportrætter af C. F.s samtidige viser de portrætterede med halvlangt eller langt hår og spidst skæg, jfr. i øvrigt note 13/8.

Noter til side 165-168

11. Se det foregående.
12. Stikket, der eksempelvis findes på Frederiksborg, værelse 32, er hér gengivet ovenfor på s. 165. Det skal ifølge Julius Paulsen være muligt at identificere personerne på dette stik, men det er aldrig gjort. Vedr. C. F. kan siges, at man til højre i billedet, ret nær tronen med Chr.4., ser en person, hvis ansigt har en del lighed med det, man kender fra C. F.s portræt; personen har samme hår- og skægmode og pibekrave og den væbnede arms bånd og bærer på højre hånd kronen, hvilket også den fornemste rigsembudsmand, rigshofmesteren (i 1634 var der jo ingen sådan, da var kongens kansler den fornemste) havde gjort ved kroningen i 1596.
13. Således portrættet på Rosenholm af Palle Rosenkrantz, fra 1622, og på Rygård, af Albret Skeel, fra 1621, altså lidt tidligere.
14. Inventarnr. A 2809, ophængt i stue 31. Billedet er omtalt og beskrevet af *Andrup*, 1925, s. 35.
15. Omtales og beskrives af A. *Strunck*, 1, 1863-65, s. 167, og af *Westergård*, 1, 1930, s. 477.
16. Denne, der er anbragt i et arrangement med engle og Johan Friis' portræt, se de i foregående note anførte steder, findes i *Tycho de Hofman*, 1746, og samme 1777, og *Hans de Hofman*, 1, 1755. Arbejder af Francois van Bleyswyk kendes fra tiden 1706-44: Thième-Becker: *Allegemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 4, Leipzig 1910, s. 116.
17. Om gravmonumentet, se note 8/4. Af de to nævnte skulpturer findes partielle afstøbninger på Frederiksborg, stue 31. Endnu må nævnes, at der foruden Frederiksborgkopien af Börringe Kloster-portrættet af C. F. findes to kopier af dette: brystbillede, 12×10 cm, på Börringe Kloster og kopi, udført af V.N. Marstrand, 23×16 cm, på Husaby i Småland. Det sidstnævnte er muligvis identisk med det i øvrigt meget dårlige billede af C. F., der er gengivet i J. A. Gold: *Photographisk album over kong Christian IV og denne konges berømte samtidige*, 1862, og dér angives at tilhøre professor Marstrand (død 1873); om disse to kopier: *Strömbom*, 1, 1935, s. 292.
18. Terkel Klevenfeldt skriver i sin håndskrevne *Genealogiæ familiarum in Dania illustrum*, på RAs læsesal, bd. 1, under omtalen af C. F. (upagineret): »udi Joachimi Morsii reyse-bog (som jeg anno 1741 såe hos Doctor Metten (navnet utydeligt) i Lübeck) fandtis et portrait af cantzl. Xsten Friis, anderledis end det sædvanlige, hvorunder hand hafde skrefven med egen hand: Mon Dieu garde tou feruent, en l'espoir de toi vivant. Hafn. d. 24 julii 1617.« Joachim Morsius (1593-1639) omtales i Johs. Møller: *Cimbria literata*, 1, 1744, s. 440-46, Heinrich Schneider: *Joachim Morsius und sein Kreis*, Lybeck 1929, og *Schepelern*, 1971, s. 117-18. *Stambogen* (reyse-bogen) fandtes før 2. verdenskrig i Bibliothek der Hansestadt Lübeck, jfr. Heinrich Schneider, s. 111-12, og *Schepelern*, 1971, s. 118, der omtaler bogens indførsler, herunder af C. F., fra Morsius' besøg i Kbh. netop i juli-august 1617. Bogen synes siden tabt, jfr. Jens Glebe Møller i *KhS*, 7.r.5, 1963-65, s. 316, med note 35.
19. Se herom note 2/42. Det nævnte portræt kan dog have været det førnævnte stikket af Bleyswyk.
20. Der vil rimeligvis kunne findes af flere lignende art blandt papirer i gesandters og gesandtskabers arkiver i udlandet. Måske vil man også kunne finde flere trykte end de to, der omtales nedenfor; Louis des Hayes, baron de Courmenin og Charles Ogier er jo blot to af mange gesandter, der besøgte Danmark i 1620erne og 1630erne. Således kunne englænderen Thomas Roe og de svenske agenter Johan Buræus og Johan Feggræus have skildret C. F.. En mulighed er også materiale fra the Earl of Leicesters ambassade 1632, jfr. Reginald Cant: *The embassy of the Earl of Leicester to Denmark in 1632*. (*English Historical Review*, 54, 1939, s. 252-62.
21. Således angiver han sig på titelbladet i det i litteraturlisten anførte værk. Han havde også været i Danmark i 1624 (og 1625), ved hvilken lejlighed C. F. havde lært ham at kende. Når *Tycho de Hofman*, 1746, s. 27, og 1777, s. 32, oplyser, at de to kendte hinanden fra hans rejse 1604 – vel C. F.s studierejser – beror dette på en trykfejl, hvilket ses ved en sammenligning med *Courmenin*, 1664, s. 103.
22. *Clausen og Rist*, 1914, s. 93. *Ogier*, 1656, s. 95: »proceræ vir et gravis staturæ.«

23. *Sperling*, 1885.
24. Denne interesse fremhæver også den unge Stephanius i et brev til Worm, dat. Leiden 8/8, ny stil 18/8 1627 (*Worm Epp.*, 1, s. 134, *Worms breve*, 1, s. 125-27); ligeledes Hans Gram i den i note 10/84 omtalte note til Meursius' Operum. Udover de eksempler, der ovenfor er anført på hans praktiske brug af sin historiske viden i regeringen, kan anføres, at han også har beskæftiget sig med Chr.4.s genealogi, således som det ses af Chr.4.s brev 1/7 1640 til Corfitz Ulfeldt (*Egh.br.*, 4, s. 363).
25. Ligprædikenen, s. F2.
26. Se således gengivelsen, s. 76, øverst til venstre, på bagsiden desuden øverst til højre.
27. Ses af omtalen af hans forhør af personer, der havde deltaget i den katolske mission i Danmark 1623-24: Jakob Brouwer, Weisweiler, Jacques de Freville, se de i note 9/17 anførte steder. På et brev til C. F. 14/2 1619 fra Jonas Charisius (*Da.Kanc.*, B 158 Breve til kansleren ..., I) er skrevet et koncept på italiensk, vistnok af C. F.
28. *HSS*, 1, s. 319, note 1; *DBL Bricka*, 5, 1891, s. 408, hvor H. Fr. Rørdam udtaler, at om end C. F. skrev sproget (latin) med en vis lethed, beherskede han det dog ingenlunde som sine ældre navne. Jfr. gengivelserne s. 19, 73, 76 og 117, og note 13/29.
29. Fremgår således af *Aktstk.*, 1, s. 248, 253, 260, 284, 287, 314, 328, 367 (der delvis er utydeligt og uforståeligt, ligesom det på s. 253), 484, 2, s. 192. *Egh.br.*, 7, s. 22. 4 breve fra C. F. til Christian Friis til Borreby på latin er omtalt ovenfor, s. 17, og i noterne 1/83 og 1/86, ligeledes et par latinske breve til Meursius i noterne 10/104 og 10/108. Eksempler på C. F.s benyttelse af blandet latin-dansk: brevet til broderen Niels 19/5 1622, se note 12/48; *Aktstk.*, 1, s. 232-33, 248, 249-53, 260, 319 osv. Også enkelte andre lærde adelsmænd ser man benytte dette sprog, således Jens Bjelke i brevvekslingen med C. F., omtalt i kapitel 6. Om fænomenet i øvrigt: *Paludan*, 1887, s. 384-85, og *KUH*, 4, s. 700.
30. Ligprædikenen, s. F2.
31. Se note 8/109.
32. Ovenfor. s. 128.
33. F.eks. C. F. til Jørgen Seefeld o.a., se note 5/30.
34. Se note 10/101 og 10/110. Se ovenfor, s. 111.
35. Eksempler på delvis uforståelige eller ulæselige notater af C. F.: *Aktstk.*, 1, s. 233, 252-53, 367-68, 415, 484, 2, s. 113. Et godt eksempel i *Da.Kanc.*, B 158 Breve til kansleren ..., I: bagsiden af bilag i brev fra Jonas Charisius til C. F. 14/2 1619, hvor C. F. har skrevet følgende, ret ulæselige notater: IHS – Petzora perm – ... wijnte – Siden fordel – Mageskifte – Wordingborg – Judland skiff 3 – Gudlandt genant – 2 skelke Chri – stoffer Ulfeldt – Anders Nold en – gard 6 dr. Man ser, at det bl.a. handler om det omkring marts 1619 oprettede Petsoriske Kompagni, der skulle sejle på Nordhavet, til Petsora-floden og Perm-området, jfr. *Dalgård*, 1955, men viser i øvrigt, hvor svært det kan være at benytte C. F.s notater.
36. *Aktstk.*, 1, s. 317.
37. Erslev har i *Aktstk.*, 2, s. 361, et eksempel, idet han i note 1 omtaler et kreditiv 8/3 1632 for Tage Thott og Christen Thomesen, der skulle begive sig til Mainz eller andetsteds for at træffe Gustav 2. Adolf: Udkast af C. F. med mange rettelser: Sverige ..., jfr. *Fridericia*, 1, 1876, s. 226-27. Erslevs bemærkning er altså i og for sig overflødig.
38. Jfr. nedenfor. *KBB* 1621-1623, s. 199, koncept i *Da.Kanc.*, B 58 Koncepter til *Sjæl. tegn*. *KBB* 1630-1632, s. 802, trykt *DKL*, 3, s. 210-12. Koncept i *TKUA*, Sverige AII 38: Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til Sverige 1626-34. Koncepter til breve til Pros Knudsen 1630-31. Se note 10/104.
39. Eksempel i missive til rådet, de svenske anlangende, 4/2 1639: *Aktstk.*, 2, s. 514-15, hvortil C. F. har skrevet konceptet, der med mange rettelser findes i *Da. Kanc.*, B 58 Koncepter til *Sjæl. tegn*. Se også gengivelsen, s. 173. Af trykte eksempler på hans skriftlige frembringelser kan anføres hans tre særbetænkninger i *Aktstk.*, 2, s. 164, 255, 281, foruden hans mange udkast og forlæg, der er nævnt i note 4/5, og hans kgl. propositioner, se note 4/3; desuden de i noterne 13/38 og 13/39 anførte eksempler, ligesom det i note 8/3 nævnte, samt aktstykkerne i *DKL*, 3, nr. 157, 159, 190a, 207 og

Noter til side 171-175

andre, *KD*, 5, s. 145 osv.

40. Vurderingen af C. F.s personlighed og rolle hér afviger ganske betydeligt fra den, man møder hos *Tandrup*, 1979, 1, s. 132-37, der er temmelig følelsesladet og på et spinkelt grundlag, formodninger, udtalelser af den tendentiøse svenske agent Anders Svensson og indtryk ud fra et portræt af usikker kvalitet har en noget nedladende holdning til C. F. Alene en sammenligning mellem de to C. F. portrætter henholdsvis på Börringe Kloster og på Frederiksborg viser, hvor varsom man skal være med at slutte fra et portræt til karakteregenskaber. Alt afhænger af kunstnerens format og heldige hånd. Og når *Tandrup*, 1979, s. 134, hævder, at C. F. skulle have vist mangel »på overblik og sans for dimensioner«, at han arbejdede »for langsomt og ukonstant« og i krisesituationer skulle have været præget af »nervøs febrilitet«, kan dette alene bygge på den tendentiøse Anders Svensson; vurderingen savner i øvrigt helt belæg i kilderne.
41. Se f.eks. *Thyra Sehested*, 1894, s. 51; *Aktstk.*, 2, s. 111 (desuden sammen med de tilstedeværende råder, s. 123).
42. Ovenfor, note 12/48.
43. Sammesteds.
44. Anders Svensson til G.2.A. og A. O. 27/2 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 245-51: han havde forsøgt hos C. F. at få et pas til den svenske post, hvilket C. F. sagde sig ikke »dierfues«, udgive, førend han havde haft sit bud hos kongen. Da der 1623 kom noget af G.2.A.s vin til Sundet, med den svenske konges eget pas, henvendte tolderne sig til C. F., idet de ikke understod sig at lade det passere uden dennes befaling; C. F. understod sig det dog ikke heller, men skrev til Chr.4.: A.S. til G.2.A. og A. O. 7/5 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 276-78.
45. Således C. O. Bøggild-Andersen i *DBI*, 2. udg., 7, 1935.
46. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 54.
47. Worms brev til Gísli Oddsson 6/5 1636: *Worm Epp.*, 2, s. 596, *Worms breve*, 1, s. 367.
48. Ligrædikenen, s. F1 b.
49. C. F. i breve til Holger Rosenkrantz 1/7 og 9/3 1633, se ovenfor, kapitel 10.
50. *Adlersparre*, 1, 1797, s. 137-38: brev fra Fegræus til rigsråden Per Banér, dat. Helsingør 7/5 1631.
51. Ses af A.S.s breve 1621-26 til G.2.A. og A. O..
52. Ved C. F.s død udtalte Thomas Roe i et brev til Cooke 25/10 1639, at han var »the most moderate man in that counsel«: *Fridericia*, 1, 1876, s. 80, note 4.
53. Se ovenfor, kapitel 9. Også *KhS*, 3.r.6, s. 172-74.
54. Se således C. F.s brev til Iver Vind 12/1 1639: *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg. Ligeledes sagen 1630 med en kvinde i Helsingør, Margrete Johansdatter, der blev beskyldt for at have begået fosterdrab; det medicinske fakultet havde indsendt en erklæring til C. F. (trykt i *Th. Bartholin*, 1662, s. 374-75), der gennem Ole Worm (Worm til Henning Arnisæus 14/9 / 19/9 1633, *Worm Epp.*, 1, s. 468, *Worms breve*, 1, s. 294-95) yderligere indhentede en lang, omhyggelig erklæring, dateret Frederiksborg 24/9 1633, fra Henning Arnisæus (trykt *Th. Bartholin*, 1662, s. 375-84, og *Worm Epp.*, 1, s. 469-73, *Worms breve*, 1, s. 295-99); Worm meddelte Arnisæus (*Worm Epp.*, 1, s. 474, *Worms breve*, 1, s. 300), at han snarest ville give C. F. erklæringen at læse og ventede, at han ville være tilfreds med den. Jfr. følgende note.
55. Foruden den i forrige note omtalte sag kan nævnes en trolddomssag fra Rødby 1634, hvor C. F. medvirkede til, at dommen over en kvinde, der var dømt til bål og brand, ikke blev eksekveret (se *KhS*, 2.r.4, 1867-68, s. 192, jfr. *KBB* 1634-1635, s. 561), samt en sag, hvor mestermanden i Viborg var dømt til døden for gudsbespottelse (jfr. *KBB* 1630-1632, s. 169); det hedder herom i *AC* 12/8 1630: refererede Dn. Brochmannus at magn. kansler havde talt om den Peiter Buchmer, at Kong.Maj. ganske var i den mening, at han skulle miste livet. Det var rektors og professorers begæring, endog efter kanslerens råd, at bispnen ville lade præsterne fordrø for sig og erfare, om de vidste nogle fundament, som kunne være mod det, som tilforn communi consensu professorum sluttet var om samme casu: *KhS*, 2.r.4, 1867-68, s. 190. Sagen endte, så vidt det kan ses, med landsforvisning. Man ser således i flere tilfælde C. F. med en mere human indstilling dæmpe op for Chr.4.s lyst til at tage hovedet af folk.

56. Man ser dog også et tilfælde, hvor C. F. har ønsket en – ganske vist mild – dom skærpet: af AC 30/1 1623 (*KhS*, 3.r.1, 1874-77, s. 437) fremgår at C. F. ønskede en person, der havde begået forskellige forseelser, bl.a. havde forfalsket et testimonium, ekskluderet fra universitetet, mens professorerne blot havde dømt til relegation i tre år; men C. F. optrådte dog, således som man ofte ser det, idet han sagde sig intet at ville præscribere dn. professoribus, men de kunne selv dømme, så de vel så til enden, og svare dertil – altså frihed under ansvar, jfr. ovenfor, kapitel 7.
57. Foruden de i kapitel 9 omtalte sager med spåkalenderne, kan nævnes en episode fra december 1621, hvor præsten Christen Pedersen Væver til Gjerslev ved et besøg i Kbh. havde kastet jord og en rød hane på en ildebrand for at dæmpe ilden. Da C. F. hørte om denne adfærd, befalede han biskop Resen at kræve præsten til regnskab for det akademiske konsistorium (nærmere i *PhT*, 1.r.6, 1885, s. 176, jfr. *KBB* 1621-1623, s. 234).
58. A. S. i relation til G.2.A. og A. O. 11/6 1622, trykt *Tandrup*, 1971, s. 188-91.
59. Samme 14/12 1623, trykt *Tandrup*, 1971, s. 373-76.
60. *Fridericia*, 1, 1876, s. 79, note 4 og de dér anførte steder. Ovenfor, note 11/23 og 3/20.
61. Et eksempel *Aktstk.*, 2, s. 149: »ISM H. Jørg. Skeels betenckende om rostieniste«. gengives gerne IHM, se *Aktstk.*, 1, s. 415, 2, s. 149, 171. Det midterste tegn ser ganske ud som C. F.s »S«, se f.eks. gengivelsen s. 19 og 76. Om de to tegn: Robert J. Schwartz: *The complete dictionary of abbreviations*, New York 1955, s. 91. Se også gengivelserne s. 53.
62. Eksempelvis koncept af C. F. 6/7 1631: *Da.Kanc.*, B 58 Koncepter til *Sjæl. tegn*. Tegnet ISM, jfr. gengivelsen s. 53 og 76. Tegnet er ellers ikke almindeligt på kancelliets papirer; jfr. *CCD*, 5, s. 130, hvor Secher dog har misforstået det eller husket galt, tegnet INJ ses aldrig skrevet af C. F.; det er også læst forkert i *KhS*, 2.r.6, 1872-73, s. 456, og 4.r.2, 1891-93, s. 764.
63. *Aktstk.*, 2, s. 281. *KUH*, 4, s. 700.
64. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 44-67; i øvrigt også *Resen*, 1640, s. G-G2 og dennes skilddring af C. F.s religiøsitet: F3-F4 b og G1 b-G2 b.
65. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 53, og *Resen*, 1640, s. E2.
66. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 44.
67. *Resen*, 1640, s. F3 b.
68. Hans velgørelse mod fattige, enker og faderløse omtales flere gange i samtiden, således i universitetets supplikats 29/11 1629: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1901-03, s. 143. Også Brochmand og Resen, se nedenfor.
69. Brevet, der findes i RA, *Da.Kanc.*, B 160 Indlæg, er trykt *Molbech*, 1829, s. 419-22. På lignende måde ser man af Hans Mikkelsens dagbøger tilfældigt flere eksempler på C. F.s gavmildhed: 1/2 1629 gav han enken og børnene efter gymnasielæreren Ludvig N.N. 54 tdr. byg og 2 tdr. mel (Samlinger til Fyens Historie og Topographie, 6, 1873, s. 113: 23/2), i august 1630 gav han samme et pengebeløb (sammesteds, s. 143: 14/8), og i oktober 1638 gav han Jens Dinesens enke et pengebeløb (sammesteds, 7, 1878, s. 133: 14/10).
70. Ses af fundatnerne, hvoraf et par er aftrykt i *Hans de Hofman*, 7, 1761, s. 268-69; 10, 1765, s. 166-67; de går igen i udtog sammen med en del andre i *Repertorium over legater og milde stiftelser*, 1, 1903, s. 401; 2, 1896, s. 26, 224, 299; 3, 1897, s. 7, 123, 128, 129, 216; 5, 1899, s. 67. Gaverne til Kbh.s fattigvæsen: *O. Nielsen*, 4, 1885, s. 21; dokumenterne trykt *KD*, 2, s. 777 og 787.
71. *Resen*, 1640, s. E4. *Jesper Brochmand* 1640, s. 44.
72. *KD*, 2, s. 787. C. F.s gave var så betydelig, ligesom Frantz Rantzaus, at han nævnes i titlen på protokol over gaver, trykt *KD*, 2, s. 777-78. *O. Nielsen*, 4, 1885, s. 21, hvor F. R. dog omtales som »hofmester«.
73. *Resen*, 1640, s. E4. *Hans de Hofman*, 10, 1765, s. 166-67. Det er således urigtigt, når *Tycho de Hofman*, 1, 1777, og andre skriver, at C. F. på sit dødsleje skænkede de fattige to vindmøller; dette skete allerede 1621. *Resen*, 1640, s. E4. Se note 14/68, hvortil kan føjes, at C. F. i 1634 »for nogle år siden« havde forordnet, at der skulle uddeles korn til fattige i Odense: Hans Lauridsen i brev til C. F. 24/4 1634: *Da.Kanc.*,

Noter til side 177-181

B 160 Indlæg.

74. Repertorium over legater og milde stiftelser, 5, 1899, s.67. At dog hans hustru i begyndelsen af 1620erne giver indtryk af en ikke ringe luksus, viser hendes portræt, se s. 22. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 55. *Resen*, 1640, s. E2. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 32-33.

14. Slutning

1. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 44.
2. A. S. til G.2.A. og A. O. 1/4 1624, trykt *Tandrup*, 1971, s. 421-25.
3. A. S. til G.2.A. og A. O. 9/4 1624, trykt *Tandrup*, 1971, s. 425-28 og 428-31. Caspar Bartholin i brev til Holger Rosenkrantz 12/5 1624: *KhS*, 3.r.6, 1887-89, s. 297.
4. Danckert Leyel havde tidligere været læge for C. F.s familie, hvilket ses af excerpterne af hans sygejournal, der er trykt i *Th. Bartholin*, 1662, s. 409-39: se dér, s. 409 og 433. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 44-45.
5. *Jesper Brochmand*, 1640, s. 65.
6. Se note 8/4.
7. *Jesper Brochmand*, 1640. Brudstykke af en kbh.sk krønike fra 1600årene, i *KD*, 5, s. 787.
8. Progr. fun. Univ. Hafn., 1639.
9. *Worm Epp.*, 2, s. 663, *Worms breve*, 2, s. 163-64 (hér datoen ændret til 28/11). Andre eksempler: *Worm Epp.*, 1, s. 107, *Worms breve*, 2, s. 194: Worm til Þorlákur Skúlason 25/6 1640; *Worm Epp.*, 1, s. 336, *Worms breve*, 2, s. 190-91: Worm til Arngrímur Jónsson 21/6 1640; *Worm Epp.*, 1, s. 337, *Worms breve*, 2, s. 198-200: Arngrímur Jónsson til Worm 14/8 1640; også foregående note.
10. Se *Barløs*, 1639, *Meierus*, 1639, og *Resen*, 1640 (med sørgedigte bagest).
11. Flere eksempler fra *Worm Epp./Worms breve* er omtalt ovenfor i kapitel 10.
12. Fortegnelse over afleveringer fra bogtrykkerne Salomon Sartor og Henrik Waldkirch til universitetsbiblioteket 23/9 1623: *Da.Mag.*, 5.r.1, 1901-03, s. 68.
13. Foruden de i teksten tre nævnte: Anne Catharine (1616-24) og Anne Catharine (1630-98), gift 1649 med Tønne Juul til Tårupgård og Søbygård (*DAÅ*, 1942, s. 91). 1638 havde Jockum Beck 2.813,5 tdr.htk.: *Erslev*, 1887-89, s. 186.
14. *DAÅ*, 1942, s. 91. 1638 havde Axel Juul 541,5 tdr.htk.: *Erslev*, 1887-89, s. 183.
15. *DAÅ*, 1942, s. 91. 1638 havde Jørgen Seefeld 245 tdr.htk.: *Erslev*, 1887-89, s. 186.
16. Se note 10/246; i øvrigt *DAÅ*, 1942.

Personregister

Forfatternavne i noterne er blot medtaget, når forfatternes arbejder eller opfattelser diskuteres. Christian 4., der forekommer talløse gange, er ikke medtaget. Ved henvisninger til noter angiver 1/ 1. kapitel osv., /x notetal.

- Absalon (Assersen) (ca. 1128-1201), ærkebiskop 104, 116, 193
Adassin, Cenvirad, kejser, Ceylon 53
Alanus, Hans Jensen (1563-1631), professor 69, 75, 77, 7/76
Alardus, Wilhelm (1572-1645), præst i Krempe 10/217
Alardus, Vilhelm (-1670) 10/217
Alciatus, Andreas (1492-1550), ital. jurist og filolog 106
Alfsen (Asloensis), Peder (ca. 1581-1663), læge, jurist, lektor, Christiania og Trondhjem 111
Andersen, Bjørn, til Stenalt, se Bjørn
Andersen, Frederik (-1644), præceptor 72, 133, 146, 7/53-54
Andersen, Niels, på Kragerup 12/69
Andersson, Ingvar (1899-1974), svensk historiker 1/99
Andrup, Otto (1883-1953), kunsthistoriker 13/3-4
Anna (1574-1619), Chr. 4.s søster 23
Anna Kathrine (1618-33), Chr. 4.s datter 36, 3/38
Appolonius (ca. 295-215 f.Kr.), græsk epiker 106
Aquilonius, Bertel Knudsen (1588-1650), sognepræst, Løderup, Lund stift 26, 82, 90, 97, 108, 144-45, 193, 10/48, 10/239-40, 10/244, 10/261
Arenfeldt, Axel (1590-1647), til Basnæs, godsejer 34, 11/4, 12/14
Aristoteles (384-322 f.Kr.), græsk filosof og naturforsker 77
Arnisæus, Henning (1570-1636), læge, statsretslærer, 127, 10/48, 10/133, 13/54
Arrebo, Anders Christensen (1587-1637), biskop, digter 101, 135-37, 181, 10/3, 10/16, 10/180, 10/182-83
Arrebo, Christen Andersen 137, 10/180, 10/191
Arup, Erik (1876-1951), historiker 6/2, 6/4, 12/73
Aslaksen, Kort (1564-1624), professor i teologi 193
Asserous, Lauritz Nielsen, sognepræst, Hällaryd, Blekinge 145, 193
Augusta (1580-1639), hertuginde af Slesvig-Holsten-Gottorp 21
Aurilesius, Niels Pedersen (-1634), professor 100
Banér, Per (1588-1644), svensk rigsråd 11/39, 11/43, 13/50
Bang, Jens Nielsen (1567-1643), sognepræst, Flemløse 10/167
Bang, Thomas (1600-61), professor i teologi 82, 95-96, 133-35, 139, 145, 8/52, 10/167

Banner, adelsslægt 1/3
 Bartas, Guillaume de Salluste, seigneur du (1544-90), fransk digter 137
 Bartholin, Bertel (1614-90), professor i veltalenhed 131-32, 10/48, 10/152
 Bartholin, Caspar (1585-1629), professor i medicin og teologi 70, 74, 77-78, 82,
 93-94, 99, 137, 139, 193, 7/11, 7/74, 8/52, 14/3
 Bartholin, Rasmus (1625-98), fysiker, matematiker, læge 7/74
 Bartholin, Thomas (1616-80), professor i medicin 42, 70, 135, 10/48, 10/177
 Beck, Jockum (1604-82), til Gladsaxe, Bosjökloster m.m. 179, 5/39, 14/13
 Berntsen, Arent (1610-80), økonomisk-statistisk forfatter 146, 10/257
 Bille, adelsslægt 1/3
 Bille, Anders (1580-1633), til Rosendal, rigsråd 33, 2/38
 Bille, Ejler (1604-49), til Nakkebølle 13/8
 Bjelke, Jens Ågesen (1580-1659), til Austråt, norsk kansler 61-62, 13/29
 Bjørn, adelsslægt 8, 1/3
 Bjørn, Bjørn Andersen (1532-83), til Stenalt, rigsråd 8
 Bjørn, Else Bjørnsdatter (1558-94), til Stenalt 7-8, 157
 Bjørn, Jakob (1561-96), til Stenalt 8, 108
 Bleyswyk, Francois van, hollandsk kobberstikker 166, 13/16, 13/19
 Braem, Johan (1595-1646), købmand, København 160
 Brahe, Tyge (1546-1601), lensmand, astronom 115
 Brahe, Tyge (1593-1640), lensmand på Tryggevælde 10/34, 12/49
 Braun, Georg (1542-1622), topografisk forfatter, 12, 130
 Brochmand, Hans Rasmussen (1594-1638), professor i teologi 69
 Brochmand, Jesper Rasmussen (1585-1652), professor i teologi, sen. biskop i
 Roskilde 9, 24, 70-71, 75, 77-78, 82-84, 94, 96, 99, 101, 106, 122-24, 127, 133-34,
 138-39, 142, 144-45, 171, 176, 178-79, 7/74, 7/91, 10/101, 10/163, 10/196-98,
 10/202, 10/208, 13/55
 Brock, adelsslægt 1/3
 Brock, Eske (1560-1625), til Gammel Estrup, rigsråd 15, 172, 11/4
 Brouwer, Jakob, katolsk missionær 13/27
 Buchmer, Peiter, mestermand, Viborg 13/55
 Bull, Francis (1887-1974), norsk litteraturhistoriker 10/44
 Burser, Joachim (1583-1639), læge, botaniker, professor i medicin, Sorø 131-32
 Buræus, Jonas (Bure) (1575-1655), svensk resident 132, 10/38-39
 Bøggild-Andersen, C. O. (1898-1966), historiker 13/7
 Cabeljavius, Johannes (1600/01-52), hollandsk, sen. svensk jurist og filolog 2/40,
 10/1, 10/48
 Cai (Caius), John (Johannes) (1510-73), engelsk læge 116, 131
 Celsus, Aulus Cornelius (1. årh. e.Kr.), romersk læge, forfatter 131
 Charisius, Jonas (1571-1619), dr. med. og jur., kancellisekretær, diplomat 14-15,
 64, 6/42, 13/27, 13/35
 Christensen, Hans, foged på Gundsøgård 12/69
 Christian 1. (1426-81) 115, 121
 Christian 2. (1481-1559) 123
 Christian 3. (1503-59) 32

Christian (1603-47), udvalgt prins 23, 28, 31-32, 34-35, 46, 63, 138, 153-54, 165, 173, 2/20, 13/8
 Christian (1599-1626), hertug af Braunschweig-Wolfenbüttel, biskop af Halberstadt 23, 175, 10/261
 Christoffer 2. (1276-1332) 118
 Clementsen, Erik (-1626), dr. jur., kannik i Lund, kancelliforvandt 161
 Clüver, Philip (1580-1623), tysk geograf og historiker 116
 Cooke 13/52
 Courmenin, Louis des Hayes de (-1623), baron, ambassadør 37-38, 148, 168, 3/48, 11/10, 13/20
 Cracauw, Carel van, hollandsk resident i Danmark 11/16
 Crappé, Roland (-1644), koloniembedsmand 64
 Dalgård, Sune (f. 1922), historiker 11/16
 Dedeken, Jørgen, kobberstikker 110
 Dircksen, Johan, kobberstikker 32-33, 49
 Doort, Jacob van (-1629), maler 13/4
 Dybvad, Christoffer (1572-1622), matematiker 100
 Då, Claus (1579-1641), rigsråd, rigsadmiral 31, 3/67, 9/10
 Ebbesen, Niels, Varberg 12/69
 Eggebrecht, Nicolaus (Niels) (1580-1639), sekretær i Tyske Kancelli 124, 10/105
 Einarson, Oddur (1559-1630), biskop, Island 112
 Eisenberg, Elias (1581-1635), professor, sen. sognepræst Samsø 24
 Elichmann, Johan (-1639), dr., tysk læge, orientalist 135, 10/178
 Elzevier, hollandske bogtrykkere, Leiden, Amsterdam, Utrecht 126
 Ernst, Henrik (1603-65), privatpræceptor, jurist, filolog, professor, Sorø 105, 131, 193, 10/48, 10/147
 Erslev, Kristian (1852-1930), historiker 10/222, 12/73, 13/37
 Euklid (ca. 300 f.Kr.), græsk matematiker 77
 Fabricius, Jakob (1577-1652), livlæge 70, 178
 Fabricius, Knud (1875-1967), historiker 6/27
 Fegræus (adlet Strömfelt), Johan (1587-1644), svensk resident 152, 174, 3/39, 3/70, 10/39, 11/43, 13/50
 Fincke, Jakob (1592-1663), professor i matematik og fysik 69, 97, 10/110
 Fincke, Thomas (1561-1656), professor, dr. med. 70, 73, 78-79, 132, 139, 171, 7/32, 10/48
 Foss, Niels Christensen (1588-1645), læge 178, 7/62, 8/48, 10/48, 10/146
 Frandsen, Niels, mag., Roskilde 12/24
 Frantzius, Wolfgang (1564-1628), professor i historie og teologi, Wittenberg 137
 Frederik 2. (1534-88) 121, 124, 127
 Frederik (1609-70), hertug, senere Frederik 3. 23
 Frederik 7. (1808-63) 49
 Frederik 3. (1597-1659), hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp 24, 13/8
 Frederiksen (Friderichsen), Johan (1603-41), rektor, Roskilde 97-98
 Freville, Jacques de, katolsk missionær 13/27
 Friis af Haraldskær, adelsslægt 7, 95, 1/3

Friis af Hesselager, adelsslægt 7
 Friis af Vadskærgård, adelsslægt 7
 Friis, Anders (1589-1644), godsejer, lensmand 8, 11, 155, 157-59, 161, 172, 12/48, 12/51
 Friis, Anna Catharine (1616-24) 178, 8/4, 14/13
 Friis, Anne Catharine (1630-98) 14/13
 Friis, Barbara (1622-38) 179
 Friis, Bjørn (ca. 1583-ca. 1603) 9-12
 Friis, Christian (1556-1616), til Borreby, kongens kansler 7, 17, 21, 24, 29, 66, 79, 82, 161, 172, 1/19-20, 1/26, 1/83, 1/85-86, 1/89, 2/7, 2/32, 3/3, 7/19, 8/21, 10/10, 12/10, 13/29
 Friis, Christian (1617-57), til Lyngbygård, officer 71, 126, 133, 139, 145, 179, 194, 2/36, 11/42
 Friis, Elisabeth (1620-77) 51, 179, 12/54
 Friis, Else (1615-96) 179
 Friis, Gregers 9-12
 Friis, Gregers (1624-54) 145, 179, 10/246
 Friis, Hans (1625-97), til Clausholm, officer 145, 169, 179, 10/246
 Friis, Iver (ca. 1574-1623) 8, 26
 Friis, Johan (1494-1570), til Hesselager, kongens kansler 7, 2/32, 13/16
 Friis, Jørgen 9, 179
 Friis, Jørgen Iversen (-1616), til Krastrup, rigsråd, lensmand 7-8, 12/37
 Friis, Jørgen (162.-80) 145
 Friis, Niels (-1639), øverstesekretær, lensmand 8, 26, 50, 62, 158, 172, 5/30, 12/47, 13/29
 Friis, Peder Clausen Undal (1545-1614), sognepræst, historiker, Undal 111, 10/44
 Friis, Sidsel (1588-1646) 161
 Friis, Sophie Jørgensdatter (1576-1611) 8, 8/13
 From, Jørgen (1605-51), professor i matematik 146
 Fuiren, Henrik (ca. 1544-1628), d.Æ., købmand, København 64
 Fuiren, Jørgen (1581-1628), læge, botaniker 129
 Galde, Mourids (-ca. 1611) 17
 Gedde, Ove (1594-1660), rigsadmiral 64
 G(j)elstrup, Peder Nielsen (1581-1630), professor i pædagogik 69
 Glob, adelsslægt 1/3
 Gomarus, Frans (1563-1641), reformert teolog, Nederlandene 10/77
 Grabow, Køn Joachim (1594-1667), admiral 10/259
 Gram, Hans (1685-1748), historiker 116, 10/13, 10/77, 10/84, 10/98, 10/105, 10/124, 10/127, 13/24
 Griffenfeld, Peder Schumacher (1635-99), greve, rigskansler 139
 Grubbe, Sivert (1566-1636), til Hofdal, kancelliembedsmand, diplomat 160
 Gustav 2. Adolf (1594-1632), svensk konge 151-52, 3/39, 3/70, 4/5, 6/51, 11/18-19, 11/21, 11/27-33, 11/36, 11/38, 11/42-43, 13/37, 13/44, 13/51, 13/58-59, 14/2-3
 Gustav Vasa (1523-60), svensk konge 151

Gyldenløve, Christian Ulrik (1611-40), søn af Chr. 4. 23, 42, 84, 2/20
 Gyldenløve, Hans Ulrik (1615-45), søn af Chr. 4. 3/20
 Gyldenløve, Ulrik Christian (1630-58), Chr. 4.s søn 139
 Gyldenstjerne, Axel (1542-1603), til Lyngbygård, rigsråd, statholder i Norge 37
 Gyldenstjerne, Knud Axelsen (1573-1636), til Tim, lensmand 9/11
 Günther, Frederik (1581-1655), oversekretær i Tyske Kancelli 148, 5/11
 Gøye, Falk Henriksen (1602-53), til Hvidkilde 13/8
 Haelwegh, Albert (ca. 1600-73), kobberstikker 27, 35, 63, 70, 91
 Hamilton, Henrik Albertsen (ca. 1590-1623-), sekretær i Tyske Kancelli, digter
 146 11/4
 Hammermüller, Casper (Jesper) Jørgensen (1613-82), konrektor i Roskilde, se-
 nere sognepræst i Slagelse 145, 10/48, 10/251
 Hansen, Antoni, generalprovst, Gotland 101
 Hansen Riber, Christen (1567-1642), biskop, Ålborg 127-28, 9/2
 Hardenberg, Mette (1569-1629) 21
 Hartmann, Godfred (f. 1913), forfatter 1/20
 Heidmann, Christoffer (-1627), professor, Sorø 128, 10/133
 Hein, Zacharias, hollandsk litterat 137
 Heldvad, Niels (1564-1634), sognepræst, forfatter 102-03, 193
 Hellekande, Anders Jensen (1599-1662), borgmester, København 10/259
 Hofman, Tycho de (1714-54), forfatter 13/73
 Hogenberg, Franz (ca. 1538-90), kobberstikker 12, 130
 Holck, Christian (1558-1641), rigsråd 21, 75, 4/5
 Huitfeldt, Anna, til Engestofte 21
 Huitfeldt, Arild (1546-1609), rigens kansler, historiker 79, 105, 115, 127, 7/94,
 8/104
 Hundermark, Peder (1584-1611), til Gjerdrup og Grubbesgård 15
 Hübner, Tobias 137
 Høeg, adelsslægt 1/3
 Isaacsz, Isaac (1599-1688), maler 114
 Isaacsz, Pieter (1569-1625), maler, agent 22, 163, 13/4
 Jakob 1. (1566-1625), konge af England og Skotland 23
 Jensen, Christen (1596-1635), hofprædikant 99
 Jensen, Rasmus (Erasmus Joannis), sognepræst, Skuldelev 9/11
 Jersin, Jens Dinesen (1588-1634), professor i metafysik, sen. biskop i Ribe 71, 82-
 84, 90-92, 94-96, 134, 139, 194, 7/47, 8/54, 8/70, 8/72, 9/11, 10/171, 13/69
 Johan Adolf (1575-1616), hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp 21, 24
 Johan Casimir (1589-1652), greve af Pfalz-Zweibrücken-Kleeburg 11/36
 Johansdatter, Margrete, Helsingør 13/54
 Jónsson, Arngrímur (1568-1648), præst, skribent, Island 110-13, 129, 10/45,
 10/48, 10/50, 10/53, 14/9
 Josefos Flavius (37-ca. 100), jødisk historieskriver 126
 Juel, adelsslægt 1/3
 Juel, Erik (1591-1657), til Alsted, Højris m.fl., landsdommer 62
 Juul, Axel (1606-71), til Kvistrup, Volstrup m.fl. 51, 146, 159, 179, 12/54, 14/14
 Juul, Iver (1563-1627), til Villestrup, Kvistrup og Volstrup 172

Juul, Tønne (1620-84), til Tårupgård og Søbygård 14/13
 Jöransson, Erik, svensk historieskriver 151
 Jørgensen, Ellen (1877-1948), historiker 10/79
 Jørgensen, Frantz (1573-1646), mag., rektor, København 97
 Jørgensen, Johan (-1649), maler, Århus 140
 Kalundborg, Hans Pedersen (1599-1671), rektor Kalundborg, konrektor Roskilde, rektor Malmø 98, 146
 Kierulf, Peder Bertelsen (ca. 1586-1642), professor i pædagogik, sen. sognepræst i Sæby 69
 Kirchmann, Johann, rektor, Lybeck 126-27, 10/123-24
 Klevenfeldt, Terkel (1710-77), adelshistoriker 168, 13/18
 Klüver (Clüver), Johan (1593-1633), professor, Sorø 99
 Knud den Store (ca. 1000-35), konge 117
 Knudsen, Pros, sekretær 170, 175, 13/38
 Kock, Oluf (1577-1619), sognepræst 174
 Kornerup, Bjørn (1896-1957), historiker 8/21
 Krabbe, Anne (1552-1618), lærd adelsdame 108
 Krabbe, Mogens (1598-1621) 83
 Krabbe, Tage (1553-1612), til Rossjöholm og Jordberga 8/13
 Krag, Niels (1574-1650), rigsråd, landsdommer 62
 Kruse, Otte (1599-1628), til Hjermslevgård 3/41
 Kydius, Johan Georg, råd hos hertugen i Salzburg 11/4
 København, Oluf (Ole) Jakobsen, sognepræst, Hjørnlunde 193
 Køster, Henrik, (ca. 1588-1646), læge, livmedikus hos prins Christian (5.) 10/1, 10/29, 10/48
 Kås, Hans (-1632), landsdommer 141
 Kås, Mogens (1570-1656), til Støvringgård m.fl., rigsråd 154, 157, 161, 12/71
 Kås, Mogens (1593-1639), til Frøstrup m.fl., lensmand 45, 4/13, 12/16
 Kås, Niels (1534-94), kongens kansler 2/32
 Kås, Niels (-1637) 98
 Lamius, Joannes (Giovanni Lami) (1697-1770), filolog, 10/112
 Langebek, Jakob (1710-75), historiker 111, 10/124
 La Peyrère, Isaac de (1594-1676), fransk lærd 10/45, 10/48
 Larsen (Liljefalk), Axel (1848-1915), militærforfatter 1/66, 1/72
 Lauremberg, Hans (Johannes) (1590-1658), professor, matematiker, digter, Sorø 97, 193
 Lauridsen, Hans, Odense 13/73
 Lauridsen, Jens, se Wolf, Jens Lauridsen
 Lauritsen, Peder, byfoged, Trondhjem 10/183
 Leicester, Robert Sidney, Earl of (1563-1626), eng. ambassadør 13/20
 Leyel, Danckert (Tancred Lælius) (1587-1645), læge, København 178, 7/32, 14/4
 Lindenov, Hans (1616-77), til Iversnæs, Søndergårde og Tybrind 194
 Lindenov, Hans (-ca. 1621), til Ørslevkloster, søkaptajn 24
 Lindenov, Henrik (-1673), til Øveds Kloster, Skåne 12/69
 Lodbrog, Regnar, vikingehøvding 10/59

Longomontanus (Longberg), Christen Sørensen (1562-1647), astronom, professor
 i matematik 121, 132-33, 139, 7/32, 10/153
 Ludvigsen, Frederik, købmand, Halmstad 152
 Lund, F. C. (1826-1901), maler 16
 Lund, Thomas Christensen (-1636), konrektor, Flensborg, sognepræst, Helsingør
 93, 95-96
 Lunge, Jørgen (1577-1619), rigsmarsk 2/38, 6/17
 Luther, Martin (1483-1546), tysk reformator 137
 Lykke, Anne (1595-1641), adelsdame 34, 3/41
 Lyskander, Claus Christoffersen (1558-1624), sognepræst, kgl. historiograf 26,
 79, 84, 104, 106, 108-09, 113-14, 124, 127, 10/3, 10/67
 Madsen, Morten (1596-1643), biskop, Århus 9/2
 Magdalena Sibylla (1617-68) af Sachsen 165, 13/8
 Magnus, Johannes (1488-1544), svensk ærkebiskop, historieskriver 106
 Magnussen, Arne (1663-1730), arkivsekretær, samler 7/94
 Magnússon, Benedikt, islandsk studerende 113
 Magnússon, Jón 113, 9/12, 10/48, 10/65
 Mand, Jens (-ca. 1633), borgmester, Assens 141
 Mander, Karel van, d.Æ. (1579-1623), maler, gobelin-fabrikant 20, 35, 70, 13/8
 Mansfeld, Ernst von (ca. 1580-1626), greve, lejetropfører 149, 3/20, 11/18
 Marstrand, Wilhelm N. (1810-73), maler 13/17
 Martial, Marcus Valerius (ca. 40-104), romersk digter 106, 116, 10/81
 Matthiesen Århus, Jakob (1602-60), professor, biskop i Århus 69, 97
 Matzen, Henning (1840-1910), retshistoriker 7/100, 12/26
 Meinstrup, adelsslægt 1/3
 Melanchton, Philip (1497-1560), tysk humanist, reformator 82, 90, 134
 Merian, Matthæus (1593-1650), kobberstikker, Frankfurt am Main, 11, 150
 Metten (?), dr., Lybeck 13/18
 Metzner von Salhausen, Leonhardt (1571-1629), professor i jura, hofråd, Køben-
 havn 138
 Meursius, Johannes (1579-1639), professor i Sorø, kgl. historiograf 106, 114, 116,
 121-25, 128, 138-39, 193, 7/53, 10/13, 10/16, 10/91, 10/95, 10/101, 10/104-05,
 10/110-12, 10/123-24, 10/135, 10/197, 13/29
 Middelfart, Mads Jensen (1579-1637), biskop, Skåne 75
 Mikkelsen, Hans (ca. 1538-1601), Christian 4.s tugtemester, rektor i Sorø 9
 Mikkelsen, Hans (1578-1651), biskop, Odense 75, 82, 85-86, 89-90, 170, 7/71,
 8/21, 8/109, 13/69
 Mikkelsen, Hans, sognepræst, Fagerrød, Halland 9/11
 Mikkelsen, Hans, se Ravn, Hans Mikkelsen
 Moltke, adelsslægt 1/3
 Monrad, Johannes (1566-1623), teolog, sognepræst, Kellinge 105
 Moritz, prins af Oranien (1567-1625), statholder i Nederlandene 13, 64
 Morsius, Joachim (1593-1639), tysk kemiker 13/18
 Mortensen (Rosenvinge), Villum (1587-1637), toldskriver, Helsingør 151
 Munk, Jens (1579-1628), søkaptajn 18

Munk, Kirsten (1598-1658), g.m. Christian 4. 173, 3/38
Nielsen (Randulf), Enevold (1597-1666), sognepræst, Roskilde 8/102, 8/107
Nielsen, Herman (1570-1629), professor i hebraisk 9-10, 12, 73, 139, 193
Nold, Anders 13/35
Normand, Ernst (1579-1645), til Tribbevitz og Selsø 3/52, 12/53
Normand, Joachim 12/53
Norvin, William (1878-1940), filolog, historiker 7/1
Oddsson, Gislí (1593-1638), biskop, Skálholt 112, 129, 138, 174, 10/48, 10/54-57, 10/141, 13/47
Ogier, Charles (1595-1654), fransk diplomat 168, 13/20
Ólafsson, Magnús (1573-1636), islandsk præst, oldforsker 112-13, 9/12, 10/48, 10/59-60, 10/62
Olseden, Theodor ab 194
Oluf 2. (1370-87), konge 119
Orning, Erik Ottesen (-1645), admiral på Holmen 11/16
Otto Ludvig, greve af Salm-Kyrburg-Mörchingen (1597-1634), oberst, hofmarskal 173
Oxenstierna, Axel (1583-1654), svensk rigskansler 151-52, 4/5, 6/51, 11/18-19, 11/21, 11/27-33, 11/35-38, 11/41, 13/44, 13/51, 13/58-59, 14/2-3
Oxenstierna, Gabriel Gustafsson (1587-1640), riksdrots 11/36
Pareus, David (1548-1622), evangelisk teolog 137
Parsberg, Manderup (1546-1625), rigsråd 2/32
Pas, Simon de (1595-1647), kobberstikker 30, 83, 107, 132, 165-67
Pauli, Simon (1603-80), botaniker, professor i medicin 70, 146
Paulus, apostel 10/223
Pedersen, Svend (1590-1636), konrektor, sen. professor i Odense 90
Peisistratos (-528 f.Kr.), athensk tyrant 121
Pentz, Christian (1600-51), guvernør i Glückstadt, diplomat 48, 147, 3/38, 11/4
Pentz, Marquard 2/38
Petersen, N. M. (1791-1862), litteraturhistoriker 8/26
Piettersz, Remmert (1575-1649), maler 45
Pontanus, Johan Isaksen (1571-1639), kgl. historiograf 14, 104, 106, 113-21, 128, 194, 10/3, 10/11-12, 10/16, 10/75, 10/77, 10/83, 10/86-88, 10/135, 10/154, 10/261, 11/4, 11/16
Pontoppidan, Erik Eriksen d.Æ. (1616-78), biskop, Trondhjem 145
Poulsen, Jens, rådmand, Kolding 8/106
Poulsen, Nelaus, sognepræst, København 177
Prokop (Procopius) (-ca. 560), byzantinsk jurist og historiker 106, 117-18
Quesne, Abraham du, fransk kaptajn 148
Ramée, Pierre de la (1515-72), fransk filosof 82
Ramsay, Alexander, skotsk oberst 18
Rantzau, Breide (1556-1618), statholder, København 29-31, 36-37, 39, 1/85-86, 2/38, 3/3, 3/45
Rantzau, Ditlev (1577-1639), til Panker og Klampe 2/38, 11/4
Rantzau, Frantz (1604-32), til Rantzausholm, rigshofmester 30, 35-41, 43, 145, 3/3, 3/38-39, 3/48-49, 3/52, 3/54, 4/13, 12/73, 13/9, 13/72

Rantzau, Gert (1558-1627), statholder i Hertugdømmerne 15-17, 153, 1/86, 2/38
 Rantzau, Josias (1609-50), til Bothkamp 13/8, 13/10
 Rantzau, Kay (1591-1623), til Rantzausholm m.fl., lensmand, Københavns Slot
 2/19
 Rasmussen, Mads (-ca. 1659), skibspræst, senere sognepræst, Vallensbæk 128,
 170, 10/136
 Raue (Ravius), Christian (1613-77), orientalist, Sorø 133
 Ravn, Hans Mikkelsen (ca. 1610-63), litterat, rektor, Slagelse 104, 10/3
 Reedtz, Frederik (1586-1659), lensmand, Vordingborg 9/1
 Resen, Hans Hansen (1596-1653), professor i teologi, sen. biskop i Roskilde 94,
 133, 168, 170, 176, 178, 1/49, 7/45, 8/21, 8/34, 8/52, 9/1, 9/10, 13/73
 Resen, Hans Poulsen (1561-1638), profesor, senere biskop i Roskilde 14, 67, 73,
 82, 90-91, 93, 100, 139, 174, 7/71, 7/94, 10/209-11, 10/217, 13/57
 Resen, Peder Hansen (1625-88), historiker, jurist 10/105
 Rhuman, Wolfgang (1572-1637), professor i retorik, rektor 67, 97
 Richardsen Seeblad, Knud, se Seeblad
 Rode, Johan (Johannes Rhodius) (1587-1659), professor, læge i Padua 69, 123,
 129-31, 193, 10/48, 10/142, 10/146, 10/149
 Rode, Steffen (1587-1638), købmand, København 42, 161, 12/69
 Roe, Sir Thomas (ca. 1581-1644), engelsk gesandt 13/20, 13/52
 Rooswijk, Engel (1584-senest 1651), maler 38
 Rosenkrantz, adelsslægt 1/3
 Rosenkrantz, Christian (1614-48), til Glimminge 13/8
 Rosenkrantz, Gunde Holgersen (1604-75), rigsråd 121, 13/8
 Rosenkrantz, Holger Jørgensen (1574-1642), til Rosenholm, rigsråd, teolog 75,
 77, 81-82, 85-86, 101, 108, 121, 133-34, 139-43, 145, 170, 173-74, 3/19, 4/1, 4/5,
 6/23, 7/53, 8/5, 10/19, 10/48, 10/137, 10/213-14, 10/217, 10/220-23, 10/237,
 11/4, 11/18, 13/49, 14/3
 Rosenkrantz, Niels (-1626), kaptajn 53
 Rosenkrantz, Palle Axelsen (1587-1642), til Glimminge, sen. Krenkerup, lens-
 mand 160
 Rosenvinge, Villum Mortensen (1587-1637), toldskriver, Helsingør 151, 11/4
 Roskilde, Peder Jensen (1575-1641), sognepræst, Vester Hæsing 138, 193,
 10/194
 Rotkirck, Ventzel (1597-1655), kgl. staldmester og hofmarskal 9/1
 Rytter, Claus 183
 Rørdam, Holger Fr. (1830-1913), teolog, kirkehistoriker 1/93-94, 7/93, 10/77,
 10/84, 10/111, 10/176, 10/234, 13/7, 13/28
 Sandberg, Ulrik (1552-1636), til Kvelstrup m.fl., ritmester 2/38
 Sartor, Salomon (-1644), bogtrykker 179, 14/12
 Saxo Grammaticus (ca. 1200), historieskriver 116, 119, 125-26, 160, 10/120
 Schandorf, Niels Poulsen (1596-1645), rektor, Viborg, sognepræst, professor i
 teologi 97
 Scavenius, Laurids Mortensen, sognepræst og lektor, Roskilde 8/109
 Schielderup, Niels Mortensen (1587-1640), professor, Sorø 97
 Schulte, Jørgen (1593-1652), hofråd, lensmand 11/4

Sriverus (Schrijver), Peter (1576-1660), hollandsk filolog 10/81
 Secher, V. A. (1851-1918), retshistoriker 13/62
 Seebled, Knud Richardsen (1595-1621), mag., rektor, Odense 86, 90-91, 8/21
 Seefeld, Jørgen (1594-1662), til Visborggård, sekretær, rigsråd 170, 179, 5/30, 13/33, 14/15
 Sehested, Christen Thomesen (1590-1657), kongens kansler 24, 26, 31, 34, 62-63, 72, 89, 135, 143-44, 146, 153, 194, 9/30, 12/22, 13/37
 Sehested, Hannibal (1609-66), rigsskatmester 194
 Sehested, Sten Maltesen (1553-1611), til Holmgård, rigsmarsk 15-16
 Selden, John (1584-1654), engelsk retslærd 121
 Sidonius Apollonaris (400-årene), romersk digter 118
 Sinklair, Anders (1555-1625), rigsråd 17, 2/38
 Skeel, adelsslægt 1/3
 Skeel, Albret (1572-1639), til Fussingø, rigsadmiral 28, 45, 62, 142, 150, 2/38, 4/13, 10/221, 11/4, 13/13
 Skeel, Jørgen (1578-1631), rigsmarsk 50, 1/26, 2/38, 13/61
 Skeel, Otte Christensen (1576-1634), rigsråd 6/21, 6/36
 Skjellerup, Peder (1571-1646), biskop i Trondhjem 10/259
 Skonvig, Jonas Andersen (1600-64), sognepræst i Hasle-Bråby, runetegner 128
 Skúlason, Þorlákur (1597-1656), biskop, Holar 111-12, 10/45-46, 10/48, 10/51, 10/58, 14/9
 Slange, Niels (1656-1737), kancelliembedsmand, historiker 6/33
 Snorre Sturlason (1178-1241), islandsk skjald og historieskriver 112
 Some, Christer, svensk lensmand 17
 Sommer, Søren Pedersen (ca. 1602-59), konrektor, Århus 10/220
 Sophie af Mecklenborg (1557-1631), enkedronning, Christian 4.s mor 3/26, 3/49
 Sophie Elisabeth (1619-57), datter af Christian 4. 3/38
 Sparre, Jens (1577-1632), til Sparresholm og Vinderup 2/38
 Sparre, Johan, svensk gesandt 151
 Spelman, Henrik (Henry) (ca. 1564-1641), engelsk antikvar, London 10/29, 10/48
 Sperling, Otto (1602-81), dr. med., læge 129, 139, 168, 10/138, 10/140
 Spormand, Peder (1608-61), professor i historie 71, 73, 127, 139, 146
 Steinfeld (Steen), adelsslægt 1/3
 Steenwinkel, Hans van (1587-1639), arkitekt, billedhugger 31
 Stephanus, Stephan Hansen (Stephanus Johannis) (1599-1650), kgl. historio-
 graf 9, 71-72, 82, 96, 105, 111, 119, 125-26, 138-39, 160, 194, 8/93, 10/6, 10/14, 10/16, 10/35, 10/47-48, 10/66, 10/82, 10/88, 10/115, 10/120-21, 13/24
 Stephensen, Hans (Johannes Stephanus) (1561-1625), forstander i Sorø 9, 116, 125
 Stougård, Christen (1600-45), læge, professor i veltalenhed 72, 178
 Styggesen, Tønne, Ålstrup 12/44
 Svane, Hans (1606-68), professor, ærkebiskop 72, 100, 135, 139, 10/175
 Svaning, Hans Jensen (1600-76), rektor, sognepræst, Samsø 82, 97, 124, 194, 8/104
 Svend Estridsen (ca. 1020-1074/76), konge 119

Svendsen, Rasmus (ca. 1590-1645), mag., konrektor, København 8/21
 Svensson (Ödla eller Ödell), Anders, svensk agent, Helsingør 65, 151-52, 3/38,
 6/51, 11/18-19, 11/21, 11/27-33, 11/35-38, 13/40, 13/44, 13/51, 13/58-59,
 14/2-3
 Sørensen, Frederik (ca. 1587-1637), dr. med. 111, 10/43, 10/48
 Sørensen, Peder (-1602), læge 111, 10/43
 Tandrup, Leo (f. 1935), historiker 11/30, 11/39, 13/40
 Tassin, Nicolas, kgl. fransk geograf 13
 Terents (195/185-159 f.Kr.), romersk dramatiker 106
 Theodoricus, norsk munk 126, 10/124
 Thorlaksson, Guðbrandur (1542-1627), biskop, Holar 105
 Thorup, Hans Nielsen (1594-1622), student 7/32
 Thott, Henrik (1606-ca. 1674) 173
 Thott, Tage Ottesen (1580-1658), rigsråd 45, 62, 152, 4/13, 10/222, 12/35, 12/69,
 13/37
 Tistad (Tistadius), Christen Pedersen, professor, Lund 8/28
 Torm, Erik Olufsen (1607-67), professor i matematik, sognepræst, København
 70, 139, 145, 7/42
 Trefeld, adelsslægt 1/3
 Tybo, Anders Kjeldsen (ca. 1578-1630erne), sognepræst, forfatter 127, 193
 Ulfeldt, Christoffer (1583-1653), rigsråd 62, 98, 12/35, 13/35
 Ulfeldt, Corfitz (1606-64), rigshofmester 30, 37-38, 40, 98, 160, 3/38, 12/35,
 13/24
 Ulfeldt, Jakob (1567-1630), rigens kansler, diplomat, 14, 64, 85, 141, 150, 4/5,
 11/4
 Ulfeldt, Laurids (1605-59), landkommissær 13/10
 Ulfeldt, Leonora Christina (1621-98), Christian 4.s datter 3/38
 Ulfeldt, Mogens (1569-1616), rigsadmiral 161
 Ulfstand, adelsslægt 1/3
 Ulrik (1611-33), hertug, Christian 4.s søn 23, 120, 2/20
 Undal Friis, Peder Clausen, se Friis
 Urne, Christoffer (1593-1663), rigsråd 194, 12/14, 12/35
 Urne, Frederik (1601-58), lensmand 3/38
 Urne, Jørgen (1598-1642), rigsmarsk 46, 4/1, 11/34
 Urne, Knud (-1622), lensmand, Bergen 10/134
 Urne, Sivert (1603-61), rigsråd 5/39
 Wadén, Ingel, svensk historiker 1/93, 1/97
 Walde, O. (1879-), svensk litteraturhistoriker 10/133
 Valdemar Atterdag (ca. 1320-75), konge 118
 Valdemar den Store (1113-82), konge 115, 117, 119
 Waldkirch, Henrik (-1629), bogtrykker 14/12
 Valkendorf, Axel (1616-75), til Tidselholt 10/194
 Valkendorf, Christoffer (1621-90), til Glorup m.fl. 10/194
 Vandal, Hans (1579-1641), biskop, Viborg 8/104
 Wassenaer, Nicolaes Janszoon van (-?1629), hollandsk historier 116, 125
 Vastesen, Lucas, svensk købmand 151

Vedel, Anders Sørensen (1542-1616), mag., historieskriver, Ribe 8, 79, 7/94
 Wegner, Thomas (1588-1654), biskop, Stavanger 10/29, 10/44, 10/48
 Weile, Christen Ostersen (-1650-), rådmænd, Roskilde 57
 Weisweiller, Arnold, prokurator, Malmø 13/27
 Vejle, Hans Knudsen (1567-1629), biskop, Odense 24, 138, 174
 Velde, Jan van de (før 1610-86), kobberstikker 114
 Venusin, Jon Jakobsen (-1608), kgl. historiograf 113
 Vergil (Vergilius) Maro, Publius (70-10 f.Kr.), romersk digter 138
 Westhofen, Willich Westhof von (1577-1643), hofpfalzgreve, latindigter, rektor på Herlufsholm, kannik i Lund 193, 10/261
 Vibe, Peder (ca. 1596-1658), diplomat, rentemester 11/5, 11/26
 Wick, Johannes van (-senest 1613), maler 32-33, 49
 Villadsen, Peder (1610-73), biskop, Viborg 145, 8/34, 10/250
 Willem, David de, købmand, Amsterdam 64, 106, 10/3
 Willem Johan de (-1631), købmand 64
 Vind, Iver (1590-1658), til Nørholm, rigsråd 26-27, 42, 45, 50, 4/13, 5/27, 13/54
 Vinding, Jens Poulsen (1609-55), lektor i teologi, Odense 98, 194, 8/106
 Vinstrup, Peder Pedersen (1605-79), professor, biskop i Lund 70, 102, 194
 Wittrup (Wittorp), adelsslægt 21, 95
 Wittrup, Anne Hansdatter (-tidligst 1634) 158
 Wittrup, Barbara (1591-1653), til Engestofte, gift med Christen Friis til Kragerup 21-22, 95, 127, 158, 169, 178, 194, 13/74
 Wittrup, Hans (-ca. 1599), til Projenstorf og Engestofte 21, 2/10
 Wolf, Jens/Hans Lauridsen (1583-1660), boghandler 103
 Worm (Wurmb), Jørgen Ernst (1591-efter 1641), til Vår og Ørndrup 172
 Worm, Ole (1588-1654), dr. med., læge, professor i medicin, oldforsker 42, 67, 70, 73, 90, 104, 106-13, 123-27, 129-32, 135, 138-39, 145, 160-61, 171, 174, 180, 194, 2/40, 5/13, 7/32, 7/62-63, 8/48, 8/93, 9/12, 10/1, 10/14, 10/16-17, 10/29, 10/35-36, 10/43-46, 10/50-51, 10/53, 10/60, 10/62, 10/65, 10/115, 10/120, 10/134, 10/149, 10/152, 10/177-78, 10/244, 10/251, 13/24, 13/47, 13/54, 14/9
 Voss (Vossius), Gerhard Johannes (1577-1649), hollandsk teolog og historiker, professor, Leiden 120, 122, 7/53, 10/91, 10/112
 Wrangel, Herman (1587-1643), svensk feltmarskal 174
 Væver, Christen Pedersen, sognepræst, Gjerslev (Gärdslov), Vemmenhög herred 13/57

Stedregister

Godser, som adelige blot skrives til, er ikke medtaget.

Akershus 8, 1/14
Aleppo 106
Amsterdam 15, 106, 119-20, 133 10/13
Antwerpen 106
Antvorskov 24, 44, 86
Assens 42, 141
Bakke Kloster, Norge, 23, 153, 2/19
Basel 73, 106, 114-15
Bayern 175
Bergen 98, 177 – Bergenhus 10/134
Besser sogn 8/104
Blekinge 15, 58, 129, 145, 157
Boizenburg 3/28
Bonderup, hovedgård 159
Borgholm Slot 17-18, 153
Bornholm 12/1
Borreby, hovedgård 7, 1/20
Braunschweig 149, 176, 3/20, 10/261
Braunschweig-Lüneburg 128
Braunschweig-Wolfenbüttel 23
Bremen 32-33
Buerup sogn, Løve herred 159, 12/54
Böhmen 175
Børglum herred 8
Börtinge Kloster, hovedgård 2, 22, 163-64, 166, 168, 177, 13/7, 13/17, 13/40
Ceylon 53, 128
Christiania 8/26 – Gymnasium 110
Christianopel 15-16
Dalum 36
Dansborg 128
Danzig 176
Engelholm (Ängö) 17
Engestofte, hovedgård 21, 23, 157-58, 12/30
England 21, 23
Erska (?) 1/96
Etrurien 106

Fagerrød, Farås herred, Halland 9/11
Falster 24, 46, 141, 155, 158
Farstrup sogn, Slet herred 158, 177, 12/24, 12/38
Femern 24
Ferrara 129
Firenze (124), 129
Flemløse, Båg herred 10/167
Flensborg 31, 41, 93, 11/4
Franeker 133
Frankfurt 118
Frankrig 11, 133, 146, 148
Frederiksborg (Slot) 16, 19-21, 24, 31, 38, 45, 50-51, 140, 163-64, 166, 2/36, 2/39,
6/25, 11/4, 13/7-8, 13/10, 13/12, 13/17, 13/40, 13/54
Fyn 24, 58, 141, 155, 158, 10/137, 10/214
Fyns stift 24, 85-86, 89, 7/71, 10/37
Gammel Lindholm, voldsted 159
Gavnø, hovedgård 13/9
Gevninge sogn, Volborg herred 158
Gierslev sogn, Løve herred 158, 13/57
Giessen 83, 90 – Universitetet 83
Glückstadt 3/28
Gotland 101, 129, 5/38, 13/35
Graubünden 130
Groningen 10/77
Grossen Glogau 2/20
Gullberg 1/96
Gundetved (Selschausdal), hovedgård 159, 12/53
Gundsøgård, hovedgård, 12/55, 12/69
Haderslevhus 24, 50
Halberstadt 175
Hald len 8
Halland 15, 58, 129, 145, 155
Halmstad 15, 152
Hamborg 117, 134, 152, 10/104
Haraldskær, hovedgård 7, 1/3
Harderwijk 113, 115-17, 121
Hekla 105
Helsingør 15, 24, 30-31, 39, 42, 65, 93, 115, 147, 151, 175, 3/48-49, 11/4, 11/35,
13/50, 13/54
Herfølge, Bjæverskov herred 79, 113
Herlufsholm 138
Hertugdømmerne 15, 29, 41, 48, 147
Hesselager, hovedgård 7
Hessen 150
Himmerland 7
Hindborg herred 158

Hindeå, Stavanger len 127
 Holbæk 3/19
 Holland 115, 119, 121, 132
 Holmen 39
 Holsten 24, 3/38
 Holum, Island 10/8
 Horsens 2/36
 Husaby, Småland 13/17
 Højetsgård, hovedgård 159
 Hørup, Ingelstad herred 144
 Indostan 135
 Ingelstad, Ingelstad herred 144
 Island 105, 112-13, 119, 129, 5/38, 6/3, 9/12, 10/55
 Italien 12-13, 129-31, 146, 10/13
 Jylland 58, 63, 128-29, 155, 157-59, 177, 5/13, 13/35
 Jönköping 15
 Kalmar 15-17, 1/83. – Slot 16-17. – Len 17
 Kalundborg Skole 98
 Kap Verde 148
 Kattrup, hovedgård 159, 12/54
 Kemten 150
 Knudstrup, hovedgård 158
 Knærød, Halmstad herred 18, 41, 3/63
 Kolding 24, 8/106, 10/198, 11/26. – Koldinghus 21, 24, 50
 Kongsbakke 15
 Korsør 177, 10/229
 Krabbesholm, hovedgård 158-59, 12/49, 12/51
 Kragerup, Ørslev sogn, Løve herred 157
 Kragerup, hovedgård 7, 81, 157-60, 177, 1/20, 12/38, 12/69. – Birk 158
 Krastrup, hovedgård 7
 Kristianstad 41, 3/63, 12/14. – Len 12/73
 Kronborg 24, 31
 Kyø, hovedgård 159
 København 8, 29-31, 33-41, 46, 48, 50, 58, 65, 83-84, 91, 105, 111, 115, 119, 125, 131-33, 135, 139, 146-47, 155, 157, 168, 171-72, 177-78, 3/32, 3/48, 3/52, 5/16, 10/222, 12/65, 12/67. – Arsenalhavn 33. – Blåtårn 49, 103. – Boldhusgade 49. – Borchs Kollegium 160. – Bremerholm 3/52, 11/16. – Børnehuset 58, 64, 177. – Danske Kancelli 39, 47, 49, 5/16. – Gråbrødre Torv 160. – Holmen, se Bremerholm. – Kannikestræde 79. – Kommunitetet 10/217. – Kongens Have 40. – Krystalgade 160. – Len 23, 12/14. – Løvstræde 160. – Pesthuset 177. – Proviantgården 23. – Regensen 74, 160, 7/93. – Rentekammeret 39-40, 47-48, 3/52, 3/59, – Skindergade 160. – Skole (Vor Frue Skole) 97, 8/21. – Slot 29, 31-32, 38, 47, 153-54, 177, 2/19, 5/16, 12/16. – Slotsholmen 48-50. – Store Kannikestræde 161. – Toldbod 49. – Tugthuset 31, 64. – Tøjhuset 30, 33. – Universitet 10, 66-80, 85, 94-95, 97, 99-100, 115, 131, 138, 146, 160-61, 179, 1/19, 7/1, 7/9-10, 7/18, 7/20, 7/32, 7/42-43, 7/45, 7/47, 7/58, 7/62, 7/84, 7/86, 7/91, 7/93,

7/100, 10/163, 10/183, 10/198, 12/67, – Universitetsbiblioteket 105, 121, 124,
 10/104, 10/133, 14/12. – Vor Frue Kirke 134.
 Køge 54, 65
 Kølbygård, hovedgård 157
 Köthen 137
 Landet sogn, Lollands Sønder herred 158
 Laufás Kirke, Island 9/12
 Leiden 105-06, 121, 123, 135, 13/24
 Leipzig 134
 Limfjorden 7, 12/51
 Lindholm, hovedgård 109, 158-60, 177, 10/120
 Lister 111
 Livorno 129
 Lolland 24, 46, 141, 155, 157-58, 177
 Lollands Nørre herred 159
 Lollands Sønder herred 157-58
 London 133, 10/29, 11/4
 Lund 86, 105, 178, 8/28, 10/6. – Gymnasium, stiftsskole 84-86, 88-89, 98, 8/26,
 8/43. – Gripenhielska biblioteket 10/6. – Stift 85, 10/37
 Lybeck 29, 41, 43, 99, 126-27, 149-50, 168, 3/63, 10/123, 13/18
 Lysgård herred 8
 Løderup, Ingelstad herred 144
 Løgismose, hovedgård 141
 Løve herred 157-59
 Mainz 13/37
 Malmø 102. – Skole 97-98, 144, 146
 Marburg 10-11, 14, 114-15
 Maribo 177
 Marseille 12
 Memmingen 150
 Merløse herred 159-60
 Montpellier 11-12
 Munkeliv Kloster 154
 Nederlandene 14-15, 64, 121, 133, 149, 11/16
 Neumünster 21
 Nissan, elv, Halland 15
 Nordfrankrig 11
 Nordhavet 13/35
 Norge 8, 11, 60-61, 110, 126, 128, 136, 154, 176-77, 3/2, 5/40, 6/3, 8/76, 10/182
 Nyborg 177
 Nykøbing F 155. – Hospitalet 12/24
 Ny-Lødose 15
 Nørrejylland 8, 62
 Odense 37, 81-82, 85-86, 98, 140, 154-55, 170, 178, 3/41, 8/109, 13/73. – Odense-
 gård (Skt. Hans Kloster) 86, 140-41. – Skt. Knuds Kirke 37, 49. – Skt. Knuds

Kloster 88, 153-54, 12/17. – Skole, stiftsskolen, gymnasiet 84-86, 89-90, 98,
 133, 140-41. – Vor Frue Kirke 140
 Olstrup, Engestofte sogn 12/43
 Onsbjerg sogn, Samsø herred 8/104
 Orienten 133, 10/13
 Orléans 11-12, 7/54
 Oslo Havn 24
 Ostindien 31, 128, 135, 170, 10/136
 Padova 12, 129-31, 1/51
 Paris 11-13, 72, 100, 134, 146, 7/42, 10/147, 11/4
 Perm-området 13/35
 Persien 135
 Petsora-floden 13/35
 Pfalz 175
 Radsted Kirke, Musse herred 160
 Randers Fjord 108
 Ravenna 129
 Rendsborg 36, 41
 Resen sogn, Hindborg herred 158
 Rhinen 120, 10/79
 Ribe 86. – Gymnasium 85, 88, 8/26. – Stift 8/76, 10/37
 Romsdalen 18
 Rosenborg 40, 2/39
 Rosenholm, hovedgård 13/13
 Roskilde 49, 66, 86, 157, 159-60, 177, 2/36, 8/109, 12/24. – Domkapitel 99, 8/33.
 – Domkirke 7/19, 12/17. – Helligtrekongers Kapel 153, 7/19, 12/10. – Kon-
 gens Kapel 153, 7/19. – Roskildegård 21, 23, 153. – Skt. Laurentii Kapel 49,
 68, 153, 7/19, 12/17. – Stiftsskole, gymnasium 85, 87, 97-98, 8/26, 8/33, 8/107,
 8/109
 Rostock 105, 144-45
 Rotterdam 137
 Rusland 47-48, 148
 Ryde sogn, Lollands Sønder herred 158
 Rygård, hovedgård 13/13
 Rødby 13/55
 Salzburg 11/4
 Samsø 8/104
 Sankt Hans Kloster, Norge 154
 Schweiz 146
 Sebber Kloster 7
 Sejlstrup len 8
 Sjælland 7, 34, 40, 46, 58, 63, 65, 141, 155, 157, 12/54
 Sjællands stift 85, 5/38, 7/71, 8/33, 9/10
 Skálholt, bispesæde, Island 10/55
 Skanderborg 24, 26, 84, 2/36

Skellebjerg, Løve herred 157-58. – Kirke 12/24
Skivehus 8
Skuldelev, Horns herred 9/11
Skåne 15, 34, 58, 63, 65, 128-29, 144-45, 155, 157, 162-63, 178, 11/18, 12/69,
12/73
Slagelse 155, 7/11. – Hospital 12/24. – Skt. Peders Kirke 10/251
Slangerup 125
Slesvig 24, 41, 3/63
Slet herred 157-59
Smålandene 10/137, 10/214
Sorbonne, Paris 13
Sorø 86, 7/53, 10/43, 10/91, 10/112, 10/123. – Klosterkirken (Sorø Kirke) 81,
169, 178, 8/4. – Kgl. Skole 9, 41, 81, 155, 1/24, 8/3, 12/24. – Ridderlige Akade-
mi 81, 94-95, 97, 99, 106, 121-22, 126-28, 131-32, 139, 146, 179, 8/3-4, 8/104,
10/133
Spanien 13-14, 58, 141, 176, 10/137, 10/214
Spitsbergen 11/16
Stade 34, 37, 3/28
Stavanger len 127, 10/29
Stenalt, hovedgård 7-8, 108
Stensø, ved Kalmar 16
Stockholm 18, 41, 43, 152, 10/222, 11/39, 11/41, 13/4
Store Ajrstrup sogn, Slet herred 159
Storeheddinge 177
Strasbourg 11, 1/35
Stör-floden 21
Sverige 14, 41, 44, 47-48, 148-50, 152, 173, 179, 1/66, 3/63, 4/5, 11/4, 11/18,
13/37-38
Sædder 113
Sømme herred 157-58
Sønderjylland 118
Tissø 159
Toscana 129
Tostrup sogn, Merløse herred 159
Travemünde 3/20
Trondhjem stift 135, 145, 154, 10/259
Tryggevælde len 108-09, 10/34
Tübingen 133
Tyskland 9, 15, 32-33, 50, 93, 133, 137, 142-43, 147-49, 10/191
Ubby Kirke, Ars herred 95
Ulfsbæk, Halland 41
Undal 111
Uppsala 10/66. – Universitetsbiblioteket 10/66
Vadskærgård, hovedgård 7
Vallensbæk, Smørum herred 128
Varberg 15, 12/69

Waxholm, øst for Stockholm 1/102
Venezia 8
Verden 32
Weseren 3/19
Viborg 86, 13/55. – Stiftsskole 88, 97, 8/34, 8/104
Vester Vram, Gærs herred 162
Vestindien 176
Vicenza 130
Vinderslevgård, hovedgård 8
Vis herred 118
Wittenberg 134
Wittorp 21
Volborg herred 157-58
Wolfenbüttel 34
Volterra 129
Vordingborg 21, 128, 136, 13/35. – Kirke 136. – Slot 108
Württemberg 150
Vöhrde 11/4
Vår, hovedgård 158-59
Ängö (Engelholm) 17
Øland 16-18, 21, 24, 26, 153, 1/86, 1/89, 12/1
Øresund 30, 33, 48, 148, 151, 13/44
Ørslev sogn, Løve herred 81, 157-58. – By 158. – Kirke 155, 158, 3/52, 12/24
Øsel 5/38
Ålborg stift 127, 9/2, 10/37
Ålestrup, hovedgård 158, 12/44
Århus 86, 179, 9/2. – Skole, gymnasium 81, 84-85, 88, 8/26, 10/220. – Stift 10/37.

Storremästare Jörij Kaarner Sjönsten allm:
 udstyrte fönner of komung; Sdems kong:
 Majestäts enst min Studer Lärnystr Egnor
 Egnostis andydelse gifvelis Studer:
 Lärnystr vilbetundis; ätt

Effom Sdems kongelig Majestäts Stadnystr
 Befalning skall grundnitt Lott aufigis
 ätt byggnad sig til Studer i Lögnystraffdams
 Lattmang; Damm. Gnygnaffde branttis
 att skall Jaffde faitt itt skid gnummal dff:
 nitt; Jm branttis att de Lärnystr
 Jaffde ind fagitt Mruumnygn of Lantm
 of att Lant upintumbung of Juffdu stam
 i Stom fann; Vnd den allmnystr
 nu de allting gill ditt allmnystr
 fluffus var, of dnfattige Lantnystr
 Jnystraffde i Tyd skand til befnystr.
 Sdems kong: Majestäts tilskickis Studer:
 Lärnystr Jm Jm hogle adystrer Jm Bil:
 dnr brant; om gill stande i de Quantum.
 Sdems kongelig Majestäts fommund Vg
 Vnd den allmnystr allmnystr
 dnystraffde gill all kongelig Tyd of
 vntefand Studer Lärnystr Befalnu de;
 ätt di obnystraffde den 13 Julii Anno 1633

Sdems kongelig Majestäts
 Studer Lärnystr

Eristnam
 Jm
